

Գիրքը լուսապատճենահանվել է
"Համահայկական Էլ. Գրադարան"

կայքի՝ www.freebooks.do.am

կողմից և ներկայացվում է իր
այցելուների ուշադրությանը:

The book created by "PanArmenian E. Library"

Գիրքը կարող է
օգտագործվել միայն ընթերցանության համար...

For more info: www.freebooks.do.am

ՄԱՅՆ ԿՈՒՅՆՈՒՄ ԿԱՐՈՂ ԵՔ ՁՅՐ ԿՈՐՄԻՏԵՄՆ ՈՒՆԵՆԱԼ, ՀԱՅԱՍՏԱՆ
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԱԾՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ ԵՎ ԻՆՏԵՐՆ
ԼՈՒՄԻՊՈՏՔԵՆԱԶԱՆԵՆԻ ԳՐԹԵՐ:

ԹԿՈՅՆ ԳՐԹԵՐԻ ՄՏԵՂԾՄԱՆ ՄԱՆՐԱՄԱՍՆԵՐԸ ԿԱՐՈՂ ԵՔ
ԻՄԱՆԱԼ "ՀԱՄԱՀՈՅՈՒՄԱԿԱՆ ԷԼԵԿՏՐՈՆԱՅԻՆ ԳՐԱԿՈՐՄԱՆ" ԿՈՅՔԻՆ՝

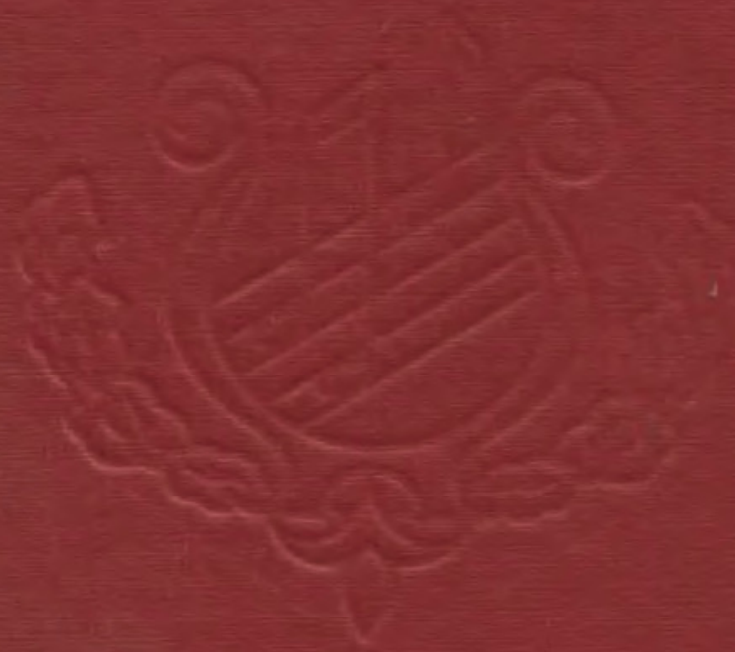
www.freebooks.am

ԸՆԴՈՂՆԱԿԱԼ ԵՒՔ, ՈՐ ՕԳՏՎՈՒՄ ԵՔ ՄԵՂ ԿՈՅՔԻՆ:
ՑԱՆՎԱԿՈՒՄ ԵՒՔ ՀԱՃԵՐԻ ԸՆԹԵՐՑԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ:

ԳՐԵՔ ՄԵՁ՝ freebooks@rambler.ru

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ
ՌԱԶՄԻ ԵՎ ՋԻՆՎՈՐԻ
ԵՐԳԵՐ

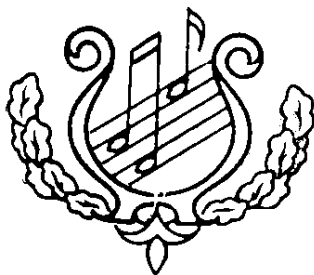

ԵՐԵՎԱՆ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

АРМЯНСКИЕ НАРОДНЫЕ ВОЕННЫЕ И СОЛДАТСКИЕ ПЕСНИ

исследование, подготовка текстов и комментарии
А. С. ГАЗИЯН

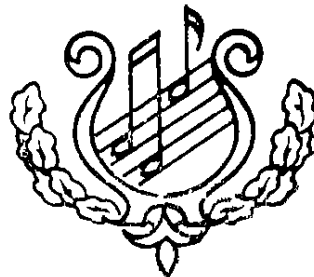

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР
ЕРЕВАН 1989

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՌԱԶՄԻ ԵՎ ՉԻՆՎՈՐԻ ԵՐԳԵՐ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹՅԱՄԲ
Ա. Ս. ՂԱԶԻՅԱՆԻ

Տպագրվում է ՀՍՍՀ ԳԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր՝
բանասիրական գիտությունների թեկնածու
Ա. Մ. Նազիկյան

Գիրքը նրատառակության են երաշխավորել գրախոսներ՝
սլամական գիտությունների դոկտոր Վ. Ն. Բղոյանը և
գիտա իրատղ Թ. Ն. Փետրյանը

Հայ ժողովրդական ուղմի և գինվորի երգեր [ՀՍՍՀ ԳԱ,
Հ 253 Հնագիտ. և ազգագր. ին-տ Աշխատասիրությունյամբ Ա. Ս
Ղազիկյանի /Պատ. խմբ. Ա. Մ. Նազիկյան]. Եր. ՀՍՍՀ ԳԱ
հրատ., 1989—391 էջ. Նոտա.

Աշխատությունը բաղկացած է ներածությունից և բնագրերից ներա-
ծության մեջ քննարկվում են ուղմի և գինվորի երգերի ժանրային ա-
ռանձնահատկությունները, գաղափարական բովանդակությունն ու գեղար-
վեստաարտահայտչական միջոցները

Բնագրերն ընդգրկում են XIX—XX դդ. ուսու-տարսկական, ուսու-թուր-
քական պատերազմների, և հայոց ազգային-ալատագրական սլայքարի
շուրջ ստեղծված երգերը հնչյվես նաև ավանտական ու մյր ժամանակների
ուղմի և գինվորի երգերը Աշխատությունն ունի ժանոթագրություններ և
նոտագրության նմուշներ Հասցեագրվում է բանագիտություն ժողովրդա
գետներին և ընթերցող լայն շրջաններին:

ԳՄԴ 63.5 (22)

2 0508000000
35—85
703'02)—80
ISBN 5—8080

Ն Ե Ր Ա Ծ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն ,

Հայկական բանահյուսության ասպարեզում XIX դարի 2-րդ կեսից ստեղծվում ու տարածվում են բազմաթիվ երգեր, որոնք անմիջականորեն առնչվում են հայ ժողովրդի կյանքում նշանակալից շափեր ընդունած ռազմական գործի ու զբաղմունքի հետ: Հիշյալ երգերն աչքի են ընկնում թեևատիկ ընդգրկման որոշակիությամբ, գեղարվեստաարտահայտչական միջոցների ինքնատիպությամբ ու կենցաղավարման յուրահատկություններով: Ելնելով այդ հանգամանքից, հիշյալ ինքնուրույն երգատեսակը կարելի է կոչել ռազմի և զինվորի երգեր:

XIX դարից սկսած ընդհուպ մինչև մեր ժամանակները ստեղծված ռազմի և զինվորի երգերը ընդգրկում են մի շարք պատմական ու ռազմական-քաղաքական իրադարձություններ: Ժամա՛ականազրական առումով միջնադարյան Հայաստանի ռազմական իրադարձությունների մասնակի, հարևանցի հիշատակումներից հետո, առավել ուշագրավ են Անդրկովկասում տեղի ունեցած ռուս-պարսկական, ռուս-թուրքական պատերազմները, որոնցում հայերը գործուն մասնակցություն են ունեցել հրեև ռուսական զենքի հաջողությանը սատարող ուժ: Արմատական տեղ՝ գրավում այս էլ գատեսակի մեջ հայ ժողովրդի ազատագրական պայքարը թուրքական դաժան բռնակառություն դեմ: Այդ երգերում անդրադարձում են գտել նաև պարտադիր զինվորական ծառայությունը ցարական բանակում, սովետական իշխանության հաստատման հասար մղված կռիվները, զինվորական ծառայությունը սովետական (զարսիր) բանակում և Հայրենական մեծ պատերազմը:

Մազսի և զինվորի երգերը պատմական երգեր են: Իրենց ստեղծագործական հենքով, կազմավորմամբ կապված լինելով պատմական անց-գաբձի ու նշանավոր անհատների գործն և նություն հետ, դրանք այս կամ այն շափով արտացոլել են իրականությունը: Ռուս-պարսկական ու ռուս-թուրքական կռիվների, ազատագրական պայքարի ու առանձին հերոս անհատների վերաբերյալ երգերում պատմականությունն արևասայտված է շոշափելի, առարկայական եղանակով: Ընդ որում՝ երգելի ճնշող մասը հորինվել է համազգային նշանակություն ունեցող անցքերի ու գործիչների անվան շուրջ, ավելի լայն պատմա-

ճանաչողական արժեք ու նշանակություն ստանալով, իսկ մյուս մասը շոշափվում են համեմատաբար նեղ, տեղական դեպքեր ու գործողություններ. դրանք տեղական-պատմական երգեր են, մատչելի ու հասկանալի աշխարհագրական սահմանափակ շրջանակներում:

Պատմական, ռազմաքաղաքական իրադարձությունների ու զինվորական գործիչների գնահատությունը ժողովրդական երգերում միշտ չէ, որ համընկնում է դրանց իրական դերին: XIX դ. Անդրկովկասում, մասնավորապես Հայաստանում, Ռուսաստանի մղած պատերազմները պարսկական, ապա թուրքական բռնակալության դեմ հայ ժողովրդական երգերում դիտվում են իբրև ազատագրական: Ռուսական բանակի հրամանատարներն անկախ ազգային պատկանելությունից գնահատվում են իբրև հայ ժողովրդի ազատարարներ: Բանն այն է, որ Ռուսաստանի քաղաքականությունն օբյեկտիվորեն չէր Ենդրրկովկասի ժողովուրդների, այդ թվում և հայ ժողովրդի ազատագրությանը: Այս պարագայում մեզ համար ուղենիշ կարող է ծառայել Կ. Մարքսի հայտնի ասույթը, որ Ռուսաստանը Արևելքի նկատմամբ կատարում էր առաջադիմական դեր¹:

Ռազմական գործն ու զբաղմունքը խնդրո առարկա երգերում իմաստավորվում ու արժեքավորվում է ոչ միանշանակ: Միևնույն երկվույթը մի դեպքում ընկալվում է դրականորեն, հարուցում խանդավառ, ոգևորիչ տրամադրություններ, մյուս դեպքում՝ հուսահատության հասնող տխրություն ու թախիծ: Առաջին յուրահատկությունը տեղ է գտել ռուս-պարսկական, ռուս-թուրքական պատերազմներին, ազատագրական պայքարին նվիրված ստեղծագործություններում, երկրորդը՝ պարտագիր զինվորական ծառայության շուրջ հորինված երգերում:

Նույն երկույթը դիտվում է նաև այլ ժողովուրդների բանահյուսության մեջ: Զինվորագրության վերաբերյալ ռուսական ժողովրդական ողբերգերը համեմատելով կազակային երգերի հետ, Վ. Ի. Լենինը վերջիններիս մասին գրում է. «Նույն ժողովուրդն է, բայց բոլորովին տարբեր երգեր են, լի քաջությամբ ու խիզախությամբ, խիզախ գործողություններ, խիզախ մտքեր»²: Ռուսական բանահյուսության մեջ այդ ողբերգերը հայտնի են իբրև սգո երգեր (причитания), իսկ կազակային երգերը հերոսական երգեր են: Հայ ժողովրդի բանահյուսական կենցաղում ռազմի երգերի ստեղծման հիմքը կազմող անցքերի ու զինվորական գործիչների գործունեության նպատակադրումը համահնչուն

¹ К Маркс, Ф. Энгельс, Соч, том XXI, М., 1932, стр 211

² В. Д. Бонч-Бруевич, В. И. Ленин об устном народном творчестве, («Советская этнография», 1954, № 4, стр 120).

է եղել ժողովրդի ազգային, հասարակական շահախնդրություններին, համապատասխան նրա ձգտումներին: Խոսքը վերաբերում է հայրենի-րի ազատագրությանը, որին մասնակցում էին կամովին: Զինվորի եր-պերի կազմավորման համար հենք հանդիսացող պարտադիր ծառա-յությունը ոչ միայն չի բխել ժողովրդի շահախնդրություններից, այլ եղել է հակառակ նրա ցանկություններին: Պարտադրության հանգա-մանքը, օտարումը հայրենիքից, բաժանումը հարազատներից, զինվո-րական կյանքի դժվարությունները, մղվող կռիվները, որոնց նպատակը անհարիր էր հայ ժողովրդին, ահա այն պատճառների հանրագումարը, որ զինվորի երգերում ծնում էին հոռետեսական տրամադրություններ:

Ռազմի և զինվորի երգերը իբրև երգատեսակ պատկանում են քնարական բանահյուսության ժանրին: Սակայն ժանրային հատկա-նիշները նրանցում դրսևորվում են տարբեր մակարդակներով: Ռուս-պարսկական, ռուս-թուրքական պատերազմների ու ազատագրական կռիվների վերաբերյալ երգերում գերակշռում է վիպականությունը: Դրանք առավելապես անդրադառնում են իրադարձությունների ար-տաքին կողմին, զորահրամանատարների, գործիչների հայրենիքի ա-զատագրությանը մատուցած ծառայություններին: Երգերի այս խմբում նշանակալից թիվ են կազմում գովքերը, քայլերգերը: Իսկ բուն զին-վորի երգերում ավելի ակնառու է քնարականությունը: Դրանցում երե-վույթները, ռազմական գործը դիտարկվում են նրանց՝ մարդու հուզաշ-խարհի, ճակատագրի վրա գործած ներգործության տեսանկյունից: Զինվորի երգերը մեծ մասամբ հորինված են առաջին դեմքով, մի հանգամանք, որն ավելի է սրում երգի ողբերգականությունը: Նոր շրջա-նի ռազմի ու զինվորի երգերում այս երկու հատկանիշները հանդես են գալիս զուգորդված:

Ռազմի և զինվորի երգերն աչքի են ընկնում իրենց հորինման ու գոյատևման յուրահատկությամբ: Ստեղծվելով պատմական դեպքերի ու անձերի գործունեության անմիջական ազդեցությամբ, դրանք բանա-յուսական կենցաղից, ժողովրդի հիշողությունից դուրս են մղվում պատմական դեպքերի ու դեմքերի ասպարեզից հեռանալու հետ միա-ժին: Երբ հին երևույթներին փոխարինում են միանման նոր երևույթ-ները, երգերը ևս նորոգվում են ըստ հանգամանքների պահանջի: Ավանդները պահպանում են իրենց կենսունակությունը, մի բան, որն արտահայտվում է տարբեր ձևերով: Խնդրո առարկա երգերը չեն կա-րող կենցաղավարել ցանկացած միջավայրում: Դրա համար անհրա-ժեշտ է որոշակի հասարակական-քաղաքական միջավայր ու տրամա-դրություն: Որևէ ռազմի և զինվորի երգը կարող է կատարյալ, ամբող-

ջական ներգործություն ունենալ երգի, կենցաղավարման միջավայրի, ունկնդիրների տրամագրության ներդաշնակության դեպքում Ազատագրական պայքարի երգերի մի մասի կենսունակությունը բացատրվում է հայ ժողովրդի պատմաքաղաքական ճակատագրի յուրա-ատուկ դրություններ: Գոյատևման ու կենցաղավարման ժամանակային ու աշխարհագրական սահմանափակությունը բացասաբար է անդրադարձել ուղմի և զինվորի երգերի գեղարվեստական կողմի վրա:

Ռազմի ու զինվորի երգերը հորինվել ու կազմավորվել են հայ ժողովրդական բանահյուսության հունի մեջ, ավանդական երգարվեստի մյուս տեսակների հետ փոխազդեցության պայմաններում Ռազմի երգերը հատկապես կրել են վիպական երգերի, իսկ զինվորի երգերը՝ սիրո, պանդխտության, հարսանեկան երգերի ազդեցությունը: Ազատագրական պայքարի երգերի ստեղծման գործում նշանակալից է եղել գրական քնարերգության, աշուղական երգարվեստի դերը:

Ի մի բերելով ուղմի և զինվորի երգերի մեզ հասած ժառանգությունը, ելնելով թեմատիկ հենքից ու ժանրային հատկությունների դրսևորման աստիճանից, դրանք կարելի է բաժանել հետևյալ խմբերի. 1) ուղմի երգեր, 2) զինվորի երգեր և 3) սովետական շրջանի ուղմի ու զինվորի երգեր: Առաջին խումբն ընդգրկում է ուսու-պարսկական, ուսու-թուրքական պատերազմների ու ազատագրական պայքարի շուրջ հյուսված ստեղծագործությունները, երկրորդ խումբը՝ պարտադիր զինվորական ծառայությանը վերաբերող երգերը: Երրորդ խմբի մեջ մտնում են այն երգերը, որոնց ստեղծման համար իբրև պատմական ատաղձ են ծառայել սովետական կարգերի հաստատման համար մղված կռիվները, ծառայությունը սովետական բանակում և Հայրենական պատերազմի իրադարձությունները:

* * *

Հայ ժողովրդական ուղմի և զինվորի երգերը պատմամշակութային նոր երևույթ են, բայց նրանց հորինման ու կենցաղավարման ավանդները, ինչպես վկայում են մատենագրությունից հայտնի հայոց հին բանահյուսության նմուշները, պատմագրական երկերի, պաշտամունքների ու հավատալիքների վերաբերյալ տեղեկությունները գալիս են դարերի խորքից: Ռրանց գոյությունը վաղեմիությունն են հաստատում նաև միջնադարից մեզ հասած ուղմի երգերի նատուկենտ նմուշները, պատմական զրույցները ու դրանց վերաբերյալ վկայությունները:

«Լենրնի ևրգր»³ իր տարբերակներով ուղմի ևրգի նմուշ է: Սրգի փմքում ընկած է Կիլիկյան Հայաստանի Լևոն արքայազնի գերեզմարության ու աղատվելու պատմությունը: Դեպքը տեղի է ունեցել 1266 թվականին: Ուշագրություն ևն արժանի Լիպարիտ զորավարի գործունեության շուրջ ստեղծված բանահյուսական ստեղծագործությունները⁴: Կիլիկյան Հայաստանի այդ նշանավոր զինվորականի սպանությունը կատարվել է 1370 թ. Տարսոնի թուրք ամիրապետի զորքերի հետ մղված կռիվների ժամանակ: Լիպարիտ զորավարին նվիրված ստեղծագործություն Լենրի մեջ առանձնանում է «Տաղ քաջի Լիպարիտին» երգը: «Տաղը» գովք է զորավարի քաջության, անձնագոհ հայրենասիրության և այլ արժանիքների: «Տաղը», միաժամանակ սգո երգ է. գովերգելով Լիպարիտի առաքինությունները, այն ներկայացնում է նրա սպանության պատճառած վիշտը:

Հայրենասեր, քաջարի անհատների գովքը, փառաբանությունը իրականությունն արտացոլելու գեղարվեստական հնարանք է, որը լայնորեն կիրառվել է ինչպես հին, այնպես էլ նոր ուղմի ևրգերում: Ավանդները հարատևել են և յուրաքանչյուր ժամանակահատվածում, պատմաազգագրական միջավայրում դրսևորվել ըստ պահանջմունքի: «Աղատ-խանի Ըգուլանց շափմիշ արիլը» երգը⁵, որը ստեղծվել է XVIII դարում Ազուլիսը պարսից Աղատ-խանի կողմից գրավելու կապակցությամբ, արտահայտում է Ազուլիսի հայության վիճակի յուրահատկությունները: Դավիթ բեկի, Արցախի մելիքների ու այլ լեոնագավառների մղած հերոսական կռիվները օտար զավթիչների դեմ չէին կարող չազգել ժողովրդի ստեղծագործական երևակայության վրա: Կան բազմաթիվ վկայություններ այդ կռիվների շուրջ ստեղծված բանահյուսության, մասնավորապես ուղմական երգերի վերաբերյալ, ինչպես նաև դրանց որոշ նմուշներ՝ պահպանված գրավոր աղբյուրներում՝

* * *

Ռուս-պարսկական, ռուս-թուրքական պատերազմների շուրջ հորինված ուղմի ևրգերի մեջ առանձնանում է «Տաղ ի Ռոստոմ բեգ»

³ Ղ. Ալիշան, Հայոց երգք ուսմականք, Վենետիկ, 1852, էջ 5—7: Ա. Մնացականյան, Միջնադարյան ժողովրդական երգեր, Երևան, 1956, էջ 228—232:

⁴ Ն. Ակինյան, Քաջն Լիպարիտ պատմության, տաղերու և զրույցներու մեջ (Հանդես ամսօրյա, 1933, էջ 129—138):

⁵ Ս. Սարգսյանց, Ազուլեցոց բարբառը, Մոսկվա, 1883, մ. 2, էջ 37—39:

⁶ Խ. Արովյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. VIII, Երևան, 1958, էջ 251, 260, 280 Գ. Մովսեսյան, Հնոց-Նորոց, Կ. Պոլիս, 1874, էջ 168—186: Բաֆֆի, Երկեր - X Երևան, 1964, էջ 204:

ստեղծագործութիւնը . Երգի պատմական հիմքը հետևյալ ռազմաքաղաքական դեպքն է: Ռոստոմ-բեկը՝ Արցախի նշանավոր մելիք-Աբովի ամագ որդին, իր գինված ջոկատով անցյալ դարի տղաքներին օգնութիւն էր ցույց տալիս ռուսական բանակին: 1804 թվականին, երբ նա իր խմբով ու ռուս զինվորների ջոկատով փորձում էր ռազմամիտք հասցնել Երևանի մոտ գտնվող ռուսական բանակին, Փամբակի Ղարսալու կոչված վայրում շրջապատվեց պարսից՝ թվով գերազանց ուժերի կողմից: Անհավասար կռիվում Ռոստոմ-բեկի միացյալ ջոկատը գլխովին ոչնչանում է, ծանր վիրավոր Ռոստոմին գերում, տանում են Թավրիզ: Թավրիզում նա մերժում է թագաժառանգ Աբաս-Միրզայի հավատափոխ լինելու առաջարկը և տանջամահ լինում բանտում⁸:

«Տաղը» իր հորինվածքով անհատական ստեղծագործութիւնն է. ոմանք այն վերագրում են իրեն՝ գերված հերոսին, ոմանք՝ այդ օրերին Թավրիզում բանտարկված Դանիել կաթողիկոսին: Անկախ այդ հանգամանքից, այն տարածված է եղել Թավրիզի հայութեան միջավայրում իբրև ժողովրդական երգ, բազմիցս հրատարակվել մասնակի խմբագրումներով: Երգի առաջին հրատարակիչներից «Բազմավեպ» ամսագիրը գրում է. «Ազգային ռամկական երգերուն մեջ անոնք ավելի հարգելի ու ախորժելի են՝ որոնք որ պատմական հիշատակ մըն ալ ունին հետերնին, ասոնցմե մեկն ալ Ռոստոմ-բեկի երգն է»⁹: «Տաղը» պատմական հիշատակի հետ միասին ունի հայրենասիրական ոգի, արտահայտում է անձնուրաց քաջութիւնն ու տոկունութիւնը: Երգի հերոսը չի ընկճվում բանտից, կապանքներից, այլ ափսոսում է, որ մահը վրա չի հասել մարտի դաշտում, ինչպես վայել է ռազմիկին:

1826—27 թթ. ռուս-պարսկական իրադարձութիւնների շուրջ, ըստ մեծ լուսավորիչ Խ. Աբովյանի, ստեղծվել են բազմաթիվ երգեր. «Հարիր տեսակ խաղ հայերեն, թուրքերեն Երևանու բաղերն ու ձորերը լսում էին ու հինգ տարեկան երեխան էլ էսօր ուրախ վախտը ձեռը բերնին ա դնում ու ասում»¹⁰: Նույնն է վկայում նաև ռուս ռազմական պատմաբան Վ. Պոտտոն¹¹: Սակայն այդ «հարիր տեսակ խաղից» մեզ են հասել միայն երկու նմուշ Խ. Աբովյանի գրառումների միջոցով. «Սար ու

⁷ «Բազմավեպ», 1847, № 3, էջ 39—40:

⁸ Բաֆֆի, Երկեր, հ. X, էջ 293—296:

⁹ «Բազմավեպ», 1847, № 3, էջ 39:

¹⁰ Խ. Աբովյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. III, Երևան, 1948, էջ 177:

¹¹ В. Потто, Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях, т IV, вып IV, С Петербург, 1888, стр 485.

ձոր սասանմիշ էլան, զարմացան»¹² սկզբնատողով և «Հայ աշուղ Աե-
րի-Յուսուֆի ասած երգը Երևանի առման մասին» (Թուրքերեն)¹³։

Նշված երկու երգերում բացահայտված է հայ ժողովրդի անվե-
յապահ հավատը Ռուսաստանի նկատմամբ, նրան օգնելու, աջակցելու
սլատրաստակամությունը։

Մենք քամակ քամակի կտանք, վեր կկենանք,
Ռսին մեր աշխարհը, կյանքը ղուրբան կտանք¹⁴։

Երգերում հիշատակված են Երևանի, Ղարաբաղի ու Սարգարաբաղի
Նամար մղված կռիվները, ռուսական քաղաքական ռազմական գործիչ-
ներ Ա. Կրասովսկին, Ի. Պասկևիչը, Կ. Բենկենգորֆը, հայազգի զորա-
վար Վ. Մադաթովը, ներսես Աշտարակեցին, Եփրեմ կաթողիկոսը,
Երևանի սարդար Հուսեին-խանի եղբայր Հասան-խանը, Պարսից թա-
ղածառանգ Աբաս-Միրզան։

1877—78 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմի շրջանի ռազմի եր-
զնրում ռազմական իրադարձություններն ու զորավարների գործունեու-
թյունն արտացոլելու ավանդական եղանակները մնում են անփոփոխ։
Փոխվում են ժամանակներն ու գործիչների անունները։ Պահպանվել են
Երգերի նմուշներ ռուսական բանակի Կովկասյան կորպուսի հրամանա-
տար Մ. Լոռիս-Մելիքովի, նշանավոր գեներալներ Ա. Տեր-Ղուկասովի,
Հ. Լազարևի ղեկավարությամբ ու մասնակցությամբ տեղի ունեցած
ռազմաքաղաքական անցքերի վերաբերյալ։

Մ. Լոռիս-Մելիքովի զորաբանակի գործողությունները ծավալվել
են գլխավորապես Կարսի շրջակայքում, Ալաջայի բարձունքներում
(«Սալդատ ելավ Ալաջեն»¹⁵, «Լոռվա Մելիքի երգը»¹⁶, «Հորդոր»¹⁷)։

Թուրքական 4-րդ բանակը Մուխտար փաշայի հրամանատարու-
թյամբ, շնայած թվական գերազանցությանը, Ալաջայի բարձունքնե-
րում 1877 թ. ձմռանը պարտություն կրեց և քաշվեց Կարս։ Այնուհետև
ռուսական հաղթական զորքը գրավեց Կարսը։ Այս անցքերը ընդհանուր
պատկերներով արտացոլվեցին ժողովրդական երգերում, ըստ որում,
ժողովրդի կարծիքով, հաջողությունները ձեռք բերվեցին շնորհիվ Մ
Լոռիս-Մելիքովի ռազմավարական աաղանդի։

¹² Խ. Աբովյան, նշվ. աշխ., էջ 177։

¹³ Ե. Շահազիզ, Դիվան Խ. Աբովյանի, հ. 1, Երևան, 1940, էջ 327—329։

¹⁴ Խ. Աբովյան, նշվ. աշխ., էջ 177։

¹⁵ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսական արխիվ (այսուհետև՝ ՀԱԻԲԱ), II, 8323։

¹⁶ ՀԱԻԲԱ, Տ. Նավասարդյանի ֆոնդ, գործ I, տ. 3, էջ 75։

¹⁷ «Նոր քնար հայկական», Վառնա, 1897, էջ 151։ «Վազգեն» երգարան (կազմեց
Տ. Տերոբյան), Պոստրն, 1901, էջ 324։

Հայտնի է, որ այս պատերազմի հետևանքով Կարսի մարզը միացվեց Ռուսաստանին, մի հանգամանք, որ դրական է գնահատվում երգում:

Սալդատն ելավ Ալաշեն,
Ազատվանք Օսմանլուի փառեն¹⁸:

Կարսի առումն ընդհանրապես շափազանց մեծ ապավորություն է թողել ժողովրդի երևակայության վրա, արտացոլվել ժողովրդական խաղիկներում և այլ ժանրերի ստեղծագործություններում:

Գեներալ Ա. Տեր-Ղուկասովի գործունեությունը ծավալվել է հիմնականում Ալաշկերտի հովտում: Նրա զորամասերը հասան մինչև Վանա լճի հյուսիսային ափերը: «Գովեստ Արշակ Տեր-Ղուկասովին» երգում²⁰ տեղ են գտել իրական անցքերի որոշ հիշողություններ. սակայն երգի վերնագիրն արդեն նշում է նրա բնույթը. հիմնականը երգում Տեր-Ղուկասովի գովքն է. նա է իրադարձությունների կենտրոնում, նրան են վերագրվում բոլոր հաջողություններն ու հաղթանակները:

Գովքի երգեր են կենցաղավարել գեներալ Հ. Լազարևի մասին, որին ժողովուրդը մեծարել է «Կարսի հերոս», «Ալաշայի հերոս» տիտղոսներով: Ցավոք, միայն հատվածներ ու հիշատակություններ են պահպանվել այդ երգերի գոյության մասին²¹:

Ռուս-պարսկական և ռուս-թուրքական պատերազմների վերաբերյալ երգերի ստեղծման համար ազդակ են ծառայել երկու կարևոր գործոն. ա) հայերի մասնակցությունը պատերազմական գործողություններին և բ) հայ ժողովրդի անվերապահ դրական վերաբերմունքը Ռուսաստանի ազատագրական առաքելության նկատմամբ:

Հայ առաջին կամավոր զորախմբերը ռուսական բանակում գործել են տակավին XVIII դարի սկզբներին: XIX դարում հայ զինվորականների թիվը ստվարանում է: Բացի պաշտոնական ծառայության մեջ գտնվողները, պատերազմների ժամանակ կազմակերպված աշխարհազորայինները կարևոր ծառայություններ են մատուցել ռուսական բանակին: Ռուս-պարսկական պատերազմի ժամանակ կամավոր աշխարհազորային գունդը սեփական դրոշով, հանդերձանքով մաս-

¹⁸ ՀԱԻԲԱ, FF II: 8323:

¹⁹ Ե. Չարենցի անվ. գրականության և արվեստի թանգարան (այսուհետև՝ ԳԱԹ), Մոսկվա, էջ 239: Մ. Աբելյան, ժողովրդական խաղիկներ, Երևան, 1940, էջ 45: ազյուտանա Հովհաննես Դավիդիչ Լազարյան, Թիֆլիս, 1915, էջ 57:

Կոմիտասի ֆոնդ, գ. 363, էջ 27: «Լմինյան աղագրական ժողովածու», հ. 1, 1900,

²¹ «Փորձ», 1879, № 9, էջ 201: Սալ-Ման, Դաղստանի և Կարսի հերոս գեներալ-

²⁰ Ա. Բրուսյան, Ռամկական մրմունջնո, Ալեքսանդրապոլ, 1901, էջ 182

նակցել է ռազմական գործողություններին Այս պատերազմում աչքի են ընկել Գ. Մանուշարյանի 500 հեծյալներից բաղկացած ջոկատը և ուրիշ այլ ջոկատները ու խմբերը: Իսկ «1877—78թթ. պատերազմին Կովկասյան ռազմաճակատում սասնակցել են 7 հայ զենեակներ, 500-ից ավելի սպաներ, որոնցից 70-ը սպանվել ու վիրավորվել են: Կամավոր շարքայիներին թիվը ստույգ այտնի չէ»²⁵:

Այժմ դարում Անդրկովկասում մղվող պատերազմներով Ռուսաստանը ներկայանում էր հայ ժողովրդին իբրև փրկարար, ազատարար: Այդ մտայնությունն ավելի ցայտուն արտայայտվեց Բուլղարիայի թուրքական լծից ազատագրվելուց հետո Արևելյան Հայաստանը Ռուսաստանին միանալուց հետո, Ռուսաստանի ազատագրական առաքելության հետ էր կապվում արևմտահայերի ազատագրության հարցը: «Հորդոր» երգը հասակված է այս տրամադրությունը²⁶:

Խնդրո առարկա Երգերը, ինչպես տեսանք, պատմական բնույթի ստեղծագործություններ են Սակայն Երգերում ժողովուրդը գաղափարականացնում է պատմական անձերին, շափազանցում նրանց ծառայություններն ու պատմական իրադարձությունների նշանակությունը: Միանգամայն պարզ է, որ ցարական Ռուսաստանը անդրկովկասյան պատերազմներում հետապնդում էր իր նեղ շահերը, սակայն երգերում դրանք դիտարկվում են իբրև էրիստոնյաներին մահմեդական լծից ազատագրելու համար մղվող պատերազմներ:

XIX դարի ռազմաքաղաքական իրադարձությունների շուրջ ստեղծված երգերում առկա է հայ վիպական բանահյուսության ավանդական հակամարտությունը՝ օտար նվաճողների և հայրենիքի պաշտպանների միջև: Ըստ որում, հակամարտությունը մշտապես հարատևում է, փոխվում են անունները: Մի բևեռում հանդես են գալիս օտար նվաճողները (պարսկական ու թուրքական բռնապետության ներկայացուցիչները), մյուսում՝ հայ ժողովուրդը, նրա հայրենասեր գործիչները, հայագրի գինվորականները և ապա Ռուսաստանը, ռուսական բանակն ու սուս նշանավոր զորահրամանատարները: Այդ հակամարտությունը բացահայտվում է ավանդական վիպական-գեղարվեստական հնարաններով: Թշնամին ձաղկվում է անարգվո՞մ, նսեմացվում է նրա գործողությունների նշանակությունը Մեծարվում յուրացինը՝ հայր, հայրց պաշտպան ռուսական բանակը, փառաբանվում նրանց ծառայություններն ու սխրագործությունները:

²² «Հայ ժողովրդի պատմություն», Է V, Երևան, 1974, էջ 126—131, 143—149:

²³ Ա. Նեհսիսյան, Հայերի մանակցությունը 1877—78 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմին, Երևան, 1958, էջ 93

²⁴ «Նոր քնար հայկական», էջ 151

Ռուս-պարսկական պատերազմի շուրջ ստեղծված երգերում անեծքի ու պարսավանքի են արժանացել պարսից բանակի ներկայացուցիչները՝ շահզադան (Աբաս-Միրզան), Հասան-խանը: Այդ երգերում որպես կանոն թշնամին կրում է զզլբաշ ընդհանուր անվանումը. («Ղզլբաշն մուկ դառած, գլխին փայ տվեց»...)²⁵: Ռուս-թուրքական 1877—78 թթ. պատերազմին վերաբերող երգերում թշնամու հավաքական կերպար է Մուխտաբ-փաշան, որին իր մարդկային, զինվորական արժանիքներով հակադրված է Մ. Լոռիս-Մելիքովը:

Ըստ էության վիպական-պատմական այս երգերի կառուցվածքում հանդես են գալիս կրկնվող տողեր, կրկնակներ, որոնք երգերին յաղորդում են հուզական շեշտվածություն: «Սար ու ձոր սասանմիշ էլան, զարմացան», «Հորդոր» երգերում այդ կրկնակները իրենց նշանակությունամբ հիշեցնում են հայոց հին վիպական երգերը («Լեռնի երգը», «Մոկաց Միրզա» և այլն):

Առկա է նաև ուշադրավ մի այլ հանգամանք: Այս ժամանակաշրջանից մեզ հասած ռազմի և զինվորի մի շարք երգերում («Ա՛յ հավար, Բայազիտ վառեցին»²⁶, «Հասան-Ղալա»²⁷) պատերազմը ընկալվում ու բացահայտվում է իբրև հակամարդկային երևույթ, շարիֆի, ավերածությունների ու կոտորածների աղբյուր: Երկու երգն էլ հորինվել են հավանաբար 1877—78 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմի ժամանակաշրջանում, գուցե և ավելի վաղ: XIX դարում, 50 տարվա ընթացքում, նույն վայրերում երեք անգամ նույնբնույթ դեպքեր են կատարվել:

Թե՛ «Ա՛յ հավար, Բայազիտ վառեցին», թե՛ «Հասան-Ղալան» բուն ժողովրդական ստեղծագործություններ են՝ հագնված խոր հուզականությամբ, որոնցում դրսևորվում է ներկայացվող իրադարձությունների ողբերգականությունը: Միաժամանակ երկու երգն էլ վիպական-քնարական ընդհանուր շնչով պատմում են որոշակի դեպքերի մասին:

«Ա՛յ հավար, Բայազիտ վառեցին» երգը հյուսված է Բայազետում տեղի ունեցած հայոց աշխարհազորայիների՝ «միլիցիայի» հինգ հարյուր հոգիանոց ջոկատի ոչնչացման, քաղաքի հայկական թաղերի ավերի ու կործանման մասին:

էս ի՛նչ կրակ, տեր աստված,
Ա՛յ հավար, Բայազիտ վառեցին,

²⁵ Խ. Սրովյան, նշվ. աշխ., էջ 177:

²⁶ Տ. Նավասարդյան, Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, գ. 6, Թիֆլիս, 1898, էջ 75:

²⁷ ՀԱԻԲԱ, ԴԱ V, 3211:

Մատղաշ ճժերն ևն էրած,
Ա՛յ հավար, սև խապար՝ էրեցին²⁸,

«Հասան-Ղալան» ներկայացնում է ցարական բանակի հայ զինվորին պատերազմի դաշտում, նրա ճակատագրի վրա պատերազմի գործած ազդեցությունն ու մարտերի որոշ մանրամասներ: Հասան-Ղալան Կարնո պաշտպանական գծի մեջ մտնող կարևոր բերդ-ամրություն էր, որի գրավման ժամանակ 1877—78 թթ. ձմռանը ցարական ռանակը մեծաթիվ զոհեր կրեց, որոնց մեջ, պետք է ենթադրել, քիչ չէին նաև հայերը:

Երկու երգում էլ ավանդական վիպական երգերին բնորոշ եղանակով, ինչպես վերը նշվեց, օգտագործված են կրկնակներ: Առաջինում այն արտահայտում է օգնության կանչ, ցավի ու ափսոսանքի զգացում դեպի կատարված ողբերգությունը («Ա՛խ ափսոս, վայ կըսկիծ», «Ա՛յ հավար, վա՛յ հասեք»), երկրորդում՝ նզովք ու դատապարտում («Վերան դառնա Հասան-Ղալան»):

«Ա՛յ հավար, Բայազիտ վառեցին» երգը հայտնի է գրավոր ավանդամբ, «Հասան-Ղալան»՝ կ՛ գրավոր, կ՛ բանավոր: Առաջինը մատնչվեց մոռացության, երկրորդը բանահյուսական երկար կյանք ունեցավ, նորոգվեց թե՛ I, թե՛ II համաշխարհային պատերազմների ժամանակաշրջանում: Հատկապես բազմաթիվ տարբերակներով «Կերչի երգ» անվամբ վերատեղծվեց Հայրենական մեծ պատերազմի տարիներին:

Այսպիսով, քննարկված երգերում տեսնում ենք մի կողմից հաղթանակ, հայրենասիրություն, անձնվիրություն, խիզախություն, մյուս կողմից՝ պատերազմի ծնած աղետներ, զինվորական կյանքի դժվարություններ, սպանություններ, կոտորածներ, մի հանգամանք, որը պայմանավորված է երգերի ստեղծման համար հիմք ծառայող պատերազմական իրադարձությունների երկակի բնույթով: Պատերազմները մի կողմից հայ ժողովրդի մեջ հույսեր են հարուցում արևմտահայության ազատագրման վերաբերյալ, նպաստում դրան, մյուս կողմից բազում շարիքներ պատճառում ժողովրդին: Իրականությունը այն է, որ պատերազմական գործողությունների բացասական հետևանքները անհամեմատ մեծ էին դրական արդյունքներից:

Անդրկովկասի տարածքում Ռուսաստանի մղած պատերազմները արտացոլում գտան նաև ուսական ժողովրդական երգերում: Այդ երգերից մեզ համար հետաքրքրություն են ներկայացնում նրանք, որոնք առնչվում են հայոց կյանքին: Երգեր են հորինվել Երևանի բերդի գրավման, կոմս Պասկևիչի, Մ. Լոռիս-Մելիքովի գործունեության վե-

²⁸ Տ նավասարդյան, նշվ. աշխ., էջ 74:

րաբարյալ²⁹: Իսկ Ա. Տեր-Ղուկասովի անվան շուրջ ստեղծված երգերի մասին Սալ-Մանը գրում է. «Ահա թե ինչո՞ւ ոչ մի գեներալի մասին ուսս գինվորները այս պատերազմում չէին կապել այնքան երգեր՝ ի նգևորովյամբ ու անկեղծ սիրով, որքան այդ տեսնում ենք մենք Տեր-Ղուկասովի վերաբերմամբ»³⁰: Հայազգի գեներալին նվիրված ուսական ժողովրդական երգերի գոյութիան փաստը մի անգամ ևս ցույց է տալիս, որ իսկական հերոսները, ինչ ազգի էլ պատկանելիս լինեն, պատկանում են բոլոր ժողովուրդներին:

* * *

Հայ ժողովրդական ռազմի երգերի նշանակալից բաժինը կազմում են ազատագրական պայքարի երգերը

Արևմտյան Հայաստանի ազատագրության հարցը XIX դարի վերջին տասնամյակներում և դարասկզբին կլանել էր ողջ յայտության ուշադրությունը: Հայ հասարակական, մշակութային կյանքը տողորված էր արևմտահայտության ազատագրության գաղափարներով: Բուն Արևմտյան Հայաստանում ազատագրական պայքարն օրավուր լայն ծավալ էր ընդունում՝ ընդգրկելով գյուղացիությանն ու արհեստավորական խավերին:

Ազատագրական պայքարի երգերը, իբրև պատմական բնույթի ստեղծագործություններ, արտացոլել են բուն պայքարն իր յուրահատկություններով, իսկ այդ յուրահատկությունները բացահայտվում էին հետևյալ կերպ. պայքարի համազգային, միասնական կենտրոնի բացակայություն, հայրենասիրական կազմակերպությունների, անհատ կամավորների ու կամավորական ջոկատների գործունեություն, պարտիզանական կոիվներ, առանձին բնակավայրերի զինված ինքնապաշտպանական դիմադրություն և այդ պայքարին ուղեկցող բանտ ու արսոր, ավեր ու կոտորած:

Խնդրո առարկա երգերը ստեղծվել ու կազմավորվել են տարբեր գեղարվեստական ու ոճական հենքերի վրա: Երգերի մի խումբը կազմավորվել է ավանդական-ժողովրդական, մյուսը՝ աշուղական երգարվեստի, երրորդը՝ գրական քնարերգության հենքի վրա: Թե՛ աշուղական, թե՛ գրական ծագում ունեցող ռազմի երգերը հայ ժողովրդի բա-

²⁹ «Արձագանք», 1894, № 80 В. Чичероs, Исторические песни, Л., 1956, стр 314 Песни казагов Кубани (сост II Варавва), Краснодар, 1966, стр 71

³⁰ Սալ-Ման, Գեներալ-լեյտենանտ Ա Տեր-Ղուկասյան, Թիֆլիս, 1915, էջ 32:

յուշուսակա՛ն կենցաղում լայն տարածում են գտել ու ընկալվել իբրև ժողովրդական ստեղծագործություններ: Դրան նպաստել են նրանց թեմատիկ ընդգրկումը, արտահայտած գաղափարները, մտտիվները, լեզվաուրտահայտչական միջոցների համակարգը. դերն ու կիրառությունը Այս կապակցությամբ ուշագրավ է ուսա բանագետ Բոգատիրյովի .ևտեյալ միտքը. «Այլ բանաստեղծական միջավայրի ֆոնի վրա, այլ տա՛նդների ու գեղարվեստական արժեքների նկատմամբ այլ վերաբերու՛նքի առկայությամբ, ստեղծագործությունը մեկնաբանվում է նորովի. և նույնիսկ այն ձևական ուղիվիզիտը, որն առաջին հայացքից պարծես թե պահպանվում է փոխառության ժամանակ, չպետք է դիտվի իբրև իր սկզբնօրինակի նույնությունը. այդ գեղարվեստական ձեվիլում կատարվում է... ֆունկցիաների տեղափոխություն: Ֆունկցիոնուլ առումով, առանց որի անհնարին է հասկանալ արվեստի փաստերը, գեղարվեստական ստեղծագործությունը բանահյուսությունից պուրա և նույն ստեղծագործությունը որդեգրված բանահյուսության կողմից, երկու միանգամայն տարբեր փաստեր են»³¹: Գրականության և գրական լեզվի ազդեցությունը բանահյուսական միջավայրի վրա XIX դարի II կեսին հատկապես ուժեղանում են և ահա վերոհիշյալ երպերը ծնունդ են այդ հանգամանքների: Նման երևույթը դիտվում է նաև այլ ժողովուրդների բանահյուսության մեջ: Մեզանում բանահյուսության՝ գրականության վրա գործած ազդեցության հարցը լուսաբանվել է, սակայն հակառակ իմաստով խնդիրը գրեթե չի քննարկվել:

Ազատագրական պայքարի երգերը ծագել ու տարածվել են հայկական կյանքի հասարակական պահանջներով ու թեև գտնվել են հայ ժողովրդական երգարվեստի միասնական ընթացքի մեջ, սակայն առավելագույն չափով կրել են գրականության, գրական բանաստեղծության, մասնավորապես Ղ. Ալիշանի, Մ. Նալբանդյանի, Բաֆֆու, Լ. Պատկանյանի, Մ. Պեշիկթաշլյանի, Ա. Իսահակյանի քնարերգության ազդեցությունը: Ավելորդ չէ նշել, որ հիշյալ հեղինակների որոշ բանաստեղծություններ հայտնի ու անհայտ երգահանների կողմից վեր էին ածվում երգերի, որոնք արագորեն տարածվում էին տպագիր ու ձեռագիր երգարանների միջոցով, երգվում իբրև ռազմի, ազատագրական պայքարի երգեր: Բացի այդ, զգալի է նաև պատմական նույն ճակատագիրն ունեցող ժողովուրդների՝ հույների, բուլղարների, հարավսլավացիների, հունգարների գրականության, ժողովրդական բանահյուսության ազդեցությունը, հատկապես երգերի այն շարքի վրա, որը մեզանում հայտնի է հայդուկային (ֆիդայիների) անվամբ:

³¹ П. Богатырев, Вопросы теории народного искусства, М., 1971, стр. 377.

Ազատագրական պայքարի երգերը ըստ պատմական հենքի, կենցաղավարման տեղի ու ժամանակի, խմբավորվում են հետևյալ կերպ. 1) Զեյթունի երգեր, 2) առաջին կամավոր խմբերի ու հայրենասիրական կազմակերպությունների գործունեությանը նվիրված երգեր, 3) Մուշ-Սասունի ու Վասպուրական-Շատախի երգեր, 4) հայդուկային (ֆիդայիների) երգեր:

Զեյթունի երգերը ստեղծվել ու կենցաղավարել են Զեյթունում ու մերձակա գյուղերում: Դրանք հորինվել են տեղական աշուղ-երգիչների կողմից զլխավորապես թուրքերեն լեզվով, մասամբ էլ Զեյթունի բարբառով: Զեյթունը հայ ազատագրական շարժման օջախներից էր: Մինչև անցյալ դարի 60-ական թվականները Զեյթունը թուրքական կառավարությանը մի որոշ հարկ վճարելու պայմանով պահպանել էր իր կիսանկախ վիճակը: Սակայն թուրքական կառավարությունը ամեն կերպ ձգտում էր վերացնել Զեյթունի համեմատական անկախությունը և անընդհատ պատրվակ էր փնտրում ու արշավանքներ ձեռնարկում լեռնաքաղաքի վրա: Զեյթունցիները այս արշավանքներին դիմադրում էին հերոսաբար:

Խնդրո առարկա երգերը տեղական պատմական ստեղծագործություններ են, գերազանցապես վիպական բնույթի. դաստաններ, հորինված աշուղական երգարվեստի օրինաչափություններով: Նրանք զեյթունցիների հերոսական ինքնապաշտպանական կռիվների շուրջ մեկդարյա բանաստեղծական պատմությունն են (1780—1895): Երգերն ընդհանուր, սակայն բնորոշ գծերով պատմում են զինված ընդհարումների, խիզախովյամբ աչքի ընկած մասնակիցների մասին: Համեմատաբար շատ են անցյալ դարի վերջին քառորդում տեղի ունեցած իրադարձությունների վերաբերյալ ստեղծագործությունները: Զեյթունի երգերում՝ ավաչներում (էվեչ), նույնպես առկա է հայ վիպական բանահյուսության հիմնական հակամարտությունը՝ օտար նվաճողների ու հայրենիքի պաշտպանների միջև: Որպես նվաճողներ ներկայացված են թուրքական իշխանությունների ներկայացուցիչները, զորահրամանատարները, քոչվոր ավազակաբարո աշիրեթապետերը: Հայրենիքի պաշտպաններին մարմնավորում են Զեյթունի շորս թաղապետ-իշխանները, հայրենասեր ու արի հոգևորականները, Զեյթունի խիզախ բնակիչները: Ըստ որում, այս երգերում ևս թշնամին ևնթարկվում է անարդանքի, նսեմացման, իսկ հայրենիքի պաշտպանները գաղափարականացվում են, մեծարվում ու փառաբանվում. Ընդհանրապես Զեյթունում սիրված են ևղել գովքի երգերը. «քաջերու անվան ձոնյալ ավաչները», որոնք կատարվել են թե՛ խաղաղ օրերին, թե՛ մարտի դաշտում:

Սվաչներ են հորինվել Պապիկ և Եղիա Ենիտունյանների, Փանոս Զո-
տազյանի, հայտնի Քացախ-Պինպաշի մականունով և մի շարք այլ քա-
տարի ռազմիկների, հրամանատարների սխրագործությունների մասին:

Փաստերը վկայում են, որ Զեյթունի ավաչները սովորական երգե-
լի եղանակով չեն երգվել: Դրանք խաղաղ օրերին կատարվել են հայ-
րի սխրանքների հիշատակները վառ պահելու համար: Կովի դաշ-
տում այդ երգերը ոգևորել ու հաղթանակի են առաջնորդել զեյթուն-
ցիներին: Զեյթունն ունեցել է իր «ավաչ ասողները»: Ընդունված է եղել,
ի լուր թշնամու, բարձր ձայնով երգել, թե որ քաջն է կովողը, ինչ հե-
րոսական արարքներ է նա գործել: Թե որքան կարևոր էր ավաչ ասող-
ների դերը մարտի ժամանակ, վկայում է հետևյալ փաստը: 1895—
96 թթ. թուրքական արշավանքի ժամանակ Զեյթունի ռազմական հրա-
մանատարությունը ընտրում է 120 հոգի «ավաչ ասողներ», որոնք միա-
ժամանակ քաջ մարտիկներ էին և ուղարկում վտանգավոր դիրքերից
մեկը՝ Շուղրի կամուրջը պաշտպանելու: Սվաչներ հորինվել են նույնիսկ
մարտերի ժամանակ: Այս հանգամանքով է պայմանավորվ. օ երգերի
եղանակը, որը պետք է որ ռազմաշունչ լիներ: «Ամբողջ ճա՛ ապարհի
րնթացքում նրանց երկար ու զիլ «վոյ-վոյները»,—ինչպես վկայում է
հիշատակարանը,—անընդհատ հնչում էին մինչև Աղջեղաղի սարերը»³²,
պրում է «Մուրճի» հոդվածագիրը: Հավանաբար ավաչները բարձր ձայ-
նով «կանչել են» և ոչ թե երգել սովորական եղանակով, մի հանգա-
մանք, որ հիշեցնում է վիպասանքի դարաշրջանի «թիվ ասելը»:

Անցյալ դարի վերջին քառորդում Զեյթունի ազատագրական հե-
րոսամարտերի շուրջ ստեղծվում են նոր երգեր, որոնք տարբերվում
են վերը քննարկված երգերից: Հայոց հասարակական-քաղաքական
կյանքում կատարված տեղաշարժերը իրենց դրոշմն են դնում այդ եր-
գերի բնույթի ու կենցաղավարման հանգամանքների վրա:

Երգերի պատմական հենքը մնում է դարձյալ Զեյթունի ազատա-
պրական պայքարը, որի նշանակությունը դուրս էր եկել զուտ տեղա-
կան շրջանակներից և ձեռք բերել համազգային հնչողություն: Այս
իրողությունն իր հերթին անդրադառնում է նոր երգերի վրա, որոնք
ստեղծվում էին բացառապես հայերենով, տարածվում Հայաստանի բո-
լոր շրջաններում, բավարարելով առաջին հերթին ազգային հստակ
ինքնագիտակցության հասած ու ազատագրական պայքարի գաղա-
փարներով համակված խավերի հասարակական-գեղարվեստական
պահանջները:

³² «Մուրճ», 1901, № 11, էջ 865:

Երգերի հիմնական կորիզը հայտնի է հետևյալ վերնագրերով. «Երգ Ձեյթունի»³³ («Արևն էլավ, զԼեյթունցիներ»), «Երգ զԼեյթունցվոց»³⁴ («Ձեյթունցի ենք, ժայռի ձագ ենք»), «Ձեյթունցիք»³⁵ («Ձեյթունցի ենք մենք քաջազունք»): Նշված երգերն ունեն նաև տարբերակներ, սակայն բոլորը հավանաբար սերում են «Արևն էլավ, զԼեյթունցիներ» և «Ձեյթունցի ենք, ժայռի ձագ ենք» սկզբնատողով երգերից, որոնց չեղինակը զԼեյթունցի Հարություն Չագրյանն է, Ձեյթունի կոիվների մասնակից, ըմբոստ մի անձնավորություն, հայտնի Չոլագ-վարժապետ մականունով: Ձեյթունի մղած ազատագրական երկարամյա պայքարը ոգեշնչել է ոչ միայն նշանավոր բանաստեղծների, այլև ժողովրդական երգիչ-երգահանների, անհայտ ու հայտնի հեղինակների, որոնց երգեր դարձած բանաստեղծությունները տարածվել ու երգվել են ժողովրդի բանահյուսական կենցաղում իբրև ժողովրդական ստեղծագործություններ³⁶: Ի տարբերություն «ավաշների», այս երգերը մեզ են հասել թե՛ դրավոր, թե՛ բանավոր ավանդույթով:

Թվարկված երգերը վիպական-հերոսական ստեղծագործություններ են, իսկ մի փունջն ունի շեշտված քայլերգային բնավորություն:

Ձեյթունի երգերում տեղ են գտել գովքի մոտիվներ: Ըստ որում, գովքի առարկան հերոսական արժվաբույնն է, ապա զԼեյթունցին, որը տվյալ սյարագաներում ոչ թե որոշակի պատմական անձնավորություն է, այլ քաջության, ազատագրական պայքարի նվիրյալի, հայրենասերի խորհրդանիշ:

Կեցցե՛ Ձեյթուն, ապրի՛ Ձեյթուն,
Թող շտենև ստրկություն.
Քանի ունի ձեզ պես որդիք,
Կեցցե՛ Ձեյթուն, ապրի՛ Ձեյթուն³⁷:

Երգերում տեղ են գտել զԼեյթունցիների սպարտական կյանքի որոշ մանրամասներ, հայ հասարակական կյանքում գոյություն ունեցող որոշ արամադրություններ:

Սպատակալական պայքարի երգերի մի խումբն իր պատմական հիմքով կապվում է 1880-ական ու 90-ական թվականներին ասպարեզ

³³ Ձեյթունցի, Ձեյթունի անցյալն և ներկայեն, մ Բ, Փարիզ, 1903, էջ 79—80: «Նոր քնար հայկական», էջ 129—130:

³⁴ «Տատրակ Տարոնո», Թիֆլիս, 1910, էջ 204:

³⁵ «Նոր քնար հայկական», էջ 181, 193: «Ձեյթունի պատմագիրք», Բուենոս Այրես, 1960, էջ 802: «Երոիչ Ֆահրատի ողբերն ու հառաչները կամ նորա բեկբեկ քնարի տխուր արձագանքը», Ալեքսոլ, 1907, էջ 51—53 կն:

³⁷ «Վազգեն» Էրզրարան, Պոստըն, 1901, էջ 256: Ձեյթունցի, նշվ աշխ., մ Բ, էջ 79: «Տատրակ Տարոնո», էջ 204:

մտած հայրենասիրական կազմակերպությունների ու կամավոր խումբերի գործունեության հետ. Հիասթափված Բեռլինի կոնգրեսի արդյունքներից, հայ ժողովրդի լայն խավերի շրջանում ծնունդ առավ սևիական ուժերով, զինված պայքարի միջոցով ազատություն ձեռք բերելու մտայնություն: Այդ նպատակն էին հետապնդում ինչպես առանձին անհատներ, այնպես էլ հայրենասիրական կազմակերպություններ, որոնք նախ և առաջ ձգտում էին լուսավորել ժողովրդին, ևսթանել ազգային ինքնագիտակցությունն ու ինքնապաշտպանությունը, ազգովին համախմբվելու ձգտումները: Այդ տեսակետից բնորոշ է Կարինի «Պաշտպան հայրենյաց» կազմակերպության գործունեությունը³⁸. Չնայած կարճատև գոյությանը, «Պաշտպանը» նշանակալից ազդեցություն է գործել արևմտահայ ազատագրական շարժման ընթացքի ու հայ ազատագրական մտքի վրա ընդհանրապես:

«Ձայն մը հնչեց էրզրումի հայոց լեռներեն»³⁹ սկզբնատողով երգը նվիրված է «Պաշտպանի» գործունեությանը: Երգի տարբերակները, տարբեր ծավալներով ու տների տարբեր դասավորությամբ այսօր էլ կենդանի են ժողովրդի բանահյուսական կենցաղում:

«Ձայն մը հնչեց» սկզբնատողով երգը հորինվել է կազմակերպության սկզբնական շրջանում և ըստ էության նրա ծրագրի բանաստեղծական արտահայտությունն է: Հայրենիքի ազատագրության հարցը թվում էր լուծելի և այդ կապակցությամբ ծնված ոռոմանտիկ պատրանքները համակել էին կազմակերպության բոլոր անդամներին: Ըստ երգի տրամադրության, արևմտահայությունը և վերջինիս միացած արևելահայ հատվածը կազմ ու պատրաստ սպասում են բաղձալի ազդանշանին, որը պետք է հնչի էրզրումից, ուր գտնվում էր «Պաշտպան հայրենյացը»: Էականը երգի մեջ համախմբվելու կոչն է և զինված պայքարի ելնելու հորդորը.

Ուսումն ու լույս-ազատություն, արդ քեզ են ընկեր,
Սուր, հրացան, եռանգ ուղմի պաշտպան անվեհեր⁴⁰:

Կազմակերպության հայտնաբերումն ու նրա անդամների բանատարկությունն ինչ-որ չափով ազդում է երգի տարբերակների վրա, փոփոխություն են կրում նույնիսկ վերնագրերը՝ «Կարնո բանտարլյալներուն»⁴¹:

³⁸ Ռ. Հովհաննիսյան, Արևմտահայ ազգային-ազատագրական շարժումները և Կարինի «Պաշտպան հայրենյաց» կազմակերպությունը, Երևան, 1965:

³⁹ «Սոխակ», Լիակատար երգարան, Մոսկվա, 1890, էջ 220: Ա. Բրուստյան, Ռամկական մրմունջներ, 1898, էջ 82, 1901, էջ 96: «Նոր քնար հայկական», էջ 98 և նս:

⁴⁰ Նույն տեղում:

⁴¹ «Սոխակ Հայաստանի», Մոսկվա, 1895, էջ 266:

Արևմտյան Հայաստանի հայաշատ գավառներում անցյալ դարի 80—90-ական թվականներին իրենց գործունեությունն էին ծավալել նորաստեղծ հայդուկային խմբեր: Այդ խմբերը կովի բռնվելով անհամեմատ ուժեղ թշնամու՝ ոստիկանության, կանոնավոր զորքերի հետ, սովորաբար պարտվում էին, իսկ խմբի անդամները բանտարկվում ու դաժանորեն պատժվում: Ա. Գոլոշյանին, Հ. Ագրիպպասյանին, Ս. Կուկունյանին, Չելլոյին նվիրված երգերում արտացոլվել են ազատագրական պայքարի վերը նշված առանձնահատկությունները:

Ա. Գոլոշյանը արևմտահայության ազատագրության գործի առաջին նվիրյալներից է: 1883 թվականին նա թողնում է տուն, ընտանիք, կրթություն և Թիֆլիսից մեկնում Պարսկաստան, պարապում ուսուցչության, այդ ճանապարհով փորձում լուսավորել, գեների կոչել արևմրտահայերին: Նրա հետ համագործակցել է վանեցի Հ. Ագրիպպասյանը: Երկու երիտասարդներն էլ յգեշնչված են եղել Բաֆֆու գաղափարներով. առաջինը նույնիսկ իրեն վերանվանել է Վարդան («Խենթ»): Յ. Գոլոշյանը, Հ. Ագրիպպասյանը և մի երրորդ անձ՝ վանեցի Կ. Գուլուբսրզյանը 1889 թ. Պարսկաստանից Մշո դաշտ անցնելիս՝ Սարկավազի հայդուկային խմբին միանալու նպատակով, Չուխ-Կյատուկ լեռնանցքում կովի են բռնվում. առաջին երկուսը չոհվում են, Կ. Գուլուբսրզյանին հաջողվում է փախչել⁴²: Այս դեպքը հիմք է տվել «Չուխ-Կյատուկ»⁴³ երգի ստեղծմանը, որի բնագիրը վերագրվում է ազատագրական շարժման մասնակից, վանեցի Տ. Տերոյանին: «Չուխ-Կյատուկը» բազմիցս հրատարակվել է, հայտնի է նաև բանավոր ավանդույթով: Այն հորինվել է Վանի բարբառով: Հերոսների գործունեությունը երգում գրեթե չի արտացոլվել: Պահպանելով սգո երգերի մոտիվները, արտահայտչամիջոցները, երգը ներկայացնում է հերոսների սպանության մանրամասները, դրվատում նրանց քաջությունը.

Չուխ—Կյատուկ շայիր-չիման,
Չուխում կտրիճ ընտեղ մեռան.
Մեկն Յհաննես, մեկն ի Վարդան,
Հայու սրտիկն արին վերան⁴⁴,

Այս շարքի երգերի մեջ հատկանշական են Սարգիս Կուկունյանին նվիրված ստեղծագործությունները. «Մնաք բարյավ, սուր-հրացան»⁴⁵.

⁴² Լեռ. Հալ հերոսներ, Երևան, 1920, էջ 41—72:

⁴³ «Վաղգեն» երգարան, էջ 16: «Տատրակ Տարոնո», էջ 185—186:

⁴⁴ «Վաղգեն» Իրգարան, էջ 16:

⁴⁵ «Կուկունյան խմբի արշավանքը», Վիեննա, 1894, էջ 30—31:

երբ ալեկոծ ծովի վրա»⁴⁶ սկսվածքներով, ապա «Կուկունյանի երգը»⁴⁷, ուրոնք հայտնի են մեզ հասած գրավոր և բանավոր խմբագրումներով ու տարբերակներով: Երկրորդ ևրգի բնագրի սկզբնօրինակի հեղինակն է վաղամեծիկ բանաստեղծ Քրիստաֆոր Թադևոսյանը⁴⁸: Ս. Կուկունյանին նվիրված ևրգերի լայն տարածումը մինչև մեր ժամանակները և ժողովրդի հիշողության մեջ մնալը պետք է բացատրել այն հիշատակներով, որ ունեն երգերը:

Ս. Կուկունյանը, թողնելով Պետերբուրգի համալսարանը, 1890 թ. իր համախոհների հետ գալիս է Ալեքսանդրապոլ: Այստեղ նա 100 սոցիանոց խումբ է հավաքում, գինավարժություններ անում, ծրագրեր մշակում արևմտահայության ազատագրության վերաբերյալ: 1890 թվականի սեպտեմբերին նա իր զինված խմբով փորձում է մտնել Ալաշկերտի հովիտը: Թուրք սահմանապահները նախազգուշացված են լինում արշավանքի մասին ու դիմավորում են խմբին կրակով: Հեղարձի ճանապարհը փակում են ոռու սահմանապահները: Խումբը ստիպված է լինում պաշտպանվել: Երկուստեք լինում են սպանվածներ ու վիրավորներ: Ոմանք փախուստի են դիմում, շատերը բանտարկվում են ու դատապարտվում աքսորի ու տաժանակիր աշխատանքի: Կուկունյանը դատապարտվում է 20 տարվա տաժանակիր աշխատանքի: Հեռավոր Արևելքից նա վերադառնում է հայրենիք 1907 թ. ռուսական առաջին հեղափոխությունից հետո: Հակացարական գործունեության համար նա նորից բանտարկվում է: Մահանում է Օրյոլի բանտում, 1913 թ.⁴⁹:

Ս. Կուկունյանին նվիրված երգերը շեն անդրադառնում նրա ռազմաքաղաքական կարճատև ու ողբերգական գործունեությանը: Երգերը քնարական բնույթ ունեն. դրանց բանաստեղծական հերոսի հետևում են պայքարն ու մաքառումը: Նա անարգված է ու շղթայված, սակայն նրա հոգին տոգորված է աննկուն հավատով դեպի իր գործի արդարութունը, նա լի է իր գործի վեհության, ազնվության գիտակցությամբ: Եվ եթե նորից ազատություն ստանա, կշարունակի իբ պայքարը: Դրժվար չէ նկատել, որ երգը իր գաղափարներով սերում է «Տաղ ի Ռոստոմ-րեզից»: Հետագա տարիներին ազատագրական պայքարի երգերում բանտի, աքսորի, կախաղանի մոտիվները, հրաժեշտի, վերստին

⁴⁶ «Վազգեն» երգարան, էջ 478—479:

⁴⁷ «Արյան ձայներ», երգարան, Թիֆլիս, 1906, էջ 83:

⁴⁸ «Քր. Թադևոսյանի բանաստեղծությունները», Մոսկվա, 1899, էջ 45:

⁴⁹ Ս. Կուկունյան, Վերջին օրերս Սախալինում, Բաքու, 1910: Վ. Պարսամյան, Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. 3, Երևան, 1967, էջ 329: «Հայ ժողովրդի պատմություն», հ. VI, Երևան, 1981, էջ 235, 236:

կովի գաշա մասնից, վերստին հայրենիքի ազատագրությանը նվիրվելու արամազրություններն ավելի շեշտված են դրսևորվում «Կուկուսանի երգը տանվում է երգի հերոսի կյանքի հաշորդ փուլին՝ աքսորին, ամամասնակիր աշխատանքին և իր վրա ահնհայտորեն կրում է «Կուսանկ» երգի սուղեցությունը:

Վամավեր խաբերի գործունեության հիմնական շրջանները Մշո գաշոր, Սասունն ու Վասպուրականն էին: «Մուշ, ա՛խ իմ հայրենիք»⁵⁰, «ես Կարապետն եմ մշեցի»⁵¹, «Ողբ»⁵², «Քամին էկավ էրան-էրան»⁵³ սկզբնատողերով երգերի հորինման նախապատասխանությունը Մուշում Մշո դաշտում ծավալված ազատագրական կռիվների մասնակիցների մատնություն, բանտարկություն, դատապարտության դեպքերն են. 1892—93 թթ. նման փաստեր հայտնի են: Թվարկված երգերը վիպական որոշ գծերով օժտված քնարական ժողովրդական ստեղծագործություններ են՝ հորինված Մշո բարբառով: Տպագիր աղբյուրներում դրանք ներկայացված են իբրև «ողբեր», «կոծեր»: Նման բնութագրության համար հիմք են ծառայել երգերի թե՛ ձևը, թե՛ բովանդակությունը, որը հիրավի ողբերգական է: Ընդհանուր գծերով ներկայացվում է Մշո հայության քաղաքական-տնտեսական իրավիճակն ու դրանից բխող եզրակացությունը. «Քանց գերի ապրել, լավ է մեզի մահ»:

Սասնո ու Սասնո հայություն ճակատագիրը հար և նման է Զեյթունի ու Մշո հայության ճակատագրին: Սասունն էլ ունեցել է իր հերոսական ռազմական երգերը՝ հորինված տեղական երգիչների կողմից, տեղական բարբառով, երբեմն նաև քրդերեն: Այդ երգերը Սասունում, ինչպես Մշո դաշտում, կոչվել են շեր, հորինելը՝ «շեր կապել», մի երևույթ, որը գալիս է դարերի խորքից և որի վերաբերյալ հիշատակություն ունի VII դարի պատմիչ Հ. Մամիկոնյանը⁵⁴: Սասունում ընդունված է եղել շեր կապել հատկապես քաջությունամբ աչքի ընկած, հայրենիքի համար զոհված հերոսների մասին: Նման ստեղծագործությունների որոշ նմուշներ հայտնի են գրավոր աղբյուրներից⁵⁵: Այսպես մեզ հասած մի երգ պատմում է XIX դ. առաջին կեսին Սասունում ինքնապաշտպանողական կռիվների մասնակիցներ, կազմակերպիչներ, իրենց խիզախությամբ աչքի ընկած Միր-Սատոյի, Միր-Գալեի, Տեր-Քաջեի մասին:

⁵⁰ «Արձագանք», 1893, № 133:

⁵¹ Նույն տեղում:

⁵² «Արձագանք», 1894, № 49:

⁵³ «Արարատ», 1896, № 12, էջ 556:

⁵⁴ Հովհան Մամիկոնյան, Պատմություն Տարոնո, Երևան, 1941, էջ 247:

⁵⁵ «Մուրճ», 1895, № 2, էջ 247:

Սասնո հայութիւնը դարեր շարունակ ինքնապաշտպանական կոիվնել / մղել թուրքական իշխանութիւններին և թշնամի քոչվոր ցեղերի դէս Մինչև 1892—93 թթ. նա պահպանել է իր համեմատաբար անկախ դրութիւնը: Ըմբոստ սասունցիները դիմադրութիւնը շարունակում էին, ճիշտ է, ոչ նախկին շափերով, մինչև 1915 թ.:

XIX դ. և դարասկզբին Սասունում տեղի ունեցած ռազմաքաղաքական անցքերի շուրջ ստեղծվել ու մեզ են հասել, մասամբ պրավոր աղբյուրներից, մասամբ էլ բանավոր ավանդույթով, մի շարք երգեր. «Ազու երգը»⁵⁶, «Տալվորիկցի կտրիճ»⁵⁷, «Ձէն օր գլուխն հողու հավսար էլ դրուկ»⁵⁸, «Խիանցիք, ընկավ հավար»⁵⁹, «Կտրիճ սասունցիք»⁶⁰, «Սասունցոց գանգատը»⁶¹, «Սասունի պատերազմը»⁶², «Սասունցոց երգը»⁶³ և այլն:

Սասնո երգերը տեղական պատմական երգեր են: Ստեղծված լինելով գերազանցապէս 1890—94 թթ. Սասնո արշունահեղ կոիվների ազդեցութեամբ, նրանք թնութագրում են Սասնո հայերի ընդհանուր քաղաքական ու տնտեսական կացութիւնը, արտացոլում են այդ կոիվների մի շարք էական կողմերը, այս կամ այն շափով անդրադառնում կոիվների դրդապատճառներին ու հետևանքներին:

Սասնո հայութեան և թուրք կառավարական զորքի ու քրդական ցեղերի 1890—94 թթ. ընդհարումները հավաստի գծերով են ներկայացված «Սասունի պատերազմը» ժողովրդական վիպական երգում: Ե՛վ այն, որ կառավարական զորքերը հարձակումները սկսում են ամռանը, Լըք պետք է հավաքվեր բերքը՝ սասունցիներին սովի մատնելուն պատակով, և՛ դենքի պակասութիւնը, սասունցիները կուլում էին տեղական արտադրութեան զենքերով, քարերով ու փայտերով, շունեին դինամիթէրք, և՛ այն, որ նրանց դրսից օգնութիւն խոստացան և ոչ մի օգնութիւն չհասավ, և՛ վերջապէս խաղաղ բնակչութեան կոտորածը, շէն գլուղերի թալանն ու ավերումը: «Սասունի պատերազմը» երգում արտահայտված է անցյալ դարի 90-ական թվականներին հայկական որոշ

⁵⁶ Ա. Բրուսյան, նշվ աշխ., 1898, էջ 137: Ա. Մխիթարյան, Տաղեր և խաղեր, Ալեքպոլ, 1900, էջ 95—97

⁵⁷ «Արձագանք», 1893, № 133, 1894, № 108: Ա. Բրուսյան, նշվ. աշխ., 1898, էջ 99—101:

⁵⁸ «Մուրճ», 1895, № 2, էջ 263

⁵⁹ «Արձագանք», 1894, № 150:

⁶⁰ Ա. Բրուսյան, նշվ աշխ., 1898, էջ 87—88:

⁶¹ նույն տեղում, 1898, էջ 194:

⁶² նույն տեղում, 1898, էջ 85—87:

⁶³ «Բազմավեպ», 1901, էջ 132:

շրջաններում առկա այն մտայնությունը, թե քրրստոնյա պետությունները՝ «Չանպարտելի Ռուսն ու Անգլիան», օգնության ձեռք են մեկնելու հայերին:

Սասնո երգերում հիշատակված են մի շարք անհատների անուններ, որոնք աչքի են ընկել այն ողբերգական ժամանակներում, իրենց կյանքը շին խնայել հանուն հայրենի լեռնաշխարհի ազատության ու անկախության. Գելու իշխան Պետոն, Գրգեն, Գրգեի հարս Շաքեն, Սասունում գործող գործիչներ Միհրան Տամատյանը, Համբարձում Բոյաճյանը: Սասնո ռազմի երգերը վիպական-հերոսական երգեր են:

Հայրենիքի պաշտպանները երգերում ներկայացվում են իբրև անձնագոհ, խիզախ, արիասիրտ հերոս անհատներ: Ըստ որում այդ անհատները կոչվում են ուղղակի սասունցի, ներկայացնում են ավելի շատ սասունցու հավաքական, ազգագրական կերպար, քան որևէ իրական պատմական անձնավորության: Այդ առումով ուշագրավ է «Տալվորիկցի կտրիճ»⁶⁴ երգը: Երգի սկզբնօրինակի հեղինակը վերը նշված Մ. Տամատյանն է: Ի տարբերություն արդեն քննարկված Սասնո տեղական ռազմի երգերի, այս ստեղծագործությունն ունեցել է համազգային գործածություն և ընդհանուր պատմական հիմք Երգի լեզուն արևմտահայ գրականն է, համեմատված Սասնո բարբառին հատուկ որոշ արտահայտություններով Երգի վերնագրի ընտրությունը՝ «Տալվորիկցի կտրիճ», պատահական չէ. Տալվորիկ սարը Սասնո լեռներից ամենաանառիկն է, տալվորիկցիները՝ ամենաըմբոստներն ու ամենաքաջը՝ սասունցիների մեջ. վտանգի պահին Տալվորիկի անմատչելի այրերում էին ապաստան գտնում սասունցիները:

«Տալվորիկցի կտրիճը» քաջության, հերոսության ու աղատության հիմն է: Երգը ներկայացնում է այն բնական, հասարակական ու կենցաղային պայմանները, որոնցում ծնվում, սնվում ու հասակ է առնում տալվորիկցի կտրիճը, որոնք նպաստում են նրա՝ իբրև կտրիճ տղամարդու, անհատի կազմավորմանը: Տալվորիկցին սովոր է շարքաշ կյանքի, նրա համար հարստությունն ու վայելքները արժեք չունեն: Նա ռազմիկ է մանկուց, դենք գործածել սովորելը նրա համար փնջնանպատակ չէ, ազատ ապրել, ազատ մեռնել, ահա տալվորիկցու բաղձանքը:

Երբոր բացի աչքս այս աշխարհ,
Ազատ տեսա մեր սար ու քար.
Մինչև փակեմ աչքս ի խավար,
Պիտի չկոխե հոս ոտք օտար⁶⁵:

64 Ա. Բրուսյան, նշվ. աշխ., 1898, էջ 194:

65 Ա. Բրուսյան, նշվ. աշխ., էջ 194:

Երգի մի շարք տարբերակներն ունեն կրկնվող տուն, որը կոչվում է յորդորակ և որն արտահայտում է պայթարի հորդոր, համախմբվելու կոչ.

Հայ աղբրտիբ, վայ աղբրտիբ,
Տալվորիկի գավակ եմ քաջ,
Ազատության սիրուն համար
Եկեք դեպ ինձ, հառա՛ջ, հառա՛ջ⁶⁶,

Որոշ տարբերակներում առկա Զեյթունին վերաբերող տողերը բացահայտում են սասունցիների ճամբարաշխութունը Զեյթունի հետ իբրև ազգային-ազատագրական պայթարի օջախի:

Վասպուրականում ու Շատախում 80—90-ական թվականներին տեղի ունեցած ինքնապաշտպանական, պարտիզանական կռիվների, գինված ընդհարումների վերաբերյալ հորինվել են մի շարք երգեր. «Զոռ-Կյատուկ»⁶⁷, «Վարագա սար բացվե սուսուն»⁶⁸, «Շատախու սարեր անուշ զոզան»⁶⁹, «Վանեցոց երգ»⁷⁰, «Խաբար տարեք հարին, մարին»⁷¹, «Կովեցեք, տղերք, կովեցեք քաջ-քաջ»⁷², «Խանասոր»⁷³ և այլն:

Թվարկված երգերը բուն ժողովրդական ստեղծագործություններ են (բացի վերջին երկուսից)՝ հորինված Վանի բարբառով: Դրանք տեղական պատմական երգեր են, վիպական բնույթի, օժտված վիպական երգերին հատուկ հուզական շեշտված լիցքերով տոգորված կրկնակներով: Նրանցում ներկայացվում է ոչ այնքան այս կամ այն գինված ընդհարումը, այլ ընդհարման հետևանքը, որը մշտապես ողբերգական է լինում: Հիշատակվում են զոհված «կաշաղների» անունները, նրանց սպանության որոշ մանրամասները և դրանց ազդեցությունը շրջապատի վրա: Այս երգերում հատկապես ընդգծվում է Վասպուրականի ու Շատախի հայոց քաղաքական, տնտեսական դժնի կացությունը: Եվ ապա համիդիե զորքի վայրագությունները և միամտաբար այն միտքն են արտահայտում, թե հայոց կաթողիկոսը կարող է փրկել դրությունը:

Երգերում նուրբ համադրությամբ զուգակցվում են ազգային կյանքից վերցված արյունոտ պատկերները բնության պատկերներին.

⁶⁶ «Նոր քնար հայկական», էջ 14:

⁶⁷ «Վազգեն» Երգարան, էջ 574:

⁶⁸ «Արձագանք», 1897, № 3:

⁶⁹ Նույն տեղում:

⁷⁰ Ա. Բուռայան, նշվ. աշխ., 1904 էջ 79:

⁷¹ «Արձագանք», 1895, № 14:

⁷² «Վազգեն» Երգարան, էջ 531:

⁷³ Նույն տեղում, էջ 484:

Տոնյա-գյալին ուր-մուր,
Ութ հատ կաշաղ արին բյուր,
Արեն առե խաչ պատուխան,
Ակո, քյո շալպներ եկան^{7*}։

«Կովեցեք, տղերք, կովեցեք քաջ-քաջ» և «Խանասոր» երգերի հիմ-
քում նույնպես ընկած են տեղական՝ Վասպուրականում տեղի ունեցած
արյունալի ընդհարումները, սակայն դրանցում ևս պատմականությունը
դրսևորվում է ընդհանուր գծերով։ Երկու երգն էլ ունեցել են համազ-
գային կենցաղավարում, որին նպաստել են ինչպես երգերի լեզուն՝
արևելահայ գրականը, այնպես էլ երգերի հենքը կազմող դեպքերի
համազգային արձագանքները։

«Կովեցեք, տղերք...»-ը քայլերգային հերոսական ստեղծագործու-
թյուն է։ Այն կոչում է պայքարի, քաջությամբ, արիություն արա-
տոթյունը նվաճելու և պաշտպանելու, իսկ եթե վիճակված է մեռնել,
ապա մեռնելու կովի դաշտում՝ ազնիվ մահով։

1895—96 թվականներին Վանի ինքնապաշտպանական կռիվների
մի խումբ մասնակիցներ, ապավինած ևվրոպական հյուպատոսների
երաշխավորությանը, 1896 թ. ամռանը թողնում են Վանը, որպեսզի
անցնեն Պարսկաստան։ Ճանապարհին նրանք դավադրաբար շրջա-
պատվում են քրդական մադրիկ ցեղի կողմից Առնաուլ-Խանասոր կոչ-
ված վայրում, տեղի է ունենում մարտ, բուրջ հայ երիտասարդները
զոհվում են։ Առաջին երգը ստեղծվել է այս ողբերգական անցքի կա-
պակցություն ևս իսկ «Խանասոր» երգում հիշատակված պինված ընդ-
հարումը տեղի է ունեցել 1897 թ. ամռանը, դարձյալ Խանասոր վայ-
րում։ Այս անգամ նախահարձակ են լինում նաև լրջ։ «Խանասորը» գին-
ված ընդհարումը պատկերում է իբրև արդեն ավարտված իրողություն,
որում հաղթանակը հայ ֆիդայիների կողմն էր։ Անտարակույս, երգում
դեպքի իրական նշանակությունը չափազանցված է ինչպես և ընդունված
է միպական երգերում ընդհանրապես

Ազատագրական պայքարի երգերի մի ստվա՝ բալիներ հայ ժողո
վըրդի բանա՝ յեսական կենցաղում հայտնի է սուղուկույին (ֆիդայի-
ների) երգեր ընդհանուր անվամբ

Հայդուկ բոոր հս (խական կյանք մս որ գործեց անցյալ դարի
մերջին տասնամյակներում, թուրքական դաժան լծի դեմ պայքարի ելած

^{7*} նույն տեղում

մտրտիկ նշանակութեամբ: Այն փոխ է առնված բալկանյան ժողովուրդների պատմական փորձից, բառը նույն իմաստով գործածական է աստիպակա Բուլղարիայում, Հարավսլավիայում: Հայդուկ գրական փոխառութեանը ղուգահեռ հայկական կյանքում գործ են ածվել «կաշաղ», Կիլիկի ժողովրդական մտածողութեամբ իմաստավորված բառերը, որոնք ծագում են ավազակ, ապստամբ, անձնագոհ բառերից: Թուրքական տիրապետութեան դեմ ոտքի ելած հունական ժողովրդական վրիժառուներին նույնպես կլեֆտ՝ ավազակ, էին անվանում: Մեծանուն վրացացան Բաֆֆին մտադիր է եղել «Կայծերը» վերնագրել «Հայդուկներ և վեպի 1-ին տպագրութեան սկզբում տեղադրել է մի փոքրածավալ, բայց ուշագրավ առաջաբան «Հայդուկներ» վերնագրով. որը հայ իրականութեան մեջ տվյալ պատմաքաղաքական երևույթի թերևս միակ խոր և բնորոշ գնահատականն էր: «Հայդուկը բնական արտահայտութիւնն է բռնակալութեան լծի տակ ճնշված, հարստահարութեանից տանջուած և յուր մարդկային բոլոր իրավունքները կոչցրած ժողովրդի կյանքի, — գրում է Բաֆֆին:— Հայդուկը ստրուկի բողոքն է իշխողի արբաւոսութեան դեմ... Հայդուկը հասարակ ավազակից որոշվում է վիճակագրական նրանով, որ նա ոչ թէ հափշտակութեան ագահութեանից շփուած կամ հանգամանքներից ստիպված է գործադրում իր արտոնահեղ արհեստը—այլ նրա սրտի հետ կապված է խորին ազգային սրբայրոնք և ազատութեան բաղձանք »:

Գաւմաթիվ տպագիր աղբյուրներում, հատկապես մասսայական գործածութեան համար նախատեսված երկարաններում հայդուկային երգերին նշանակալից տեղ հատկացնելը, նրանց՝ որոշակի ազգային իրադրութեաններում օգտագործելու սառին վկայութեանները և ապա ժողովրդի բանահյոսական երկացանկում մինչև մեր ժամանակները դասառեւելը խոսում են հայդուկային երգերի կենցաղազարման համազգային շրջանակներ մասին:

Հայդուկային երգերի գերակշիռ մասը ստեղծվել է գրուտան ճոնապարհով Գրանց հեղինակները մեծ մասամբ ազատագրական շաղմամանք մտա կանգնած անհատներ են, հաճախ ոչ պրոֆեսիոնալ բանաստեղծներ, անհայտ աշուղ-երգահաններ: Բուն երգերի բնագրերը հետ էն բանաստեղծական կատարելութեանից Գրանք արժեք են ստանում իր սրբափն, կլաժշտական բա կիրառման միասնութեան մեջ. Ըստ որոնք հատկապես նշանակալից դեր է խաղացել երգերի կիրառական կոմպոզիցիաները նպատակն է եղել ոտքի հանել, պայքարի կոչել ժողովրդին՝ թոթափելու բռնակալի լուծը: Եվ եթէ դիտելու լինենք

պատմամշակութային հայեցակետով հայդուկային երգերը բանահյուսական ստեղծագործություններ են հենց խոսքային, երաժշտական ու կիրառական միասնությամբ:

Հայդուկային երգերը հերոսական հայրենասիրական երգեր են: Հայտնի և անհայտ հայդուկների գործունեությունը երգերում գնահատվում, իմաստ է ստանում հայրենիքի, մայր ժողովրդի ազատությանը մատուցված ծառայության, նպաստի տեսակետից: Գովքի ու փառաբանության են արժանանում հայդուկների քաջությունը, անձնագոհությունը, սովորությունը, ռազմական հմտությունը, հատկանիշներ, որոնք ի սպաս են դրվում հայրենիքի ազատության գործին:

Հայդուկային երգերը պատմական երգեր են, թեև դրանց հերոսը որոշակի անհատ չէ, կամ չի զգացվում նրա այդպիսին լինելը: Երգերի այս շարքը ուղղակի ազատագրական պայքարի ամբողջական ընթացքի ծնունդն է:

Հայդուկային երգերի մեջ մեծ թիվ են կազմում առանձին նշանավոր հայդուկների գործունեության ու սպանության շուրջ հորինված ստեղծագործությունները: Ուշագրավ են «Արաբոյի երգը»⁷⁶, «Աղբյուր ջան»⁷⁷, «Սերոբ-փաշի հիշատակին»⁷⁸, «Աղբյուր»⁷⁹, «Սոսեի երգը»⁸⁰, «Գևորգ Չավուշի երգը»⁸¹, «Անդրանիկին»⁸² և այլն: Թվարկած երգերի հերոսները իրենց անձնական կյանքով, հայրենասիրական գործունեությամբ վայելել են ինչպես իրենց զինակից-ընկերների, այնպես էլ հայ ժողովրդի լայն խավերի սերն ու հարգանքը, բարոյական ու նյութական աջակցությունը, ներշնչանքի աղբյուր դարձել թե՛ նշանավոր ստեղծագործողների, թե՛ ժողովրդական երգիչ-երգահանների համար: Երջանիկ զուգադիպությամբ ժողովրդական վիպական հերոսի գաղափարական պատկերացումները համընկել են պատմական իրողությունների հետ:

Արաբոյին, Սերոբին, Գևորգ-Չավուշին, Անդրանիկին և այլ հերոսներին նվիրված երգերը գովքի երգեր են: Որոշակի փաստերի, դեպքերի հենքի վրա, որոնք տրվում են ընդհանուր գծերով, արժեքավորվում է հերոսների գործունեությունը, իսկ շափանիշը ազատագրական

⁷⁶ Ա. Բրուսյան, նշվ. աշխ., 1898, էջ 95—96: Ա. Մխիրաբյան, նշվ. աշխ., էջ 39—40:

⁷⁷ «Վազգեն» երգարան, էջ 253—254:

⁷⁸ «Արյան ձայներ», էջ 74—75: ՀԱԻԲԱ, FF, IV, 1465:

⁷⁹ «Վազգեն» երգարան, էջ 422:

⁸⁰ ՀԱԻԲԱ, FF, V, 2008:

⁸¹ «Արյան ձայներ», էջ 124:

⁸² Հեղինակի անձնական արխիվ:

պայքարին նրանց բերած նպաստն է, հայրենիքին մատուցած ծառայությունը. նրանց մարդկային առաքինությունները իմաստավորվում են այդ շափանհշով: Երգերում Անդրանիկը անվանվում է «հայրենիքի տեր ու պաշտպան», իսկ Սերոբի մասին ասվում է.

Քաղցր հայրենիքդ
Բնավ չթողիր.
Մինչև վերջին շունչ,
Աղբյուր ջան,
Պատերազմեցիր⁸³,

Սա մի մոտեցում է, մի գիծ, որ գալիս է հնուց, որի առկայությունը դիտվեց կիպարիտ զորավարին նվիրված տաղում, ավելի ցայտուն դրսևորվեց Մ. Լոռիս-Մելիքովի, Ա. Տեր-Ղուկասովի և ապա ազատագրական շարժման մասնակից ժողովրդական հերոսների անվան շուրջ ստեղծված բանահյուսական ստեղծագործություններում, մասնավորապես երգերում:

Գովքի ևրգերում ընդգծվում, փառաբանվում են հերոսների արտաքին բարեմասնությունները և ապա քաջությունը, նվիրվածությունը, ընկերասիրությունը, պատվասիրությունը, նրանց ընդունակությունը կռվի կոչելու, ոտքի հանելու ժողովրդին և Սերոբին տրված «Աղբյուր» մականունը հավանաբար հենց այդ հանգամանքով է պայմանավորված:

Բոլոր աշխարհ-ւմ,
Լսվեց քո անուն,
Առյուծ քաջարի
Աղբյուր ջան
Հայոց աշխարհի⁸⁴,

Նա է «խեղճ ժողովրդին հոգի ու հույս տվել», «քնած սրտեր է բորբոքել», «երիտասարդների համար դռներ բացել»: Հերոսները երգերում ներկայանում են իբրև պատվախնդիր, ազգային արժանապատվության գիտակցությամբ լի, ազատասեր, հպարտ - անհատներ:

Այս հինգ դար է մեզ կսպանեն,
Բռնի կրոնքեն կհանեն,
Մեր կին, աղջիկները կըտանեն,
Պատիվ ունեցողը թող գա⁸⁵:

⁸³ «Վազգեն» երգարան, էջ 253:

⁸⁴ Նույն տեղում:

⁸⁵ «Արյան ձաներ», էջ 38:

Թուրքական դաժան լուծը թոթափելու միակ ելքը նրանք գտնում են զինված պայքարի մեջ.

Կամ կովենք, պարպենք վերջանանք,
Կամ զենքով փրկություն ստանանք⁸⁶,

Երկտողը իրրև հորդոր, կոչ, հանդես է գալիս «Հայրենասերի կոչ» վերնագրով երգի բոլոր տարբերակներում, որը նվիրված է եղել Սերոբին, հետագայում կապվել է Անդրանիկի անվան հետ:

Ներբող-երգերում հիշատակություններ, արձագանքներ են պահպանվել հերոսների մղած կռիվների, նրանց անօրինակ քաջագործությունների, ռազմական համագործակցության մասին: Վիպական գունավորումով են ներկայացվում Սերոբի ու նրա կնոջ, մարտական ընկերուհու՝ Սոսեի համատեղ կռիվները, Սերոբի և Անդրանիկի բարեկամությունը:

Գե՛, հասիր, Անդրանիկ, շուտ հասիր օգնության,
Սերոբ կզոհվի ի սեր ազգության,
Դե՛, Նասիր, վրեժ առ շար թշնամուց դաժան,
Պող ազատ ապրի մեր մայր Հայաստան⁸⁷:

Հերոսների ռազմական հմտության, զինվորական սաղանդի ու քարոզական բարձր արժանիքների զնահատությունը ժողովուրդը տալիս է նրանց մեծարելով փառա տիտղոսով: Նշենք, որ Զեյթունի հերոսահամանատարները ևս կրում էին նույն տիտղոսը: Այդ օտարածին բառը կարծես թե սպառիչ կերպով ամբողջացնում է հերոսների դնահատականը ու գործածական է նաև մեր օրերում: Ուշադրով է Սերոբի կարծիքը իրեն տրված փառա անվան առթիվ. «Մենք փառաներուն ու աղաներուն դեմ կկռվենք, այժմ ես փառա՞ ըլլամ»⁸⁸:

Հերոսներին օժտելով իրական ու վիպական առաքինություններով, երգերը կարծես թե ավելի ազդեցիկ են դարձնում նրանց մասին ավելի են մեծացնում կորստի շափն ու նրա պատճառած ժողովրդական ցավն ու վիշտը: Իրական հանգամանքները դասավորվում են այնպես, որ Սերոբը, Գևորգ-Չավուշը, մյուսները զոհ են դնում մատնության. նրանց թունավորում են, խփում են թիկունքից: Բայց դա հասապատառխանում է ժողովրդի վիպական հայացքին: Հերոսները չեն մեռնում բնական մահով: Երգերում արտացոլվել են հերոսների վանճանի

⁸⁶ Հեղինակի անձնական արխիվ:

⁸⁷ Նոյն տեղում:

⁸⁸ Ե. Կյ. Զիլինկարյան, Փնջիկ բարոյական առածներու և իշխասակ առս ճորդութենես, Երուսաղեմ, 1928, էջ 101:

ինտ կապված որոշ անցքեր: «Գլուխդ Բաղեշ և մարմինդ ի Մուշ»⁸⁹, տավում է Աղբյուր Սերոբի ողբերգական մահվան շուրջ հյուսված երգում: Ինչպես հայտնի է, Սերոբին թունավորում են Սասնո Գեղաշեն պյուղի բնակիչ Ավոն ու իր եղբայրը, որոնց տանը 1899 թ. ապաստանել էր Սերոբը իր խմբով: Թունավորված Սերոբին ու իր խմբին, հանգամանքներին նախապես տեղյակ, թշնամին պաշարում է: Սերոբը, ուժասպառ ու թուլացած, անկարող է լինում որևէ դիմադրություն ցույց տալ: Խմբին պաշարող քրդերի ցեղապետ Բշարե-Խալիլը կտրում է սպանված հերոսի գլուխն ու ուղարկում Բաղեշի վայուն: Բաղեշի առաջնորդ Ե. Եպ. Չիլինկարյանը Սերոբի գլուխը թաղում է տեղի Ս. Կարմրակ եկեղեցու բակում, որը ուխտատեղի է դառնում տեղի հայություն համար⁹⁰: Այսպիսով նրա մարմինը մնում է Մուշում (Սասունում), իսկ գլուխը թաղվում Բաղեշում: Անձնական վրեժխնդրության զոհ է գնում և մյուս հերոսը՝ Գևորգ Չավուշը: Ըստ մի վարկածի, նա զոհ է գնում իր իսկ ջոկատի զինվոր Մուքոյի գնդակին⁹¹: Դեպքը տեղի է ունեցել 1907 թվականին:

Երգերը տեղեկություններ են պահպանել նաև Բշարե-Խալիլի ճակատագրի վերաբերյալ: Ըստ դեպքերի տրամաբանության, նա պետք է որ պատժվեր: «Պեկեր եկան ճովոալեն»⁹² երգում ասվում է հետևյալը.

Գավառա սար բացվավ ներգիդ,
Պարոն կտրեց Խալիլի վիզ:

1899 թ. աշնանը Անդրանիկը ի կատար է ածում Ֆիգայիների դատավճիռը. կտրում է Բշարե-Խալիլի գլուխը՝ դրանով լուծելով ավագ բնկերոջ ու մարտական բարեկամի վրեժը:

Հայդուկային երգերի մի այլ խումբ թեև պատմական հենքի վրա է կազմավորվել, սակայն շունի նախորդների որոշակիությունը: Նույնիսկ այն դեպքերում, երբ այս կամ այն երգը ծագել է որևէ դեպքի հիմքի վրա, նվիրված է եղել այս կամ այն անձատին, հետագա գործածություն ժամանակ այդ հանգամանքը մատնվել է մոռացության, մթազնվել է, ինչպես որ այդ տեղի է ունեցել Արաբոյին նվիրված երգի հետ: Երգի կրած փոփոխությունները դրսևորվել են նաև վերնագրերում. «Արաբոյի երգ»⁹³, «Քաջ Արաբոյի երգ»⁹⁴, «Մշեցու երգ»⁹⁵,

⁸⁹ «Արյան ձայներ», էջ 74:

⁹⁰ Ե. Եպ. Չիլինկարյան, նշվ. աշխ., էջ 65—110:

⁹¹ Հեղինակի անձնական արխիվ:

⁹² ՀԱԻԲԱ, FF, V, 2018:

⁹³ Ա. Բրուտյան, նշվ. աշխ., 1898, էջ 95—96:

⁹⁴ Ա. Մխիթարյան, նշվ. աշխ., էջ 39—40:

⁹⁵ «Վազգեն» երգարան, էջ 316:

«Զարթիր լաո»⁹⁶ և այլն: Երգի սկզբնօրինակի հեղինակն է Ֆահրատը: Երգի հերոսը՝ Արաբոն, որը հայտնի հայդուկ էր ու ազդեցիկ խումբ ուներ, չի գիտակցվում այլևս իբրև փրական պատմական անհատ, այլ հանդես է գալիս իբրև ազատամարտիկի խորհրդանիշ: Արաբոյի խմբի գործունեության ասպարեզը Մշո դաշտն էր, Սասունը: 1893 թվականին Արաբոն Կովկասից վերադառնալիս հանկարծակի իր խմբով շրջապատվում է Բուլանըխի Գյալեռաշ ձորում. անհավասար կռվի մեջ բոլորը զոհվում են⁹⁷:

«Արաբոյի երգը» հորինված է ավանդական օրորների նմանությամբ, միայն հակառակ նպատակադրմամբ՝ արթնացնել, ոտքի հանել լաոյին, զենքի կոչել: Օրորում կենտրոնական դեմքը մայրն է. նա որդուն պատմում է հայության թշվառ վիճակի մասին ու առաջարկում զենքի դիմել, կշտամբում նրան սին հույսերով տարվելու ու պատեհ առիթը բաց թողնելու համար.

Սասունա սար փչե ուր հով,
Չուր ե՞ր քնիս երազներով...⁹⁸

Մայրը մատնացույց է անում Արաբոյին, հորդորում որդուն՝ հեռանալու Արաբոյի օրինակին՝ ղինվորագրվել հայրենիքի ազատագրության գործին.

Դեն իրիշկե՛, գալող ո՞րն է,
Քաջ Արաբո բաղդավորն է⁹⁹,
Կարմիր իրիցանց զինվորն է...

Երգի հիմնական տրամադրությունը բացահայտված է «զարթիր լաո, մեռնիմ քըզի» կրկնակի միջոցով, որը պայքարի ելնելու կոչ է՝ ուղղված ողջ հայությանը: Խնդրո առարկա երգը առավել տարածված, բազմաթիվ տարբերակներով գոյատևած ստեղծագործություններից է, որ կենդանի է նաև մեր օրերում:

Պատմական ընդհանուր բնավորությամբ հայդուկային երգերը թերևս նպատակահարմար է քննել ու մեկնաբանել ամբողջությամբ վերցրած: Այդ ամբողջական գանգվածը հնարավորություն է ընձեռում

⁹⁶ «Մաղկեփունջ» երգարան, Թիֆլիս, 1907, էջ 141:

⁹⁷ «Մուրճ», 1895, № 7, 1017—1018: «Հայ ժողովրդի պատմություն», հ. VI, էջ 238—240:

⁹⁸ Ա. Բրուտյան, Եշվ. աշխ., 1898, էջ 96:

⁹⁹ Նույն տեղում:

մտովի ստեղծելու հայրենիքի ազատագրութեան գործին նվիրված մարտիկի կերպարը, հետևելու նրա կյանքի տարբեր փուլերին, նրա շոգեմտիչ անհատականներին. հրաժեշտի պահին, կովի դաշտ մեկնելիս, իր եղբայրներին գեների կոչելիս, բանտում, կախաղանի դեմ, մարտի դաշտում, վիրավոր ու սպանված:

«Ի գեն», «Մենք պետք է կովենք», «Հրավեր ազատութեան», «Մարտի կոչ», «Ի մարտ», «Հորդոր» և այլ նման վերնագրերը հուշում են, որ խոսքը գեների դիմելու, պայքարի ելնելու մասին է: Ըստ որում կոչը, հորդորը ուղղված է առաջին հերթին «վախուկի» մեջ ընդարմացած հայ երիտասարդներին: Նշված վերնագրերով ստեղծագործություններում որոշակիորեն այն միտքն է ընդգծվում, որ արևմտահայության վիճակը թելադրում է միայն մի ելք՝ կովել, այլ ուղիներ չկան:

Լացով շենք կարող փրկել Հայաստան,
Մայրիկ, ինձ պետք է ձի, սուր, հրացան,
Ձեռներս ծալած շեմ կարող նստել,
Ես կուզեմ կովել, ես կուզեմ մեռնել¹⁰⁰:

Հայդուկային երգերում առկա են հրաժեշտի մոտիվները: Վճիռը կալացված է. երիտասարդը մեկնում է կովի դաշտ, մեկնում է իր գործի արդարութեան գիտակցութեամբ, վճռական ու հաստատակամ պնդի իր ընտրած ճանապարհը: Սակայն հայդուկն էլ ունի մարդկային թուլություններ. բաժանումը նրա հոգում թախիծ է ծնում, մանավանդ ապագան անորոշ է ու վտանգներով հղի:

Հայրենիքի ազատագրութեան գործի նվիրյալը, ինչպես և ամեն մի պինվոր ունի իր ուխտը, իր երդումը: Հայդուկներն, իրոք, ունեցել են խրենց երդումը, որը մշակել է Անդրանիկը և որը հետագայում լույս տեսավ նրա «Մարտական հրահանգներում»¹⁰¹: «Հայ զինվորի երգումը», «Հայդուկի վերջին ուխտը» և այլ երգերում արտացոլվում է հայ պինվորի երգման էությունը, որի նշանաբանն է եղել «Մահ կամ ազատություն» արտահայտությունը:

Երգերում այս կամ այն շափով տեղ են գտել հայդուկների տագնապալից, շարքաշ պարտիզանական կյանքի պատկերները: Հայդուկը կանոնավոր բաճակի պինվոր չէ. նա գուրկ է օթևանից, գեների, հարուստի ու ուտելիքի հոգսը նա ինքն է քաշում: Նրա կյանքն անցնում է բնութեան գրկում, նա պատասպարվում է անմատչելի այրերում ու անտառներում:

¹⁰⁰ «Արյան ձայներ», էջ 63:

¹⁰¹ Անդրանիկ, Մարտական հրահանգներ, Ժնև, 1907:

Իմ եղբայրս է իմ մատուցեր,
Եվ իմ զարդս են փամփուռաներ,
Իմ սիրելիս՝ իմ սարերս են,
Եվ իմ ընկերս՝ իմ մոտին¹⁰²։

Մարտի դաշտում, գրկանքներով ու տափնապներով լի կյանքում հայդուկը կարիք է զգում հոգեկան նեցուկի, տրամադրությունը խթանող երգի, և ոչ միայն հայդուկը։ Հայդուկային քայլերգերը մարտական ոգի են ներարկել ունկնդրին, զինվոր լինի նա, թե սովորական մարդ։ «Քայլերգ»¹⁰³, «Լո, լո, լո—Սիփանա սեգ սարի վրա»¹⁰⁴, «Քայլերգ մարտական»¹⁰⁵ ստեղծագործությունները ծառայել են վերոհիշյալ նպատակին։ «Լո, լո, լո—Սիփանա սեգ սարի վրան» հաղթական ներքող է ու կարող է միայն ոգեշնչում հարուցել, իսկ «Քայլերգը» շնուսահատվելու, տոկոնորեն իր պարտքը կատարելու հորդոր է։

Ահա բացվեց աղոթարան,
Վստահ, ընկեր, առաջ քալինք,
Զինվոր ենք մենք արդարության,
Եվ անփորձ տեղ կհասնենք¹⁰⁶։

Եվ վերջապես երգերի մի խումբ ներկայացնում է հայդուկի կյանքի ողբերգական վախճանը։ Երգերում նա մերթ վիրավոր ընկած է մարտի դաշտում, թշնամիներով պաշարված, մերթ արյունաքամ ու սպանված։ Եվ բոլոր դեպքերում հայդուկը պատրաստ է տանել ամեն տեսակի փորձություն, միայն թե կատարվեր նրա նվիրական իղձը. «Հայրենիքիս ազատություն տեսնեմ ու մեռնեմ»—ասում է նա «Նպատակիս գեթ մի մասը կատարվեր» երգում¹⁰⁷։

Նախորդ էջերում առիթ եղավ խոսելու բանտի, աքսորի ու կախաղանի մասին, երևույթներ, որ տեղ են գտել այս երգերում։

Հայդուկային երգերի մինչ այժմ քննարկած խմբերը հորինված են առաջին դեմքով՝ հայդուկի անունից։ Մի ստվարաթիվ խումբ երգեր հորինվել են հայդուկի մոր, կնոջ, քրոջ, սիրած աղջկա անունից։ Ըստ որում երգերի նպատակադրումը, երևույթների արժեքավորումը դարձյալ տրված է հայրենիքի, հայ ժողովրդի ազատագրության գործի շահերի ելակետից։ Երգերի այս խումբը քնարական բնույթ ունի, մեծ

102 «Արյան ձայներ», էջ 101։

103 «Արյան ձայներ», էջ 8։

104 Ա. Բրուսյան, նշվ. աշխ., 1898, էջ 78—79։

105 «Նոր քնար», էջ 223։

106 «Վազգեն» երգարան, էջ 438։

107 «Արյան ձայներ», էջ 112։

մասամբ արտացոլում են հայդուկի կյանքի սկզբնական շրջանը և սրբիբզական վախճանը: Այդ տրամադրություններն են արտահայտվում «Մշեցի մոր աղաչանքը»¹⁰⁸, «Զինվորի մոր խոսքը»¹⁰⁹, «Պարզիր, աղյուր»¹¹⁰, «Ալ ու ալվան ևս հագել»¹¹¹ և այլ ստեղծագործություններում:

«Մայրն իր որդուն»¹¹², «Նահատակներու հիշատակին»¹¹³, «Այրիին սղբը»¹¹⁴ և մի շարք այլ երգեր նվիրված են հայդուկի եղբրական վախճանին: Ըստ որում ոչ թե ներկայացվում է սպանության փաստը, այլ այն, թե ինչ ազդեցություն է գործում այդ փաստը հայդուկի սիրած կնոջ, հարազատների հոգեկան աշխարհի վրա, ինչի է նրանց մղում, ինչ ապրումներ է հարուցում: Այսպես, հայդուկի կինը, առնելով սիրած ամուսնու զոհվելու լուրը, արդար վրիժառության զգացումներ է պատվաստում որդու հոգում:

Հայդուկային երգերում, չնայած նրանց պատմական հենքի ընդհանուր բնույթին, պահպանված է թե՛ ժամանակաշրջանի, թե՛ աշխարհագրական միջավայրի հավաստիությունը: Երգերում տեղ են գտել այանցիկ հիշողություններ այս կամ այն հայդուկի կյանքի ինչ-ինչ դրվագների վերաբերյալ: Հաճախ հիշատակվում է Անդրանիկի անունը. նա մնում է ուշադրության կենտրոնում իբրև ազատագրական կռիվների կազմակերպիչ ու հրամանատար:

Ազատագրական պայքարի երգերը կյանքի կոչեցին որոշակի գաղափարական միտվածություն ունեցող այնպիսի պատմական հերոսների, ինչպիսիք են Վարդան Մամիկոնյանն ու Վասակ Սյունեցին: Ավարայրի միջոցով կարծես թե վերակենդանանում է V դարի փորձություններով լի ճակատագրական ժամանակաշրջանը, նժարի վրա դրվում օրհասական, անհավասար գոտեմարտի ելած նվիրյալների ու տաքուկ անկյուններում պատսպարված անհատների մարդկային, քաղաքացիական արժանիքները: Ստեղծվում են նոր երգեր Վարդանին նվիրված՝ «Իմ հայրենյաց հոգի վարդան». որոշակի ենթաիմաստով, աչքի առաջ ունենալով Վարդան մականունով գործող նորօրյա հերոս հայորդիներին: Որոշակի նպատակադրմամբ էր երգվում «Աղասին և ընկերք յուր», երգը (հեղինակ՝ Ղ. Փիրղալեմյան): Բաֆֆին Աղասու

¹⁰⁸ «Վազգեն» երգարան, էջ 390:

¹⁰⁹ Նույն տեղում:

¹¹⁰ «Տատրակ Տարոնո», էջ 195—197:

¹¹¹ «Ազգային ընդարձակ երգարան», էջ 94:

¹¹² «Վազգեն» երգարան, էջ 476—477:

¹¹³ «Հայուն երգարան», հ. Ա, Կ. Պոլիս, 1911, էջ 192:

¹¹⁴ Նույն տեղում, էջ 191:

գործունեությունը համարում է հայդուկային շարժման բնորոշ օրինակ, իսկ Աբովյանին՝ առաջին հայ գրողը, որ գրական հերոս է դարձրել հայդուկին:

Ազատագրական շարժման շուրջ ստեղծված երգերը, մասնավորապես հայդուկային երգերը, բանահյուսական կյանք պարզեցին նոր վիպական հերոսների՝ օժտված ժողովրդական մտածողության, աշխարհընկալման նոր, ժամանակակից մակարդակին հատուկ գծերով: Վիպական նոր հերոսների կերպարները ամբողջանում են նրանց մասին ստեղծված բանահյուսական այլ ժանրերի ընձեռած հնարավորություններով: Մեր աչքի առաջ ստեղծվում են վիպական փնջեր, որոնք խրմբավորվում են այս կամ այն հերոսի շուրջ ոչ թե՛ իրական հիմքով, այլ ժողովրդի բանաստեղծական մտածողությամբ ու երևակայությամբ:

Ազատագրական պայքարին նվիրված երգերի լեզուն միատարր չէ. տարբերակվում են հետևյալ խմբերը. բարբառով հորինված ստեղծագործություններ, արևելահայ գրականին և արևմտահայ գրականին մոտ ստեղծագործություններ: Բարբառով հորինված ռազմի երգերում լայնորեն օգտագործվել են ավանդական երգարվեստի արտահայտչամիջոցները, խորհրդանիշները, կառուցվածքային առանձնահատկությունները: Մինչդեռ մյուս երգերի լեզուն չի փայլում հղկվածությամբ:

* * *

Ռազմի երգերի հաջորդ խումբը ծնունդ է առել ու կազմավորվել I համաշխարհային պատերազմի տարիներին: Հայտնի է, որ այս անգամ էլ հայերը գործունե մասնակցություն ցուցաբերեցին պատերազմի ռուս-թուրքական ռազմաճակատում: Կովկասյան բանակի շարքերում հազարավոր հայ զինվորների հետ միասին կռվում էին մի քանի կամավորական զնդեր (շուրջ 10 հազար մարդ) տեղանքին քաջածանոթ, փորձառու, հայդուկային կռիվներում թրծված հրամանատարների գլխավորությամբ: Այս պատերազմում ևս հայ ժողովրդին առաջնորդում էր Արևմրտյան Հայաստանի ազատագրության գաղափարը:

«Հազար ինը հարյուր տասներկու թվին»¹¹⁵, «Վաղարշակի Լրգը»¹¹⁶, «Ալաշկերտցիք բարձան գացին»¹¹⁷, «Սիփանա շորս կողմ սար էր»¹¹⁸,

115 ՉԱԻՖԱ, Ե. Լալայանի ֆոնդ, FA IV: 3229—3231:

116 Նոյն տեղում, 3225—3227:

117 Ս. Մելիքյան, Հայ ժողովրդական երգեր և պարեր, Կ. I, Երևան, 1949, էջ 241:

118 ՉԱԻՖԱ, FF VII: 5625.

«Բայբուրդ»¹¹⁹, «Ղարաբաղի մեջ ինքս ծնվեցի»¹²⁰ ստեղծագործությունների պատմական հենքը ուս-թուրքական ռազմաճակատում տեղի ունեցած կռիվներն են, հայ ժողովրդի արևմտյան հատվածի զանգվածային կոտորածները, հայկական բնակավայրերի կողոպուտն ու ավերումը: Ըստ որում երգերի մի մասը գրի է առնվել պատերազմի օրերին, մի մասը՝ հետագա տարիներին, որոշ տարբերակներ ժողովրդի իշողության մեջ մնացել ու հասել են մեր օրերը: Հորինված լինելով պիսրերի անմիջական ազդեցությամբ, երգերն ունեցել են աշխարհագրական ու ժամանակագրական առումով սահմանափակ գործածություն: Երգերը վիպական ընդգծված հատկանիշներով, պատմական ստեղծագործություններ են և շարունակում են նախորդ շրջանների նմանատիպ երգերի ավանդները թե՛ ձևի, թե՛ բովանդակության տեսակետից:

Այս շրջանի երգերում ռազմական գործողությունների, ընդհարումների պատկերները միահյուսված են ավերի, կոտորածի, թալանի պատկերների հետ: Դրանց առկայությունը դիտվեց նաև նախորդ շրջանների ռազմի երգերում, սակայն այս խմբում այդ երևույթը գերակշռում է ու դառնում երգերի հիմնական ատաղձը: Եվ ապա, հուսապյուղ, ոգեշունչ տրամադրությունները խնդրո առարկա երգերում իսպառ բացակայում են: Բուն ռազմաքաղաքական իրադրությունը նման տրամադրությունների համար սնունդ չի տվել: Հիշատակության է արժանի 1918—19 թթ. ֆրանսիական բանակի կազմում գործող կամավորների միջավայրում վերախմաստավորված ու նույն միջավայրում կենցաղավարող «Կամավորներուն երգը»¹²¹: Պահպանվել են երգերի նմուշներ, հորինված ժողովրդի սիրելի հերոսների սպանության կասկածության մեջ, ինչպես օրինակ Ա. Սուհյունի¹²², Քեռու հիշատակին¹²³ նվիրված ստեղծագործությունները, վերջին երգը կենցաղավարում է նաև մեր օրերում:

Այս շարքում ուշագրավ է Մազմանովին նվիրված երգը¹²⁴, 1920 թվականի աշնանը Հայաստանի հանրապետության կառավարությունը առանց փոքր-ինչ դիմադրության թուրքական բանակին հանձնեց Կարսը: Կարսը կարևոր ռազմաստրատեգիական ամրություն էր, և Կարսի

¹¹⁹ Նույն տեղում, FF VII 8196; FF IV, 5561:

¹²⁰ Նույն տեղում, FF VI: 7573:

²¹ Տ. Պոյանյան, Հայկական լեզու, Ուսթրթաուն, 1965, էջ 116—126:

¹²² Հեղինակի անձնական արխիվ:

¹²³ ՀԱԻԲԱ, FF IV, 5543:

¹²⁴ Հեղինակի անձնական արխիվ:

անկումը հայրենասեր զինվորականությունը դիտում էր իբրև ազգային խայտառակություն ու նվաստացնող գործողություն: Այդ մտայնությունն էր հարում և փնդապետ Մազմանովը, որը Կարսի հանձնման օրը ինքնասպանություն գործեց¹²⁵: Երգը ներկայացնում է հայ-թուրքական հարաբերությունները 1920 թ., քաղաքական իրադրությունը և այդ ֆոնի վրա Մազմանովի ինքնասպանությունը: Երգի համակրանքը անվերապահորեն Մազմանովի կողմն է:

* * *

1887 թվականի պարտադիր զինվորական ծառայության վերաբերյալ օրենքի կիրառության կապակցությամբ հայոց մեջ ծնունդ առան բազմաթիվ քնարական երգեր, որոնք ժողովրդի բանահյուսական կենցաղում հայտնի են սալդաթի (որոշ դեպքերում՝ ասքյարի) խաղեր անվամբ, որոնց անվանում ենք զինվորի երգեր:

Զինվորի երգերը պատմական-քնարական երգեր են: Նրանք նույնպես հորինվում ու կենցաղավարում են որոշակի ոազմաքաղաքական իրադարձությունների շուրջ: Սակայն այդ հատկանիշը նրանցում դրսևևորվում է ընդհանուր գծերով: Զինվորի երգերը արտացոլում են ոչ թե բուն իրադարձությունները, այլ վերջիններիս ազդեցության հետեվանքները զինվորի ու զինվորի հարազատների ներքնաշխարհի վրա, այն տրամադրությունները, որոնք հարուցում է զինվորական ծառայությունը:

Նախասովետական շրջանի զինվորի երգերի մեր ձևերի տակ եղած բոլոր նմուշները համակված են թախծոտ տրամադրությամբ, դժգոհությամբ, բացասական վերաբերմունքով դեպի ցարական բանակն ու զինվորական ծառայությունը: Անվանի բանագետ Մ. Աբեղյանը գրում է. «Երկար դարերի ընթացքում զինվորական ծառայություն չկատարած ժողովրդի համար դա համարվում էր մի աղետ, որը և անդրադարձել է գյուղական սիրո երգի մեջ»¹²⁶ (խոսքը խաղիկների մասին է):

Հայկական ժողովրդական զինվորի երգերը, երբ համեմատում ենք ռուսական նմանատիպ երգերի հետ, դիտվում են որոշակի ընդհանրություններ: Միատեսակ երևույթները ծնում են միանման ապրումներ ու տրամադրություններ: Զինվորական ծառայության նկատմամբ բա-

¹²⁵ Ա. Մնացականյան, Հոկտեմբերը և Հայաստանը («Հայրենիքի ձայն», 1967, № 42):

¹²⁶ Մ. Աբեղյան, Խաղիկներ, Երևան, 1940, էջ 18:

յուսական վերաբերմունքը թե՛ հայ, թե՛ ռուս ժողովուրդների կյանքում ուներ իր պատճառները: Երկարատև գինվորական պարհակը իր ողջ ծանրությամբ ընկած է եղել աշխատավոր գյուղացիության ուսերին: Ռուսական ժողովրդական գինվորի երգերի մի ստվարաթիվ խումբ վշտոտ տրամադրություններ արտահայտող ստեղծագործություններ են, իսկ ողբի երգերի մի ենթատեսակը կոչվում է ռեկրուտյանը (рекрутские причитания)։ «Հարկադիր ամուսնությունը, ամուսնու, հոր կամ եղբոր բանակ ճանապարհելը, հարազատ մարդու մահը, ահա այն երեք կարևոր վշտալի իրադարձությունները, որոնք անցյալում ստարել է գեղջկուհին և որոնք հիմնովին բեկել են նրա ողջ կյանքը», — գրում է ռուս ժողովրդագետ Կ. Զիստովը¹²⁷, ռուսական ողբերգերը քըն-նելիս: Ամբողջ խնդիրն այն է, որ ժողովուրդներն իրենց կամքից անկախ ներգրավվում էին իրենց շահախնդրություններին անհարիր ռազմաքա-լաքական իրադարձությունների ոլորտները:

Մինչ Ալեքսանդր III ցարի գինապարտության օրենքի հրատարակությունը (1887 թ.) հայկական կյանքում գինվորական ծառայության որոշակի ավանդներ ու փորձ գոյություն ունեն: Սակայն օրենքի կիրառությունը հանդիպեց դիմադրության: Դատելով մամուլի տեղեկություններից՝ եղել են գինված ընդդիմության փորձեր, խույս տալու՝ «ղաշաղ ընկնելու» դեպքեր¹²⁸: Նոր-Նախիջևանի հայությունը նույնիսկ փորձեց արքունիքում պաշտպանել Եկատերինա II-ի կողմից իրեն տրրված առանձնաշնորհումները, որն անցավ ապարդյուն¹²⁹: Բոլոր դեպքերում գինվորագրության օրենքի գործադրությունը բերում էր իր հետ էական ոչ-դրական փոփոխություններ հայ ժողովրդի տնտեսական-հասարակական կյանքում, ընտանեկան-բարոյական հարաբերությունների մեջ: Եվ ապա ինքը՝ ապագա գինվորը, մուտք էր գործում մի խորթ ու անծանոթ միջավայր: Զինվորական առօրյան, կենցաղը, լեզուն օտար ու դժվարամատչելի էր նահապետական գեղջուկ միջավայրից դուրս եկած հայ երիտասարդի համար:

Զինվորի երգերը հորինվել ու տարածվել են մեծ մասամբ Արևելյան Հայաստանում ու Անդրկովկասի հայաբնակ վայրերում: Թուրքական կայսրության մեջ ապրող հայերը գրկված էին բանակում ծառայելու իրավունքից. փոխաբենը հարկ էին վճարում (37,5 դուրուշ):

¹²⁷ «Причитания» (подготовка текста Б. Чистовой и К. Чистова), Л., 1960, стр 6.

¹²⁸ «Արձագանք», 1888, № 27, 1892, № 85, 1894, № 4:

¹²⁹ Ե. Շահազիզ, Նոր Նախիջևանը և նորնախիջևանցիք («Ազգագրական հանդես», Կ. IX, էջ 78):

Նրիտթուրքական հեղափոխությունից հետո հայերը ևս ընդգրկվեցին զինվորական ծառայության մեջ, որը տևեց մի կարճ ժամանակամիջոց: Արևմտահայերի բանահյուսական կենցաղում էլ կազմավորվեցին զինվորի երգեր, որոնցից մի քանի նմուշ պահպանվել է:

Զինվորի երգերում զինվորական ծառայությունը դիտվում է իբրև հայ ժողովրդի ազգային ու բարոյական հիմքերը քայքայող, վնասակար երևույթ: 90-ական թվականներին ստեղծված զինվորի երգերում զինապարտության օրենքի գործադրման մեջ մեղավոր է ճանաչվում Ամենայն հայոց կաթողիկոսը՝ Մակարը: Այս իրողությունը երգերում ներկայացվում է զուգորդված քաղաքական նշանակություն ունեցող մի այլ իրողության՝ հայկական դպրոցները փակելու հետ:

Զինվորի երգերն ամբողջությամբ վերցրած անդրադառնում են զինվորագրությանն ու զինվորական կյանքին իր բոլոր փուլերով ու յուրահատկություններով:

Զինվորի երգերի մի խումբը հայտնի է վիճակի (վիճակահանություն) անունով: Դրանցում տեղ են գտել զինվորագրության սկզբնական շրջանին առնչվող ինչ-ինչ պաշտոնական արարողություններ, մասնավորապես վիճակահանությունը, որով կատարվում է ապագա զինվորի ընտրությունը:

*Մտա եկեղեցին, վառի մոմերը,
Ձեռքս պի, հանի տվի նոմերը,
Կերթամ, կերթամ, սալդաթ եմ կերթամ¹³⁰:*

Երգերում որոշակի հակակրանքով հիշատակվում են «կանցիլարը», «մեսրիկականը», «այլուն-փայլուն թղթերը» ու դրանց ձևակերպումները: Վիճակահանությունը հաջորդում է ֆիզիկական պիտանիության հաստատում՝ ըստ ընդունված շափերի: Զինվորի երգերը պահպանել են որոշ հիշողություններ այդ գործողությունների վերաբերյալ, հավանաբար ապագա զինվորի հոգեբանության վրա այդ գործողություններն ազդել են իրենց արտասովորությամբ.

*Տարին ստանոք խոթեցին,
Լանքերս, բոյերս շափեցին...¹³¹*

Նույնը վերաբերում է նաև զինվորական համազգեստին, ուտելիքին, որոնք խորթ են եղել հայ երիտասարդի ճաշակին:

Զինվորի երգերի հիմնական մոտիվներից է հրածեշտի մոտիվը: Զինվորը հեռանում է իր հարազատ միջավայրից, ընտանիքից ու հայրե-

¹³⁰ ՀԱԻԲԱ, FF VII, 5617:

¹³¹ «Ազգագրական հանդես», գ. IX, էջ 79:

նիքից մի քանի տարով, երբեմն և ընդմիշտ: Բնականաբար, նրա հրա-
ժեշտն էլ համակված է տխուր տրամադրություններով, հաճախ նաև ան-
շուսուրթյամբ: Հրաժեշտի մոտիվների առանցքում գինվորի մայրն է,
նրան է ուղղված գինվորի վերջին խոսքը. «Մայրիկ, ես գնում եմ,
դուն կեցիր բարով...»¹³² և ավանդական սովորություններով խնդրանքը՝ «հա-
լալ անել» իրեն տված կաթը: Վերոհիշյալ տողը իմաստային աննշան
տարբերակումներով մտնում է մի շարք գինվորի երգերի կառուցված-
քը: Հրաժեշտի մոտիվներում մյուս անձնավորությունը, որին ուղղ-
ված է գինվորի խոսքը, սիրած կինն է, սիրած աղջիկը: Զինվորի հիմ-
նական պատվիրանը վերաբերում է իր «ձեռքը ծոցում», «անճար» յա-
րին:

Մայրիկ ջան, մայրիկ,
Ինչի՞ բերեցիր,
Բալու էրեցիր,
Ասքար զրկեցիր:
Կավ պահե յարս,
Մինչի իմ գալս¹³³:

Մի բո մոտիվները գինվորի երգերում հանդես են գալիս հրաժեշտի
մոտիվների հետ միահյուսված: Այդ մոտիվները արտահայտում են
իրական կյանքը իր բազմազան դրսևորումներով, արտացոլում որոշա-
կի հոգեվիճակներ, զգացումներ:

Նորակոչիկների անունից հորինված երգերում սիրո մոտիվի էու-
թյունը բնորոշվում է անկատար մնացած ապրումներով ու շվայելած
սիրո տվայտանքներով:

Սամավարը բերեք օգեն,
Նոր եմ եկե յարիս մոտեն,
Զեմ կշտանա անուշ հոտեն¹³⁴:

Զինվորի երգերում բացակայում են ռազմի թոհոբոհի պատկեր-
ները, մարտաշունչ, քայլերգային տրամադրությունները: Բանակային
կյանքը, պատերազմական իրադարձությունները ներկայացվում են
սուհաստի հուզաշխարհում բեկված, իմաստավորվում մարդկային ճա-
կատագրի վրա թողած ազդեցության տեսակետից: Ըստ որում կացու-
թյան անելանելիությունը, սեփական կյանքը տնօրինելու անզորությու-
նը իր կնիքն է դնում երգերի վրա: Այդ առումով առանձնանում են

¹³² Կամիասո, Ազգագրական ժողովածու, Հայ ժողովրդական երգեր ու պարերգեր,
11, Երևան, 1950, էջ 126:

¹³³ ՀԱԻԲԱ, FA V: 3598—3599:

¹³⁴ ՀԱԻԲԱ, FA V: 3599:

«Հասան Ղալա» երգի նոր՝ 1 համաշխարհային պատերազմի տարիներին առաջացած բազմաթիվ տարբերակները:

«Հասան Ղալան» պատկերում է գինվորի ճակատային կյանքի տարբեր իրավիճակները, դրանցից բխող հոգեվիճակները, ըստ որում զուգորդված հուզական նույնաբնույթ շերտեր կրող բնապատկերների հետ: Մարտի դաշտի պատկերը տրված է տիպական գծերով.

Հասան Ղալեն քար ու քրոս,
Գյուլեն մեջը կը Ֆրոֆրոս¹³⁵,

Երգի տարբերակներում գինվորը մերթ հրացանը ձեռքին մարտընչում է, մերթ վիրավոր է, արյունաքամ, մերթ սրտից խոցված՝ սպանված, մերթ գերի.

Ես Օսեփն եմ արմըտլեցի,
Հասանդալու քով զարկվեցի,
Ջահել կյանքես շուտ զրկվեցի,
Մնաք բարով, ես գնում եմ¹³⁶:

Զինվորի երգերում տեղ են գտել որոշ սոցիալական մոտիվներ. սոցիալական անհավասարության ու բողոքի տրամադրություններ: Զինվորագրության հիմնական ծանրությունը կրում էր աշխատավոր ժողովուրդը, հարուստները կարողանում էին ազատվել ծառայությունից անգամ դրամական հատուցումով¹³⁷: Դարասկզբին հորինված «Արև դիպավ Կողբա սարին» երգի տարբերակներում նորակոչիկը դժգոհում է.

Մեր արևը շատ կանանչ է,
Նաչալնիկը մեզ կը կանչե,
Քյասիբ տղին հեշ չի ճանչե¹³⁸,

Սոցիալական անհավասարության գիտակցությունն ավելի է խորանում մեր դարի 10-ական թվականներին: Զինվորի երգերն են մուտք գործում «գլավնի», «պրիստավ», «սուդիա», «նաչալնիկ» և այլ նման նոր հասկացություններ: Իսկ պատերազմների ժամանակ մեծ շափերի հասնող զորահավաքները քայքայիչ ազդեցություն են գործում ժողովրդի տնտեսական կացության վրա. ցավով, ափսոսանքով են հիշա-

¹³⁵ ՀԱԻԲԱ, FA V: 3211:

¹³⁶ Գ. Հակոբյան, Ներքին Բասենի ազգագրությունն ու բանահյուսությունը, Երևան, 1974, էջ 343:

¹³⁷ Մ. Արեղյան, նշվ. աշխ., էջ 19:

¹³⁸ Ա. Բրուտյան, նշվ. աշխ., 1901, էջ 225:

տակվում անավարտ մնացած աշխատանքները, վարն ու ցանքսը, հունձն ու կալը:

Ասածներից հետևում է, որ զինվորի երգերում տեղ գտած բոլոր մոտիվների բովանդակությունը, տրամադրությունների ելակետը պատերազմի հակաբնական, հակամարդկային էության ժողովրդական բմբռնումն է: Հայ ժողովուրդն իր պատմական ճակատագրի բերումով առավել սրությամբ է զգացել խաղաղության պահանջը: Իր ամենօրյա ազդեցում հայ մարդը մաղթել է «թագավորներին հաշտություն, աշխարհին խաղաղություն, հացին էծանություն, ցավին-չոռին թանգություն»... Ազգային-ժողովրդական կերտվածքն օգնում է հասկանալու զինվորի երգերի խաղաղասիրական տրամադրությունները: Ժողովրդական մտածողությամբ երգերում անեծքի ու անարգանքի են արժանանում պատերազմ հրահրողները՝ «գերմանը», «թուրքը»: Նույն եղանակով նշովվում են մեծամեծ զոհեր խլած բնակավայրերը, ինչպես օրինակ՝ Հասան-Ղալեն. «Վժռան դառնաս, Հասան-Ղալա» և այլն:

Հատուկ ուշադրության է արժանի զինվորի երգերի մայրապաշտական մոտիվը, որի աղանքը ևս ազգային-ժողովրդական հոգեբանությունն է: Երգերում, իր դժվարին կյանքի ոլորաններում, կովի դաշտում, վիրավոր թե սպանված, զինվորը մտովին մոր հետ է: Մայրը հաղորդակից է ու կարեկից նրա ցավերին: Որդին էլ իր հերթին մի մտահոգություն ունի՝ իր մասին տխուր լուրեր հաղորդելով շվշտացնել շարազատներին, հատկապես մորը.

*Ոչինչ չասեք անբախտ մորս,
եաբար շտաք պառավ հորս,
Ծածուկ կասեք մեծ ախպորս¹³⁹:*

պատվիրում է իր երգ-նամակում:

Ձինվորի երգերում պահպանվել են ինչ-ինչ արձագանքներ զինվորական գործիչների գործունեության, հիշատակություններ ուղղման կամ գործողություններին առնչվող տեղավայրերի ու կոնիվների վերաբերյալ. «Վարշավու դուզ», «Կարպատի լեռներ», «Գերմանու ֆոռնտ», «Թուրքի գրանից», Կարս, Օլթի, Մամա-խաթուն, Մարիզամիշ, Ռևան-դուզ, Նիկոլայ թագավոր, Անդրանիկ, գեներալ Բարաթով, էնվեր փաշա և այլն:

Ձինվորի երգերն անդրադարձել են հայ ժողովրդի համազգային աղետին, երգի ընձեռած շրջանակներում ճշմարտացի լուսաբանել I համաշխարհային պատերազմի դերը հայ ժողովրդի ճակատագրում:

¹³⁹ ՀԱԻԲԱ, FF II: 6197:

Ձինվորի երգերը մեծ մասամբ բարբառային-խոսակցական հայերենով հորինված ստեղծագործություններ են: Ռազմական զբաղմունքն ու զինվորությունը սերտորեն առնչվում է ուսական միջավայրին: Երգերում տեղ են գտել ռազմական տեխնիկային ու զինվորական կյանքին բնորոշ բազմաթիվ ուսերեն բառեր՝ հայերեն քերականական ձևերով: Ուշադրության արժանի է սալդաթ բառը, որով բնութագրվում է ցարական բանակում պարտադիր ծառայության մեջ գտնվող զինվորը, իսկ երգերը՝ սալդաթի, մասամբ ասքյարի խաղեր, ի տարբերություն հայդուկի, ֆիդայու և հայդուկային երգերի: Սահմանազատումը դիտվում է նաև կենցաղավարման շրջանակներում:

Նախասովետական շրջանի զինվորի երգերը ստեղծվել ու կազմավորվել են հայ ժողովրդական քնարական երգերի կայուն արտահայտչամիջոցների, խորհրդանիշների, կառուցվածքային ու բանաստեղծական տողերի հանգավորման եղանակների ու ձևերի օգտագործմամբ: Ձինվորի երգը ժողովրդական քնարական ավանդական երգի հարատևման մի փուլն է, նրա՝ նոր ժամանակների պահանջմունքների համեմատ նորոգված դրսևորումը:

Ձինվորի երգերի ստեղծման ընթացքի վրա նշանակալից է հատկապես սիրո, պանդխտության ու հարսանեկան հրաժեշտի երգերի ազդեցությունը: Ձինվորը սիրած էակին գովերգում է սիրո երգերից փոխառնված մակդիրներով ու ամբողջական տողերով, հատվածներով: Հագեբանական հիմքի նմանությունը ծնում է նման արտահայտչամիջոցներ: Նույնը վերաբերում է պանդխտության ու զինվորի երգերի աղերսին: Երկու դեպքում էլ տեղի է ունենում քնարական հերոսի օտարում հարազատ միջավայրից: Պանդխտության երգերում առկա պանդուխտ բառը զինվոր (սալդաթ) բառով փոխարինելով ստեղծվում է նոր՝ զինվորի, երգ: Ձինվորի երգերում հաճախ հանդես է գալիս պանդխտության բանաստեղծական խորհրդանիշ հանդիսացող կոտնկը: Ձինվորի երգերում առկա հրաժեշտի մոտիվները կազմավորվել են պանդխտության ու հարսանեկան երգերի նույն մոտիվների ազդեցությամբ. այստեղ ևս որոշիչը մոտիվների հոգեբանական հիմքն է: Հարսնացուն հայրական տանը հրաժեշտ է տալիս հետևյալ տողերով.

Մի լար, մայրիկ, մի լար,
 Լալելուն ես եմ,
 Կերթամ զարիպ-զարբաթ,
 Կորելուն ես եմ¹⁴⁰:

¹⁴⁰ Ա. Մխիթարյան, նշվ. աշխ., էջ 118:

Նույն եղանակով, բայց ողբերգական շեշտվածությամբ հրաժեշտ
լ տալիս հարազատներին զինվորը.

Մի լար, մայրիկ, մի լար,
Լալողը ես եմ,
Կարմիր գյուլի դեմ
Կայնողը ես եմ¹⁴:

Նախասովետական շրջանի զինվորի երգերը ժողովրդի բանահյուս-
տական կենցաղում կենդանի էին նաև 20—30-ական թվականներին.
այդ են վկայում այդ տարիներին կատարված գրառումները Հայաս-
տանում ու Անդրկովկասի հայաբնակ վայրերում: Այնուհանդերձ դրանք
կենսունակություն շունեին, նրանք այդ և հետագա ժամանակաշրջա-
նում վերախմաստավորվեցին, նորոգվեցին իբրև զինվորի նոր երգեր:

* * *

1920-ական թվականներին Հայաստանում սովետական կարգեր
հաստատվելուց հետո, նախորդ շրջանների ռազմի և զինվորի երգերին
գուզընթաց, հորինվեցին ու ժողովրդի բանահյուսական կենցաղ մտան
ռազմի ու զինվորի նոր երգեր:

Այս երգերի պատմական հիմքը սովետական իշխանության հաս-
տատման համար մղվող կռիվներն են, ժառայությունը սովետական
րանակում և ապա Հայրենական պատերազմի իրադարձությունները:
Սովետական շրջանի ռազմի ու զինվորի երգերը նոր պատմական հեն-
քի վրա համադրում են նախորդ շրջանների ռազմի ու զինվորի եր-
գերի ավանդները, օգտագործում դրանց ձևակառուցվածքային, լեզվա-
արտահայտչական միջոցները: Ռազմական գործն ու զբաղմունքը, ժա-
ռայությունը բանակում իմաստավորվում են նորովի, դիտվում իբրև
հայրենիքի հանդեպ ունեցած քաղաքացիական պարտքի հատուցում:
Սրգերը տողորված են նոր հասարակական-քաղաքական բովանդակու-
թյամբ, հայրենասիրությամբ:

Ռազմի նոր երգերը նույնպես պատմական երգեր են: Ինչպես նա-
խորդ ժամանակաշրջաններում ստեղծված երգերը, սրանցում ևս վիպա-
կան, քնարական հատկանիշները դրսևորվում են ոչ համաչափ ու միա-
նման. Սովետական շրջանի ռազմի ու զինվորի երգերի մեզ հասած ժա-
ռանգության մեջ դիտվում է երեք փունջ, որոնք հորինվել են հետևյալ
իրադարձությունների շուրջ. քաղաքացիական կռիվներ ու սովետական

¹⁴ ՀԱԻԲՍ, FF II: 0007:

կարգերի հաստատում, կարմիր բանակի ու զինվորական ծառայություն, Հայրենական մեծ պատերազմ:

«Պուլեմոտներ կրակեցին բրանկիկից»¹⁴², «Ղուկաս Ղուկասյան»¹⁴³, «Ազատաֆայից բերեցին լուրը»¹⁴⁴, «Զախմախլվից անցավ զորքը»¹⁴⁵, «Օրդուն էկավ սարի փեշեն»¹⁴⁶, «Ռուբենի երգը»¹⁴⁷ և այլ ստեղծագործություններ արտացոլում են Հայաստանի համար բախտորոշ նշանակություն ունեցող շուրջ մեկ տարում տեղի ունեցած ոազմաքաղաքական դեպքերը: Այդ երգերում ընդհանուր գծերով ներկայացվում է Հայաստանի քաղաքական դրությունը 1920 թ. Մայիսյան ապստամբության նախօրյակին, ապստամբության ընթացքն ու իրադարձությունները, XI բանակի մուտքը Հայաստան և դրան հաջորդող ոազմաքաղաքական իրադարձությունները՝ փետրվարյան ավանտյուրան և նրա ճնշումը և այլն: Այս շրջանում հորինվել ու կենցաղավարել են նաև որոշ քայլերգային բնույթի ստեղծագործություններ: Վերը թվարկված երգերում բացահայտված հակամարտությունը էությունաբար տարբերվում է հայ վիպական բանահյուսությանը բնորոշ հակամարտությունից: Այստեղ այն ունի քաղաքական բովանդակություն, որը ներկայացնում են մի կողմից դաշնակ խմբապետները, դաշնակցական կառավարությունը, մյուս կողմից՝ աշխատավորական լայն խավերն ու նրանց պաշտպան բոլշևիկները, կարմիր բանակը: Ըստ որում ժողովրդի համակրանքը կարմիր բանակի ու բոլշևիկների կողմն է: Առաջինները արժանանում են ծաղրի ու անեծքի, երկրորդները՝ մեծարվում ու փառաբանվում են. նրանց սպանության պատճառած վիշտը պատկերվում է իբրև համաժողովրդական վիշտ:

Գործը ու անունը
Կարի հավիտյան.
Կարմիր նահատակ՝
Անմահ Ղուկասյան¹⁴⁸:

Նույն ելակետից երգերը արժեքավորում են կենինի գործունեությունը: Կենինի կերպարը, լենինյան թեման հայ բանահյուսության մեջ լուսաբանվել է բազմակողմանիորեն: Նշենք, որ կան երգեր, որոնցում արտացոլվել է կենինի ոազմաքաղաքական գործունեությունը, ինչպես

¹⁴² ՀԱԻԲԱ, FF I: 2442:

¹⁴³ «Հայկական խորհրդային ֆուկլոր», Երևան, 1928, էջ 69:

¹⁴⁴ ՀԱԻԲԱ, FF I: 2601:

¹⁴⁵ Նույն տեղում, 2503:

¹⁴⁶ «Հայկական խորհրդային ֆուկլոր», էջ 65:

¹⁴⁷ Նույն տեղում, FF I: 1839:

¹⁴⁸ «Հայկական խորհրդային ֆուկլոր», էջ 69:

որինակ «Լենինի խաղը»¹⁴⁹ ստեղծագործության մեջ: Ըստ երգերի Լենինն է կարմիր բանակի կազմակերպիչն ու զորահրամանատարը, նրա անմիջական ցուցումներով է կարմիր բանակը ազատագրել հայ ժողովրդին դաշնակ-մաուզերիստների տիրապետությունից:

Լենինին նվիրված ուղմի երգերում հիշատակվում են հավատարիմ լենինյաններ Լուկաշինի, Մյասնիկյանի, Կասյանի անունները:

1920—30-ական թվականներին ստեղծվում են մի շարք երգեր, որոնցում զինվորական ծառայությունը դիտվում ու գնահատվում է իրրև պատվի գործ, բանակը՝ իբրև ֆիզիկական ու մտավոր ընդունակությունների, դաստիարակման դպրոց: Նման մոտեցումը տակավին առկա էր նախորդ երգերում, այս դեպքում այն ավելի է խորանում, իմաստավորվում («Լենինական»¹⁵⁰, «Կարմիր բանակ յարս»¹⁵¹ և այլն): Հին գովքի երգերի ավանդներով նոր գովքի երգեր են ստեղծվում՝ նվիրված կարմիր բանակի զորավարներ Բուդյոննուն¹⁵², Վորոշիլովին¹⁵³: 20—30-ական թվականներին լայն ժողովրդականություն վայելող զորահրամանատարների ուղմական գործունեությունը այս ստեղծագործություններում գնահատվում է քաղաքական-տնտեսական նոր յափանիշներով, նրանք ներկայացվում են իբրև ունեզուրկ, աշխատավոր ժողովրդի զավակներ ու նույն խավի պաշտպաններ:

Սովետական շրջանի ուղմի և զինվորի երգերի գերակշիռ մասը վերաբերում է Հայրենական մեծ պատերազմին: Երգերն ընդգրկում են պատերազմի ողջ ընթացքը՝ սկզբնական շրջանից մինչև հաղթական ավարտը: Խնդրո առարկա զինվորի երգերը մասամբ այսօր էլ երգվում են:

Հայրենական պատերազմի սկզբնական շրջանի երգերը հայտնի են երկու հիմնական ցիկլով. «Կերչի երգը» («Կերչի հողը քար ու քոս» սկզբնատողով) և «Սև ծովի ափին» սկզբնատողով: Այս երկու վերնագրերի շուրջ խմբավորվում են մի քանի տասնյակի հասնող տարբերակներ՝ տարածված Հայաստանի գրեթե բոլոր շրջաններում ու Անդրկովկասի հայաբնակ վայրերում: Երկու երգն էլ ստեղծվել են Կերչի, Սև ծովի, Սևաստոպոլի շրջաններում մղվող կռիվների հենքի վրա:

¹⁴⁹ «Լենինը հայ ֆուկլորի մեջ», Երևան, 1936, էջ 107:

¹⁵⁰ «Էջմիածնի և Աշտարակի բանահյուսությունից», գրի առավ Ա. Նազարյան, «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն» (Նյութեր և օւսումնասիրություններ), պր. 9, Երևան, 1978, էջ 115:

¹⁵¹ «Հայկական խորհրդային ֆուկլոր», էջ 128:

¹⁵² ՀԱԻԲԱ, FF VII: 5583:

¹⁵³ ՀԱԻԲԱ, FF I: 3699:

Երգերում հիշատակված վերոհիշյալ տեղավայրերում 1941—43 թթ. հայկական ազգային նորաստեղծ զորամիավորումները Սովետական Միության եղբայրական ժողովուրդների զավակների հետ կենաց ու մահու կռիվ էին մղում ֆաշիստական հորդանների դեմ: Այս առումով կերչյան և սևծովյան երգերը պատմական ստեղծագործություններ են, մի հանգամանք, որն արտահայտվում է ազոտ կերպով: Երգերը զերծ են ռազմապատմական անցքերի, առանձին անհատների գործունեության վերաբերյալ որևէ որոշակի, շոշափելի արտահայտությունից: Դրանք քնարական բնույթի երգեր են և ներկայացնում են պատերազմական իրադարձությունների գործած ազդեցությունը, բացահայտում այն ողբերգությունը, որ բխում է պատերազմից, տվյալ դեպքում այն կռիվներից, որոնց անդրադառնում են երգերը:

Երգերը համակված են թախծոտ տրամադրությամբ, մի հանգամանք, որը պայմանավորված է երգերի ստեղծման համար հող հանդիսացող հանգամանքներով: 1941—42 թթ. ձմռանը, կլիմայական շափազանց դժվարին պայմաններում, սովետական բանակի զորամասերը, անցնելով Կերչի նեղուցը, գրավեցին Կերչն ու Թեոդոսիան ու մտան Ղրիմի թերակղզին: Սակայն 1942 թ. մայիսին ստիպված եղան թողնել Ղրիմն ու ծանր կորուստներով վերադառնալ Սև ծովի կովկասյան ափերը: Նույն գործողությունը կրկնվեց 1943 թ. աշնանը, սակայն այս անգամ այն ավարտվեց հաջողությամբ: Երկու անգամն էլ ռազմական գործողություններին մասնակցում էին հայկական զորամասերը, որոնք նույնպես բազմաթիվ զոհեր կրեցին: Այսպիսով, ռազմաճակատի ընդհանուր անբարենպաստ դրությունը՝ պատերազմի սկզբնական շրջանն էր, աննախադեպ ավերածությունները, մարդկային զանգվածային կորուստները ստեղծեցին այն հասարակական, հոգեբանական միջավայրը, որում ձևավորվեցին կերչյան ու սևծովյան ցիկլերի ստեղծագործությունները:

Կերչյան երգերի հիմնական մոտիվները ուղղակիորեն սերում են «Հասան Ղալա»-ից: Հին երգից ամբողջական տներ, որոշ բառերի փոփոխությամբ մտել են նորի կառուցվածքը: Նոր և հին երգերում սիրո, կորստի, մահվան, մայրապաշտական, հրաժեշտի, խաղաղասիրական մոտիվների առաջացման մարդկային-հոգեբանական պայմանները նույնն են: Ինչպես և հին երգերում, կերչյան երգերի կենտրոնում ևս գինվորն է. նրա ընկալմամբ, արժեքավորմամբ են երգերում ներկայացվում բոլոր երևույթները:

Կերչյան և սևծովյան երգերի հիմնական մոտիվներից է հրաժեշտի մոտիվը: Կովի դաշտ մեկնող զինվորի հրաժեշտը համակված է ցավով ու սխրությամբ:

Մի լար, մայրիկ, մի լար քույրիկ,
Հացողը ես եմ,
Գերմանացու թոփի առաջ
Գնացողը ես եմ¹⁵⁴,

Այդ տրամադրությունը զուգընթաց հանդես են գալիս նոր տրամադրություններ, հայրենասիրական ենթաիմաստ ունեցող երանգներով-

Ծա Վրեժն եմ բաշօղեցի,
Կըսվելով առաջ գնացի,
Հայրենիքի գոյ գնացի,
Խապեք, մորըս, վիրավոր Լմ¹⁵⁵,

Մարտի դաշտում զինվորը մտահոգվում է ոչ անբան իր, այլ ընտանիքի, հարազատների ճակատագրով:

Մայրս թողի թունդրա բոցին,
Սիրած յարիս ձեռքը ծոցին,
Ազիզ բալես օրորոցին...¹⁵⁶

Կերչյան և սևծովյան երգերում զինվորը հայտնվում է պատերազմական տարբեր իրավիճակներում, որոնք նույնպես պատկերված են զինվորի հուզաշխարհի մեջ բեկված: Զինվորի երգերի սևծովյան շարքում առավելապես գերակշռում է ծով նետվելու պատկերը: «Ծովը նետվելը» սոսկ գեղարվեստական հնարանք չէ, այլ բազմաթիվ իրական փաստերի խտացված արտահայտություն:

Կերչյան ու սևծովյան շարքի երգերում զինվորը զոհվում է թըշնամու դիրքերը գրոհելիս, իր մարտական պարտքը կատարելիս.

Կերչի ճակատում վիրավորվեցի,
Հրացանս ձեռքս առա, նորից կռվեցի...¹⁵⁷

Ենդրո առարկա երգերում պահպանվել են պատերազմական անցյալի որոշ կցկտուր հիշողություններ: Վիպական բնույթ ունեցող այդ հատվածներն ըստ էության ճշմարտապատում են ու համապատասխանում են պատմական դեպքերի ընդհանուր ոգուն: Այսպես, հավաստի են կերչյան գործողություններին հայերի մասնակցություն, ծովախն դեսանտի, մարդկային մեծ կորուստների վերաբերյալ հիշատակությունները.

¹⁵⁴ ՀԱԻԲԱ, FF II, 0501:

¹⁵⁵ ՀԱԻԲԱ, FF IV, 8041:

¹⁵⁶ ՀԱԻԲԱ, FF II, 0547:

¹⁵⁷ ՀԱԻԲԱ, FF II, 0457:

Պարախոսար լցրին զորքը,
Ճամփա չկար անցներ խորքը,
Իզուր կորավ շահել զորքը...¹⁵⁸

Բնական-աշխարհագրական միջավայրը կերչյան և սևծովյան երգերում ներկայացված է ավանդական հնարանքներով. տեղի ունեցող դեպքերին զուգորդված: Ուշագրավ ու նոր է սևծովյան շարքում ծովի պատկերը: Այն բնանկար չէ, թեև ստեղծում է որոշակի աշխարհագրական միջավայր: Ծովը բանաստեղծական խորհրդանիշ է, որով բացահայտվում են իրադարձությունների հուղական-զգացմունքային յուրահատկությունները. ծովը արյան մեծ լիճ է, ծովի ափին փրփուր չի բռնում, ծաղիկ չի բուսնում, ծովում իր վերջին հանգրվանն է գրտնում զինվորը:

Կերչյան և սևծովյան շարքերում հրաժեշտի, սիրո, կարոտի, մայրապաշտական, խաղաղասիրական և այլ մոտիվների շարքում կարևոր են հայրենասիրական մոտիվները: Հայրենի տան, խաղաղ աշխատանքի, հարազատների կարոտը զինվորի գիտակցության մեջ մշտապես առնչվում է հայրենիք հասկացության հետ, իսկ երգերի զգալի մասը տոգորված է կարոտով, հայրենաբաղձությամբ: Երգերում արտահայտվում են մինչև արյան վերջին կաթիլը մարտնչելու, հայրենիքի նկատմամբ ունեցած պարտքը հատուցելու, սեփական արտարության գիտակցությամբ, դեպի հաղթանակն ունեցած հավատով կովելու տրամադրություններ, որոնցով այս երգերը հիմնովին տարբերվում են զինվորի հին երգերից: Այս տրամադրություններն ավելի ընդգծված ու խտացված են «Օրհնիր ճանապարհս»¹⁵⁹, «Դու պինդ մնա»¹⁶⁰ և այլ երգերում:

Դու պինդ մնա, մայրիկ ջան,
Իմ գնալը կորած տեղ չի,
Հայրենյաց համար կովելը,
Մահանալը կորած տեղ չի¹⁶¹:

Կերչյան, սևծովյան երգերը հորինված են առաջին դեմքով, նամակաձև՝ հայ ժողովրդական երգարվեստում տարածված մի հնարանք, որը հատկապես կիրառվել է ռազմի և զինվորի երգերում: Նամակերգը պարտադրում է որոշակի կառուցվածք, որը դիտվում է խնդրո

¹⁵⁸ ՀԱԻԲԱ, FF II: 0443:

¹⁵⁹ ՀԱԻԲԱ, FF II: 0427:

¹⁶⁰ ՀԱԻԲԱ, FF II: 429:

¹⁶¹ Նույն տեղում:

առարկա երգերում: «Պատմիր, նամակ, վիրավոր եմ», իբրև կրկնակ ընտրոշ է կերչյան շարքի մի ամբողջ փունջ երգերին:

Հայրենական պատերազմի շրջանի զինվորի երգերում շարունակում է հարատևել հակամարտությունն օտար զավթիչների և հայրենիքի պաշտպանների միջև. մի բևեռում ֆաշիստական զավթիչներ, մյուսում՝ հայրենիքի՝ Սովետական Միության քաջարի պաշտպաններ: Այդ առումով ուշագրավ են Հայրենական պատերազմի տարիներին ստեղծված խաղիկները, գովքի երգերը, որոնք նվիրված են սովետական ականավոր զորավար Հ. Բաղրամյանին, Սովետական Միության լերոսներ, ռազմաճակատում զոհված Ն. Ստեփանյանին, Հ. Ավետիսյանին: Պահպանվել ու մեզ են հասել զինվորի երգեր, որոնցում պատմվում է առանձին բնակավայրերում տեղի ունեցած մարտերի մասին, ինչպես օրինակ, «Մոզզոկ»¹⁶², «Գիշերով անցա Դոն քեզի»¹⁶³, «Սամբեկի դերան»¹⁶⁴ և այլն:

Հայրենական պատերազմի իրադարձությունների, զինվորի մասին երգեր ու խաղիկներ են հորինվել թիվունքում: «Հայրիկս բանակ դնաց»¹⁶⁵, «Կաղնի ծառ ես»¹⁶⁶, «Նամակ ըստացա»¹⁶⁷ և այլ երգերը, խաղիկները ստեղծվել են առաջին դեմքով՝ զինվորի հարազատների (զավակներ, մայր, սիրած կին) անունից: Նրանցում փառաբանվում, մեծարվում են սովետական բանակի զինվորներն ու զորավարները, նշովվում, անխնա ծաղրվում թշնամին՝ Հիտլերն ու նրա համախոհները, հպարտությամբ, գորովանքով ներկայացվում որդու, հոր, ամուսնու, եղբոր քաջությունը, արտահայտում անսահման նվիրվածություն դեպի հայրենիքն ու նրա ազատության համար մարտնչող մարտիկը: Հաղթանակի ցնծություն, կորուստների ցավ, որդուն դիմավորող մոր երջանկություն, արդար հաղթանակի հպարտություն. ահա այս տրամադրություններով են համակված պատերազմի ավարտն ու զինվորների տունդարձը պատկերող երգերը:

Սովետական շրջանի ռազմի և զինվորի երգերի լեզուն միատարր է. կան բարբառով հորինված ստեղծագործություններ, կիսագրական-

¹⁶² ՀԱԻԲԱ, Թ. Գևորգյանի նյութեր:

¹⁶³ ՀԱԻԲԱ, Վ. Բոջյանի ֆոնդ, տ. № 16:

¹⁶⁴ Խ. Փաբեշեյան, Նոր Նախիջևանի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը, «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն» (Նյութեր և ուսումնասիրություններ), պր. 2, Երևան, 1971, էջ 42:

¹⁶⁵ ՀԱԻԲԱ, FF II: 0455:

¹⁶⁶ «Հայ աշուղներն ու հորինողները Հայրենական պատերազմի օրերին», կազմեց և խմբագրեց՝ Ա. Վշտունի, Երևան, 1943, էջ 57:

¹⁶⁷ ՀԱԻԲԱ, FF IV: 5585:

կիսաբարբառային և արևելահայ գրականով հորինված ստեղծագործություններ: Սովետական շրջանի ռազմի և ղինվորի երգերը պարզ ու անպաճույճ ստեղծագործություններ են: Իրենց կազմավորմամբ ու կենցաղավարմամբ այդ երգերը գտնվում են հայ ժողովրդական բանահյուսության, մասնավորապես երգարվեստի ավանդական հունի մեջ: Սակայն նրանք իրենց պատմական բնավորության պատճառով բանահյուսական կարճատև կյանք ունեցան և պակաս շահով ենթարկվեցին մշակման ու հղկման: Հայրենական պատերազմի երգերի որոշ նմուշներ (Կերչյան շարքը, «Աղվանի երգը») այսօր էլ կենդանի է ժողովրդի հիշողության մեջ:

Զինվորագրության, սովետական բանակում ծառայության վերաբերյալ երգեր են ստեղծվում նաև մեր օրերում, որոնք կատարվում են մեծ մասամբ բանակ ճանապարհելու առթիվ կազմակերպված խնջույք-հավաքույթներում: Ի դեպ, այդ երևույթը ձեռք է բերել ընդհանուր ճանաչում և ներկայումս ունի ազգագրական արժեք: Նոր երգերը շարունակում են հին նմանատիպ երգերի ավանդները հասարակական-քաղաքական նոր պայմաններում («Լոռվա վագոն»¹⁶⁹, «Հանդիլալա»¹⁶⁹, «Նամակ»¹⁷⁰ և այլն):

¹⁶⁸ ՀԱԻԲԱ, Ա. Ղազիյանի 1976 թ. գործուղում:

¹⁶⁹ ՀԱԻԲԱ, Թ. Գևորգյանի 1964 թ. գործուղում:

¹⁷⁰ ՀԱԻԲԱ, FF IV: 4638:

ՄԻՋՆԱԿԱՐՅԱՆ ՌԱԶՄԻ ԵՐԳԵՐ

1 (1). ա) Ի ԼԵՒՈՆ ՈՐԳԻ ՀԵԹՄՈՅ Ա

Ասա՛ղ ըզլէոնն ասեմ,
Որ տաճկաց դուռն ընկել գերի:
Իմ լուս, իմ լուս, ու սուրբ կոյս,
Սուրբ խաչն օգնական՝ Լէոնիս ու ամենուս:
Սուլդանն ի մօյտան ելել,
Իր ոսկի գունտն կու խաղալ:
Իմ լուս, իմ լուս, ու սուրբ կոյս,
Սուրբ խաչն օգնական՝ Լէոնիս ու ամենուս:
Խաղաց ի Լէոնն երես.
«Ա՛ռ, խաղա ու տուր տառայիդ»:
Իմ լուս, իմ լուս, ու սուրբ կոյս,
Սուրբ խաչն օգնական՝ Լէոնիս ու ամենուս:
«Լէո՛ն, դու տաճիկ լինիս,
Ես ու իմ տատաս քէ գերի»:
Իմ լուս, իմ լուս, ու սուրբ կոյս,
Սուրբ խաչն օգնական՝ Լէոնիս ու ամենուս:
Լէոնն ի բերդին նստել,
Դաստռական աչիցն ու կու լար.
«Քէրվա՛նտ որ ի Սիս կէրթաս,
Դուն խապար տանիս պապայիս»:
Ոնց որ պապան ալ զան ըրսեց,
Շատ հեծել քաշեց երամով,
Էկաւ ի սուլդանն ելաւ,
Շատ գետեր էհան արընեց:
Իսու դիր Լէոն որդին,
Ու հասաւ սրբտին մուրատին:
Իմ լուս, իմ լուս, ու սուրբ կոյս,
Սուրբ խաչն օգնական՝ Լէոնիս ու ամենուս:

ԲՆԱԳՐԵՐ

բ) ԱԻԱ՛հ, ԸԶԼԷՈՆՆ ԱՍԵՄ

Աւա՛խ, ըզլէոնն ասեմ,

Աւա՛խ, ըզլէոնն ասեմ,

Որ տաճկաց ձեռք ընկել նա գերի:

Իմ լոյս ու սուրբ կոյս,

Սուրբ խաչն օգնական կենաց

Լէոնիս, ամէ՛ն, տէր Յիսուս:

Սուլթան ի մետան ելել,

Սուլթան ի մետան ելել,

Իր ոսկի գունտն կու խաղաց:

Իմ լոյս ու սուրբ կոյս,

Սուրբ խաչն օգնական կենաց

Լէոնիս, ամէ՛ն, տէր Յիսուս:

Խաղաց, իր ընկերն երեւ,

Խաղաց, իր ընկերն երեւ.

— Առ խաղաց ու տուր տատայիդ:

Իմ լոյս ու սուրբ կոյս,

Սուրբ խաչն օգնական կենաց

Լէոնիս, ամէ՛ն, տէր Յիսուս:

— Խաղաց, խաղըն քեզ վայել,

Խաղաց, խաղըն քեզ վայել,

Ես ու իմ տատան քեզ գերի:

Իմ լոյս ու սուրբ կոյս,

Սուրբ խաչն օգնական կենաց

Լէոնիս, ամէ՛ն, տէր Յիսուս:

— Լէոն, դու տաճիկ լինիս,

Լէոն, դու տաճիկ լինիս,

Զքեզ անեմ տաճկաց թագաւոր:

Իմ լոյս ու սուրբ կոյս,

Սուրբ խաչն օգնական կենաց

Լէոնիս, ամէ՛ն, տէր Յիսուս:

Լէոն ի բերթին նստել,

Լէոն ի բերթին նստել,

Դըստըրական՝ աչիչ ու կու լայ:

Իմ լոյս ու սուրբ կոյս,

Սուրբ խաչն օգնական կենաց

Լէոնիս, ամէ՛ն, տէր Յիսուս:

— Քէրվան, որ ի Սիս կերթայ,
 Քէրվան, որ ի Սիս կերթայ,
 Գուք զապար տանիք պապայիս:
 Իմ լոյս ու սուրբ կոյս,
 Սուրբ խաչն օգնական կենայ
 Լէոնիս, ամէ՛ն, տէր Յիսուս:
 Ոնց որ պապան ալ զայն լըսեց,
 Ոնց որ պապան ալ զայն լըսեց,
 Շատ հեծել քաշեց երամով:
 Իմ լոյս ու սուրբ կոյս,
 Սուրբ խաչն օգնական կենայ
 Լէոնիս, ամէ՛ն, տէր Յիսուս:
 Եկաւ, ի սուլթան ելաւ,
 Եկաւ, ի սուլթան ելաւ.
 Շատ գետեր էհան յարհնէ:
 Իմ լոյս ու սուրբ կոյս,
 Սուրբ խաչն օգնական կենայ
 Լէոնիս, ամէ՛ն, տէր Յիսուս:
 Իյառ զիր Լեոն որդին,
 Իյառ զիր Լեոն որդին,
 Ու հասաւ սրբտին մուրատին:
 Իմ լոյս ու սուրբ կոյս,
 Սուրբ խաչն օգնական կենայ
 Լէոնիս, ամէ՛ն, տէր Յիսուս:

գ) ԼԵՒՈՆ Գ-Ի ՎՐԱՅ

Լեոնն ի բերդին նըստել,
 Դաստառակն աշերն ու կու լայր,
 — Քերվա՛նտ, որ ի Սիս կերթաս,
 Գուն խապար տանիս պապայիս:
 Եկաւ, ի Սուլթանն ելաւ,
 Շատ գետեր էհան արընից.
 Իյառ զիրն Լեոն որդին
 Ու հասաւ սրբտին մուրատին:

2 (2). ԱԶԱՏ-ԽԱՆԻ ԸԳՈՒԻԱՅ ԶԱՓՄԻՇ ԱՐԻԼԸ

Աղատ-ճոնք բնակ փօյլը,
 Ղօշոնն ակալ Դսնրին սօյլը.

Ո՞ւ՛վ նեղիւ Ըգո՞ւլաց տայրը.
 Նօտիւ ըք կլօլակը ... մայրը:
 Ղօշունն ակալ Ըգո՞ւլաց վարան,
 Խմեն գինիս, տառահրս կանան,
 Ըխչկերաց, կնանաց համման,
 Ուրը կտարան, ուրն ալ տարան:
 Ձիավուրն ակալ Սէթից սօքը,
 Ձըքընարին սօր սօր թօրը.
 Մոահալ ալ ըրխան մօրը.
 Նո՞ւր այ ըլելաց մի՞ր ճօրը:
 Ա՛յ տղօյ՝ տահիքյ ունչ հարայ այ.
 Աղատ-խունը հէս ակալ այ.
 Գինդարու սօրը մի՞ղ զալայ այ.
 Վա՛յ եմ ըրխաք, վա՛յ էմ բալայ:
 Ակալ այ Հուռին գլո՞հը,
 Թվանգյ զխկել՝ արալ ծօհը,
 Մի՞ր մաջ ընգել այ պահ-պօհը.
 Անգեղ յըմահաք մի՞ր մօհը:
 Կարմունչը լցվել այ քալլօվ,
 Գիտը նարկվալ կարմի՞ր ըրնօվ,
 Ըխչկերքը տարան սո՞ւրուօվ,
 Քշեն համման մոյն զամչիով:
 Մի՞ր գօնբագօն փիս մեղիքը,
 Առաջ տվել շի ասկիքը,
 Օր կտարան մի՞ր մարդիքը,
 Հանալ էխտը ըրթօվա լիքը:
 Խունն Ըգո՞ւլաց հայսի այ ակալ,
 Ըոտասունքը սրբել, ահալ՝
 «Խ՞մ շիս մոյնը տվել հալալ,
 Վիցը քիղ հատի պահալ»:
 Ձխկել շուն պես ստրկցահալ,
 Յետով տարան գօնավ արալ.
 Մի՞ր սաբաբը նօ այ գանալ,
 Օր ական Ըգո՞ւլիս քանդալ:

1. ՌՈՒՍ-ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ ԵՎ ՌՈՒՍ-ԹՈՒՐԿԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԻ ՇՈՒՐՋ ՀՅՈՒՍՎԱԾ ԵՐԳԵՐ

2 (3). ՏԱՂ Ի ՌՈՍՏՈՄ-ՖԵՔ

Մունետիկն ի ձայն բարձր աղաղակէ,
ժանտ դահիճն սուր ի ձեռին անհագ սրէ,
Վազեր հանգոյն զիմ կենաց թել կտրել խնդրէ,
Ի կախաղան և կամ ի սպանդ,— ո՞ւր զիս տանէ:
Քաղաքս համայն մահմեդական, աստ խուռն գան, զիմ մահ սգան,
Գառնագին լան զիս Աբովյան՝ քաջ ախոեան:
Մի՞թե չիք ոք աստ քրիստոնեայ, զիս փրկեսցէ,
Յայս ամենի և մահագուժ վայրագ դահճէ:
Ետիրական զենման իմոյ լերուք վկայ:
Սէր հայրենյաց ի թշնամեաց ձեռս մատնեաց,— ուրախ մեռայց,
Եւ դասեցայց ընդ դիւցազանց իմոց նախնեաց:
Փշրանք մնացեալ եմ սիրելի հայոց ազգի,
Որք, գտանիք ի ձեռս պարսից յայս քաղաքի,
Մի՛ մոռասցիք պատմել և զայս յորդոց յորդի,
Թէ քաջն Ռոստոմ վասն հայրենեաց ի սպանդ վարի:
Թէպէտ ցաւիմ զի շմեռանիմ ի մարտ ընդդեմ թշնամեաց իմ,
Այլ յօժարիմ, զի զոհ լինիմ այսպես վսեմ:
Այս քաջ բազուկք յարեաց պարսից հսկայ հզօրս,
Տապաստ արկին ի բազում նուագս հարիւրաւորս.
Աւա՛ղ, կնատ անգութ դահճի եղէ ես որս,
Պատմեսցի՛ք զայս վեհ դիւցազին՝ զառամյալ հօրս,
Քաջ նահատակ որդիդ միակ ի ձեռս վայրագ պարսից էանկ,
Իւր յաղթական մահ դժնդակ էառ պսակ:
Մեծդ յարեաց, արքայորդիդ Աբաս Միրզա,
Սուր ի ձեռին դահիճն հէզ առ ընթեր կայ,
Զիս թշնամիս քոյոյ ազգի պատրաստ ի մահ.
Զիա՞րդ կամիս սպանանել՝ շուտ հրամայեա՛ւ,
Միայն սգամ, զի կապեալ կամ, թե միւս անգամ հրացան, սուր իմ
Ի ձեռս ունիմ,— զբազուկս իմ ձեզ ցուցանեմ...

2 (4). ՀԱՅ ԱՇՈՒՂ ՍԵՅԻ-ՅՈՒՍՈՒՅԻ ԱՍԱԾ ԵՐԿԸ
ԵՐԵՎԱՆԻ ԱՌՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Նիկոլա Պավլովիչի՝ գահին ու թագին մատաղ,
Նրա ամեն թագավորից զորով առած հարկին մատաղ,
Ներսես հայրապետի՝ արած օգնության մատաղ.
Էջմիածնում աղոթք արեց, նրա սուրբ աջին մատաղ:
Յոթ օր ժամանակ տվեց, ոտքն Երևան դրեց,
Թնդանոթ և ումբ կապեց, տունուտեղ կրակ մատնեց:
Բռնեցին Հասան խանին³, երեսին սև քաշեցին,
Երկարհասակ սարվազների մեջ դարձյալ հարայ-հրոցըն ընկավ:
Թափվեց իոլասանը.— «Վայ, Մելիք՝, մի ճար արա».
Կտորեց մուշտայիդներին, իմամի սերունդ չթողեց:
Նիկոլա Պավլովիչի գահին ու թագին մատաղ,
Նրա ամեն թագավորից զորով առած հարկին մատաղ,
Ներսես հայրապետի արած օգնության մատաղ.
Էջմիածնում աղոթք արեց, նրա սուրբ աջին մատաղ:
Թնդանոթ և ումբ կապեց, Սարդարաբադը հողի հետ մեկ արեց,
Ե՛վ մորուքավոր, և՛ անմորուք սարվազներին բռնեց:
Հասան-խանը վերկացավ փախավ, հետևից գնաց ուսը,
Աղերսեց Պասկևիչին՝— ազատի՛ր, խաչիդ մատաղ:
Պասկևիչի նման սարդար ո՞վ է տեսել այս աշխարհում.
Հաղթեց շահին, շահզադային, հարստությունն ու ստացվածքը ոչնչաց-
րեց,
Այս ասող Սեֆի Յուսուֆի ընչի՞ն է պետք հարստությունն այս
աշխարհում:

Նիկոլա Պավլովիչի գահին ու թագին մատաղ,
Նրա ամեն թագավորից զորով առած հարկին մատաղ,
Ներսես հայրապետի արած օգնության մատաղ.
Էջմիածնում աղոթք արեց, նրա սուրբ աջին մատաղ:

3 (5). «ՍԱՐ ՈՒ ԶՈՐ ՍԱՍԱՆՄԻՇ ԷԼԱՆ, ԶԱՐՄԱՅԱՆ»

Սար ու ձոր ւասանմիշ էլան, զարմացան,
Պասքովիչ՝ սարդարին ոտի տակն ընկան.
Մեր Մասիսն, Ալագյազն փիանդաղ էլան.
Անիրավ՝ էս բազին բաղմանչի ունի:
Անիրավ՝ էս բազին բաղմանչի ունի,
Յարալու սրտիս էդ քարը մի բցի:
Մատաթովն² Ղարաբաղ առավ՝ ազատեց,

Կրասովսկին³ Աբարան ռանատակ տվեց,
Սաղ Իրանն Պասրովիչին շոքեց, ծունր դրեց.
Ղզլբաշն մուկ դառած, գլխին վայ տվեց.
Բեկենդորֆն⁴ սարդարին ջախըփուրթ արեց.
Ասլանի գլուխն արծվին Ռուսն մատաղ արեց.
Անիրավ՝ էս բաղին բաղմանչի ունի:
Անիրավ՝ էս բաղին բաղմանչի ունի,
Յարալու սրտիս էդ քարը մի քցի՝

Սրբազան Ներսեսի⁵ խաչին դուրբան գնամ,
Հոգևոր Եփրեմ⁶ տիրոջն ղուլ դառնամ,
Սուրբ Գեղարզն մեռոնի զորքն մալում էյան.
Թշնամին քոռացավ. Հայքն ուրախացան.
Հայ ազգի աղոթքն երկինքը հասան,
Անաստված՝ հայից ձեռք քաշի կորի:
Անիրավ՝ հայերի արինն մի խմի,
Միտք արա՝ էս բաղին բաղմանչի ունի,
Յարալու սրտիս էդ քարը մի քցի՝

Մենք քամակ քամակի կտանք, վեր կկենանք,
Ռսին մեր աշխարքը, կյանքն ղուրբան կտանք:
Հասան-խանն կատվի պես քարեքար ընկավ,
Շահզադի ղոշունը ցիր ու ցան էլավ.
Մեր խաչին՝ անհավատ՝ արի, ճանաչի,
Անաստված՝ հայից ձեռք քաշի, կորի:
Անիրավ՝ հայերի արինն մի խմի,
Միտք արա՝ էս բաղին բաղմանչի ունի,
Յարալու սրտիս էդ քարը մի քցի՝

4 (6). «ՄՈՍԿՈՎԸ ՀԱՍԱՎ ԷՐՋՐՈՒՄԻՆ»

Մոսկովը* հասավ էրզրումին,
Վայը եկավ հայոց գլխին,
Սաստիկ հրամանը վեզիրի
Քունը կտրեց մեր աչքերի.
Գնանք խրամը, խրամը:
Չմեռ գուգա բուք ու բորան,
Մեր ընտանյաց հալն է յաման,
Թողինք գործերս ցիրուցան,
Նկանք հասանք ՚ի Սուրբ Նշան.

* «Մոսկովը» բառից հետո փակագծերում՝ ուսար (Ծ. Կ.)

Փորենք խրամը, խրամը,
 Բահ, թի, փետատներ՝ դիզվեցան,
 Մեծ ու փոքր հիվանդացան,
 Թե չլիներ սուրբ օրհնութիւն*
 Ամենքին էլ հալն էր զուլում.
 Փորենք խրամը, խրամը:
 Արի, եղբայր, փորենք խրամ:
 Հիմի կուգա Ղեւիբ փաշան¹,
 Թող, ի՞նչ ես մտածում այդքան,
 Աստված կլինի մեր պահապան.
 Գնանք խրամը, խրամը:
 Փետատը զարկինք ապառաժին,
 Զուր հանեցինք քարի միջին,
 Բայց ձագուկներս մորը կշտին
 Կարոտ մնացին ցամաք հացին.
 Գնանք խրամը, խրամը:
 Հայր սուրբ² ահա հեծած յուր ձին
 Կուգա, եղբայրք, երթանք աջին,
 Նորա օրհնութիւնը մեր գլխին,
 Աստված պահե կյանքն յուր անգին.
 Գնանք խրամը, խրամը:
 Հող ու մոխրում թավալուոր,
 Միտք ու ուշքերս եղավ մոլոր,
 Յաման, Հայր սուրբ, ղուրբան քեզի,
 Մեր ընտանյաց հոգսը քաշի.
 Գնանք խրամը, խրամը:
 Մոսկովն եկավ շարան շարան,
 Յա օխտնանուն** քեզի ղուրբան,
 Խնամք արա հայոց վերան,
 Զմնաց մեր վրա շան.
 Գնանք խրամը, խրամը:

5 (7). «ՈՏՍ ԴՐԻ ԶԻՈՒ ՂԱՇԻՆ»

Ոտս դրի ձիու ղաշին, լոյ լոյ,
 Ուշս կալա ղզլբաշին, լոյ-լոյ,
 Ռուսն էկավ ղալեն պատեց, լոյ-լոյ,

* «Օրհնութիւն» բառից հետո փակագծերում՝ եպիսկոպոսի (Մ. Կ.):

** Փակագծերում՝ Ս. Կարապետ (Մ. Կ.):

Օրդին էկավ հուրհուրատեց, լոյ-լոյ,
եկեք քնանք ներքի թաղը, լոյ-լոյ,
Մլվլալա մտնենք բաղը, լոյ-լոյ:

6 (8). Հ Ո Ր Դ Ո Ր

Ռուսական պետութիւն, հայե՛ր, ըսավ աշխարհի,
Բա՛վ է քրիստոնեից հայե՛ր, ըլլալ խեղճ գերի.
Բացեց խիստ պատերազմ, հայե՛ր, ընդդեմ թուրք ազգի,
Ափսո՛ս, այն ազգակիցք, հայե՛ր, որ զոհ գացին:

Ռուսական բանակը, հայե՛ր, մըտավ Հայաստան,
Օսմանյան զորքերըն, հայե՛ր, դեմ դեմի ելան,
Հըրացան, թնդանոթ՝ հայե՛ր, գոռալ ըսկըսան,
Ափսո՛ս, այն ազգակիցք, հայե՛ր, որ զոհ գացին:

Հայկազըն Մելիքոֆ՝, հայե՛ր, ժեներալ ոռւաց,
Կարսը շըրջապատեց, հայե՛ր, վըրան ոռմբ տեղաց,
Ռումբերըն այրեցին, հայե՛ր, մըզկիթներ թըրքաց:
Ափսո՛ս, այն ազգակիցք, հայե՛ր, որ զոհ գացին:

Տաճկաց մի լուր դըրկեց՝ հայե՛ր, Լորիս՝ ծերունին,
Հայոց մայրաքաղաք, հայե՛ր, պիտ՝ լինի Կարին,
Եթե շուտ չիհասնիք, հայե՛ր, ժամեր կորընչին,
Ափսո՛ս, այն ազգակիցք, հայե՛ր, որ զոհ գացին:

7 (9). ԼՈՌՎԱ-ՄԵԼԻՔԻ ԵՐԳԸ

Ես Մելիքն՝ եմ լոռեցի,
Մուխտար փաշին՝ զոռեցի,
Մուխտարի գլխի ֆասը,
Մելիքի ծոցի թասը:

Մուխտարը գլուխը քորեց,
Մելիքը դոշունը քաշեց,
Մելիքի դոշի խաշը,
Մուխտարի դաշադաշը:

Մելիքի ձեռաց թուրը,
Մուխտարի թուրումուրը,
Հարվա քամին փչեր կե,
Մելիքն աստված կանչեր կե:
Ղարսա շուրը տառել էր,

Մեկիքը Ղարսն առել էր,
 Մուխտարն աղվես դառել էր,
 Զիու էգյան առել էր:
 Ես Մեկիքն եմ էրմանի,
 Մուխտարն է իմ թշնամի,
 Մեկիքի ձեռաց թուրք,
 Մուխտարի թուրումուրը:
 Ես Մեկիքն եմ հայ տղա,
 Մուխտարն ետ կ' խաղա:
 Մեկիքի ձիու հալը,
 Մուխտարի փիս ահվալը:
 Մեկիքը ուռա քաշեց,
 Մուխտարի սիրտը մաշեց:
 Ալաջա սարի դռենն,
 Մուխտարը քաշվեց քոշենն:
 Խաբարը բերեց բոշենն,
 Տվեր էր պարկի լոշենն:
 Արազի հուն սառել էր,
 Մուխտարը աղվես դառել էր:
 Փախավ սառցի վրիցը,
 Փրցավ վարար ջրիցը:
 Ղարսա ջուրը սառել էր,
 Մեկիքը Ղարսն առել էր:
 Ղարսա բերդը ամուր էր,
 Մեկիքի սիրտը դամուր էր:
 Մեկիքի ձեռաց շվինն,
 Մուխտարը փախավ Զվինն:
 Մեկիքի քելքով ո...,
 Մուխտարի հիմար զոռը:
 Մուխտար [քաշվեց] Արգրում,
 Մեկիքն երգեց «այ գյուլում»:

8 (10). «ՍԱԼԴԱՏԸ ԵԼԱՎ ԱԼԱԶԵՆ»

Սալդատը ելավ Ալաջեն¹,
 Ազատվանք օսմանլուի փաջեն.
 Հաստատ մնաս Հայ Լորից²
 Ազնիվ հորից ու մորից:

Ղոշունը լուրջ է կել է,
 Խեղճ հայերուս փրկել է,
 Լորիցն հրաման էրից՝
 Սալդատն Ալաջեն հանից,
 Հաստատ մնաս ջան Լորից,
 Ազնիվ մորից, քաջ հորից:
 Լորից Քյուփրու—Քյոյ խլեց,
 Մոսխտար փաշին ետ քշեց.
 Մուխտար փախավ Արզրում,
 Ըսավ. Լորիցն է գուլում:
 Հաստատ մնաս ջան Լորից,
 Ազնիվ մորից, քաջ հորից:
 Հայի պարթանք քաջ Լորից,
 Սիրած մարդն ես բոլորիս:
 Գալդ բարի Մելիքով,
 Հաստատ մնաս քու ազգով,
 Հաստատ մնաս քու ազգով.
 Ազգ ու տակով, երամով:

9 (11). ԳՈՎԵՍԾ ԳԵՆԵՐԱԼ ԱՐՇԱԿ ՏԵՐ-ՂՈՒԿԱՍՅԱՆԻՆ

Էկավ հասավ վանա ծովուն,
 Ուրախություն բերեց հայուն,
 Ուրախություն Տեր-Ղուկասով,
 Դրախտական Տեր-Ղուկասով:
 Օրդուն քաշեց սարի հովին,
 Դուշմանի հետ քցեց դավին,
 Դեպ օսմանցուն էկավ պատեց,
 Զաբախանի ճամբեն փակեց:
 Հայն էրեսին հանեց խաչը,
 Կանչեց Լուսավորչա աջը,
 Զարկեց ջարդեց առյուծ քաջը,
 Դրախտական Տեր-Ղուկասով:
 Քրդեր լսին Արշակ անուն,
 Փախուստ տվին կովի պահուն,
 Հաստատ մնա էնոր անուն,
 Փրկեց մեզի սիրով անհուն:

10 (12). Ա՛Յ ՀԱՎԱՐ, ԲԱՅԱԳԻՏ ՎԱՌԵՑԻՆ

էս ի՛նչ կրակ, տեր-աստված,
Ա՛յ հավար, Բայազիտ վառեցին,
Մատղաշ ճժերն են էրած,
Ա՛յ հավար, սև խապար՝ էրեցին:
Ճելոքն էկան ամպի պես,
Ա՛յ հավար, սև խապար զալմներ:
Գյուլեն թափեն կարկտի պես,
Ա՛յ հավար, Բայազիտ կտրեցին:
Մեր զմանուկ կ'ուրանա,
Ա՛յ հավար, սև օրեր, սև հողեր.
Արյուն առվի պես կ'երթա,
Ո՛վ աստված, ա՛յ հավար, վառեցին:
Բոցեր կ'ելեն վեր ու վեր,
Ա՛յ հավար, սև խապար միլիցին.
Չեներն երկինք է լցվեր,
Ա՛յ հավար, միլիցին վառեցին:
Ա՛խ, հինգ հարյուր էլ քաջ կտրիճ,
Ա՛յ հավար, վա՛յ հասե՛ք, վառեցին,
Ամենքն ինկած քաջ կտրիճ,
Ա՛խ ափսո՛ս, վա՛յ կսկիծ, վառեցին:
Ամենքն մնացին անդադադ,
էս ի՛նչ կրակ, էս ի՛նչ բոց,
Չինար պոչին ձեր մատաղ,
Ա՛յ հավար, սև օրեր, սև հողեր:
Չեր սգավոր մայր մեռներ,
էս սև օրեր չ'տեսներ,
Ա՛յ հավար, սև օրեր, վառեցին,
էնքնց սրտեր կոտրտվեր,
Ա՛յ հավար, միլիցին գյուլեցին,
Ա՛խ աստված, սելվորներ կտրեցին:

ա) ԶԵՅԹՈՒՆԻ, ՎԱՆ-ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ, ՄՇՈ ԵՎ ՍԱՍՆՈ ԵՐԳԵՐ

1 (13). ՄԱՅՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԽՐԱԽՈՒՅՄՆ
ԱՌ ԶԵՅԹՈՒՆՑԻՍ

Հըրաբուխ մը ժայթքեց Զեյթուն իր վեհ կողերեն,
Սրբեց մուրը նախատինքի հայ ճակատներեն,
Քաջ զեյթունցիք ձրգեցին տուն և հպարտ ու վեա
Զարկին թրքաց վատ խուժանը առյուծներու պես:
Հոն կանգնեցին սուրբ դրոշակ, արյամբ ներկեցին,
Անոր վրա ԱԶԱՏՈՒԹՅՈՒՆ կամ ՄԱՀ գրեցին.
Եվ Հայաստան վեց դարերու քնեն արթնցած
Ծնելասեր հայ մայրերու, «Մի լաք» որոտաց:
«Ահա ես եմ, Մայր մայրերու, տերն իմ զավակաց,
Ես՝ որ դարեր իրենց համար լացած, արտասված:
Մահն ամեն տեղ մեկ է, տղե՛րք, վայ որ վատանամ,
Մեռեք հոժար, որ փրկության օրը մոտենա:
Սևեր պատած իմ հովիտներս, լեռներս ու ձորեր,
Զեր արյունով թող ներկվին վարդ-վարդ կարմիրներ:
Որ մահիկի պատըռտված անարգ ցնցոտին
Ըլլա հետին պատանքն աղտոտ, հոտած Սուլթանին:
Հապո՛ն, ի զե՛ն, զեյթունցիներս, ձեզ հետ թո՛ղ ըլլան,
Մեծ խաչակրին աչքն ու թևեր ձեզ պատսպարան»:

2 (14). ԶԵՅԹՈՒՆ ԱՆԿԱԽ

Զեյթուն, անկախ դու աշխարհիկ,
Քո սար ու ձոր են անառիկ,
Ամեն մի քար և անկյունդ,
Շաղախել է քո արյունդ:
Հելլե՛, հելլե՛, հելլե՛, հելլե՛, հելլե՛*:

* Տողը կրկնվում է յուրաքանչյուր տան վերջում (Մ. Կ.):

Դեռևս քո զորեղ բազկում,
Ռուբինյանց արյունն է շարժում:
Հիշատակ նախնի դյուցազանց,
Պատկերն է քո քաջ զավակաց:
Մզրախն է ունեցած կայքդ:
Քո ապրուստն է և քո կայքն,
Բռնության լուծը թյուրք մարդո-
ւիդ զենքով ես թոթափել դո-
ւեցցե գրիգորյան հավատը,
Հայ պահել է իր ժողովուրդը,
Ոչ մի կրոն աշխարհիս վրա,
Զունի ազատ ոգին սորա:

3 (15). ԵՐԳ ՄԸ ԶԵՅԹՈՒՆԻ ԼԵԶՎՈՎ

Բերդիզ շոյը ծիծվիցոնք, իկոնք ղըշլեն կեխիցոնք,
էսկերնին եսիր առոնք, մեր պայրոխը տընկիցոնք:
Փեշեն լսից կատղիցով, իկիվ Ջիրմոկ բնակիցով,
Սանտոխը հետվուս ծիծվիցով, ի բեզուլ էղեով քեշվիցով:
Բարդողիմեսս վարդապիտ, էռեջ գնոց չիմընոց յիտ,
Թիֆոնք բեճը, թուրը մեջքը, կըռվիլո համար էր պարպիտ:
Տերտիրենն Յարոխվյուրըն, տերացուք թիֆոնք վյուրըն,
Հելվյուրնին շոտ գոլվիցին, կնկտեքնե ուրախ վյուրըն:
Գեղացըք մըտոն փուսըն, կպեցըք տեղեք, ասըն,
Թուրք լեշը շոտ կը փըռվեր. մի խըմըշեք հեշ շասըն:
Ենկի Տյունո, Շովր օղլու, Սյուրեն օղլու, Եադպ օղլու,
Զյուրսը մեկ բիրոն էղոն, փեշեն եղով դայպ օղլու:
Գեղացըն ղըշլեն առով, էսկերը թեմալլոն էրեով,
Խեշ պայրոխը տընկեցին, թշնամին անիծեցին:
Աշըխ իմ իս յուվաննո, գեղացըն կըտըրճ կուսո,
Ասպոժ յուղյուրդ թուղ բիրե, տախմո յուժեով մընո:

4 (16). Ա Չ Ե Յ Թ Ո Ւ Ն Ց Ի Ք

Զեյթունցի ենք մենք քաջազունք,
Տաճիկներեն վրեժ առնենք,
Մեր մայրերեն սուրբ կաթի տեղ,
Կաթիլ-կաթիլ արյուն քամենք:
Կեցցե՛ Զեյթուն, ապրի՛ Զեյթուն,

Թող շտեմանե՛ ստրկություն,
Քանի ունի ձեզ պես որդիք,
Կեցցե՛ Զեյթուն, ապրի՛ Զեյթուն:
Քանի թմրինք, բավ է, եղբարք,
Շրջենք աշերս աջ ու ահյակ,
Շատ ստրուկներ եղան ազատ,
Միայն մենք ենք հլու հպատակ:

Արյունծարավ զեյթունցիներ,
Զենքեր ունինք դիմենք հառաջ.
Հերիք մինչ այժմ գլուխ ծռած,
Բռնավորին գերի ըլլանք:

Ամբողջ հինգ դար գերի ենք մենք,
Մենք մեր շղթայք պատրաստեր ենք.
Ինչու այժմ մենք շատիպենք,
Մեր գերողին կրելու ան:

Զեյթունցի ենք, մեր սփոփանք
է պատերազմ և արշավանք.
Գնդակ, վառոդ, սուր, հրացան,
Խաղալիքն է մեզ հավիտյան:

Կեցցե՛ Զեյթուն, ապրի՛ Զեյթուն,
Թող շտեմանե՛ ստրկություն.
Քանի ունի ձեզ պես որդիք,
Կեցցե՛ Զեյթուն, ապրի՛ Զեյթուն:

բ) ՔԱՅԼԵՐԳ ԶԵՅԹՈՒՆԻ

Քանի՞ թմրինք, բավ է եղբարք,
Շրջենք աշերնիս աջ ու ահյակ,
Շատ ստրուկներ եղան ազատ,
Մինակ մենք մնանք թուրքին հնազանդ:
Բավ է եղբարք, որչափ կրեցինք գերություն,
Քիչ մ'ալ ելլենք, ցույց տանք նորանց քաջություն*:
Կեցցե Զեյթուն, ապրի Զեյթուն,
Թող շտեմանի ստրկություն,
Քանի ունի մեզ պես քաջեր,
Կեցցե Զեյթուն, ապրի Զեյթուն:

* Կրկնվում է յուրաքանչյուր տնից հետո (Մ. Կ.):

Ձեյթունցի ենք, մեր զբոսանք,
է պատերազմ և արշավանք,
Սուր, թուր, գնդակ և հրացան,
Մեր խաղալիքն են հավիտյան:

Արև ելավ, զեյթունցիներ,
Դե՛հ ձի հեծնենք, առնենք զենքեր,
Մեր զբոսանքն է պատերազմ,
Պատերազմ և արշավանք:

Ձեյթունցի եմք, քաջեր ունիմք,
Տաճիկներեն մենք վախ չունինք,
Մեր մայրենի սուրբ կաթի հետ,
Կաթիլ-կաթիլ արյուն ունինք:

գ) ԵՐԳ ՁԵՅԹՈՒՆԻ

Արևն ելավ, զեյթունցիներ,
Դե՛հ ձի հեծնենք, առնենք զենքեր, դիմենք հառաչ,
Քանի՞ այսպես գրչուխ ծրուած,
Բրոնավորին մենք վիզ պարզած*:

Բավ է եղբարք, հերիք համբերենք,
Հերիք տաճկին լուծը կրբենք,
Քանի այսպես խեղճուկ ենք մենք,
Չենք ունենար թագ, խոսք, օրենք:

Ձեյթունցիներ, մեր զբոսանք,
է պատերազմ և արշավանք,
Սուր, թուր, գնդակ և հրացան
Մեր խաղալիքն է հավիտյան:

Կեցցե Ձեյթուն, ապրի Ձեյթուն,
Թող չի տեսնե ըստրկոսթյուն,
Քանի ունի մեզ պես որդիք,
Կեցցե Ձեյթուն, ապրի Ձեյթուն:

Ձեյթունցիներ, մենք քաջ ունինք,
Տաճիկներեն վըրեժ ունինք,
Մեր մայրենի սուրբ կաթի տեղ,
Կաթիլ-կաթիլ արյուն հոսին:

Կեցցե Ձեյթուն, ապրի Ձեյթուն,
Թագն ու պրսակ ամեն հայուն,

* Ցուրաքանչյուր տան վերջին երկտողը կրկնվում է (Մ. Բ.):

Զեյթուն լինի մայրաքաղաք,
Եվ Կիլիկիա ազատ երկիր:

դ) ԶԵՅԹՈՒՆՑԻՆԵՆԻ՝

Արևն ելավ, զեյթունցիներ,
Դե՛հ, ձի հեծնենք, առնենք զենքեր,
Դիմենք առաջ,
Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ գլուխ ծռենք,
Բռնավորին մեր վիզ պարզած:

Զեյթունցի ենք, մեր սփոփանք
Են պատերազմ և արշավանք.

Սուր, թուր, գնդակ և հրացան
Են խաղալիքն մեր հավիտյան:

Քանի թմբրինք, բավ է եղբարք,
Շրջենք աչերս աջ ու ահյակ,
Շատ ստրուկներ եղան ազատ,
Միայն մենք ենք հլու հպատակ:

Կեցցե Զեյթուն, ապրի Զեյթուն,
Թող շտեսնե ստրկություն.

Քանի ունի մեզ պես որդիք,

Ապրի Զեյթուն, կեցցե Զեյթուն:

Ամբողջ հինգ դար գերի ենք մենք,
Մեր շղթայք մենք պատրաստեր ենք.
Ինչո՞ւ այժմ են մենք շատիպենք,
Մեր գերողին կրեցու զայն:

Զեյթունցի ենք մենք քաջազունք,

Բռնավորեն վրեժ առնենք,

Մեր մայրերու սուրբ կաթի տեղ

Կաթիլ-կաթիլ արյուն քամենք...

Կեցցե Զեյթուն, ապրի Զեյթուն,

Թող շտեսնե ստրկություն,

Քան ունի մեզ պես որդիք

Ապրի Զեյթուն, կեցցե Զեյթուն:

5 (17). ԶԻՆՎԱԾ, ՊԱՏՐԱՍՏՎԱԾ

Զինված, պատրաստված, Զեյթունի քաջեր,
Սուրբ ազատության վկայք անվեհեր.

Վրեժով լցված առյուծի նման,
Քաջ-քաջ կռվում են թուրքի դեմ դաժան:
Կեցցե՛ք դուք միշտ, զեյթունցիք,
Որ պիտ փրկեք հայրենիք,
Դուք Հայաստանի պարծանք,
Մեր կյանքից էլ ձեզ կը տանք*.

Մանուկն օրորոցում հանգիստ չէր պառկած,
Խնդրում էր մորից. «Բազումկներս բաց.
Ես չուզեմ մնալ այս օրորոցում

Մինչ իմ եղբայրներ լաց կոծ են անում...»
Ի՞նչ ես կաշկանդել, քանդիր ինձ, մայրիկ,
Ես կուզեմ կռվել թուրքի դեմ ճարպիկ,
Տուր ինձ հրացան և մի սուր դաշույն,
Ես կուզեմ ծծել կաթի տեղ արյուն:

6 (18). ԶԵՅԹՈՒՆԻ ԵՐԳԸ

Խնդացեք վե՛հ բնության զարթեր,
Նախշուն քնքուշ ծաղիկներ,
Ուրախացե՛ք, սիրուն վարդեր,
Պայծառ երկնից աստղիկներ:

Անառիկ Զեյթուն,
Յուր անհաղթ քաջերով,
Վրեժ է գոչում,
Անվախ առյուծներով**:

Երկինքը մեր գլխին պարզվեց,
Լացը փոխվեց հրճվանքի,
Ստրուկ հայր արդեն ցնցվեց,
Զեռքը մեկնեց նա զենքի:

Խորհրդավոր քնից զարթնեց,
Հայ պատանին քրտնաթոր.
Նչքը բացեց և ի՞նչ տեսավ
Նա. քաջերին զինավոր:

Ամեն մի հայ պարտք համարեց,
Յուր սուրբ դատը պաշտպանել:

* Կրկնվում է յուրաքանչյուր տնից հետո (Մ. Կ.):

** Կրկնվում է յուրաքանչյուր տնից հետո (Մ. Կ.):

Ազատ, անկախ ու անվեհեր,
Թշնամյաց դեմ մարտնչել:

7 (19). ԶԵՅԹՈՒՆՑԻ ԵՆՔ ՄԵՆՔ

Ո՛րվ, մեծափառ սուլթան, մեզ հետ լավ վարվե,
Վախկոտ մարդկանցից չենք, զեյթունցի ենք մենք:

Թնդանոթներովդ մի մխիթարվիր,
Զեռքիցդ կխլենք, զեյթունցի ենք մենք:

Մահից վախենալը մեզի համար չէ,
Մեռնելու սովոր ենք, զեյթունցի ենք մենք:

Քաղցած, անսիրտ, խուժան զորքերդ ետ տար,
Թե չէ սուր կքաշենք, զեյթունցի ենք մենք:

Դեռ քո Օսման պապը չէր եկել աշխարհ,
Մենք մեր երկրում կայինք, կանք ու կմնանք:

8 (20). ԶՈՒԽ-ԿՅԱՏՈՒԿ

Էլեք երթանք Չուխա-Կյատուկ,
Խըտ մի տանինք ջուխտ մ' սնտուկ,
Մըր ախպերներն են ահա պառկուկ,
Գրկենք, պաքենք, դնենք սնտուկ:
 Չուխա-Կյատուկ շայիր-չիման,
 Չուխտ մ' կտրիճ ընտեղ մեռան.
 Մեկն Օհաննես¹, մեկն ի վարդան²,
 Հայու սրտիկն արին վերան:
Աստղերն էլան շարան-շարան,
Չուխ-Կյատուկա վըրեն կայնան,
Վախեն սարեր կարմրցեր են,
Էրկնուց աստղեր շիվարեր են:
 Արնոտ խալավ քաղաք բիրին,
 Փաշի սարից վար կախեցին.
 Խայու սրտիկ խորովեցին,
 Զիգյար փորին կտրտեցին:

Ա՛խ, իմ ախպեր, ես քի կուրպան,
Տաճի՛կն էրավ քի էտա բան.
Տաճի՛կ, տաճի՛կ տյու սատանա,
Մըր մուլք կըտես, քե ծեռ շրտա:
Տաճի՛կ, տաճի՛կ, էրա՛, էրա՛,
Աստված տըսնա քեկ փուճ տ'ենա.
Իմ խայ ախպոր տյու խեղճ էրիր:
Ես էլ տեսնի՛, տյու խեղճ էլնիր:

9 (20). Չ Ռ Ա Կ Ե Ա Տ Ո Ւ Կ

Վախ լե, լե, լե, առավտըման բարի լուսուն,
Ակո, Ավագու խերը—մեր ինկեր են անուշ քուն.
Մը՛լա մարե, մը՛լա մարե, մենք մենակ շենք,
Իսկի շեն ասե Ակոն, Ավագ մնացեր են քամպախ ուսին,
Մը՛լա մարե, մը՛լա մարե, մենք մենակ շենք:
Խապար տարեք քեակածի Վան,
Չոա Կեատուկի տակ մնացեր են սայսան՝վերկու ջան.
Վաթսուն՝ վերկու Մախին ա, քսան խայ ա,
Մը՛լա մարե, մը՛լա մարե, մենք մենակ շենք:
Աստված քակեր Մամատանից Ռավոի տուն,
Որ Ակոն, Ավագ տարավ էլ շիպե տուն.
Խապար տարեք քակած Բաղեշ,
Որ Ակո, Ավագու խեր ու մեր շէլնեն սավտալի կեժ.
Մը՛լա մարե, մը՛լա մարե, մենք մենակ շենք:
Չոա Կեատուկ շայիր շիման,
Քեամին ելավ, արաց պուրան.
Վեր մե պիրեց սև ու տուման,
Մը՛լա մարե, մը՛լա մարե, մենք մենակ շենք:
Մեր տուն, ձեր տուն խանա-խանա,
Մո տնավեր տերտեր, էլի.
Աստված կանչե, անձրև գա գետին.
Մը՛լա մարե, մը՛լա մարե, մենք մենակ շենք:
Չոա Կեատուկ ավագ քար ա,
Վո՞վ ի տիսե ըսկնե մ'տարի.
Մեջ մեկ տան երկու տեկերկին որքեվերնա,
Մը՛լա, մարե, մը՛լա մարե, մենք մենակ շենք:

Առավտրման բարե լուսուն
Ես կարոտ մնացի Ակո, Ավագու տիտուն.
Մը՛լա մարե, մը՛լա մարե, մենք մենակ չենք:

10 (22). «ԿՌՎԵՑԵ՛Ք, ՏՂԵՐՔ, ԿՌՎԵՑԵ՛Ք ՔԱԶ-ՔԱԶ»

Կովեցե՛ք, տղերք, կովեցե՛ք քաջ-քաջ,
Անվեհեր կանգնած թշնամուն առաջ.
Ցանկալի է մեզ միշտ ազնիվ մահը,
Հեռու մեզանից ոստիսին ահը.
Հառաջ խիզախենք իբրև նահատակ,
Իզուր թող շանցնի մեզնից մի գնդակ:

Մեզ տոնախմբեն մեր նախնի քաջեր,
Մեզի կսպասեն մեր հեք եղբայրներ.
Զի ծնանք ազատ, գեթ մեռնինք ազատ,
Մեր սիրտն ու հոգին պահենք անարատ.
Այս անգամին ալ ցույց տանք թշնամուն,
Թե ի՞նչ է հայու ուժն ու քաջություն:

Ահա քյուրդերը փախան սարսափած,
Ահա դիակներ արյամբ շաղախված.
Կրակ տեղացեք, անդադար կրակ,
Փառք ժողովրդին, առատ է գնդակ.
Օ՛ն, կովի՛նք տղերք, մինչև շունչ վերջին,
Արժանի լինինք փառքի պսակին:

Մեռնինք հուսալով՝ մերն է ապագան,
Մեռնինք, բայց կեցցե՛, կեցցե՛ Հայաստան.
Այսպես հորդորեց ու ինկավ արին,
Թողլով մեզ անուն հիշատակ բարին.
Ահեզ կովի մեջ մի փոքրիկ հերոս,
Անմոռանալի կտրիճ Մարտիրոս¹:

11 (23). ա «ՇԱՏԵՈՒ ՍԱՐԵՐ ԱՆՈՒՇ ԶՈԶԱՆ»

Շատխու սարեր անուշ զոզան,
Մեջի քրդեր զքմեն գազան:
Շատխու սարեր բացվե սուսուն,
Մեջի խայեր զքմեն թոսուն:

Ա՛խ, ինչ անեմ, որ ձեռ դառտակ,
 Զայլմի ձեռ ընկեր են կրակ:
 Շատխու սարեր շատ կոթով կեր,
 Քյուրդ խայու ջան շատ կը մտրկեր:
 Էն օր վեր մե սև պերեցին,
 Որ քյուրդ ասկյար սախմնեցին:
 Խեր շտեսնա էն օսմանցին,
 Որ քյուրդի ձեռք շտեր այնալին:
 Թաղա գլոխ աղբյուր չրոա,
 Տայք-տաք արյուն մեջը կեռա:
 Ազիզ, Ապրիկ շորս ընկերով,
 Մանրիկ քրնեն մեկ ծառի խով:
 Շատխու սարեր չէր խալե ձյուն,
 Արյուն-արտայունք Շատախ լեցուն:
 Խաբար արեք կաթաղկոսին,
 Թող ճարմ'անի ինոր ազգին,
 Աղթամարա կղզին կրոեճ,
 Թե որ կղեր մ'էլներ մեր մեջ,
 Յա կը բերեր խայուն ֆարման,
 Ծա չէ կաներ դարգին դարման:

բ) ԱՊՐԻԿԻՆ ՑՈՆ

Շատխու սարեր անուշ գոգան,
 Մեջի քրդեր գլմեն գագան,
 Էն օր վեր մի սև պերեցին,
 Որ քուրտ ասքար սահմընեցին:
 Շատխու կյալին շատ կաքավ կեր,
 Քուրդն հայու ջան կը մրկեր,
 Խեր չը տեսներ այն օսմանլուն,
 Որ քրդու ձեռ շղներ այնարուն:
 Շատխու սարեր բացվի սուսուն,
 Էնոր մեջի հայեր թոսուն,
 Ա՛խ, ի՛նչ անեմ որ ձեռ դատարկ,
 Զուլմի ձեռ ինկեր են կրրակ:
 Շատխու սարի ջրերն փն պաղ,
 Շատխու հայեր արընճապաղ,
 Սոնա պայնով շինարի պես,
 Մահ կուլ տվին Աբելի պես:

Թաղի գրլտխ ախպյուր շրուա,
Տաք-տաք արուն մեջ կը եռա.
Լըցեք շուշեք էտա շարպաթ,
Չորս նահատակ պիրենն արդար:
 Շատխու սարեր շէր հարն ձյուն,
 Արուն-արցունք Շատախ լեցուն.
 Չորիք բարձին կաթար-կաթար,
 Չում Ըստամպուլ ճամբեք թաթար:
Ազիզ, Ապրիկ ջուխտ մ'ընկերոյ՛,
Մանրիկ քրնեն կեո ծառի խով.
Վարդեր բացվան ինտնց շում ծոց.
Շատուց հովցավ իրենց պարկ խոց:
 Եղերովա ընցավ քարվան,
 Շատխու հայեր էկած են վան.
 Վանա խոջեն թող քեֆ անի,
 էն գանկրտից շէր ըռազի:

Աղթամարա կաթողիեոս.

Թող նա քրնի, անուն ափսոս.

Պարե՛մ ինոր արեք ալախ,

Թե ավերավ Մոկս ու Շատախ:

 Աղթամարա կղզին կրոեճ,
 Թե որ կրղերմ էլներ մեր մեջ.
 Յա կր պեոեո հայուն ֆարման,
 Յա մեր ցավին կաներ դարման:

12 (24). ա) «ՎԱՐԱԳԱ ՍԱՐ ԲԱՑՎԵ ՍՈՒՍՈՒՆ»

Վարագա սար բացվե սուսուն,

Քյաֆիր մորթե շորս հատ թոսուն:

Վարագա սար բացվե կակուչ,

Խալիթ կտրե ութ հատ ալանջ:

 Տոնյա-գյալին ուլոր-մուլոր,

 Ութ հատ կաշաղ արին բյուլոր,

 Արեն առե Խաչ պատուխան՛,

 Ակո, քյո ջալադներ եկան:

Ակոն գյո էն վեր մեկ քյարին,

Ութ խատ խանչալ մեջ մեկ յարին:

Սելերն էկան ճովոալեն:

Մերերն եկան մըոմըոալեն:

բ) ՎԱՆԵՑՈՅ ԵՐԿ

Արևն առեր մըջ բաղանին,
Մերիկ մեռնեք ուր Վարդանին:
Արևն առեր մըջ խաչերաց,
Մերիկ մեռնեք թուխ աչերաց:
Դոնյա-գլարին թափիր բամբակ,
Խալլըթ կտրեց շորս հատ ջանդակ:
Վարագա սար բացվեք կակաչ,
Խալլըթ կտրեց ութ հատ ալանջ:
Վարագա սար բացվեք սուսուն,
Խալլըթ կտրեց շորս հատ թոսուն:
Սելեր էկան ճրոճրոալեն,
Մերեր էկան մըմըռոալին.
Ամմա՛ն, ամմա՛ն, Խալլըթ աղա,
Օրորոցին խաթր արա՛:

13 (25). «ԽԱԲԱՐ ՏԱՐԵՔ ՀԱՐԻՆ, ՄԱՐԻՆ»

Խաբար տարեք հարին, մարին,
Հակո սպանած Կեմա սարին,
Գոոց ընկեր Վանա քյարին:
Խաբար տարեք գյուղի ոեսին,
Թուղթ մ'ալ խրկեք Կաթղակոսին:
Յաման, յաման դերիկո,
Շիվան, հաթի բերիկո,
Հակոն սպանած Գյադիկո...

14 (26). ԳԵՊԻ ՎԱՆ

Պատերազմի դաշտում դատը վերջացավ,
Մեր քաջ հայոց սրտեր հույսով լցվեցավ:
Արշավենք, սիրելի, դեպի սիրուն Վան,
Արշավենք, նազելի, դեպի անուշ Վան*:
Մեր հայկական մի խումբ կոտորեն անցավ,
Մեջքերնին պատրոնտաշ, ձեռքին հրացան:

* Կրկնվում է յուրաքանչյուր երկտող տնից հետո (Մ. Կ.):

Հայդուկների ճամփան թավրիզ-Հավթվան,
Կանցներ կուռ շարքերով, կանցներ դեպի Վան:

Առաջ գնանք անվախ, վառված սրտերով,
Թշնամուն հալածենք՝ խրոխտ շարքերով:

15 (27). Ո՛Ն, ՍՈՒՍԿ ԻՄ

Սոխակ, ինչո՞ւ այդպես տխուր ել քում ես,
Որո՞ւ համար այդպես կուլաս, կարտասովես,
Քաջ Փոխիկի մահվա՞ն վրա սգոսմ ես:

Ո՛հ, ո՞ւր երթամ, ո՛հ, ո՞ւր փնտրեմ քաջ Փոխիկ,
Ո՞ւր պիտ գտնեմ միշտ իր խմբից անբաժան,
— Կոտուլ ձորում՝ ընկած ճապաղ մեջ արյան:

— Կոտուլ ձորում ընկած է նա նահատակ:

Ո՛հ, սոխակ իմ, թո՛իր դեպի Շատախը,
Թաղի տղոց պատմիր Փոխիկի մահը.
Ինչպես ընկավ նա իր ընտիր խմբովը:

16 (28). ԴԵՊԻ ՍԻՐՈՒՆ ՎԱՆ

Կանչեցեք, հայ տղեք,
Վառ-վառ երգերով,
Ճանապարհ կելներք,
Քաջ ընկերներով:

Հալածենք թշնամուն,
Մուսին զենքերով,
Արշավեցեք տղեք,
Դեպի Հայաստան:

Արշավեցեք տղեք,
Դեպի սիրուն Վան,
Քաջ Ֆարամազ՝ կանչեք,
Վառ-վառ երգերով:

Էլի դուրս կգան,
Քաջ ընկերներով
Կջարդեն քուրդերին,
Փայլուն զենքերով:

Դեհ ձեզի մեռնեմ,
Արշավեցեք հայ քաջեր
Դեպի սիրուն վան:
Դեպի Հայաստան:

17 (29). ա) ԴԱՎՈՐԻԿՑԻ ԿՏՐԻՃ

Դավորիկցի կտրիճ եմ խորթ,
Քաղքցու պես չեմ թուլամորթ.
Սարի գավակ, քարի որդի,
Հին քաջ Հայոց եմ մնացորդ:
Դավորիկցի գավակ եմ քաջ,
Չեմ խոնարհիր թուրքի առաջ,
Քարոտ լեռանց ես ազատ լաճ,
Չեմ տեսեր ո՛չ արոր, ո՛չ մաճ:
Երբոր բացի աչքս այս աշխարհ,
Ազատ տեսա մեր սար ու քար,
Մինչև փակեմ աչքս ի խավար,
Պիտ չկոխե հոս ոտք օտար:
Իմ մամ ծնավ զիս պալու ծոց,
Ինձ ընկուզ կոճ մը եղավ օրրոց,
Տկող ծնած, մենցած տկող,
Դեմ արևու սաստիկ հողմոց:
Ոտքս բոբիկ, սիրտս միշտ բաց,
Ինչ փուլթ թե քույրս ալ մերկ մնաց,
Ինձ մոտ մեկ է արև, բուք, ցուրտ,
Բավ՝ չի իշխեր վրաս թուրք, քուրդ:
Իմ կյանքը խեղճ է և միշտ շարքաշ,
Փափուկ կյանքի վայելց չեմ վարժ,
Իմ բնակարանս է ապառաժ,
Գործս երկաթի հետ, ես ալ միշտ քաջ:
Թող այլք բնակի՞ն հովիտ ու դաշտ
Վատ անգութի հետ լինին հաշտ,
Ես պիտ մնամ միշտ աննվաճ,
Թե վրաս գա մի քսան վաշտ:
Ցորենի տեղ կուտեմ կորեկ,
Երկաթ ծեծեմ գիշեր-ցերեկ,
Շինեմ փետատ, խոպ, խաճրկաթ,
Սանր է դատումս, բայց եմ ազատ:

Հարստութիւնն, ուսում, հանճար,
 Պատիւ և փառք շեն ինձ համար,
 Բավ է՝ ունիմ ճաք, թուր, խանճար,
 Բավ՝ չի խրոխտար վրաս օտար:
 Ձենքս է միակ իմ խաղալիկ,
 Վատեմ հանդարտ կյանք խաղալիկ,
 Կը սիրեմ որս, կռիւ, ավար,
 Կը սպասեմ՝ երբ ընկ՛ի հավար:
 Կիշեր զենքս վրաս քնեմ,
 Երազիս մեջ կռիւ կենեմ,
 Կովել ինձ մոտ խաղալ է,
 Կովով մեռնել ինձ հալալ է:
 Կովի մեջ մեռաւ իմ պապ,
 Այդ կերպ մահն է անուշ մրափ,
 Նս ալ կուզեմ մահը մեջ կովի,
 Որ իմ անունս տնմահ գրվի:
 Այս սարերը անմատչելի՝
 Իմ քաջ նախնիք երբ ընտրեցին,
 Ըսին՝ ազատ որդոց որդի,
 Քաջաց սերունդ թող հոս ապրի:
 Եվ իմ խելոք ջոջպապ Հարե,
 Աստված հոգին լուսավորե,
 Ինձ կրսեր միշտ՝ աղքատ ապրե,
 Բայց մի ծոռ վիզ, հարկ մի վճարե:
 Դարվորիկն է սև-սև սարեր,
 Խոր, մութ ծործորք, սեպ-սեպ քարեր,
 Վերև ջուխտակ ծեր Մարաթուն,
 Հոգիս մատաղ մեր Մարաթուն:
 Մեզմով պարծի այսօր Սասուն,
 Մենք ենք խրախույս հայոց նկուն,
 Դավորիկ սար ժեռոտ Ջեյթուն:
 Տան իրարու ազատ ողջուն...

բ) Տ Ա Լ Վ Ո Ր Ի Կ

Տալվորիկի զավակ եմ զորդ,
 Քաղբըցու պես շեմ թուլամորթ,
 Սարի զավակ, քարի որդի,
 Հին քաջ հայոց եմ մնացորդ:

Տալվորիկի զավակ եմ քաջ,
 Չեմ խոնարհիր թուրքին առաջ,
 Քարոտ լերանց եմ ազատ լաճ,
 Չեմ տեսել ոչ արոր, ոչ մաճ:
 Հայ աղբրրտիք, վայ աղբրրտիք,
 Տալվորիկի զավակ եմ քաջ,
 Ազատության սիրուն համար
 Եկեք դեպ ինձ, հառա՛ջ, հառա՛ջ*:
 Երբ իմ աչքերս բացի հաշխարհ,
 Ազատ տեսա մեր սար ու քար,
 Մինչ շփակեմ աչքս ի խավար,
 Պիտի շկոխե հոս ոտք օտար:
 Իմ մամ ծնավ զիս սարերու ծոց,
 Ընկույզի կոճղ մ'ինձ օրորոց,
 Տըկլոզ ծընա, մեծցա տըկլոզ,
 Կյանքիս բաժինն է կռիվ ու բոց:
 Ոտքս բռպիկ, կուրծքս միշտ բաց,
 Ինչ փուլթ թե քույրս ալ մերկ մնաց,
 Ինձ մոտ մեկ է արև, փուք, ցուրտ,
 Բավ է շիշխե հոս թուրք կամ քուրդ:
 Իմ կյանքս խիստ է և շարքաշ,
 Փափուկ կյանքի թնավ չեմ վարժ,
 Բնակարանս է ապառաժ,
 Ընկերս՝ մրրիկ ու երկրաշարժ:
 Հարստություն, ուսում, հանճար,
 Փառք ու պատիվ չեն ինձ համար,
 Բավ է ունիմ տեգ, թուր, խանչար,
 Բնավ չի խրոխտար վրաս օտար:
 Սիրած զենքերս չեմ ձգեր ձեռքես,
 Առյուծն անվախ չէ ինձի պես,
 Կը սիրեմ որս, կռիվ, ավար,
 Կը սպասեմ երբ ընկնի հավար:
 Թող հայք բնակին հովիտ ու դաշտ
 Վատ ազգին հետ շըլինին հաշտ,
 Ես պիտ մնամ միշտ աննվաճ,
 Թեև վրաս դա քսան վաշտ:

* Քառասողը կրկնվում է յուրաքանչյուր երկու տնից հետո (Մ. Կ.):

Տորենի տեղ կուտեմ կորեկ,
 Երկաթ ծեծեմ գիշեր-ցերեկ,
 Շինեմ փետատ, խոփ, խաչերկաթ,
 Ծանր է դատուս, բայց եմ ազատ:
 Այծյամի պես կը ցատկոտեմ,
 Առյուծի պես կը մոնչեմ,
 Ծովի նման կը փրփրեմ
 Կայծակի պես կը հարվածեմ:
 Կովո դաշտը բաղդն է կյանքին,
 Երբ կը ծագի արշալույսը,
 Կամ ավետիս տա դրոշակին,
 Կամ պաղ տեսնե քու երեսը:
 Հավար ինկնի, երթամ հառաջ,
 Սասնո լերինք հանեն հա՛ռաչ,
 Հառաչ հանեն և ներկվին,
 Յուր կտրիճի արյունով քաջ:
 Կտրճին սիրտ, կտրճին ձեռք,
 Ինչ փուլթ քաջին համար մեկ վերք,
 Մեկ հարվածեն կուտաս հարյուր,
 Ազոավին լեշ կանես հազեր:

գ) ՍԱՍՆՈ ԵՐԳԸ

Սասնո լեռներ որոտացին,
 Լտեց խնդաց քաջ զեյթունցին,
 Թե այս երկու Սև սարերեն,
 Պիտ ազատի հայն յուր լուծեն:
 Տալվորցի եմ կտրիճ մի խորթ,
 Քաղքցու պես շեմ թուլամորթ,
 Սարի զավակ, քարի ուղի,
 Հին քաջ հայոց եմ մնացորդ:
 Մեր հարց արուն վրեժ կը գոչե,
 Վրեժ կը գոտան շերմաց խորեն,
 Հառա՛ջ, հառա՛ջ, օն եղբայրներ,
 Հապո՛ն հառաջ, օն հայ քաջեր:

18 (30). ՍԱՍՈՒՆՅՈՑ ԵՐԳ

Առին տարան սըրտիս ճիղեր,
 Մեռան կորան ըմեն ճըժեր:

Աշիդ մատաղ սուրբ Տիրամեր,
Մեռանք, կորանք, թողանք անտեր:
Սարեր լմեն կոծին կողբան,
Մըր բյուր ցավեր, մըր լմեն բան:
 Տարվորիկցի ենք քաջ զաւակ,
 Մարենք լմեն շանթ ու կայծակ:
 Վըկա եղնին մըր սար ու ծեռ,
 Չեն խորտակի մըր քար ու ժեր:

19 (31). «Մո'ւշ, Ա'ե ԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻՔ»

Մո'ւշ, ա'խ իմ հայրենիք,
Դու մի' մշուշվիր,
Ես եմ մարտւիվեր,
Եղբայրս են տարեր:
 Վանքե՛ր, սրետ ու մանտր սրբեր,
 Դուք մի'ք սգվորիր,
 Ես եմ սգալի,
 Իմ հայրան են գերի:
Ո՛վ դուք, մեր սարեր,
Տաւրոս ու Բյուրակ,
Եղերտուտ ու Տաղոնք,
Դուք մի'ք մոռցվի,
Սև եմ սքողվի, սիրականս են տարի:
 Ո՛վ դուք, մեր գետեր՝
 Եփրատ ու Մեղրի,
 Սիրուն առվակներ
 Էլ մի'ք քըշա, սիրտս կըբլբլա,
 Աչքիցս արցունք կկաթի:
Երկնից հավորիկք՝
Տատրակ, ծիծեռնակ,
Արագիլ ու կռունկ,
Դուք մի'ք կղկղալ,
Ես եմ մղկտալու, իմ բունս են քանդի:
 Արև, դու է՛լ մի փայլի,
 Լուսի՛ն, դու ա՛լ շերևաս,
 Աստղի՛կ, հորի՞ կը ցոլաս,
 Լույսս է խավարի, հայրենիքս ավրի:

Մի՛ լար, մայրիկ, զմեզ կը տանին,
 Սուրբ հավատից զմեզ չըն հանի:
 Մայրիկ, մայրիկ, մայրիկ,
 Մայրիկի տարդերը սարերով,
 Անո՛ւշ, գառնուկ, անտուշ*:
 Ես Կարապետն եմ մշեցի,
 Իմ նոր-հարսիցս կարոտ մանցի:
 Արևն առավ Սաջկա դուրան,
 Փոթկանց տներ սեավորան:
 Ես Արշավիրն եմ վերին թաղցի,
 Իմ ծնողքս էլ քեզ զոհեցի:
 Ես Նազիկն եմ մեխանաչի,
 Մեկ պուգ րախու հասրաթ մանցի:
 Իս Մոզյան եմ իսթամպուլցի,
 Մեկ շոր հացի կարոտ մանցի:
 Ես Աղաբեզն եմ կարնեցի,
 Գուր ու դրկիցս կարոտ մանցի:
 Ես Արշակն եմ թիֆլիզեցի,
 Իմ հողիցս մահրում մանցի:

21 (33). Ո Ղ Ք

Քամին եկավ էրան, էրան,
 Եկավ հասավ Մշու բերան,
 Մշու հավքեր թեավորան,
 Դաշտ ու դուրան սեավորան:
 Հայլո տլո, վայլո տլո,
 Մենք ինչ ընենք, դուք ինչ ընեք,
 Սարեր բուք է, շիվարեր ինք,
 Իմտատ կուզինք, մարդ շերեա*:
 Մշու կտրիճներ բոլոր բռնվան,
 Զդաշտի հայեր փաթթեց սև դուման,
 Խիրաթ շմնաց, ժամեր թալնվան,
 Զմեր առաջնորդ լե Բաղեշ տարան:

* Կրկնվում է յուրաքանչյուր երկտող տնից հետո (Մ. Կ.):

** Կրկնվում է յուրաքանչյուր տնից հետո (Մ. Կ.):

Հայություն տրորվալ, ազգություն կորալ,
 Տարոն ավբրվալ, Մուշ խոպան դարձալ,
 Մըր սուրբ կրոնքն ալ սաստիկ անարգվալ,
 Զըմեն լե տարան, դանակ ոսկրին հասալ:
 Ազգ՝ որբ, հոտ՝ անտեր, ժամք՝ այրի, անխունկ,
 Սգավոր խաչեր թափեն արտասուք,
 Կիլա Եղերտուդ, կիլան Ինն ալունք,
 Արտասուք թափեն բերդ, սրբոց մատունք:
 Տարոնո հարսներ և կուսանք փափուկ,
 Երիտասարդներ սևեր են հագուկ,
 Առաջնորդարան անտեր ու քանդուկ,
 Շուկա, դպրոց, ժամ մտեր են սև սուգ:
 Երբ շունինք հանգիստ՝ ի՞նչ ընենք վաստակ,
 Ի՞նչ բանանք ժամեր՝ խաչն է ոտքի տակ,
 Ի՞նչ արժե դպրոց, երբ ազգով կորանք,
 Առաջնորդարանը՝ ի՞նչ ընենք դարդակ:
 Մշու երկիր և սար պատեց մութ,
 Զի գնաց մեր լույս, մեր հայր բարեգութ,
 Սև ջոջ պաս բերալ փետրվար ութ,
 Երկինք մեզ վրա արկեց սև կարկուտ:
 Տարոնցին հանեց սրտեն կասկած, ահ,
 Քանց գերի ապրել, լալ է մեզի մահ...

22 (34). «ՔԱՄԻՆ ԷԿԱՎ ԷՐԱՆ, ԷՐԱՆ»

Քամին էկալ էրան, էրան,
 Մշու քաջեր սևավորան,
 Տարան կիտան թոփի բերան,
 Մայրըկա դարտեր սարերով էր.
 Անո՛ւշ, անուշ, անուշ ջան:
 Ես Իսաակն եմ իստամպուլցին,
 Օտներս ձեռներս քալամջեցին,
 Դեպի Պոլիս հըղըրկեցին.
 Մայրիկ, դարտեր սարերով էր.
 Անո՛ւշ, անուշ, անուշ ջան:
 Ես Արշակն եմ միխանաջի,
 Փախա ելա սարեր մացի,
 Զարես կտրալ, նստա լացի,
 Յոթն օր բոպիկ ձան վրա մացի.

Մայրիկ, մայրըկա դարտեր սարերով էր.
Անո՛ւշ, անուշ, անուշ ջան:

Աստված սպանե քոռ վարժապետ,
Քեավոր մատնեց, սանիկն ի հետ.
Ճամբես էլավ դեպի Պոլիս,
Թաժա նոր հարս տեղիս դրեց.

Մայրիկ, մայրըկա դարտեր սարերով էր.
Անո՛ւշ, անուշ, անուշ ջան:

Սուրբ ծննդյան մեծի տոնին,
Մըզիկ հիշեք մեջ աղոթքին.
Ես գնացի ա՛խ ու վախով,
Ջը՛ղնե մացի խիստ կարոտով.
Մայրըկա դարտերն սարերով էր.
Անո՛ւշ, անուշ, անուշ ջան:

23 (35). «ԽԻԱՆՑԻՔ, ԸՆԿԱՎ ՀԱՎԱՐ»

Խիանցի՛ք, ընկավ հավար,
Բաքրանցիք, ընկավ հավար,
Հայեր ժողվան Ֆրոֆրո քար.
Մելքո՛ն, գժարակ² թալնեցին,
Մուրատ³, գՀարթիք վառեցին*:
Շեյխ Մահմատեն եկավ լուր,
Հայեր ժողվան Գոլի խոռ,
Ըսին գհայեր քաշեք սուր:
Շեյխ և սոֆիք հաշալով,
Սարե ի սար վազելով,
Ըսին գհայեր թալնելով:
Յոթ աշիրաթ մեկ էղավ,
Քուրդն ու ասքյար խոնվավ,
Տավորկցուն օգնող չէղավ:

24 (36). «ԱԶՈՒ ԵՐԳԸ»

Ես ի՞նչ կենեմ կով ու կթան,
Որ մենք շո՛սնենք շութ ու գութան,

* Կրկնվում է յուրաքանչյուր տնից հետո (Մ. Գ.):

Ազի, ազի, ազի, ազի, ազի,
 Ազու դարտերն էր սարերով,
 Անուշ, անուշ, անուշ, անուշ,
 Զահել եմ, ջիվան եմ, շեմ էրթա, ազի ջան*:
 Անարատ կաթ Աստվածածին,
 Դու սաղ պահե նանի բալին:
 Արևն էլավ կամար-կամար,
 էս լուրն էլավ մեզի համար:
 էլ մենք շունինք մխիթարանք,
 Երկնուց գետին ընկանք-կորանք:
 Սասունա սարերը փուս էր,
 Խեղճ մշեցուն աչքի լուս էր:
 Խաչը տարանք քցին ջուրը,
 Նոր էկավ մեզի էս լուրը:
 էկան գրեցին ձիանր,
 Տաճկից էղավ մեր գիանր:
 Ղշերն էկան ծառին թառան,
 Անուշ, բառիս ձեռնես առան:
 էլ ֆիտանս մեր տուն չի գա,
 Գիշերն աչքերս քուն չի գա:
 Ալ թողքով հարս տուն մնաց,
 Բալիս տարան՝ սիրտը զնաց:
 Խապար արեք մեր Հայրիկին,
 Մեկ ջուր լցնե էս կրակին:

25 (37). «ԶԷՆ ՕՐ ԳԼՈՒԽՆ ՀՈՂՈՒ ՀԱՎՍԱՐ ԻՐ ԴՐՈՒԿ»

Զէն օր գրուխն հողու հավասար իր դրուկ,
 Քրդու, թրքու անլաց քերի՛ն իր էղուկ,
 Հըմկա տարի վրեն խրած գուր վահան,
 Պրին տիտե զարըմ քրդին, փահլվան:
 Հայ լոլոլո, լոլոլո,
 Ավե, Գալե, միր-Սասո:
 Սատե ասեց մըր հաջերտան կիսամեռ.
 «Մըզիք ավա խլեք նիզակ, ելեք լեռ,
 Զանուն հայուն կոխինք ճակատ Անտոքա,

* Քառասուողը կրկնվում է ամեն երկուող տան վերջում (Մ. Բ.):

Իմըլ ուր էրէց Դավիթ, Մհեր մեր արքա...»
Հայ լուրն, լուրն,
Հակո, Քաջե, Միր-Սատո:

26 (38). ՍԱՍՈՒՆ-ԳԱՎԱԻ

Սասուն գավառ բացվեր սուսուն,
Խալիլ՝ կտրեց յոթ խատ թոսուն,
Մի՛ լար մերփկ, ես մինակ շեմ,
Մի՛ լար քուրփկ, ես մինակ շեմ:
Սասուն գավառ բացվեր կակաշ,
Խալիլ կտրեց յոթ խատ անկաճ:
Սելերն էկան ճրովրոսլեն,
Մերերն հետև մըմըռալեն:

Սասուն գավառ բացվեր նարդիզ,
Հակոբ կտրեց Խալիլի վիզ:
Խալիլ փաշեն էն քոռ դագին,
Զոյաբ տարեք շուն Համիդին,
Թո՞ ճանչընա քաջ ջանֆիտին,
Էլ մե պետք չէ Մասաբագին:
Քամին էկավ էրան-էրան,
Գնաց խասավ Մըշու բերան,
Մըշու խավքեր թևավորան,
Էկան Խալիլի լեշ կերան:

27(39). ա) ԵՍ ՄԵՆԱԿ ՉԵՄ

Մայրիկ, մի երթար փաշի սարեն,
Կը նորոգվի սըբտիս յարեն,
Մի՛ լար մայրիկ, ես մենակ շեմ,
Մի՛ լար հոգիս, ես մենակ շեմ*:
Ժամու դռներն էր բոյալի,
Հակոբի՛ ձեռքն է սուրմալի,
Էլեր եկան գոռգոռալով,
Մայրեր եկան բոռբոռալով,
Սասնո սարեր բուսան կակաշ,
Գևորգ² կտրեց Խալիլի³ ականջ,

* Կրկնվում է յուրաքանչյուր երկտող տնից հետո (Մ. Կ.):

բ) «ՍԵԼԵՐ ԵԿԱՆ ՃՌՎԻԱԼԵՆ»

Սելեր էկան ճովոալեն,
Մայրս էկավ գոռգոռալեն,
Մի՛ լար մայրիկ, մի՛ լար քույրիկ,
Մի՛ լար, հոգիս, ես մենակ չեմ*:
 Գավառասար դարձավ Սոսուն,
 Պարոն կտրեց յոթ հարյուր թոսուն:
Գավառա սար բացվավ ներգիզ,
Պարոն կտրեց Խալիլի վիզ:
 Մայրեր, քույրեր կանչեք աստված,
 Որ կատարվի մեր խնդրված:
Մայրիկ, մի էրթա փաշի սարեն,
Կթաժանա սրտիդ յարեն:

28 (40). ՍԱՍՈՒՆՑՈՑ ԲՈՂՈՔԸ

Է՛, աղբրտանք, վոլա թուլմուլ եք, վըղըծաք,
Մըք կտրեցինք ու կըտրվեցանք,
Դըք է՞ր կանաք ու շվարեցաք,
Կինաք շուրվա ապո՞ւր է կը գըզթաք:
Մըր աղբըրներ ու տիրացուներ,
Վրժապետներ ու վժաճետներ,
Ըզատ երկիրներ գինի կըխմեք,
Մեկ երկիր կը սուքեք, մեկ լե կավրեք,
Կը ծընծակ ու խնտակ՝ արծիվ եք,
Թա վըր կոհիվ տեսներ՝ անծեղ էք,
Մընակ մըժլով Սասուն կազըտիք,
Ըղորտ ավրվավ մըր էրկիր ու սարեր,
Կտրեցին մըր քուլֆաթն ու ճըժեր,
Տարան գհարաներ ու ջըհել աղջիկներ,
Ամմա է՛մլե մըք կանք ու կը կենրանք,
էմլե կապրինք ու կը մեռնինք,
Լը դուք վը՞ր օրվա եք, աղբրտանք,
Մըր վրենն եկան քսան աշիրաթ,
Տասհազար լը ասքյար ու զապուլթ,
Մըր բերդն էր Անդոք ու Կեփին,
Ֆըռ-ֆըռ քար ու ջուխտակ ծեր Մարաթին,

* Կրկնվում է յուրաքանչյուր երկտող տնից հետո (Մ. Կ.):

Դուշմնի ձեռք կըր այնալի սև կոթ,
Լը մըր ձեռք՝ շախմատիլի գըռկոթ:
Մըք շունինք հըց, կերանք ալնի խոտ,
Ու ըպա՛ էս հալով ու խուդրաթով
Չուզինք թուրքին հալել ու մաշել
Ու հեսրութեն ամեն օր քաշել,
Մըք մեռաք առոք ու փառոք,
Լը դուք մամոնի ձեռոք:

29 (41). «Մենք ՍՐՏՈՎ ԿՏՐԻՃ ՈՒ ԲՈՅՈՎ ՊԱՐԹԵՎ»

Մենք սրտով կտրիճ ու բոյով պարթև,
Ունինք հաստ-հաստ թև, կվազենք թեթև,
Ափսո՛ս, շմնանք եսիր, խղճալի,
Տվեք մեզ, հայեր, մեկ-մեկ այնալի:
Քար կհալցնենք, չուր դարձնենք գերկաթ,
Ափսո՛ս, շմնանք, ... տաճկին ըռիաթ,
Տաճիկ մեր հառչեն փախչի քանց կատու,
Ափսո՛ս, շմնանք տաճկին հարկատու:
Սրտներս չեն վատ, քաջեր ալ կան շատ,
Ունինք լույս հավատ, ինչո՞ւ չենք ազատ,
Բոբիկ, տկլոզ, բանի կարոտ շինք,
Միայն թե, հայեր, տվեք մեզի զենք:
Անոթի ծարավ, աղ լե շմնաց,
Արմատ կկրծինք, չենք ուզեր ձեր հաց,
Անոթի ծարավ, բանի կարոտ չենք,
Միայն թե, հայեր, տվեք մեզի ռենք:
Անտոք, Մովսասար, Խարդան, Մարաթուք
Կկանչին՝ չուր երբ մեռած մնաք դուք,
Հանդե կ'ելնենք ու առաջ վազենք,
Միայն թե հայեր, տվեք մեզի զենք:
Չենք ուզեր մենք ձեր ոսկին ու արծաթ,
Լոկ միայն կուզենք մեկ-մեկ ծակ երկաթ,
Նրանով Սասուն ու Մուշ կազատենք,
Միայն թե, հայեր, տվեք մեզի զենք:

30 (42) ա) ԿՏՐԻՃ ՍԱՍՈՒՆՑԻԿ՝

Մընք սրտով կտրիճ ու բաժով պարթև,
Ունինք հաստ-հաստ թև ու վազինք թեթև.

Հեսրութենի մեջ մըր սիրտ կ'հալի,
 Տվե՛ք մըզի, հայեր, մեկ-մեկ աջնալի:
 Մընք քար կը հալցունք, ջուր դարձունք զերկաթ,
 Ափսոս չի՞նք մնանք վատ տաճկին ըոխաթ.
 Հեսրութենի մեջ մըր սիրտ կ'հալի,
 Տվե՛ք մըզի, հայեր, մեկ-մեկ սյուրմալի:
 Անտոք, Սովասար, Կեփին, Մարաթուք,
 Կանչին—հարի ե՞րբ մեռուկ մնանք դուք.
 Բեզրանք նստելով, մընք կոխվ կուզենք,
 Միայն թե, հայեր, տվե՛ք մըզի զենք:
 Շիր մըր առջևեն փախնի քընց կատու,
 Ափսոս չի՞նք մնանք տաճկին հարկատու,
 Սրտերսի շեն վատ, քաջ տղեք կան շատ,
 Ոմինք լուս հավատ, հորի՞ չինք ազատ:
 Մըր սուրբ Մարափեն էղնի ձեզ վկա,
 Աշխարհք քընց մըզի կտրիճ մարդ չկա.
 Հանդե կը կանչինք ու հառաջ վազինք,
 Շուտով մըր վզեն լուծ, շղթան խզինք:
 Անոթի, ծարավ, աղ լե շմնաց,
 Կուտինք շոր արմատ, շընք հուզի արծաթ,
 Մենակ մընք կուզինք ձրզնե ծակ էրկաթ,
 Ընտրով մընք Սասուն ու զՄուշ կազատինք:

բ) «ՄԵՆՔ ՍՐՏՈՎ ԿՏՐԻՃ ՈՒ ԲԱԺՈՎ ՊԱՐԹԵՎ»

Մենք սրտով կտրիճ ու բաժով պարթև,
 Հաստ, հաստ ունինք թև ու վազենք թեթև,
 Բեզրանք նստելուց, մենք կովել կուզենք,
 Միայն թե, հայե՛ր, տվեք մեզի զենք:
 Անոթի ծարավ, աղ լե շը մնաց,
 Արմատ կը կրծինք, շենք ուզեր ձեր հաց,
 Անոթի, ծարավ՝ բանի կարոտ շենք,
 Լոկ միայն, հայե՛ր, տվեք մեզի զենք:
 Մեր սուրբ Մըրբբեն էղնի մեզ վկա,
 Աշխարհ քընզ մըզի կտրիճ մարդ չկա,
 Շելիս մեր առջևեն փախնի քընզ կատու,
 Ամոթ չէ՞ մնանք թուրթին հարկատու:

Զեզնե շքնք ուզի ոսկի, ոչ արծաթ,
Տվեք մեզի, հայեր, մեկ-մեկ ծակ երկաթ,
Հանդե կը կայնենք ու առաջ վազենք,
Միայն, աղբըրտի՛ք, տվեք մեզի զենք:

31 (43). ՍԱՍՈՒՆԻ ՊԱՏԵՐԱԶՍ

Մանկո՛ւնք, երբոր հրացան բացվավ,
Գոռուն, գոշուն լեռներն ընկավ,
Զորք խոտի պես գետին թափվավ,
Խեղճ սասունցուն օփնող շեղավ:

Ահա վալին էկավ Բաղշեն,
Զորք, թնդանոթ բերեց Մուշեն,
Եվ ուրին գորք շորս կողմերեն,
Խեղճ տալվորցուն ջնջել կուզեն:

Խեղճ սասունցիք կանչին.— Աստված,
Անոթի ենք, տո՛ւր մըզի հաց,
Ամենքս մեկ և անկասկած,

Զարկինք, ջարդինք մինչ կատարած:
Հայեր՛, տեսաք քաջ Տամատյան՝,
Ի Տալվորիկ նստավ գրդան,
Մնավ Նորայր, Արամ, Տիգրան,
Կանգնել զանկուն զհինգդարյան:

Իրավ, հանկարծ այս փոթորիկ
Սագումն առավ ի Տալվորիկ,
Խեղճ տալվորցիք մերկ ու բոբիկ,
Հրացան վերցրին մարդ, ընտանիք:

Ահա ութ հազար զորք դուշմանին,
Հայոց միայն թվով ութսուն,
Դեմ հէլան բարի լուսուն,
Գասպար բոռաց՝.— Զարկեք դրան:

Անգութ քրդեր վերցին զբարան.
Գասպար բոռաց կորյան նման.—
Տղեկներ, դուք իք Վարդան, Վահան,
Առյուծի ձագ Մամիկոնյան:

Հանկարծ էրկինք, էրկիր ձայնեց.
Սարեր, ձորեր ձայն արձակեց,
Որոտաձայն զնդակ թափեց,
Քրտերու զորք իսպառ լափեց:

Հայնժամ կասե մեծն խումանտար.

— Էդ հայերուն որու ձեռք մի՛ տար,
Հայեր վառված ին շարաշար,
Զմրզի կէնին ամոթահար:

Անդից վալին կասե.— Ավաթ,
Հայոց ազգն է թերահավատ,
Մըր պառեկն է հզոր Մահմատ,
Ադոնց հազար՝ ու մըր մեկ մարդ:

Վալուն կասե Գելու՝ իշխան.

— Հզոր Մահմատ ձրզի պաշտպան՝
Սուրբ Կարապետ մեզ օգնական,
Զարկինք, ջնջինք զՏաճկաստան:

Վալին կատղած կըսե.— Օղուլ,
Մշու դաշտն է բիրինջի խուլ,
Կտրիմ զգլուխդ՝ խաղամ ի հուլ՝
Զմարմինդ ճամբիմ էրթա Ստամբուլ:

Անվախ Պետոն⁴ կասե վալուն.—

Ես նստեր իմ վըր էս սարուն,
Բռնիմ զքու ձեռք, զարկիմ քարուն,
Ստամբուլա գուլ լցվի արուն:

Կատղած վալին կասե.— Անգետ,
Քո ձեռք չըկա կտոր մի փետ,
Բռնիմ զքեզ, քերթիմ գլխեդ,
Քո մորթ կըլնամ կորեկ ու հերփ:

Պետոն կասե վալուն.— Քելե՛,

Այս խոսք քեզնե շատ ավել է,
Ես առյուծ իմ, ձագերս գել է,

Քեզ կը պատռին, անտեր մարդ իս:

Վալին կատղած կասե խըշման.
— Ի՞նչ կը խոսաս, Գելու իշխան.

Ես տեր ունիմ Ալի-Օսման,

Սուլթան Աբդյուլ— Համիդ քաջ խան:

Պետոն կասե վալուն.— Գազան,

Մեզ աչակցեր է Եվրոպան,

Թողում ըսել զմերձեկան,

Զանպարտելի Ռուսն ու Անգլիան:

32 (44). ՍԱՍՈՒՆՅՈՅ ԳԱՆԳԱՏԸ

Սատուն վազեց արյան գետեր,
Զենքեր շունինք՝ առանք փետեր,

Խայեր, խայեր, խայեր, խայեր,
Մըր դարտը դուք հեշ շքք քաշեր,
Խայեր, խայեր, խայեր, խայեր,
Կու դիմնանք, կու մեռնինք,
Կու սպանինք, կու ջարդինք քրտերոմ*:

Անգութ տաճիկ խրտ քրտերոմ,
Ալիբեցին մըր տեղ ու տուն:
Մըր ջիվաններ տարան գերի,
Թորկին զմըր տներն անվերի:

Խարս ու աղջիկ բռնին թվանք,
Տընով տեղով մընք քանդվանք:
Մեռան մամ, պապ, ճժեր մեռան,
Սովեն թե-թիկունքներա կեռան:

Սասուն ձեռնե գնաց, խասե՛ք,
Չուր տեղ մարդու մի՛ բամբասեք:
Չոր խաց տվե՛ք ու քանկիմ գենք,
էլ ուրիշ բան ձրգնե շուգինք:

Քըզի մեռնինք, սուրբ Տիրամեր,
Դու մի՛ թորկի զմըզիկ անտեր:
Խղճուկ Խըլղաթ կանչե՛ ու լաց,
Բալքի քու ձեն լսե աստված:

33 (45). «ՍԱՍՈՒՆ ԵՍՏԵՐ ԱՆՏԵՐ ԿՈՒ ԼԱՐ»

Սասուն նստեր անտեր կու լար
Հավքերն ալ մեջ կը սըգան՝
Դուման թափեց մեր աշխարհ,
Երբ իմացանք սև խաբար:

... օսմանցին Սասուն աշեց,
Թոփեր տարավ վրան քաշեց.
Հա՛յ-վա՛խ, հա՛յ-վա՛խ գերի՛ Սասուն,
Ոչ մարդ մընաց, ոչ անասուն:

Սասնա լեռներ միշտ խորթուբորթ,
Սասնա լեռներ միշտ արոմ-հոտ.
Հա՛յ-վա՛խ, հա՛յ-վա՛խ գերի՛ Սասուն,
Ոչ մարդ մընաց, ոչ անասուն:

* Հետևյալ բոլոր տները (երկտողերը) այս տան նման երգել (Մ. Բ.):

34 (46). ՍԱՍՄԱՆ ՊՈՒԼՈՐ

Սասման պոպոր մանրիկ ուռ էր,
Սասման կոխվ շատ մրմուռ էր,
Հա՛յ վա՛խ, հա՛յ վա՛խ, հա՛յ վա՛խ Սասուն,
Նա մարթ մնաց, նա անասուն:
 Հեսիր գնաց մինչև Ֆռանգատուն,
 Կուս ախշիկներ էսիր տարան,
 Թագա հարսներ կյերի կնացին,
 Հա՛յ վա՛խ, հա՛յ վա՛խ, հա՛յ վա՛խ Սասուն:
Օտմանցին էկավ սև ամպի պես,
Գյուլլեն թափեց կարկտի պես,
Հա՛յ վա՛խ, հա՛յ վա՛խ, հա՛յ վա՛խ Սասուն,
Նա մարթ մնաց, նա անասուն:

35 (47). Ս Ա Ս Ո Ւ Ն

Սասմա պոպոր չաչիր-չիման,
Վեր Սասրման մրժ դուման,
Հե՛յ-վա՛խ, հե՛յ-վա՛խ, խեղճ սասունցիք,
Զուլո՛ւմ, զուլո՛ւմ քաջ սասունցիք:
 Քառսուն մանդաղ հոր փորեցին,
 Մեր-մանուկներ մեջ լեցուցին,
 Քառսուն մանկան ծիծ կտրեցին,
 Մանուկների խես թաղեցին:
Հե՛յ-վա՛խ, հե՛յ-վա՛խ, խեղճ սասունցիք,
Զուլո՛ւմ, զուլո՛ւմ քաջ սասունցիք:
Աշրղ Սարգիս էտիկ ասաց,
Թագավորից հրաման էկավ,
Սորա կրկուն առավ էկավ,
Հայոց երես ոանգ էկավ:
Հե՛յ-վա՛խ, հե՛յ-վա՛խ, խեղճ սասունցիք,
Զուլո՛ւմ, զուլո՛ւմ քաջ սասունցիք:
 Ճրագկպոց թոնդիր վառին,
 Ալ ու արվան զարդարեցին,
Հե՛յ-վա՛խ, հե՛յ-վա՛խ, խեղճ սասունցիք,
Զուլո՛ւմ, զուլո՛ւմ քաջ սասունցիք:

36 (48). ՍԱՍՈՒՆԱ ՍԱՐԻ ԵՐԳԸ

Առանց հացի, առանց ջրի,
 Քաջերի բուն, Սասունա սար,
 Քեզնից հրդեհ կպատահի,
 Կրակի բուն, Սասունա սար:
 Հայաստանը երբ կանաչեց,
 Թշնամին տեսավ ամաչեց,
 Եվրոպան քեզ նոր ճանաչեց:
 Առար անուն, Սասունա սար:
 Վալի փաշեն եկավ հպարտ,
 Քեզանից նա կրեց մեծ ջարդ,
 Բերքով, անտառներով առատ,
 Անունով մեծ, Սասունա սար:
 Քաջ Անդրանիկը երիտասարդ,
 Թուրք ասկյարին տվեց մեծ ջարդ,
 Ահեղ պատերազմ է, մենամարտ,
 Կեցցես կանգուն, Սասունա սար:

37 (49). «ՔԱՅԼԱՄՈԼՈՐ ՀԵՎ ԲԱՆԱԿԸ»

Քայլամուր ճեգ բանակը,
 Ձնջել ուզեց հրոսակը,
 Վատին այս շար նպատակը
 Ձը գտավ իր հաղթանակը:
 Մուրադյանի քաջ խմբակը,
 Սարսեցուց շորրորդ բանակը,
 Քաջդ Մուրատ¹, առ դիտակը,
 Տես Արմենակ² նահատակը,
 Սեպուհն³ ընկավ ժայռին տակը,
 Նա էր խմբին հրեշտակը,
 Բացվիր, բացվիր մերին բաղդը,
 Բացվիր, բացվիր հայուն վարդը:
 Երեք ընկեր գերի եղան,
 Լեռներ, ձորեր գնդակ տեղան,
 Րաֆֆի, շարժիր գրիչդ, բերան
 Հաց խնդրեցինք, օգնող շեղան:
 Անխժապարտ մյուշիր Ձեքի,
 Դու հայության վատ թշնամի,

Վեցհազար զորք կոչեց զհերքի,
Կովիլ ընդդեմ տասնյոթ քաջի:
Գարունն լլլար սուր առնեի,
Զինք ի ձեռին դաշտ վազեի,
Բացվիր, բացվիր մերին բաղդը,
Բացվիր, բացվիր հայուն վարդը:

Բ) ՀԱՅԴՈՒԿԱՅԻՆ ԵՐԳԵՐ

1 (50). ՇԱՐԺՈՒՄ ՀԱՅՐԵՆՅԱՑ ԿԱՐՆՈ

Զայնը հնչեց էրզրումի հայոց լեռներեն,
Թունդ-թունդ ելան հայոց սրտեր զհերքի շաշունեն:
Հայ գյուղացին դարուց ի վեր սուր, զինք չէր տեսած,
Դաշտը թողուց, սուր, հրացան բահի տեղ առած:
Հայ ծերուկը ցուպն ի ձեռին լալով խնդրում է,
Հայրենիքի ազատություն տեսնել ու մեռնիլ:
Հայ տիկինը ստիպում է ամուսնուն գնալ,
Պատերազմի դաշտին վրդա վերք տալ՝ ստանալ:
Քընքուշ կյանքը ծանր է թվում հայ օրիորդին,
Զեն ի ձեռին սիրտ է տալիս հայոց քաջերին:
Երիտասարդք թոթով լեզվով նամակ ցրվել են,
Արարատա դաշտին վրդա զինվոր խրմբել են:
Ալ բավ լացիր, Մայր Հայաստան, երկիրդդ փառաց,
Քու գինվորնեդդ միշտ կտրիճ են, որչափ ալ քաղցած:
Առ ու գգվե այդ քաջերը քու սրտիդ վրա,
Որք կը թափեն յուրյանց արյունն սուրք հողիդ վրա:
Անմիտություն, տունը քանդող հայոց խեղճ ազգին,
Հրածարեցավ, տեղի տվավ միության ձայնին:
Կրսեց քյուրդը ու տառեցավ արյունը խեղճին,
Զէր երագել, հային տեսնել նա այդ վիճակին:
Եվրոպայի[ն] լուրը հասավ շարժման հայ գեղջկին,
Ուրախական ողջուն տվավ հայրենասերին:
Ցնծա, մայր մեր, տ՛վ Հայաստան, որդիքդ միացան,
Ութը դարվան սուգ ու թախիժ մեզնից վերացան:
Ուսումն ու լույս — ազատություն՝ արդ քեզ են ընկեր,
Սուր, հրացան, եռանդ ուղմի՛ պաշտպան անվեհեր:
Ուրախացավ մայր Հայաստան, ելավ կանգնեցավ,
Հինգ դարերի սուգ, տառապանք մի քիչ մեղմացավ:

2 (51). ա) ԽՐԱՆՈՒՅՍ ՀԱՅ ՆՈՐԱԿՈՉ ԶԻՆՎՈՐԻՆ

Զարթի՛ր, որդյակ, ո՛ւշ բեր, վե՛ր կաց,
Պատերազմի փող հնչեց.

Զարթի՛ր, կոչե ձայն հայրենյաց,
Կենաց, մահու ժամ հնչեց:

Պատրաստել եմ քո զենք, քո սուր,
Եվ քո գոտին ոսկեթել,
Եվ մի պաակ ոսկեփետուր,
Երկինք կանխավ պատրաստեր:

Հավաքել եմ քո զենքերդ,

Ահա գլխիդ վերև կան,

Ինչպես երբեմն քո զրքերդ,

Երբ կերթայիր վարժարան:

Ելի՛ր, կապեմ սուր քո մեջքեդ,
Ասպար կախեմ քո ուսեդ,
Եվ մի դրոշակ ոսկեփետուր,
Թո՛ղ ծածանի աջ թևեդ:

Մի՞թե դու չես հիշեր, երբ որ

Գրիչ ու թուղթ տվի քեզ,

Փոխան դոցա, — ըսի, — մի օր,

Ուրիշ բան մ'ալ կոտամ քեզ:

Ահա փոխան գրչի՝ քեզ սուր,
Փոխան թղթի՝ կռվի դաշտ.
Գնա, կյանք տուր կայսեր համար,
Մայրդ մեռնի երկինք հաշտ:

բ) ԶԻՆՎՈՐԻ ՄՈՐ ԵՐԳԸ

Զարթիր որդյակ, հուշ բեր, վեր կաց,

Պատերազմի փողն հնչեց,

Զարթիր, փոչեց ձայնն հայրենյաց.

Կենաց, մահու ժամ հրնչեց:

Պատրաստեր եմ քո զենքերը,
Ահա գլխիդ վերև կան,
Ինչպես երբեմն քո զրքերը,
Երբ կերթայիր վարժարան:

Ելիր, կապեմ սուրը մեջքիդ,

Ասպար կապեմ քո ուսեդ,

Եվ սուրբ դրոշակն հայրենիքիդ,
Թող ծածանի աջ թևերդ:

Փոխան գրքիդ ահա սուսեր,
Փոխան թղթի՝ կովի դաշտ,
Գնա՛ մեռիք՝ ազգիդ համար,
Թող մայր-երկիրդ ապրի հաշտ:

Գլուխով ուսար ազգ, հայրենիք,
Գընա սուրով փրկել զայն,
Մեր հայրենյաց վըշտաց հերիք,
Զլուսավ աշխարհը համայն:

Մեր հայրենյաց թըշվատությունն,
Երկրիս ազգաց մեկը շունի,
Մեր խեղճության կարեկցություն
Երկրիս վրա մարդ շունի:

Գնա՛, որդյակ, այդ սև շարիք,
Խեղդեց շունը քո ազգի,
Գնա՛ փրկել քո հայրենիք,
Թե ոչ՝ ինչո՞ւ ծնա քեզ:

Քսան տարի կերակրեցի,
Մինչ հասակդ այդ առիտ,
Բարձր հասակիդ մայրդ մեռնի,
Դուն ալ քո ազգիդ մեռիր:

Դու հայրենյաց սեղանին գոհ,
Մարտի՛ր, որդյակ, ժամ հասավ,
Երկինք ու ազգ, հայրդ մընան գոհ,
Մայրդ ալ վասն այդ քեզ ծընեավ:

Հառա՛ջ, որդյակ, ահա կերթան,
Քու ընկերներիդ բյուրավոր,
Որպես ընկեր դպրոցական,
Քաղցր է ընկեր կովարար:

Հառա՛ջ, որդյակ, ի մարտ անմահ,
Տուր անվախ կուրծք ու ճակատ,
Հոգ չէ թե քեզ կը գտնե մահ,
Զի հայնժամ է ազգն ազատ:

3 (52). «ՀԵՐԻՔ Է ՄԱՅՐԻԿ, ԴՈՒ ԻՆՁ ՓԱՅՓԱՅԵՍ»

Հերիք է, մայրիկ, դու ինձ փայփայես,
Հերիք է, մայրիկ, ինձ կրծքիդ սեղմես,

Ես կուզեմ շարդել շղթան բռնության,
Ես կուզեմ կովել, ես կուզեմ մեռնել:
 Հասակս քսան տարուց անց կացավ,
 Սիրտս վրեժով լիքը լցվեցավ,
 Չեմ ուզում տեսնել եղբայրս թշվառ,
 Ես կուզեմ կովել, ես կուզեմ մեռնել:

Լացով շեմ կարող փրկել հայրենիք,
Մայրիկ, ինձ պետք է ձի, սուր, հրացան,
Չեռներս ծալած շեմ կարող նստել,
Ես կուզեմ կովել, ես կուզեմ մեռնել:

 Համիդը ունի գործեր մեզի հետ,
 Մեզ կոտորում են, մեզ թալանում են.
 Հերի՞ք է մայր իմ, կարտ՞ղ եմ լռել,
 Ես կուզեմ կովել, ես կուզեմ մեռնել:

4 (53). ա) ՀԱՅԴՈՒԿԻ ՀՐԱԺԵՇՏԸ

Մնաս բարյավ, քաղցր մայր իմ, ես պիտի գնամ,
Տուր մայրական վերջին համբույր, սիրտս զովանա,
Երկնքի երեսը գույն-գույն կամար է կապեր,
Կարծես հայ տղաների սիրտը խավար է պատեր:
 Այ խրդճալի հայ ծնողներ, մի լաք իզուր տեղ,
 Այլ խնդրեցեք աստվածանից ձեր վերքին՝ մի դեղ,
 Արդյոք կը լինի՞, որ կրկին կենդանի մնամ,
 Ուրախ զվարթ գամ հայրենիք, նոր կյանք ստանամ:

բ) «ՄՆԱՍ ԲԱՐՅԱՎ ՔԱՂՑՐԻԿ ՄԱՅՐԻԿ»

Մնաս բարյավ քաղցրիկ մայրիկ.
Ես պիտի գնամ,
Օտար աշխարհ պիտի գնամ,
Գուցե ետ չգամ:
 Երկնքի երեսին մայրիկ գունդ-գունդ
 Կամար է կապել,
 Կարծես հայ տղաների սիրտը
 խավար է պատել:
Արդյո՞ք կլինի, որ կրկին
Կենդանի ետ գամ,

Ուրախ զվարթ գամ Հայաստան,
Նոր կյանք ստանամ:
Ով սիրելի հայ ծնողներ,
Մի լաք մեզ համար,
Այլ խնդրեցեք աստվածանից
Ձեր վերքին մի դեղ:

5 (54). ՀԱՅԴՈՒԿԻ ԵՐԳԵՐԻՑ

Ես փնտամ եմ հեռու երկիր,
Իմ սիրելի թանկագին,
Բաժանվում եմ ես քեզանից,
Գուցե կրկին չք դառնամ:
Վեր կաց, սիրուն, քո ձեռքովդ,
Մեջքիս կապե սուր, նիզակ:
Պատերազմի փող հնչեցին,
Պիտի մտնեմ զենքի տակ:
Մնաս բարով, իմ սիրելի,
Իմ թանկագին բարեկամ,
Միշտ աղաչե աստվածածնից,
Որ կենդանի ետ դառնամ:
Հայրենիքի սիրո համար,
Աշուղ երգիչ եմ դառել.
Գերեզմանս մեկ քարի տակ,
Դուք պիտ ծածկեք սև հողով:

6 (55). ՆԵՐՔԻՆ ԲԱՍԵՆՑՈՒ ԽԱՂԸ

Արագափին ծնված տղա, բասենցի տղա,
Մորդ օրջնեքն ու զենքը առ, շո՛ւտ կռիվ փնար,
Թե մեռար քաջի պես, կփրվես մեզի,
Սաղ Բասենը մոր պես կողբա քեզի:
Թե սաղ մնաս խաչի, սուրբ հաչ սարի զորքով,
Վրեդ խաղ կը կապենք ու դու կապրիս փառքով,
Արագի ափի տղա, Բասենի կտրիճ տղա,
Առ էս թուրն ու դեմի՝ Սասնա սարը փնա:

7 (56) ա. Հ Ո Ւ Յ Ս

Ահա՛ կերթամ, սիրելի մայր,
Ազգիս համար մեռնելու,

Քաջ ընկերոջս ես միասին,
Անգուժ թուրքերն ջարդելու:
Մի՛ լար, մայր իմ, մ'ողբայր, մայր իմ,
Վերադարձիս լուսասե,
Ազգիս հայոց ազատության
Տիվ և գիշեր աղոթե*:

Ահա՛ կերթամ, սիրելի քույր,
Նպատակըս է բարի,
Զենք տրմանար, մենք գերի ենք,
Իբր վեց հարյուր տարի:
Ահա՛ կերթամ, սիրելի հայր,
Մնաս բարյավ դու հիմա,
Այսքան ճշնշման տակ ինկած է,
Հայր ինչպես դիմանա...

Ահա՛ կերթամ, սիրելի կի՛ն,
Քու արտատուք չը հոսե,
Պատերազմի դաշտին վրրա,
Իմ ընկերը կը սպասե:
Ո՛վ բարեկամք և ազգականք,
Թողեք մեզի, որ երթանք,
Պատերազմի դաշտին վրրա,
Վերքեր տանք ու տտանանք:

Թե հաջողիմ, ողջ կը դառնամ,
Այս ամենը կը մոռնաս,
Թե պսակվիմ ես սուրբ մահով,
Օր մը անշուշտ դո՛ւն կուգաս:
Գերեզմանիս քարին վրա,
Թափե արցունք, ո՛վ մայրիկ,
Թափե արցունք, ցանե ծաղիկ,
Երիտասարդ եմ, մայրիկ:

Սեբաստիա երբ կերթայի,
Երկու օրեն դառնայի,
Երկու օրս ալ կ'ըլլար տարի,
Ես քեզ շատ կարոտնայի:
Կէլեի լեռանը վրրա,
Քար մը զարնեի գլխոս,

* Կրկնվում է ամեն քառասուղ տնից հետո (Ս. Գ.):

Իմ գլխոսս եկած ձյուները,
Մասյաց գագաթն ալ շկա:
Արդյոք այս մեր քաշածները
Պիտ' վերջացնեն՞ս, ո՞վ աստված,
Գուցե ողջ ողջ պիտի տեսնենք
Հայ դրոշակը պարզած:

բ) ԵՐԿ ՌԱՄԿԱԿԱՆ

Ահա մայրիկ, ահա կ'երթամ,
Ազգիս համար մեռնելու.
Քաջ ընկերներով միասին,
Անգութ թուրքը ջարդելու:
Գերեզմանիս քարին՝ վրա,
Թափե արցունք, հայր և մայր.
Թափե արցունք, ցանե ծաղիկ,
Դեռ պզտիկ եմ ես, մայրիկ:
Գերեզմանիս հողին վրա,
Թեթև քարեր դիզեցեք,
Ասկից վերջը, խեղճ աղքատներ,
Զավակներնիդ սիրեցեք:
Ես երբ Սեբաստիա կ'երթայի,
Երկու օրե՞ն կուգայի.
Երկու օրը կ'ըլլար տարի,
Ես քեզ կը կարոտնայի:
Ելնեի լևոանը վրա,
Քար մը զարմեի գլխուս.
Իմ գլխուս եկած ձյունն ալ,
Մասյաց գագաթն ալ շկա:
Պարտեզիս մեջ երկու ծառ կա,
Տեսնողին զարմանք կըտա.
Հայ քաջերուն արյունովը,
Կարծես ներկած ճյուղեր կա:
Արդյոք այս մեր քաշածները,
Պիտի լսես, ո՞վ աստված.
Թե ողջ պիտի տեսնենք մենք,
Հայու դրոշակը պարզած:

գ) ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐՈՒ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Ազատութեան սիրուն համար,
Շատ արցունքներ թափվեցան,
Անմեղ հայրեր ու զավակներ,
Եկան այստեղ թաղվեցան:
 Ահա եղբարք, ես ալ կերթամ,
 Ազգիս համար մեռնելու,
 Ազատութեան սիրուն համար,
 Ամբողջ կյանքս զոհելու:
Գերեզմանիս հողին վրա,
Թափե արցունք, իմ մայրիկ,
Սըփոնե ծաղիկ բուրումնավետ,
Նահատակ եմ ես հավետ:
 Ահա այսօր, հայ եղբայրներ,
 Կուգան այստեղ ողբալու,
 Նահատակաց հողին վրա,
 Աղի արցունք թափելու:
Ո՛վ եղբայրներ, դուք ալ ելեք,
Գերեզմանի խորերեն,
Ուրախացեք և ցնծացեք,
Ազատութեան զոհելեն:

դ) ՄԵԿՆՈՒՄ

Մի հեծեր, մայր իմ, մի հեծեր,
Զէ թե կը մեռնիս,
Տարիքս է քսան տարեկան,
Փափաքս չեմ առած:
Գոռաց փողը պատերազմին,
Զենքեր թնդացին,
Հայ կտրիճներ ոտմբ ի ձեռին,
Խումբ-խումբ քալեցին:
Տուր ձեռքերդ, մայրիկ, սիրեմ,
Կրկին համբուրեմ,
Հայոց թաղն է կռիվ, արյուն,
Պարտքըս կատարեմ:
Տուր զենքերդ... քաղցրիկ մայր իմ,

Ես պիտի երթամ,
 Տուր ձեռքերըդ մեյ մ'ալ սեղմեմ,
 Գուցե շղատնամ:
 Մի լար մայր իմ, մ'ողբար մայր իմ,
 Սիրտս փղձկեցավ,
 Բայց չեմ կարող ես մոռանալ,
 Կովի պիտ երթամ:
 Հայրեր կուլան, մայրեր կողբան,
 Սիրտ չի դիմանար,
 Պատերազմի դաշտին վըրա,
 Ջենքեր կը թնդան:
 Կապույտ երկինք գուլնուգուլնով,
 Կամար է պատեր,
 Մեր հայ տղոց սիրտերըն ալ,
 Խավար է պատեր:
 Սրբիւր աշերդ, ազնիվ մայր իմ,
 Ինչո՞ւ կարտասովես,
 Մի լար, մայր իմ, մ'ողբար, մայր իմ,
 Ինչո՞ւ կարտասովես,
 Մի լար մայր իմ, մ'ողբար մայր իմ
 Թե գիս կը սիրես:
 Տուր զենքերըս, քաղցրիկ մայր իմ,
 Ես պիտի երթամ,
 Տուր մայրական օրհնությունըդ,
 Մի քիչ գորանամ:
 Հաջողություն մեզ մաղթեցեք,
 Մերունի հայրեր,
 Ձեզ կը թողում՝ իմ սգալի
 Մայրեր և քույրեր:

Ե) «ԱՀԱ՛, ՄԱՅՐԻԿ, ԵՍ ԳՆՈՒՄ ԵՄ»

Ահա՛, մայրիկ, ես գնում եմ,
 Ազգիս համար զոհվելու,
 Քաջ ընկերներով միասին՝
 Նենգ դուշմանին ջարդելու:
 Երբոր մայր իմ, Սամոն եկար,
 Ինձի ո՞րտեղ փնտրեցիր,

Գերեզմանիս վերա գալով,
Ի՞նչ ասացիր ու լացիր:
Գերեզմանիս հողի վերա,
Ինչ անուշիկ հոտ կուզա,
Այսուհետև անուշ մայրիկ,
Ինձմեն քեզ օգուտ չկա:
Գերեզմանիս հողի վերա
Ցանե ծաղիկ, իմ մայրիկ,
Ցանե ծաղիկ, թափե արցունք,
Երիտասարդ եմ մայրիկ:
Գերեզմանիս քարի վերա,
Խոշոր տառով գրեցեք՝
Այսուհետև, հայ մանուկներ,
Ազատության զոհվեցեք:

գ) «ՄԱՅՐԻԿ, ԵՐԲ ՈՐ ՍԱՍՈՒՆ ԵԿԱՐ»

Մայրիկ, երբ որ Սասուն եկար,
Ինձի որտե՞ղ փնտրեցիր,
Գերեզմանիս վրա գալով,
Ի՞նչ ասացիր ու լացիր:
Գերեզմանիս մի կողմումը
Մայրս է նստած ու լալիս,
Իսկ մի կողմից ընկեր տղերք
Հող են լցնում շիրիմիս:
Գերեզմանիս հողի վրա
Ցանիր ծաղիկ, իմ մայրիկ,
Ցանիր ծաղիկ, թափիր արցունք,
Երիտասարդ եմ, մայրիկ:
Գերեզմանիս ծաղիկներից
Ի՞նչ անուշիկ հոտ կուզա,
Մնաս բարով, անբախտ մայրիկ,
Ինձանից քեզ խեր չկա:
Ես խնդրում եմ, անուշ մայրիկ,
Իմ մտտիցս հեռացիր,
Իմ վերքերիս մուգ արյունը
Արտասունքով լվացիր:
Ես խնդրում եմ, սուր-սուր զենքեր

Այլոց ազգի ձեռք չգցել,
Ես սիրում եմ հայ օրիորդներ,
Հայոց երկիր, հայոց հող:

8 (57). ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԿՈՉ

Տուր ձեռքդ, եղբայր, ժամ է շարժելու,
Ժամ է, ժամանակ ոտքի կանգունելու,
Հասել է արդեն, հայերիս օրհաս,
Լինել, չլինել, մեզնից է կախված:
Տուր ձեռքդ, եղբայր, հերիք համբերենք,
Հերիք ուրիշից օգնություն հայցենք,
Մենք ենք տանջվողը, մենք շարշարվողը,
Մենք պետք է լինինք, մեզի փրկողը:
Մերն է հայրենիք դարերով ճնշված,
Դարեր շատ ու շատ արշուևով ներկված:
Պահանջե մեզնից արյունը մաքրու,
Թշնամու արյամբ՝ լեռներ ու դաշտեր:
Շտապի՛ր եղբայր, առ, ահա քեզ զենք,
Սրանով մենք միայն փրկվելու ենք.
Այս է գործ ածում մեր դեմ թշնամին,
Այս պետք է լինի գործիք մեր ձեռքին:
Շտապիր, եղբայր ի դաշտ պատերազմ,
Սպասում է մեզ թշնամին ի կազմ.
Աշխարհի սկզբից ամբողջ մարդկություն
Այստեղ է գտել իր ազատություն:

9 (58). «ԹԻԿՈՒՆՔԴ ԼԱՅՆ, ԹԵՎԵՐԴ ՈՒԺԿԻՆ»

Թիկունքդ լայն, թևերդ ուժգին,
Կռներդ ուժեղ, պինդ պողպատ,
Սիրել գիտես, կռվել չիտես,
Դու անզգա երիտասարդ:
Քույրդ տանում են քյուրդերը,
Եղբորդ արյունն են ծծում.
Դու անտարբեր, սառն արշուևով,
Հանգստություն ես փնտրում:
Ամո՛թ քեզի, հազար ամո՛թ,
Որ զենք չունես քո ձեռքին,

Քո եղբորդ կովի դաշտում,

Տապալում է թշնամին:

Ձեռքդ տո՛ւր ինձ, երգվենք այստեղ,

Թողնենք փառքը աշխարհք

Գնանք, կովենք առյուծաբար,

Ի սեր ճնշված հայ ազգի:

10 (59). ա) ՄՇԵՑԻ ՄՈՐ ԱՂԱԶԱՆՔԸ

Թխփի՛, բո՛րան մութ գիշերին

Կը պատվի ֆեդային,

Պատռնտաշին խաչփակ թաքած,

Ձեռքին թվանք ու սվին:

Ա՛խ, ձեզ մատաղ, ջան՝ ֆեդայիք,

Ձեր մեր ձեզի թող մեռնի,

Մշու տուլթան սուրբ Կարապետ,

Ձեզի քոմակ թող էղնի:

Դուք վախցուցիք..... անօրենին,

Քշիք մեր սար ու ձորից,

Քաֆըր էլի աչք վախեցալ՛

Ջա՛ն ֆեդայու գուլուլից:

Ա՛խ, ֆեդայիք, ձեր սատաղեն,

Ձեր խետ տարեք զիմ տղեն,

Ձեր խետ մռնի, ձեր խետ ապրի,

Ազգի մատաղ զիմ տղեն:

Թող դեն թողնի խարոթ ու մաճ,

Իմ մեկ ու ճար ազիզ լաճ,

Քի՛ թվանքի խետ թող խաղա,

էլ թո՛ղ շքտա խալխին խարձ...

բ) Ֆ Ե Տ Ա

Թխփի, բորան մութ գիշերին,

Պըտըտում էր ֆետային.

Փամփուշտները խաչկապ կցած,

Հրացաններ ուսերնին:

Ա՛խ, ֆետայիններ, ջան՝ ֆետայիններ,

Ձեր մայրեր ձեզի դուրպան,

Մշո Սուլթան Սուրբ Կարապետ,

Ձեզի լինի օգնական:
 Ա՛խ, ֆետայիներ, ջան ֆետայիններ,
 Ձեզ հետ տարեք իմ տղեն,
 Ձեզ հետ ապրի, ձեզ հետ մեռնի,
 Ազգին մատաղ իմ տղեն:
 Թիկունքըդ լայն, թևերըդ պինդ,
 Թևերըդ պինդ պողպատից,
 Սիրել գիտես, կովիլ ճիտես,
 Դու հսկա երիտասարդ:
 Քույրըդ տանում են քյուրտերը,
 Հորդ արյունն են ծծում,
 Քու եղբայրն էլ կովի դաշտում,
 Կոտորում է թշնամուն:
 Դաշտը թողի՛ր, արոք ու մաճ.
 Իմ մեկ ու ճար ազիզ լաճ,
 Մի քիչ խաղա հրացանի հետ.
 Որ էլ շտանք քյուրդի՛ն խարձ:
 Վերքերով լի ջանֆետա եմ,
 Կը թափառի՛մ, տուն շունիմ,
 Յարիս փոխան զենքս եմ գրկեր,
 Գիշերները քուն շունիմ:

11 (60). ԿՏՐԻՃ ԱԽՊԵՐ

Կտրիճ ախպեր, պանդուխտ ախպեր,
 Բարև քեզի, ի՞նչ կրնես.
 Քո աշխարհքեն նոր եմ եկեր,
 Լուրեր ունիմ, կը լսե՞ս:
 Ի՞նչ ես նստեր, կտրիճ ախպեր,
 Այդ օտարին երկիրը.
 Քո աշխարհը սև է հագեր,
 Արցուն կտրեր գետերը:
 Քո սիրելիք հոն թողուցիր,
 Անգութ շունի բերնի մեջ.
 Կերթամ, ասիր, օտար երկիր,
 Ձեզ շեմ մոռնար մինչև վերջ:
 Կերթամ ասիր, լացող կնկանդ,
 Կերթամ նոր ուժ առնելու,

Որ պաշտպանես Հայաստանդ,
 Հաճերդ ազատ ընկերու:
 Բայց շոտ մոռցար քո խոստումներ,
 Մտքեդ ելավ քո երդիք.
 Կերևի քեզ շուտ են խաբեր,
 Յտար արևն ու երկինք:
 Կտրիճ ախպեր, ուշքի եկուր,
 Քո հայրենիքն է կանչող.
 Թուրքին, քյուրտին թվա քն ու թուր,
 Հերիք անոր տան ահ-դող:
 Կտրիճ ախպեր, ե՛լ, շոտ երթանք,
 Մեր սիրելյաց օգնելու.
 Ապա թե ոչ մի սև պատանք,
 Մոտ է անոնք ծածկելու:

12 (61). ՄԵՆՔ ՊԵՏՔ Է ԿՌՎԵՆՔ

Մենք պետք է կռվենք և ոչ լաց լինենք,
 Ազգի կորուստը զենքով ետ խլենք.
 Այսքան՝ դար լացինք, ո՞վ է լսողը,
 Մեզ ի՞նչ շահ բերեց արցունքի ծովը:
 Այլևս չլանք և ոչ լաց լինենք,
 Կրակաված սրտով մեր գործը վարենք,
 Անվեհեր քաջին այս է սրատկանում,
 Միշտ ազատ մեռնել կռվի լայն դառտում:
 Մոլի և երկշոտ տաճիկը թող լա,
 Երբ հայ քաջի դեմ կռիվ դուրս կու գա,
 Մենք վախեցող չենք մահվոց, տանջանքից,
 Եվ ոչ էլ մահու դաժան գնդակից:
 Անեծք այն հորն չի մղում որդուն.
 Որ ազգի սիրունն ա թափե արյուն,
 Ամո՞թ այն հային և բյուր նախատինք,
 Որ ազգի սիրունն չի գործո՞ւմ բարիք:

13 (62). ՉԱՅՆ ՏՈՒՐ, Ո՛Վ ՖԻՏԱ

Կուռ ու մոնջ նստած երկար մտածում,
 Չայն տուր, ո՞վ ֆիտա, ինչո՞ւ ես տրտում,

Ավա՛ղ, երկար մտածում,
 Տխուր, երկար մտածում:
 Շարժեցեք, տղերք, սրեր շողշողուն,
 Թափեցեք կրակ թշնամյաց գլխուն,
 Գազան թշնամյաց գլխուն,
 Դաժան թշնամյաց գլխուն:
 Թափենք մեր արյուն իբրև ախոյան,
 Լինի առաջնորդ մեր ազատության,
 Սիրուն, մեր ազատություն,
 Անուշ, մեր ազատություն:
 Շտապեցեք, ընկերք, խմբվել միատեղ,
 Մետաքսե դրոշակ ծածանի այնտեղ:
 Թո՛ղ միշտ ծածանի այնտեղ,
 Սիրուն, ծածանի այնտեղ:

14 (63). Հ Ա Յ Դ Ո Ւ Կ Ն Ե Ր

Խաղաղ դաշտի որդիք, լեռները ելլենք,
 Արոր, գութան մոռնաճաճ, հրացան առնենք.
 Խեղդված մեր բողոքը հայտնենք զենքերով,
 Եվ մեր արդար դատը յթենք արյունով.
 Մեր կյանք՝ մեր մահ թող լինի ազատ,
 Ճնշված հարի որդիք հարազատ*:
 Քան թե ամեն վայրկյան կենդանի մեռնիլ,
 Ազատության վճռենք աներկյուղ գոհվիլ.
 Փափուկ մահճոս հանգիստ կյանքը վայել է,
 Ով որ հայրենիքում ազատ ապրում է:
 Ըտորկության շրջթան խուլ շառաչում է.
 Ազատության ճնշված ձայնը կոչում է.
 Ազատ լեռներ թող լինի ապաստան,
 Եվ ընդարձակ ձորեր՝ ազատ գերեզման:
 Առաջ փնանք, անվախ զարնենք Համիրտին,
 Փրկենք հայ գյուղացին, հանենք վախոկեն,
 Իմաց տանք Սուլթանին անխիղճ բռնափոր,
 Մազեց հայ հրոսակաց համար պայծառ օր:

* Կրկնվում է յուրաքանչյուր տնից հետո (Մ. Կ.):

Յրված խմբեր, Հաճրն, Զեյթուն, Սըվետիա,
Շտապեն միանալ և կաղմել գունդ հայկյան.
Հայի ազատության կանգնել մի դրոշակ,
Կյանքը մահով կապված կանգնել նրա տակ:

15 (64). Ի Զ ԵՆ

Ազատության այն վառ սերը
Թունոյ տրտապ իմ սրտում,
Իմ հայրենյաց սուրբ անունը
Ինձ պատերազմ է կանչում:
 Ելե՛ք, երե՛ք Հայկազունք,
 Ելե՛ք, Հայկա զավակունք,
 Ելե՛ք, ելե՛ք, հայ եղբարք,
 Առե՛ք ձեր սուրն ու նիզակ*:
Ահա՛ եղբարք, հայ եղբայրներ,
Առե՛ք զրահ, սուր, զենքեր,
Մահը դաշտում Շավարշանա,
Մեզ հրավեր կը կարդա:
 Ա՛խ, հայրենիք, սուրբ անունդ,
 Անշեջ վառվի մեր սրտում,
 Մեր հայ եղբարց շիրիմները,
 Իրանց գիրկն են մեզ կանչում:
Այս օրերը մեր քաջ կյանքին,
Նվիրական թո՛ղ լինին,
Ո՛վ սիրում է ազատություն,
Թո՛ղ շմոռանա հայ անուն:

16 (65). Ի Վ Ր ԵՒ

Ի զե՛ն, ի վրե՛ժ գոռան, հայեր
Արյունաներկ Սասնո տարեր
Ի զե՛ն, ի վրե՛ժ, տան արձագանք,
Մշո լերինք, Տարնո սահանք:
Առյուծ Զեյթուն՝ միշտ մոլեգին
Հոգեհառաչ մորնչե ուժգին.
 «Իզեն, մի՞նչ ցերք մնանք գերի
 Արյունարբու, վատ թուրքերի»:

Կրկնվում է յուրաքանչյուր տնից հետո (Մ. Կ.):

Ի զե՛ն, հայեր, Վան և Բասեն,
 Աղի արցունք, արյուն հոսեն.
 Եփրատ, Տիգրիս, Երասխ և Կուր
 Ի վրե՛ժ մնջեն աղեկաուր.
 Կնձոն Մասիս ճակատն իր պերճ,
 Կարին, Կովկաս ձայնեն անվերջ.
 «Իզե՛ն, ալ բա՛վ ողբ, վայնասուն,
 Հոգեվարքի մեջ է Սասուն»:
 Ի զե՛ն, ի սո՛ւր, հիւնգ երկար դար
 Բողոքեցինք երկնից արդար,
 Մերժեց աստված աղոթքն հայուն,
 Եվրոպ խուլ է մեր ողբերուն:
 Մոռցավ սուլթան պարտք և օրենք,
 Քարեր խոսին, թե լռենք մենք:
 Կյանք և կամ մահ, որն ալ ուզենք,
 Պետք է առնուլ զինու ղեմ զենք:

17 (66). «ՄԵՆՔ ԱՆԿԵՂԾ ԶԻՆՎՈՐ ԵՆՔ ԱՌԱՆՁԻՆ ՎԻՃԱԿ»

Մենք անկեղծ զինվոր ենք առանձին միճակ,
 Պետք է սուրբ ծառայենք երկար ժամանակ,
 Պարսկաստանի խորքից եկեք է նամակ,
 Դնում ենք բարձով, կուշանանք տարով,
 Արյուն, սուր ու թուր,
 Պատերազմի դաշտ կսպասեն մեզի:
 Իուշմանը տվավ մեզ ջանֆիդա անուն,
 Նյդ անվան համաձայն տեսավ զորություն,
 Մենք չենք սիրել ազատ կյանքի բռնություն,
 Ուխտել ենք կովել, այդ սիրով մեռնիլ,
 Համոզված ենք, որ միայն զենքով կա հային փրկություն:
 Մոտ է գարունը, շուտով կբացվի,
 Հայի խոսքը քաջ շուտով կլավի,
 Ամենեն առաջ Անդրանիկը քաջ,
 Գոռում է, Գոշում, գնում է առաջ:

18 (67). «ՄՈՒԹ ԳԻՇԵՐԻՆ ԱՆՎԱԽ ՖԻԴԱՆ»

Մոզթ գիշերին անլախ ֆիդան
 Աղատորեն ման կուգա.

Արի գնանք մայր-Հայաստան,
Անդրանիկը դեմ կուգա:
 Հայերու մեջ վասակներու,
 Թիվը արդեն պակսում է,
 Հայ պատանիներ սուրը ձեռքին,
 Նոցա մաս-մաս մորթում է:
Անուշաբույր թարմ ծաղիկներ,
Հայ օրիորդը նվիրեց,
Շունը շեխերին ջարդել, փշրել,
Անդրանիկը վճռեց:

19 (68). ՀԱՅԳՈՒԿԻ ԵՐԳԸ

Ես պարծենալն ի՞նչ է, չի դեմ,
Եվ ուտում ալ ես շունեմ,
Միայն թե քաղցր՝ երգել գիտեմ,
Եվ զենք շարժել սուրբ սրտով:
 Բնակարանս է անտառներ,
 Անկողինս է կանաչներ,
 Իմ լապտերս է պարզ ըուանյակ,
 Եվ ինձ ուրախացնողներն են ճնճողուկներ:
Իմ եղբայրս է իմ մատուցեր,
Եվ իմ զարդս են փամփոռտներ,
Իմ սիրելին՝ իմ տարերս են,
Եվ իմ ընկերս՝ իմ մոտին:

20 (69). ԶԻՆՎՈՐԻ ԵՐԳԸ

Գնա հայ գլինվոր,
Ուրախ անխոռով,
Դեպ այդ սուրբ հրավերն անուշ ջան,
Աներկյուղ սրտով,
Առ ձեռքդ հրացան,
Կատարե պարտքդ:
Սուրբ հայրենյացդ անուշ ջան,
Մի խնայիր կյանքդ:
Դարեր են եկել, անցել գլորվել,
Ոչ ոք իրավունք, անուշ ջան
Հային չի տվել:
Ուրեմն անխոռով,

Այդ գտած գանձդ
Վերցրու պաշտպանե անուշ ջան,
Հայրենիքդ ու անձդ:
Թող ամենքը տեսնեն անսխալ հրուսթյուն
Ու ասեն հայն էլ բանի քաջություն:

21 (70). «ՂԱՐԱԲԱՂԻ ՄԵՋ ԻՆՔՍ ԾՆՎԵՑԻ»

Ղարաբաղի մեջ ինքս ծնվեցի,
Հայաստանումը զինվոր գրվեցի,
Անունս Արամ, կովի տիրահար,
Հասիր, Լևոն ջան, Պանդուխտից լուր տար*:
Օգոստոս ամսին ելանք ճանապարհ,
Քաջ ընկերներով դեպի լեռ ու ժայռ,
Ուզեցի եղբորս օգնությունն ցույց տալ,
Հասիր Լևոն ջան, Պանդուխտից լուր տար:

22 (71). «ԱԼԻՔ-ԱԼԻՔ ԿՈՒ ԳԱ ՄԱՅՐԻԿ»

Ալիք-ալիք կու գա մայրիկ,
Աղբյուրի ջուրը,
Ինչ սաստիկ է կտրում մայրիկ,
Այլազգի սուրը:
Կաթտ կերա մայրիկ,
Հալալ արա ինձ,
Կերթամ թշնամու դեմ մայրիկ,
Կսպանեն և ինձ:
Ջրբաշխ ջրեր կու գա մայրիկ,
Գետերի ջուրը,
Կերթամ թշնամու դեմ մայրիկ,
Փրկեմ մեր տունը:

23 (72). ՀԱՅՐԵՆՅԱՑ ՍԻՐՈ ՀԱՄԱՐ

Հայրենյաց սիրո համար,
Խմբեր պատրաստված են քաջ.

* Վերջին երկառույթը կրկնվում են (Ս. Կ.):

Հրացանները ուներին,
Փամփուշտները ձախ ու աջ:
 Հնազանդ կարգով շարված,
 Իրանք առյուծի արես քաջ,
 Խմբապետը հրաման տվեց,
 Գնալ դեպ հառա՛ջ, հառա՛ջ...

Ոսկեզօծ բաշրուղներով
Լազի շորեր թանկագին,
Գնում էին դեպի Սասուն,
Օգնելու Անդրանիկին:
 Հայ քաջերը դիրք մտան,
 Թշնամուն պաշարեցին,
 «Ամեն կողմից կրակ տվե՛ք,
 Կոտորեցե՛ք» գոռացին...

Յամա՛ն, եկավ ջանֆիդան,
Սարսափ տիրեց բանակին.
Փախչում էին դեպի լեռներ,
Վախկոտ զորքի րն ա՛ն դին:

24 (73). ա) ԱԼ ՈՒ ԱԼՎԱՆ

Ալ ու ալվան էս հագել,
Կարմիր լալա էս դառել,
Սուրաջի կրոր մեջքդ
Փամփուշտներով էս ծածկել:
 Ալ ու ալվան էս հագել
 Ախպեր ջան, քեզ դուրբան,
 Մեր գումանը դու էս, դու:
Ձեռքդ թվանք էս առել,
Դուղմանի դեմ էս կանգնել,
Ինձ ասա՝ գլխիդ մատաղ,
Բինիշդ ո՞վ է կարել:
 Ձեռքդ թվանք էս առել,
 Ախպեր ջան, քեզ դուրբան,
 Մեր գումանը դու էս, դու:
Առյուծի պես կանգնել էս,
Բեղերդ ոլորել էս,
Սև-թուխ բեղերուդ մատաղ,
Հաղթանակը տարել էս:

Առյուծի պես կանգնել ես,
 Ախպեր ջան, քեզ դուրբան,
 Մեր գյումանը դու ես, դու:
 Սիրտս վրեժով լցիք,
 Կրակով բորբոքեցիք,
 Ազիզ քույր, ու ախպրտանք,
 Ահա թուրա սրեցեք:
 Սիրտս վրեժով լցիք,
 Ախպեր ջան, քեզ դուրբան,
 Մեր գյումանը դու ես, դու:

բ) ԱԼ ՈՒ ԱԼՎԱՆ

Ալ ու ալվան ես դառե,
 Կարմիր լալա ես դառե,
 Ինձ ասա, քեզի մատաղ,
 Իշխիդ ո՞վ է կարե:
 Աղբեր ջան, ջան ֆիտա,
 Դուն արի, իմ կյուման*:
 Ձեռքդ առել ես թուխանք,
 Դուշմանի դեմ ես կանգնե,
 Կուրակ բարակ մեջքդ,
 Փամփուշտն երտվ ես ծածկե:
 Մեջքդ կապել ես խանչար,
 Տոթիին նախշած է խալ-խալ,
 Գոտիիդ խանչարին մատաղ,
 Կերածդ կաթը հալալ:
 Առյուծի պես կանգնել ես,
 Պեխերդ որորել ես,
 Սև ու թուխ պեխիդ մատաղ,
 Հաղթանակը տարել ես:

25 (74). ԽԱՐԲԵՐԳԻ ԺՈՂՈՎՐԳԱԿԱՆ ՊԱՐ

Ո՞վ հայ տղա, ջա՛ն տրղա,
 Կենճուկ կըյրիճ հայ տրղա.
 Թուրը ձախիդ մի՛ կախեր,

* Երկտողը կրկնվում է յուրաքանչյուր տնից հետո (Մ. Կ.):

Գըլտխդ էռջիդ մի՛ կախեր:
Լե, լե լե, լե, լե, լե, լե լե, լե*:

Ո՛վ հայ տղա, ջան տըղա,
Դե՛, նըշան առ, հա՛յ տըղա.
Թե նըշանին չը վարնես,
Քու հետըդ ո՞վ կը խաղա:

Թե դուշմընին գեմն էլլաւ,
Թուրըդ աջի՛դ թող շողա.
Ու էգեր ձեռքըդ դողա՝
Քու հետըդ ո՞վ կը խաղա:

Թե դուշմընին գեմն էլլաւ,
Կենճուկ կըջրիճ հայ տըղա.
Թուրը ձախիդ մի՛ կախեր,
Մի՛ վախնալր ու մի՛ փախիր:

Ո՛վ հայ տղա, ջա՛նձ տղա,
Պատվիդ մեռնեմ, հա՛յ տղա.
Թե նամոս չը պաշտպանես՝
Գըլխուդ կըրակ թող տեղա:

26 (75). ՔԱՅԼԵՐԳ ՄԱՐՏԱԿԱՆ

Հատաջ ընթանանք եղբայրներ,
Մարտի հրավեր կարգարով.
Հայրենյաց ազատությունը,
Գնենք մեր սուրբ արջունով:
Բավ է որքան տառապեցանք,
Բավ է որքան մենք լացինք,
Այսուհետև մարտի դաշտը
Կոխվ տալով պիտի մեռնինք.

27 (76). ՔԱՅԼԵՐԳ

Հոսահատվիլ մեղք է, ընկեր,
Արիացիր, ոտքի ել:

* Կրկնվում է յուրաքանչյուր տեղից հետո (Ս. Կ.):

նայիր փայլեց հեռվում լապտեր,
 Մենք էլ կանոններ շուտ դադար:
 Արիացիր, սիրտ առ, ընկեր,
 Շարունակենք մեր ուղին.
 Լիր, կարծեմ թե զանգակներ,
 Դողանջեցին տարերին:
 Ահա բացվեց աղոթարան,
 Վստահ, ընկեր, առաջ քալենք.
 Զինվոր ենք մենք արդարության,
 Եվ անփորձ տեղ կը հասնենք.

28 (77). «ԼՈ, ԼՈ, ԼՈ,—ՍԻՓԱՆԱ ՍԵՔ ՍԱՐԻ ՎԵՐԱ»

Լո, լո, լո.—Սիփանա սեզ սարի վերա,
 Կտրիճները շտապով գալիս են միտնում,
 Այնտեղ անվախ որդիք հսկա լերան վերա,
 Զենք ու զրահի են ընթանում*:
 Ահա վառվում են՝ զինվում,
 Սանձակոժ ձի հեծնում անհամբեր,
 Արյունը նրանց բորբոք սրտի մեջ եռում,
 Թռչում, անցնում անհամբեր,
 Զերթ Սիփանա պինդ քամին,
 Սլանում են դեպի ցած,
 Դաշտի միջին թշնամուն պատահում են,
 Եվ մեծ վրձն առնողաց
 Ահեղ կռվում նրանից առնում,
 Հատու սուսերը հանում,
 Ճեղապետին են տպանում,
 Եվ գերթ կիզող հուր՝ վառվում*:
 Այժմ բոլոր ցեղն ոտի կանգնած
 Թշնամու դեմ՝ մահառիթ մարտի է կանչում—
 Արյան մեծ վրձն թշնամուց պահանջում.
 Եվ թշնամին պարտված՝
 Թողնում փախչում սարե տար՝
 Ետ ձգելով մեծ ավար*:

* Նշված տողերը կրկնվում են (Ս. Ի.):

Արյուն թափեցին, արյունի փոխանակ,
Արյուն քամեց ծաղավի սուտեր,
Նրան հազեցած՝ դրեցին պատյան,
Եղնում են ի շեռ—սեզ Սիփանն ի վեր,
Սեզ Սիփանա կանանչ գլխին հաղթող
Ցեղն անում է, ո՛հ, մեծ խնդում,
Ամպերի թանձրության միջից,
Սիփանն ամբողջ է թնդում...
էլ չե՛ն գալ մեզ մոտ թշնամիք,
Սուր տեսան մեր պողվատիք.

29 (78). ՆՊԱՏԱԿԻՍ ՀԱՍՆԵՄ ՄԻԱՅՆ

Նպատակիս հասնեմ միայն,
Թող զիս հանեն կախաղան,
Կախաղանեն խեղդուկ ձայնով
Պիտի գոչեմ, ա՛խ Հայաստան:
Ա՛խ Հայաստան, սիրտս ու հոգիս,
Քեզ նվիրեմ՝ ընդունե,
Թե կարելի, թող ես մեռնեմ,
Թաք Հայաստան ոտքի ելնե:
Անոր սիրտն բանտն ալ մտնեմ,
Պարտ է այն՝ ինձ համար,
Ոտք ու ձեռքս շղթայակապ,
Երջանկություն է ինձ համար:
Թե մինչև իսկ աքսորվեմ ալ,
Թափառական գտնե զիս բախտ,
Հայաստանի սիրույն համար,
Փշոտ վայրեր կլլան դրախտ:
Ա՛խ Հայաստան, դու սիրո ն վայր,
Մինչ ե՞րբ այսպեա քո որդիք
Քեզնեն հեռի պիտ հառաչեն,
Իսկ դո՛ւք մինչ երբ թափառեք:
Ե՛րբ պիտի գա հայ թագավո՛ր,
Սուրբ ձեռքին, զորք հետևեն,
Դրոշակները ծածան, ծածան
Արքայական թագը գլխին:
Ա՛խ, Հայաստան աչքդ դարձու
Քեզի փնտրող որբերուն,

34 (83). ԱՌԱՎՈՏՅԱՆ ԱՐՇԱԼՈՒՅՍԻՆ

Առաջնության արշալույսին ալ ձին քրտնած տուն եկավ,
 Սիրուն կրծքից վերք ստացած ալ ձին քրտնած տուն եկավ:
 Գու ինձ առա, իմ սիրուն ձի, որտե՞ղ թողիր իմ յարին,
 Ո՞ր խոր ձորում, ո՞ր թփի տակ, անտեր թողիր իմ յարին:
 Իմ հայրենյաց բարձր լեռներ, ձեր վրայով, ձեր լահնջով,
 Յարաք յարս չի անց կացե՞լ, մնառ բարով չի առե՞լ:
 Թողեք փարվեմ ես ձեր լահնջին, համբույր տամ անցած ճամփին
 Թողեք ես լամ, ես արթատվեմ, ճամփորդ յարիտ կարոտն առն
 Մտա բաղը, բիրուլ երգեց, դիպավ արտիտ լարերին,
 Հասող Արազ, ինձ ճամփա տուր, գնամ հասնեմ իմ յարին:

35 (84). ԱՅՐԻՆ ՈՂԲԸ

Արշալույսը նորեն բացվավ,
 Ամպ ու գամպեն թոն կուգա,
 Ալ ձին եկավ, անտեր եկավ,
 Ա՛խ, իմ յարը տուն շեկավ:
 Լույսը բացվավ, որուր բացվավ,
 Ալ ձին քրտնած ներս ինկավ,
 Սիրուն կրծքին վերք ստացած,
 Արյունթաթախ ներս ինկավ:
 Ա՛խ, սիրուն ձի, դու ինձ առա,
 Ո՞րտեղ թողիր իմ յարը,
 Ո՞ր ձորի մեջ, ո՞ր քարի տակ,
 Անտեր թողիր իմ յարը:
 Ամպեր եկան, մութը պատեց,
 Մինակ նստած կուլամ ես,
 Սիրելիես, կորած յարես,
 Սուգ ու շիվան կանեմ ես:

36 (85) ա. ՄԱՅՐԸ ԻՐ ՈՐԳՈՒՆ

Այն քաջ մարդու շապիկն է,
 Որ իմ ձեռքովս կարեցի,
 Արյունոտ է, կարմիր ներկած,
 Արտասուքով լվացի:

Վաշվշելով արցունք թափում,
 Ափն է ծեծում իր զվարթ:
 Հարսի ափում՝ կովից եկած,
 Շապիկն է սուրբ իր յարի,
 Ալ ու փթիթ արևով ներկած,
 Կարմիր արևով ջիգյարի:
 Ու իր յարի շապկի վրա,
 Հարսն է լալիս, մթանձոում,
 Ջուրը զոպալ՝ արյունավա,
 Հետք տխուր վշտում:

38 87). ԵՐԳԻՉՆԵՐ

Շաղ նատեր է թփերուն,
 Կու ցորա ինչոր մարջան,
 Խորոտն ի նե ման կուգա,
 Թեն ընցուցած ապրջան:
 Նազկտալով դունդունաց,
 Դարձավ ուր բոլորն իշեց,
 Լելեի պոչ բաց թորկեց,
 Բլբուլ ձենն ուրան քշեց:
 Կտուցն ի բաց խեղճ հարվանն,
 Ճղան նստած կիրիշկեր,
 Խորոտի ձենն ուր հոգին,
 Տեղնուտեղը կու քամեր:
 Խորոտ շատ լաց-մղկտաց:
 Գովաց Սատունն ու Խնոս,
 Կտրիճներուն միտ բերեց,
 Ախ-վախ քաշեց շուրի լուս:
 Բլբուլի սիրտ կտրտալ,
 Հոգին տեղեն կու փախեր,
 Գովք մ'էլ ինք եբոր ըսեց
 Լտողի սիրտ կու խաղեր:
 Էրկուս ձեն ձենի տվին,
 Վառին, թորկիկն ըմենուն,
 Յարին ու վարդին մոռցան,
 Գովացին մլր քաջերուն:
 Գովքն անուշ էր ու մարուլ,
 Ինչոր ժամու մեղեդին,

Նետի պես ծակեր կրնցներ
Կէրթեր հասներ շուր հոգին՝
Երբոր գովացին պրծան,
Պագիկ առան մեկ մեկուց,
Բլթուլ թռավ դիպա դաշտ,
Խորտան հեռեցավ հոնկուց:

39 (88) ՀԱՅ ԿԱՄԱՎՈՐՆԵՐ

Հայ կամավորներ,
Ազատ որդիներ,
Կայնած թուրքի դեմ,
Առյուծի նման:
Մենք պետք է կովենք,
Ի սեր ազգության,
Եղնինք հայ զինվոր
Սուրբ ազատության*:

Այսքան դար լացինք
Ո՞վ է լսողը,
Մեզ ի՞նչ շահ բերեց
Արցունքի ցողը:

40 (89). ԿԱՄԱՎՈՐՆԵՐՈՒ ԵՐԳԸ

Կամավոր հայ զինվոր ենք,
Պատերազմի կը վազենք,
Վրեժի մեջ մկրտված,
Թուրքի ենք ծարսված:
Կեցցե քաջ Անդրանիկ և ընկերներ,
Կեցցե միշտ հայ կամավոր,
Միշտ կեցցեն, միշտ կեցցեն հերոսներ*:
Թող թուրքերը իմանան,
Բանակաները հայկական,
Կը կոտորենք աջ ու ձախ
Կամավոր ենք, շունինք վախ:

* Կրկնել յուրաքանչյուր տնից հետո (Մ. Կ.):

** Կրկնել յուրաքանչյուր տնից հետո (Մ. Կ.):

Երթանք դեպի Հայաստան,
Պարզենք դրոշը հայկական,
Որուն տեսք են պանծալի
Թող վատ թուրքը տարսափի:

41 (9). ԱՌԱՔԵԼՈՑ ՎԱՆՔԻ ԿՌԻՎԸ

Պաշարման մեջ է թարգմանչած տուրք վանք,
Որ զնա պատեց թուրք զորաց փաղանգ,
Ահա կը լսվի որբոց աղաղակ,
Ահա օգնության կող է մեզ զանգակ:
Պաշարված են հոն Անդրանիկ, Գևորգ,
Վաթսուն որբերով անտեր և անօք,
Ելեք, ո՛հ, հայեր, մի մնաք շեղոք,
Զքանդեն զվանք թուրքեր անողոք:
Զանգակի հնչյուն հասավ մինչ Սատուն,
Օգնություն կանչեց զքաջ Հարություն,
Որ յուր հետ առավ զկալեցի Ղազար
Զայնեց Համբարձման՝ ելիր, ո՛հ եղբայր:
Ավաղ, այն ատեն շկար Համբարձում,
Կնքած էր յուր կյանք, ննջած ի շիրմում,
Մի փոքրիկ խոսմբով հեվ ի հեվ ելան,
Գագաթ Սիմ սարին, անդր վար իջան:
Զայնեց վանքի մեջ պաշարյալ եղբայր.
Քաջ եղեք, ահա կօգնե ձեզ առտված,
Քաջին հրացան գոռաց ի բարձունս,
Դեպի վանք դիմեց հետ յուր ընկերաց:
Պատահեցան հոն զորաց շղթային,
Երեք զորք մեկեն զլորին գետին,
Ցրվեցան զորքեր, մոտեցան վանքին,
Բայց վիրավորված հասան փափագին:
Ինկավ և նույնպես կալեցի Ղազար,
Սնտոքա քաջեր ունկնդիր եղբարք,
Բայց վանքի կողմեն տեղացուց գնդակ,
Ցիրուցան ըրավ թշնամու բանակ:
Հաղթություն, գոչեց, առինք հաղթանակ,
Հայի փրկության կանգնել դրոշակ,
Կամ մեռնինք, չըլանք մենք ազգին ծանակ,
Կամ հաղթենք, լինինք հայ ազգին պարծանք:

42 (91). ՍԻՓԱՆԱ ՉՈՐՍ ԿՈՂՄ

Սիփանա շորս կողմ տար էր,
 Զալքմ թոփշին նշնդար էր,
 Այնքան զարկեր, մարդ կվառեր,
 Զուլում-զուլում դատաստան էր*:
 Ոչ հալ ոմնենք, էվել հավատ,
 Քար կհալինք, դարձանք երկաթ,
 էդ ... թուրքերուն շեղնինք ույաթ:
 Չևրքեր ժափիմ՝ հրացան չկա,
 Մեջքս նայիմ՝ պատրոն չկա,
 Չար թշնամին հետևես կուգա,
 Վերև նայիմ՝ ասող կվիլա,
 Գետին նայիմ՝ ջուր ու տիլ ա,
 Մեր, երխու տեր նստի գիլա:
 Արև ելավ, մինչև մտավ,
 Երիտասարդի ջանդակ ընկավ,
 Հայ գերութենեն շաղատվավ,
 Զուլում-զուլում՝ դատաստան էր,
 էդ ... տաճիկ մարդասպան էր:

43 (92). ՂԱՐՍԻՑ ԴՈՒՐՍ ԵԿԱՆ

Ղարսից դուրս եկան, Թաղբուր ժողվեցան,
 Նույն գյուղի մեջ կարգով շարվեցան,
 Գիշերվա ժամի զանգերը ղողանջեցին,
 Քաջերը սուրբ հաղորդութուն ատացան:
 Քաջ Թումանը՝ խնդրեց թշնամյաց—
 Չլսեցին հերոսին, զոհվեցան միասին**:
 Քաջերը կանգնեցին սուրբ սեղանի առաջ,
 Երբվեցին միասին սուրբ դրոշը բռնած,
 Քաջ խմբապետ Թումանը առաջն էր կանդնած,
 Չայն տվեց, եղբայրք, գնանք դեպ առաջ:
 Շտապով գիշերը գյուղից դուրս եկան,
 Արշալույսը բացվեց Բուրիկ աղբյուր հասան,
 Անպիտան թշնամիները շուտով տեսան,
 Երկու կողմից օգնության հասան:

* Վերջին տողը կրկնվում է II, III, IV տների վերջում (Մ. Կ.):
 ** կրկնվում է յուրաքանչյուր տնից հետո (Մ. Կ.):

Ղալա-Բողազից անշուշտ նկատեցին,
 Թշնամիքը քաջերի՛ն՝ պաշարեցին,
 Օգնող չեղավ, անօգնական մնացին,
 Հույսները կտրեցին ու ալնպես զոհվեցին:
 Քաջ Որսորդ Գևորգը չկտրեց հույսը,
 Սուրբ դրոշակը պարզեց տասնապետ Պետրոսը,
 Գնդակով թաղում էին թշնամյաց հույսը,
 Անվեհեր կռիւում էր Քյոսա հերոսը:
 Մերտնի քահանան բռնել է խաչը,
 Թումանից խնդրեց այսպես Գուրգենի քաջը,
 Կրակ բանալնք դեպի թշնամու շարքը,
 Չի կարելի, ասաց խորամիտ քաջը:
 Թումանյանցը մտածում էր մեր վիճակը,
 Ասաց. մի բանաք սոխի վրա կրակ
 Սոսկալի կը լինի մեր վիճակ,
 Թող մեր եղբայրներ քններ մեր վիճակ:

44 (93). «ԽԱՔԵՑ ՏԱՐԱՎ ՇՈՒՆ ՕՎԱԳԻՆ»

Խաբեց տարավ շուն Օվագին,
 Մտտեցուց Բաղեշ քաղաքին,
 Լուր էր տվել ժամանակին,
 Գնաց մատնեց Լեոն-փաշին:
 Ասկյար փաթթեց Մուշն ու Փափշեն,
 Ջանֆիդալիներ ելան գեղեն,
 Կուլան-կողբան մեր ժողովուրդ,
 Աստված տա նրանց աեր ու դուրթ:
 Ջարկած Օվանես էցկած է,
 Մյուս տղաքներ տեսած է,
 Գացած Սերոփին ասած է,
 Սերոփ ասաց՝ քիչ ըսպասե:
 Կալրապետ շալիեց Օվանես,
 Արյունը թափավ ըռեզ-ըռեզ,
 Տարավ դրեց մոտ խոտի դեզ,
 Թոփշոնն զարկեց քաջ մարդու պես:
 Այ աղլարա օրմիշ յարա,
 Բին ասկյարա բարեն-բարա՛:

Հազար ինն հարուր տասներկու թվին,
 Խմբեն շարժում եղավ Տաճկաստանն հողեն,
 Իմաստուն մարդիկներ շուտ վկայեցին,
 Երևում են պատերազմին տեղերը:
 Թխֆլիս կետրոն ընտրվեցան ելաս,
 Նպատակներս դեպի Սասուն գնալն է,
 Գնացինք Բաշ գեղ մասնավորվեցանք,
 Նպատակներս դեպի Սասուն գնալն է:
 Սուլթան Համիդն ըսավ.—Շատ պարիտարները շիներ եմ,
 Չորս կողմերը թնդանոթները շարել եմ,
 Թեֆլիս փաշան դեմդ կովի հանել եմ,
 Տեսնիս կ'սարսափիս, կուտասս զենքերդ:
 Խան Պետրոս ըսավ.—Ինչատս զոռ է,
 Գոմաց Չորը առած եմ, աչքերդ քոռ է,
 Խելքդ կորսված է, միտքդ մորթր է,
 Նպատակս դեպի Սասուն գնալն է:
 Սուլթան Համիդն ըսավ.—Շատ ե[ն] ղորքերս,
 Ճանապարհիդ շինված ունիմ բերդերս,
 Վրեդ կովի կը հանեմ անթիվ քյուրդերս,
 Տեսնես՝ կը սարսափես, կուտասս զենքերդ:
 Պատվերս առած իմ հայրիկես,
 Պատերազմ ունեմ, արի ասպարեզ,
 Գնդակ գցեմ, քեզ կը հեռացնեմ իմ սարես,
 Նպատակս դեպի Սասուն գնալն է:

46 (95). ԱՏԱՆԱՅԻ ԿՈՏՈՐԱԾԸ

Կոտորածն անգութ, հայերը թող լան,
 Անապատ դարձավ շքեղ Ատանան,
 Կրակը, սուրը ու անխիղճ թալան,
 Ռուբենի տունը, ա՛խ, ըրավ վերան:
 Ալ մի՛ տար լույսդ, պայծառ արեգակ,
 Լուսինն, շուրջ կապե դուն սոսզի մանյակ,
 Անցավ մեր երկրեն հարավի խորշակ,
 Չորցուց, թոռնեցուց ծառ-ծաղիկ համակ:
 Բոպե մը շանցավ ու հարց խեղճեր,

Ինկան սուրին տակ խուժանին ահեղ,
Ժամեր ու դպրոց բոցի մեջ կորան,
Բյուրավոր հայեր անխնա մեռան:

Անզգա անօրեն վատոր տրբ թողուց
Զավակը մորմեն, հարսը իր փեսեն,
Ճեվատն անզգամ, Ատիլը գծուծ,
Կերան կշտացան հայու արյունեն:

Պարապ է ավա՛ղ, հարուստ Ատանան,
Մոխիր է դարձեր ամբողջ Կիլիկյան,
Միայն ապրեցավ Հաճընի տիրոջն,
Ինչո՞ւ չարժիր ապառաժ Զեյթուն:

Երեք օր գիշեր կրակը մեջեն,
Թշնամիուլն սուրբ, գնդակը դրան,
Զնջեցին հայը երկրին երեւեն,
Արյուն կը վազե մեր ջիւնջ գետերեն:

Ալ բավ է որքան վատերուն լուծը
Կրեցինք, թողունք մեր լացն ու կոծը,
Օտարին տունը ալ չէ ապահով,
Հալ հողերու վրա մեռնինք մենք փառքով:

47 (96). ա) ՎԱՂԱՐՇԱԿԻ ԵՐԳԸ

Տոլպանտու գյուղ գինվորվեցա,
Ճամբա ելա մոլորեցա,
Հորվերան եկա, ետ դարձա:
Ամոթ քեզի, շուն Համիդ:

Մեշի մեջը մնացինք փոստն,
Զհանդիպանք շեկ ուռուսին,
Բոլորի ձեռքերն էր մուտին,
Քեզի կուգան, Համիդ Սուլթան:

Վաղարշակն եմ, ելա Սուրբ խաչ,
Ընկեր, առա Պետրոսը քաջ,
Կատարեց ազգին պահանջը,
Լավ հիմացիր, Համիդ Սուլթան:

Կոիվ կենեմ գոռգոռալեն,
Զվինցիք քոռացան լալեն,
Սարերեն ջանդակ կրելեն,
Ամոթ քեզի, Համիդ Սուլթան:

Քաջ Վարդանն եմ մտա յառը,
Քուրդն ու զորքը զարկի խառը,
Պետրոսն ազատեց ծառը,
Լավ հիմացիր, Համիր Սուլթան:
Երգենք Սիմոնի անունը,
Վաղարշակի սուրբ արյունը,
Թախտոդ կը բլզում գարունը,
Լավ հիմացիր, Համիր Սուլթան:

բ) ՀԱՄԻԴ ՍՈՒԼԹԱՆԻ.

Սալամաթ գյուղից զինվորվեցանք,
Ճամփա ելանք մոլորվեցանք,
Թոփերն եկան, մենք ետ դարձանք,
Ամոթ քեզի, Համիր Սուլթան:
Խմբապետը Վաղարշակը,
Վահանը պարզեց դրոշակը,
Վալադ Գևորգ, Համալակը,
Ի՞նչ արեցիր, Համիր Սուլթան:
Վաղարշակն ելավ սուրբ խաչ,
Զինվորներից Պետրոսն էր քաջ,
Կկատարեր ազգի պահանջ,
Լավ իմացի, Համիր Սուլթան:
Սուլթ անտառից դուրս եկավ փռախն,
Բոլորի գենք էր մոռախն,
Զեա դիմանա շեկ ոտախն,
Կզանք դեպի փեղ, Համիր Սուլթան:
Երգենք Սիմոնի անունը,
Վաղարշակի սուրբ արյունը,
Թաղթդ կիլի էս գարունը,
Լավ իմացի, Սուլթան Համիր:

գ) «ԴՈՒՐԲԱՆՂՈՒ ԳՅՈՒՂ ԶԻՆԱՎՈՐՎԱՆ»

Դուրբանդու գյուղ զինավորվան,
Ճամպա ելան, մոլորվեցան,
Հոփվերան գացին, ետ դառան,
Մի խնդանա, Համիր Սուլթան,

Մի խնդանառ, կարմիր գազան*:
 Վաղարշակը եկավ Սուրխաթ,
 Ընկերն եղավ Պետրոսն քոջ,
 Կատարեց իր ազգի պահանջ,
 Լավ իմանաս, կարմիր գազան,
 Լավ իմանաս, Համիդ Սուլթան:
 Վաղարշակի սուրբ անունը,
 Քեզ չի մնա առդ արլունը,
 Թախտեր կքանդինք գարունը,
 Լավ իմանաս, Համիդ Սուլթան,
 Լավ իմանաս, կարմիր գազան:

48 (97). «ԴԱՐԲԱՆԴ ՍԱՐԸ ԽԻՍ Ս.ՆԱՌԻԿ»

Դարբանդ սարը խիտտ անառիկ,
 Յուր շրջակայք թուրք ու տաճիկ,
 Համազարկեր վրաս քացին,
 Ես շտեսա ալ ոչ մեկին:
 Հանկարծ վրաս ութ հատ գնդակ,
 Թափեց կարկուծի նմանակ,
 Հայոց ազգին եմ նահատակ,
 Ինձ պաշարեց թուրքի բանակ:
 Ընկերներս վախեն փախան,
 Ես մնացի մեջ իմ արյան,
 Ինձ մերկացուց թուրքի խուժան,
 Տարավ շորերս, անգին հրացան:
 Մարդո եղբայր, դու շատ մի՛ լար,
 Իմ վերքերս խոր, անհամար,
 Ես զոհվեցա աղբիս համար,
 Նպատակիս այս էր հարմար:
 Հայրս, մայրս, մացե՛ք քարով,
 Ես գնում եմ հազար տարով,
 Քսան տարի է իմ հասակս,
 Բախտս ընձի խփեց քարով:
 Մուշեղ էր անուն գլխավորին,
 Թիլվիչի Սաքուլից տարին,

* Յուրաքանչյուր տան առաջին երկտողը և վերջին եռատողը երգելու ժամա կրկնվում են (Մ. Բ.):

Թուրք-հայկական կոտորածին,
Ինձ խփեցին Դարբանդ սարին:

49 (98). «ԹԱԼԱՆՆ ԷԿԱՎ, ԹԱԼՆԵՑ ՏԱՐԱՎ ՄԵՐ ՄԱԼԸ»

Թարանն էկավ, թալնեց տարավ մեր մալը,
Քյաֆուրն էկավ, զարկեց տարավ մեր մալը*:
 Քուրտն էկավ տարի կողեն,
 Խարաճ վերուց մըր հողեն,
 Չարկեց էնոր ու աստկըցուց,
 Իրիցու տղա Պողեն:
Պառեկ դեմ էրինք սարին,
Աչքս ընկավ դիմաց քարին,
Դուշման մըզի քաշեց աուր,
Էլ ետ չ'գա էն տարին:
 Ալ քողով խարսնեք տարան,
 Մընք մացիկնք գիլու բերան,
 Մըր ճրժերն ու աղջրկները,
 Չընք գինա, թե դո՞ր կորան:
Կտրի՛ճ, թևերդի քշտե՛.
Շոճն շեխի կողեն բշտե՛,
Մենձ ու պզտիկ խըտ հիտրաց,
Դու մեկ որըբով կորշտե՛:
 Էլ չկա օր ու արև,
 Կտրավ մըր անտուշ բարև,
 Աստված գըմեն կու տեսնա,
 Նայտուեկ մըր գլխու վերև:
Չուլոսմ մեկ էղած՝
Չորս կողերս են բուլբրած,
Չոռբութենով մըր տավար,
Թալնեցին էղած-չէղած:
 Գրող խեղդա Ալոյին,
 Սպանեց խեղճ Գալոյին,
 Ղարաղուրդուշուն դիպնի
 Կաճեացի շուն՝ Սըլոյին:
Խորիմ շեխ Սոֆու գլուխ,
Օր չը կտրեր մըր տան մուխ,

* Կրկնել յուրաքանչյուր տնից հետո (Մ. Բ.):

Դիլաք կէնիմ աստրօուց,
Օր կտրի ուր օջիսի ծովս:

50 (99). «ԹՈՒՐՔԸ ԵԿԱՎ, ԱՆՑԱՎ ՔԸՆԱՑ»

Թուրքը եկավ, անցավ քրնաց,
Կեղին արնով սարը լվաց,
Նոշեն կեղին ճարը կրտուի,
Թաքչելու տեղ կու փնտուի:
Սաղ նոշենը ավըրվեցավ,
Ճայելն երուն կապեց տարավ,
Եխդարն երուն թըրի առավ,
Կեղը շինեց յարա-յարա:
Թուրքը եկավ ջարթեց քնաց,
Նոշեն կեղը մարթ չէ մնաց,
Թուրքին փաշեն կրակի գար,
Սըրտին մեջը հեշ խեղջ չկար:

51 (100). «ԼՍԵՔ, ՉԵԶԻ ՊԱՏՄԵՄ ԿՌՎԻ ՄԻ ՄԱՍԸ»

Լտեք, ձեզի պատմեմ կովի մի մասը,
Բայբուրդու լեռներեն էկավ վնասը,
Մեր պոլկը զոհ գնաց, մնաց մի մասը,
Քարդ քարի վրա շմնա, Բայբուրդ:

Դեռ լույս չէր ծագել թոփերը խոտան,
Ղարսա կողմէն մեզի ինդատ չհասավ,
Օլթվա կողմեն էլ թուրքերը եկան,
Քարդ քարի վրա շմնա, Բայբուրդ:

Մե կողմեն պլիմոտ, մե կողմեն թոփեր,
Կարծես թե երկնքեն կարկոտ կթափեր,
Գեներալ Բարաթովը՝ զորքին կխաբեր,
Քարդ քարի վրա շմնա, Բայբուրդ:

Բայբուրդու տարերը հագան ալ արոմն,
Սալդատներու համար բացվավ սե գարուն,
Ա՛խ ճիտը տակը գար Բարաթովներու,
Քարդ քարի վրա շմնար, Բայբուրդ:

52 (101). ԲԱՅՔՈՒՐԴ

Ահա պատմեմ ձրզի Բայքուրդա բասը,
Քամբախի լեռներուց հասավ վնասը.
Երեք մասը քնաց, մնաց մի մասը,
Քարդ քարի վրա շմնա, Բայքուրդ,
Սարդ սարի վրա շմնա, Բայքուրդ:
 Թոփեր քաշեցին Պարսկաստան կացին,
 Խեղճ հայերը կերի մնացին,
 Քույր ու մայրիկներ նստան ու շքին,
 Քարդ քարի վրա շմնա, Բայքուրդ,
 Սարդ սարի վրա շմնա, Բայքուրդ:
Մի նամակ կրիմ, ճամփիմ մայրիկիս,
Թող լավ պայե քնքուշ բալեքիս,
Թող Ենոքին կառքե, թորկե Ալեքըս,
Քարդ քարի վրա շմնա, Բայքուրդ,
Սարդ սարի վրա շմնա, Բայքուրդ:

53 (102). «ՍՈՒԹՈՒ ԲԵԿՆ ՀԱԿՈՒԻՆ ԽԱՓԵՑ,
ՍԱՐՔՈՒԱՂ ՏԱՐԱՎ»

Սութո բեկն, Հակոբին խաբեց, Սարքուաղ տարավ,
Որ գլուխը կտրեին, զենքն ու ձին առնեին,
Հրմը ձիու տեղակ՝ ճակտին գրուլեն առավ,
Մառի պես ըկավ ինքը, խուլամները փախան,

Հակոբի սիրտիցը կաղզվան հանին,
Հայ քաջի դոշեն Գեորգեի խաչ կախին,
Սութոյին լալով տարան Սարքուաղի գոռները,
Թող աստված կանանչ պահե քաջ Հակոբի ձեռները:

54 (103). ՂԱՐՍԱ ՀՈՂ ՈՒ ԶՈՒՐԸ...

Ղարսա հող ու ջուրը արնով շախված էր,
Երիտասարդները անտեր թաղված էր.
Տունը միջին ծակված էր, տուն չըկար,
Եխպարս գերի էր, մե հատ ըուր չըկար:
Հագածս չուքի էր, ոչխարի բուրդ էր,
Քեռու տարողը մայրիկ, անօրա թուրք էր:

Զանգերը զարկեցին, ժողովուրդը քամեցին,
լըցին մարաք, մայրիկ, կրակ թողնեցին:

Արի, յար ջան, արի, գնանք խաս բախշեն,
Հետն էլ վերցնենք, յարո ջան, տազն ու քյամանըն:

55 (104). ա) Ա.Լ.ԱՇԿԵՐՏՑԻՔ ԲԱՐՁԱՆ, ԳԱՑԻՆ

Ալաշկերտցիք բարձան, գացին,
Մուշ, Բրլանուխ նըստան, լացին.
Իրանց մանուկներ մոռացին.
Զուլո՛ւմ, զուլո՛ւմ դատաստան էր.
Գերի մընաց գերդատանըս:
Վերև նայեմ, ատաղղ փելա,
Ներքև նայեմ, արուն—տիլ ա.
Մեր՝ որդու տեր նատի կ'իլա.
Զուլո՛ւմ, զուլո՛ւմ դատաստան էր,
Գերի մընաց գերդատանըս:

բ) «Ա.Լ.ԱՇԿԵՐՏՑԻՔ ՊԱՐՑԱՆ ԿԱՑԻՆ»

Ալաշկերտցիք պարցան կնցին,
Մուշ-Բուլանըխ նատան լացին,
Իրանց մանուկներ կորցուցին.
Զուլում-զուլում դատաստան էր.
Տեր իմ աստված, էդ ի՞նչ պան էր:
Ալաշկերտու տեղք դուզ էր,
... օտանցին Կավկազ կուզեր,
Գաղտականներ մնացին դոսը.
Զուլում-զուլում դատաստան էր.
Տեր իմ աստված, էդ ի՞նչ պան էր:
Իգդըրա ճամփեն օլոր-մոլոր,
Քամբախտ Արան դարձավ խոլոր,
Մեր խեղճ հայեր մնացին մոլոր,
Զուլում-զուլում դատաստան էր.
Տեր իմ աստված, էդ ի՞նչ պան էր:

1

56 (105). «ՄԱԶՄԱՆՈՎԸ ԳՐԵՑ ՔՅԱՄԱԼ-ԲԵԿ ՓԱՇԻՆ»

Մազմանովը գրեց Քյամալ-բեկ փաշին,
Ասեց.— Այս նամակը տվեք Արտաշին,

Օլթին թող դատարկի մինչև վաղ ճաշին:
 Սուլթանը լսելով այսպես հրաման,
 Ասեց.— Հայերը ինչ են, որ դառնան իշխան,
 Ղարափց եմ վրձնորոտ դեպի Երևան:
 Մազմանովը լսեց Ղարսի վտանգը,
 Տեսավ կքայքայվի ամբողջ բանակը,
 Իր կողքից քաշելով ատրճանակը,
 Իզուր զոհ տվեց իր քաղցր կյանքը:
 Մազմանովի դիակ բերին ըստանցին,
 էտ անիրավ հայեր թողին գնացին:
 Դուք անիրավ հայեր, բոլորդ կոտորվեք,
 Մազմանովի դիակ գերի մի թողեք:
 Հայեր մտրովին, լցվին վագոնը,
 Մազմանովի դիակ թողին բալկոնը:

Գ. ԱՌԱՆՁԻՆ ԱՆՀԱՏՆԵՐԻ ՆՎԻՐՎԱԾ ԵՐԳԵՐ

1 (106). ԱՂԱՍԻ ԵՎ ԸՆԿԵՐՔ ՅՈՒՐ

Այն որ ծանոթ է պատմության ազգին,
 Ճանաչե վահան, Մոսշեղ, Գարեգին,
 Նոքա գրնացին, տեր ետ մեզ կըրկին,
 Աեգ Կարոն, Մուսեն և քաջն Աղասին:
 Այրի՛ն պաշտպանք մեր ազգին,
 Կարոն, Մուսեն, Աղասին,
 Կեցցե՛ն դյուցազք մեր ազգին,
 Կարոն, Մուսեն, Աղասին*:
 Միշտ պիտի պարծի Քանաքեռ ավան,
 Որ ծրնավ ձեզ պետ կորյուն անձրման.
 Դուք Արարատա ամուր ախոյան,
 Փառք և ցընծություն Ասքանազյան տան:
 Մատիս, Արագած, Նրպատ և Ջիրավն,
 Սիրով տեղի տան ձեր սուրբ միության.
 Դուք նոքա գըլխին կեցե՛ք Հայաստան,
 Ուր տեղ վրտանգ կա, հասե՛ք օգնության:

* Կրկնվում է յուրաքանչյուր տնից հետո (Ծ. Կ.):

Մինչ մեր սե բաղդեն՝ Սատանն այն գազան
 Լըրկեր խեղճ Հայոց՝ վըշտոք զանազան,
 Դուք նորա դարձաք սարսափ հափիտյան,
 Զորս նորին վանյալ տարայք ցիրուցան:
 Զի մտոնար Անին զայն ձեր հաղթություն,
 Որով թշնամին արարիք նրկոն,
 Այնու հայ գերլաց հասաք հօգնություն,
 Խոսմբ-խոսմբ փրկեցիք դառնալ յօտրյանց տուն:

2 (107). «ՄՆԱՔ ԲԱՐՅԱՎ, ՍՈՒՐ, ՀՐԱՑԱՆ»

Մնաք բարյա՛վ, տուր, հրացան.
 Մնաք բարյա՛վ ընկերներ,
 Անցան օրեր ազատության,
 Եկան բանտ ու կապանքներ:
 Երբ ես վառված ատերությամբ,
 Դեպ գարշելի բռնություն,
 Թռչում էի կատաղությամբ,
 Տալ եղբարցա օգնություն:
 Այնժամ անհագ տիրտա լի էր,
 Մաքուր և տուրք փղձերով,
 Կյանքիս գնով նա ուզում էր,
 Տալ խեղճ հային սեր, գորով:
 Բայց թշնամին ինձ թակարդեց,
 Պղծեց սերս սրբալից,
 Անպատվության դրոշմ դրեց,
 Գործի վրա սխրալից:
 Բայց ծանր շեն կապանքներս,
 Մոթ բանտը չէ ինձ տանջող,
 Ո՛հ, այլևս թշնամու դեմ,
 Զեմ անհողդողդ մարտնչող:
 Սակայն եթե նորից ազատ,
 Վրճակված է ինձ լինել,
 Այնժամ՝ տուրք ձեռս առաօ,
 Կելեմ նորից մարտնչել:
 Եվ կատաղած սրտիս հագր,
 Այդ սրովը ես կառնեմ,

Եվ թշնամու գարշ վարմունքը

Իր երեսին կը զարնեմ:

Գերեզմանիս քարին վրա,

Սերըդ պիրով դու երգիր,

Եվ փոխանակ իմ երեսին,

Շիրմիս քարին համբուրիր:

Մընաք բարյավ, սուր, հրացան,

Մընաք բարյավ, ընկերներ:

Անցան օրերս ազատության,

Եկան բանտի շղթաներ:

Գերեզմանիս շորս բոլորը,

Վարդ, մանիշակ թո՛ղ բուսնին,

Իմ հայրենյաց խե՛ղճ զավակունք:

Այս վարդերով զբոսնին:

3 (108). ա) «ԵՐԲ ԱԼԵԿՈՄ ԾՈՎԻ ՎՐԱ.»

Երբ ալեկոծ ծովի վրա,

Իմ մակույկը խորտակվի՝

Ես փրփրադեզ ալյաց միջին

Դեռ իմ հոսթս շեմ կտրի:

Բորոր ուժով և համարձակ,

Բազուկներս կշարժեմ,

Ալիքները պատանելով,

Դեպի ափը կը թռչեմ:

Անհավասար այս կովի մեջ,

Թե ուժերս ինձ թողնեն,

Ալիքները հորձանք տալով,

Թե դեպ անդունդ ինձ նետեն:

Այն ժամանակ գեթ սփոփանք,

Ես կգտնեմ նրա մեջ,

Որ մեռնում եմ քաջի նման,

Կռիվ տալով մի՛նչև վերջ:

բ) ՀԱՌԱԶԱՆՔ ՎՇՏԱՑՅԱԼ ՍՐՏԻ

ՍԱՐԳԻՍԶԱՆ ԿՈՒԿՈՒՆՅԱՆԻ

Երբ ալեկոծ ծովուն վրա,

Իմ մակույկս խորտակվի,

Եւ փրփրագեղ ալլաց մեջը,
 Դեռ իմ հուշաս շեմ կտրեր:
 Բոլոր ուժովս և համարձակ,
 Բազուկներս կը շարժեմ,
 Ալիքները պատանելով,
 Դեպի ափունք կը թռչիմ:
 Անհավասար այս կռիւն մեջ,
 Թե ուժերս ինձ թողնեն,
 Ալիքները հորձանք տարով,
 Դեպի անդունդ զիս մղեն:
 Այն ժամանակ գեթ սփոփանք,
 Եւ գտնում եմ նրա մեջ,
 Որ մեռնում եմ քաջի նման,
 Կռիւմ տարով միտնչև վերջ:
 Եւ Կուկունյան Սարգիս անուն,
 Աքսորման մեջ ինկած եմ,
 Ազատություն տիրույն համար,
 Կյանքս ու հոգիս զոհած եմ:
 Ձեռքերս շղթա, ոտքերս շղթա,
 Մութ բանտին մեջ ինկած եմ,
 Հայրենիքի տիրույն համար,
 Կյանքս ու հոգիս զոհած եմ:

4 (109). ԿՈՒԿՈՒՆՅԱՆԻ ԵՐԳԸ

Թողել եմ վաթանս, ընկել դարբերար,
 Խմածս արտաստուք է, կերածս զահրոտմար,
 Մահվան մկրատը կուզե կտրել կյանքիս լարը,
 Կոռնեկ, մեր վաթանից ի՞նչ լուր բերեցիր:
 Մի տեղում թողել եմ մայր, քույր, եղբայրներ,
 Մի տեղում ամուսին և գառ զավակներ,
 Սևաջան իմ կյանքի անցյալ փայլ օրեր,
 Կոռնեկ, մեր վաթանից ի՞նչ լուր բերիր ինձ:
 Հյուսիսի խորքերում ա՛խ-վա՛խ եմ կանչում,
 Արջուն արտատունքներով Աստղիկըս եմ հիշում,
 Աստղեր-արև-լուսնյակ նայել եմ ոստում,
 Կոռնեկ, մեր վաթանից ի՞նչ լուր բերիր ինձ:
 Կոռնեկ, քեզի մատաղ, շատ բարեկերս տար,
 Ասիր նրանց՝ կարոտը չի տալ ինձ դադար,

Թե չմեռնեմ կտեսնեմ նորասնց մինչ նոր դար,
Կտունկ, մեր վաթանկից ի՞նչ լուր բերիր ինձ:
Կտունկ, ես Կուկոսնյանն եմ, հոգիս վերավոր.
Ցավերս մեկ չէ, հազար չէ, աջ բյուրավոր,
Կօզնե ինձ սուրբ Սարգիս, զորեղ ձիավոր,
Կտունկ, մեր վաթանկից ի՞նչ լուր բերիր ինձ:

5 (110). «ՇՂԹԱՅԱԿԱՊ ԲԱՆՏՈՒՄ ՆՍՏԱԾ ԿՈՂԻԱՍ»

Շղթայակապ բանտոսմ նստած կողբամ,
Սև է տարին ամիս, շաբաթ, օր իսկ, ժամ,
Ազատության որուր փակ է առաջիտ,
Մտիկ տվող չկա ցավ ու հառաչիս:
Անգոսթ բախտի երկաթե ձեռքն ինձ ճնշեց,
Սրտիս վերա ծանրանարով, շունչս կտրեց,
Անընկճելի պողպատ կամքս փշրեց,
Բախտի դեմը գլուխս խոնարհ հաղթվեց:
Հեռացա հայր-մայր, եղբայր, քույրերից,
Զավակներիցս, պրտիս մտտիկ ամոսանից,
Որոնց համար վառ արյունս ցամաքեց,
Նորանց աիրույն կյաքնիս հովը խորտակվեց:
Մռայլ երկինք, մռայլ բնություն, մռայլ բանտ,
Անգթության ձեռին իմ կյանքն է պատանդ,
Զուրկ արևից, զուրկ ատողերից, զուրկ լուսնից,
Զուրկ բնության ազատ օդը ծծելուց:
Ինձ կասեն. թո՛ղ քո պաշտելի հայրենիք,
Գնա հյոստիս, այդ է ճակատիդ սև կնիք,
Այնտեղ պետք է թաղվեա օտար հողի տակ,
Օտար արծիվը քրքրելու է քո դիակ:
Կըզա փրկիչ, ազատիչ սուրբ հրեշտակ,
Զի թողնիլ ինձ բռնության լծի տակ,
Նա կարբե ճակատիս քաված անարդ մուր,
Թույլ չի տալ, որ քամեմ մահվան դառն մրուր:

6 (111). ԿՈՒԿՈՒՆՅԱՆ

Հեռացել եմ Հայրենիքից,
Եվ իմ ծնող մայրիկից,

Ինձ տանում են Սիրբիրիա,
 Գուցե հետ չգամ նորից:
 Այս ինչ դժբախտ վիճակ է,
 Որ մենակ նստած բանտում,
 Ինչպես սոխակ գեղեցիկ,
 Չարչարվում եմ վանդակում:
 Ես ընկերներ շատ ունեի,
 Բայց բոլորն էլ պետքական,
 Հենց որ բանտն ընկա ես,
 էլ չեն հիշում մեկ անգամ:
 Անցան օրերս գեղեցիկ,
 Անցան ժամերս թանկագին,
 Ինձ տանում են Սիրբիրիա,
 Գուցե հետ չգամ նորից:

7 (112). ա) ՔԱՉ ԱՐԱԲՈՅԻ ԵՐԳԸ

Գրող տանի քուրդ Աբուլին,
 Սպաներ է ջոջ ափոջին,
 Իլլաջ մացեր Արաբոջին,
 Չարթի՛ր լատ, մըռնի՛մ քըզի:
 Չուր ե՞ք մնամ էլու դոներ,
 էրթամ գտնեմ զի՛մ խեղճ գառներ,
 Ջրեմ զի՛մ բոստընի ծառներ.
 Չարթի՛ր լատ, մըռնի՛մ քըզի:
 Ի՛են իրիշկե գալող ո՞րն է,
 Քաջ Արաբո բաղդավորն է,
 Կարմիր իրիցանց զինվորն է.
 Չարթի՛ր լատ, մըռնի՛մ քըզի:
 Խեղճ մշեցին մեռավ լարով,
 Հեռու երկրներ ման գալով,
 Մեռավ թուրքի պարտքեր տալով.
 Չարթի՛ր լատ, մըռնի՛մ քըզի:
 Ելեք կայնե՛ք, կտրի՛ճ Խերան,
 Ոտով գացե՛ք առաջ ուրան,
 Սալլաթ Մեհրու բաժին խուրբան,
 Չարթի՛ր լատ, մըռնի՛մ քըզի:
 Սեֆի՛լ, շիվար մացած ձագեր,
 էղած անտեր, բնավեր խավքեր,

Տե՛ր դու փրկէ, պահէ ճշօ՛ւր,
Զարթի՛ր լատ, մըռնիմ քըզի:

բ) ՄՇԵՑՈՒ ԵՐԳԸ

Զուր ե՞րբ մնանք զէլու դռներ,
Երթամ գտնիմ զիմ խեղճ գառնե՛ր,
Սուքեմ զիմ պախշաչիս ծառնե՛ր,
Զարթի՛ր լատ, մռնիմ քըզի:

Խեղճ մշեցի՛ն մեռավ լալով,
Ստար երկիրներ մանգալով,
Մեռավ թուրքի պարսոքը տալով,
Զարթի՛ր լատ, մռնիմ քըզի:

Գրող տանի քուրդ Հատոյին,
Որ շապաններ ջոջ Ափոյին,
Իլաճ մացեր Արաքոյին,
Զարթի՛ր լատ, մռնիմ քըզի:

Դեն իրիշկե՛ գալող ո՞րձն ա,
Քաջ Արաքո բաղդամիորձն ա,
Կարմիր իրիցանց զինվորն ա,
Զարթի՛ր լատ, մռնիմ քըզի:

գ) ՄՇԵՑՈՒ ՄՈՐ ՕՐՈՐՈՑԱՅԻՆ ԵՐԳԸ

Խուժան ասկեր զգեղ պաշարե՛,
Մոր ու մանգան ծեռային կապե՛,
Մըգա գիկա սըրե մըզի,
Զարթնիր, լատ, մեռնիմ քըզի:

էլի վերունք թվանք, զառվել,
Հըդ թուրքերոսն գուզիմ կուլէլ,
Սուլթան գուզե ջնջե մըզի,
Զարթնիր, լատ, մեռնիմ քըզի:

Ի՞նչ անիծեմ թուրք ըսկըրին,
Որ սպանեց մեծ ապոյին,
Զմըր հուս թողեց վըր օրորոցին,
Զարթնիր, լատ, մեռնիմ քըզի:

Խեղճ մշեցի՛ն մեռավ լալով,

Օտար երկրներ ման գալով,
Դեռավ խճլխի պարտքը տալով,
Զարթնիր, լաո, մեռնիմ քրզի:
Զուր ե՞րբ մնամ էրու դռներ,
էրթամ գրտնիմ զիմ խեղճ գառներ,
Զուրթիմ զիմ բախշան ու ծառներ,
Զարթնիր, լաո, մեռնիմ քրզի:

դ) ՄՇԵՑՈՒ ԵՐԳԸ

Խեղճ մշեցիք մնացին լալով,
Երկրե-երկիր ման գալով,
Մեռան թուրքին հարկ տալով,
Զարթնի՛ր լաո, մեռնիմ քեզի:
Զարթնի՛ր, զարթնի՛ր, գնա Սասուն,
Գնա Սասուն, օգնե հայուն:
Բոբիկ ոտքով շուր Ախթամաո,
Ելնեմ երթամ հայու համար,
Զեր օգնական սուրբ տիրամայր,
Զարթնի՛ր, լաո, մեռնիմ քեզի:
Գրողը տանի քուրդ Հասոյին,
Որ սպանել է ջոջ Ափոյին,
էլ ճար շմնաց Արաբոյին,
Զարթնի՛ր լաո, մեռնիմ քեզի,
Զարթնի՛ր, զարթնի՛ր, գնա Սասուն,
Գնա Սասուն, օգնե հայուն:

Ց (113). ԴԵՐՈՅԱՆԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Դերոյան Տիգրան, Մքո և Արշակ՝,
Դաշտ Կուրուբաշա եղան նահատակ,
Քաջ երիտասարդ Վասպուրականի
Դերոյան Տիգրան, անուն ցանկալի:
Նա յուր խմբի մեջ հրեշտակի նման,
էնոր սև օրն էր քաջ Դերոյանի,
Համիդ զորքեր շրջապատեցին,
Երեք հայ զինվոր սայլով բերեցին:
Բոլոր հայերուս սրտերն այրեցին,
Զար կուսակալի փափագ լցուցին,

Քաջ երիտասարդներ կուլան ու կողքան.
Եվ միշտ կը կանչեն Դերոյան Տիգրան:
 էնա մատնիչներ
Մեջ Կուրուբաշա,
Պիտի որ լինեն
Նման վասակա:

9 (114). ՎԱԶԳԵՆԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Հայրուկ, մի վախնար քրդի գնդակից,
Նա մահաբեր չէ քաջերիդ համար,
Քո «ջան-Ֆիդայի» ահեղ անոմից,
Քչուրդը սոսկում է ինչպես դիվահար:

Անե՛ք հրացան ու ելեք հանդես,
Տանջանքի մեջ է ձեր մայր-հայրենիք.
Մի՞թե չեք լսում, նա կանչում է ձեզ,
«Օգնության արիք, հարազատ որդիք»:

Ձեր հրացանը վրեժով լցրեք,
Ջարդեք թշնամուն, թշնամուն գազան,
Դուք ձեր մոր սիրոմն զարկեք ու ընկեք,
Միայն թե կեցցե՛, կեցցե՛ Հայաստան:

10 (115). ա) ՍԱՔՈՅԻ ԵՐԳԸ¹

Այն օրը, որ ես քեզ տեսա էլ ուրիշին՝ չը սիրեցի,
Գիշե՛ր-ցերեկ աղաչելով՝ քաջիդ կյանք, արև խնդրեցի,
Այդ պատճառով շատ սիրեցի, որտեղ տեսա սևքաղտեցի²,
Սևքարիդ դուրբան, Սաքո ջան՝ ջան ջիվան ջան:
Բոբիկ ոտով ուխտ գնացի, փառք աստծո մուրազիս հասա,
Այն ինչ երջանիկ օր էր, որ քեզ սկզբո՞ւմ Դերիկ³ տեսա,
Դերիկիդ դուրբան, Սաքո ջան, ջան հոգի ջան:
Հարց արեցի վարդապետին, ասի՝ ո՞վ է այդ աբեղան,
— Աբեղա չէ, հոգիս, զինվոր է այդ սիրուն տղան,
Զինվորիդ դուրբան, Սաքո ջան, ջան՝ ասլան ջան:
Պատարագը վերջացրին, գնացին զարկերու նշան,
Մեկդին Պետո՞ւ, մեկդին Կարո՞, ինչ սիրելի ընկերներ կան,

Ընկերիդ դուրբան, Սաքո ջան, ջան աւլան ջան:
Երկար հաղթությունից հետո տանջանքների դեմ կռվելով,
Անհաղթ ջան-ֆիդան, մեծ մարդ կոչման արժանացար,
Այդ դեպքումն էլ պատմության մեջ անհաղթելի փառք տաացար
Անհաղթիդ դուրբան Սաքո ջան, ջան հայրուկ ջան:

բ) ՍԱՔՈՅԻ ԵՐԳԸ

Այն օրը որ քեզ տեսայ,
էլ ուրիշ յար չընտրեցի,
Քո պատճառով շատ սիրեցի,
Որտեղ տեսա սեքարեցի,
Սեքարիտ դուրբան, Սաքո ջան հո՛յ:

Բոբիկ ոտքով ուխտ գնացի,
Փառք աստծու, մուրադիս հասա,
Ախ, ինչ երջանիկ օր էր, որ
Քեզ սկզբում Դերիկ տեսա,
Դերիկիտ դուրբան, Սաքո ջան, հո՛յ, Սաքո ջան հո՛յ:

Հարցրեցի վարդապետից,
Ասի՛ ռստի՞ց է աբեղան,
Ասաց. աբեղա չէ, հոգիս,
Հայրուկ է այդ սիրտան տղան,
Հայրուկիտ դուրբան, Սաքո ջան, հո՛յ:
Սաքո ջան, հո՛յ:

Պատարագից վերջ հրացանով,
Գնացինք զարկելու նշան,
Մեկ դին Կարո, մեկ դին Պետո,
Ինչ սիրելի բնկերներ կան,
Ընկերիտ դուրբան, Սաքո ջան, հո՛յ:
Սաքո ջան, հո՛յ:

Թոիր Սաքո, Ասլան բալա,
Դադ-Քարամի կարմիր արջուն,
Ժողովուրդը պատմությաննուզ
Քեզ տվել է հազար անուն,
Անունիտ դուրբան, Սաքո ջան, հո՛յ:

Չհասկացող ընկերներդ
Քեզ ղրկեցին զենքից զրկված,
Հազարներու դեմ դնող մարդ
Քեզ մի հատիկ քուրդն է բռնած,
Լսիր, մայրիկտ լալիս է,
Մայրիկիտ ղուրբան, Սաքո ջան, հո՛յ:

11 (116). ԴԺՈՒՔ-ՀՐԱՅՐԻ ԵՐԳԸ

Գերեզմանիս թող արձանի՞ն վրա,
Գրեն, հաղթության, թե կոթող է սա,
Թող տեսնե Հայաստան, թող կարդան հայ քաջեր,
Տեսնեն յուրյանց ընկեր,
Նահատակ է պառկեր,
Ծոցն Հայաստանի:
Անձնվեր և քաջ Ղազարյանի պես,
Ցուցնեն քաջութուն քաջ Արմենի պես
Գալարի՞ն աղիքներ, թափին դադջ արցունքների,
Տեսնեն յուրյանց ընկեր,
Նահատակ է պառկեր,
Ծոցն Հայաստանի:
Հոսսով եմ կրնաքած աշացս վերջին քուն,
Տեսնե Հայաստան յուր ազատություն,
Իմ գերեզմանիս քով թող կայնին տու ձայնեն,
Ահա ազատություն,
Եվ ահա փրկություն,
Քաղցր Հայաստանի:
Հանգչին ոսկորն եր մեջ իմ տապանին,
Տեսնեն փրկություն մայր Հայաստանին:
Այն ատեն թող կնքեն իմ գերեզմանիս վեմ,
Ազատ դրոշակներով,
Հայու զինվորներով, ֆեդայիներով:

12 (117). ԳՈՒՐԳԵՆԻՒ ԵՐԳԸ

Սասնո լեռներում զինված ոսթ տղա,
Իրանց խմբապետ Գուրգեն և Ռուբեն,
Սասուն ելնելով, զենքեր վերցնելով
Մինչև ապրիլ լեռներ ման գալով:

Օրը հինգշաբթի Յրոնք տեղ հասան,
 Տղայոց խումբը մարտի մեջ մտան,
 Այդ գյուղի քոխվեն՝ մըն էր մուսուլման,
 Յուր երկու որդին վալունը լուր տարան:
 Հլու հրամանով հավաքվավ զորքը,
 Թալլի-էֆենդին առաջնորդ ընկավ,
 Օրը ուրբաթ Յրոնք գեղը հասան,
 Տղայոց խումբը մարտի մեջ մտավ:
 Թալլի-էֆենդին ըսավ ահիշուն,
 Ռուբեն կանչեց,— Գուրգեն, զարկ էդ շուն,
 Հրացան բացվեցավ, կոնակին դիպավ,
 Ու շար թշնամին գետին փռվեցավ....
 Այդ որ լսեցին, խոտ ու գազ բերին,
 Մարտի շորս կողմը կրակ վառեցին:
 Ով հայե՛ր, հայե՛ր, հասեք օգնության
 Գուրգեն կըզոհվի ի սեր ազգության:
 Խմբապետ Գուրգեն առջուծի նման,
 Երկու ընկերով մարտից դուրս էլան:
 Գնդակ պարպելով դեպի տար գնացին,
 Վատ թուրքի զորքը ընկավ ետևից....

13 (118). ԳՈՒՐԳԵՆԻ ԵՎ ՌՈՒԲԵՆԻ՝ ԵՐԳԸ

Պատիժ ու բանտ քեզ կը տպասե,
 Քեզ, ով դիմալոր ազատության,
 Կապանք, շղթայք քու բաժինդ են,
 Այդ է օրենք քաղաքական:
 Թող ապագան, հայու զավակ,
 Քեզ նվիրե փառաց պսակ*,
 Ամեն մանուկ յուր մոր գրկին,
 Ապրի Ռուբեն, յուր Սուրմալին,
 Կըսե կերպեր ուրախ-ուրախ,
 Շուն Դալիպին շքսեր ավաղ:
 Պարոն Գուրգեն հառաջ վազեց.
 Հարդանոցի դուռ խորտակեց,
 Կովե՛ք, սողերք, պոռաց կանչեց,
 Թշնամիներ գետին փռեց:

* Կրկնվում է յուրաքանչյուր տնից հետո (Մ. Կ.):

14 (119). ՍԵՐՈՔԻՒ ԵՐԳԸ

Առյուծն ելավ Սոսրուխ գյուղեն,
 Ինքն և իրան ջուխտակ տղեն։
 Թող խապարն փ գա, հայու զավակ,
 Քեզ կը նվիրեմ առանց սրակ*։

Առյուծն ելավ, ձագերն էլ հետ,
 Ղրկեցին Մարմուրադ գեղ,
 Հիտոտա ըլի փաշայի հետ,
 Պատերազմելու թուրքի հետ։

Անդրեյ եղբայր, գացեք բարով,
 Ես ուխտել եմ հարյուր տարով,
 Նամակ գրեմ էլի արի,
 Հարց քաջեր չեն դադարի։

Կուր տվեցին Մշու փաշին,
 Փաշեն կանչեց թեջի պաշին.
 Բոլոր աշխարհ թել կը քաշվմ,
 Ի գան Սուլուխ, Սերոբ տեսնին։

Անդրեյ եղբայր, գացեք բարով,
 Ես ուխտել եմ հարյուր տարով,
 Նամակ գրեմ էլի արի,
 Հայոց քաջեր չեն դադարի։

Թագավորը խիտտ հրամայեց,
 Չորքեր ղրկեց Սերոբ տանին,
 Սերոբ կանչեց Ամրամանին,
 Կեցցես Սերոբ, մեր փաշեն է։

15 (120). ՍԵՐՈՔ ՓԱՇԱՅԻ ԵՐԳԸ

Գրնդակ որոտաց նոյեմբեր ամսուն,
 Պաշարված ենք մենք, իմ սիրուն Սոսե,
 Վեր առ մոսինդ, քաջություն հոս է,
 Քո սիրած Սերոբին օրհնյալ օրն այս է։

Չայն տվավ Սոսեն.— Սերոբ ջան, հոս եմ.
 Չինված, պատրաստված ձայնիդ կսպասեմ.
 Քեզի հետ կովելու, քու կողքին մեռնելու,
 Լեմեն օր, ամեն ժամ, պատրաստ է Սոսեն։

* Վերջին երկու տողը կրկնվում է յուրաքանչյուր տան վերջում (Ծ. Կ.)։

Իսկ քո Սերոբը, կյանքիդ հատորը,
Արյունով ներկեց Տալիտրիկ ձորը,
Առյուծի նախածքով նայում էր բոլորը,
Հաղթական կռվի մեջ էր ամբողջ օրը:

— Չայն տո՛ւր Անդրանիկ, կենսատու ընկեր,
Արդյոք այս պահուստ ո՞ր լեռն ես պառկել,
Ոսկեթել մազեր, երեսդ ես ծածկել,
Հաղթական բազուկով մոտինդ ես գրկել:
Հասիր Անդրանիկ, հասիր օգնության,
Սերոբ կզանվի ի տեր ազգովսյան,
Դե՛ հասիր, շո՛ւտ հասիր, կտրիճ խմբերով,
Սերոբ կզանվի իր զավակներով:

16 (121). ՍԵՐՈԲ ՓԱՇԱՅԻ ԵՐԳԸ

Ով որ քաջ է՝ ինչ կը սպասե,
Արդեն ժամանակ է, թող գա,
Մահ—պատերազմի օրհաս է,
Ով որ անվախ քաջ է՝ թող գա:
Կամ կռվենք, պարպենք, վերջանանք,
Կամ զենքով փրկովսյուն ըստանանք,
Կռվելով փրկենք Հայաստան,
Ազնիվ մտածողը թող գա:
Այս մեր Սատոսն, սարե Սիփան,
Կռիվ ոսնե[ն] միշտ անխափան,
Կռվելով փրկենք Հայաստան,
Այս հույս ունեցողը թող գա:
Այս հինգ դար է մեզ կսպանեն,
Բռնի կրոնքեն կը հանեն,
Մեր կին, աղջիկներ կը տանեն,
Պատիվ ունեցողը թող գա:
Երկաթե մարդ, քարե հոգի,
Վրեժխնդիր լինի թուրքին,
Անվախ քարի տակ շոքողը,
Անսխալ խփողը թող գա:
Վերջապես մենք ունինք կռիվ,
Զենքով պիտի մաքրենք հաշիվ,
Մեր հայրենյաց փառքն ու պատիվ՝
Սերոբ-փաշային սիրողը թող գա:

Բոլոր աշխարհում
 Լսվեց քո անուն.
 Առյուծ քաջարի,
 Աղբյուր ջան,
 Հայոց աշխարհի:
 Հայության անուն
 Խիտտ բարձրացուցիր.
 Քնած սրտեր,
 Աղբյուր ջան,
 Դու բորբոքեցիր:
 Մեզի օրինակ
 Թողուցիր գացիր.
 Երխտասարդաց,
 Աղբյուր ջան,
 Դուռներ բաց արիր:
 Քաղցր հայրենիքդ
 Բնավ չթողիր.
 Մինչև վերջին շունչ,
 Աղբյուր ջան,
 Պատերազմեցիր:
 Սուրբ գործ սիրեցիր,
 Խումբեր կազմեցիր.
 Թյուրք և քյուրտ,
 Աղբյուր ջան,
 Սարսափեցուցիր:
 Բաղեշ վիլայեթ
 Ոտքի կանգնեցրիր.
 Խեղճ ժողովրդին,
 Աղբյուր ջան,
 Հոգի, հույս տվիր:
 Գիշեր և ցորեկ
 Ախլաթ լալիս է.
 Անդադար կը կոչե,
 Աղբյուր ջան,
 Սերոբ և Սոսե:
 Այժմ Կնջում ես
 Ու հողի տակին.

Մեզի թողնելով,
Աղբյուր ջան,
Օգնել հայ ազգին:
Սիրով Աղբյուրի
Կործին հետևինք.
Վրեժ կը գոչե,
Աղբյուր ջան,
Հայեր, վրեժ առնենք.

18 (123). ԱՂԲՅՈՒՐ

Խլաթի գավառ,
Սոխորդ գեղ ըսված,
Իրեն բնակից՝
Աղբյուր ջան,
Բարիքով լցված:
Պողոս, Գրիգոր՝
Թյուրքին տիրական,
Կուզեն վերջացնել,
Աղբյուր ջան,
Ամբողջ Հայաստան:
Պողոս, Գրիգոր
Խորհուրդ կազմեցին,
Թյուրք ոստիկաններ,
Աղբյուր ջան,
Ամբողջ կանչեցին:
Սանաթ տըվեցին,
Նորեն խրկեցին,
Թեղուտ ու Սոխորդ,
Աղբյուր ջան,
Հանկարծ պատեցին:
Անիծած Դավիթ
«Աղա ջան» կանչեց.
Կեղծությամբ ըսաց—
Աղբյուր ջան,
Թե զորք մեզ պատեց:
Անիծյալ ըլլա
Դավիթ ծնած տեղ,
Ավերակ դառնար.

Աղբյուր ջան,
 Կոշտան՝ ըսված գեղ:
 Սոխորդա վերև՝
 Նամրուտ մեծ սարեն,
 Յուցակ տըվավ մեզ,
 Աղբյուր ջան,
 Զեն մոսիներեն:
 Բաղեշ վիլայեթ,
 Անոն Սալվի-Չոր.
 Սոսի կը կանչե.
 «Հոգի ջան,
 Կյանքդ ազգին տուր:
 Կեցցե՛ քաջ Աղբյուր
 Եվ իր մոսիներն.
 Հիսոն և հինգ գորք
 Աղբյուր ջան,
 Ըրավ ցան ու ցիր:
 Անունդ էր Աղբյուր
 «Մինչև Ռոսաց Դուռ
 — Աշոտ կը գրեր —
 Աղբյուր ջան,
 Կտրա՛, վճիռ տուր»:

19 (124). ա) ՍԵՐՈՒՔ ՓԱՇԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Գլուխդ Բաղեշ և մարմինդ ի Մուշ,
 Հովի պես անցար դու քաջի նմուշ,
 Անունիդ մատաղ, թուրքի աչքի փուշ,
 Աղբեր Սերոբ ջան, անունդ քաղցր-անուշ:
 Անմահ դյուցազն հլաթա,
 Հսկա կորյուն նեմրութա,
 Հայերուս փառք և բաղձանք,
 Քեզ մատաղ, Սերոբ փաշա:
 Ասկից վերջ Բաղեշ քեզ պիտի հիշե,
 Եվ հորդ արցունքներ միշտ պիտի թափե,
 Գլուխդ, գերեզմանդ երբ նա կտեսնե,
 Աղբեր Սերոբ ջան, միշտ պիտի կանչե:
 Հողի տակ ննջե, դուն զավակ Հայկա,
 Անունդ ազգիս մեջ միշտ պիտի մնա,

Հայք քեզ կոչեցին դյուցազն իլաթա,
Թուրքը սարսափած քեզ կասե փաշա:
Սարե Սիփան, Սև սար, Գրգուռ և Նեմրուխ,
Որք են մնացել, քաշեն քո կարոտ,
Երկիր դող հանիր անցար քո խմբով,
Աղբեր Սերոբ ջան, մաշվանք քո սիրով:
Մենք քո ընկերներ կուխտենք երգումով,
Որ վեր սար ելնենք մեր զենք զրահով,
Երթալ միշտ լեցուն փուշ և տատասկով,
Աղբեր Սերոբ ջան, քո ճանապարհով:

**բ) ՍԱՍՆԱ ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԵՐՈՍ,
ՆԱՀԱՏԱԿՎԱԾ ԱՂԲՅՈՒՐ ՍԵՐՈԲԻ ԵՐԳԸ**

Գլխուխղ ի Բաղեշ, մարմինդ ալ ի Մուշ
Աղբյուր Սերոբ ջան, անունդ քաղցր, անուշ:

Հայք քեզ կոչեցին «դյուցազն իլաթա»
Ոտխք սարսափած՝ լսինք քեզ «փաշա»:

Անունիդ մատաղ, դուշմնի աչքին՝ փուշ.
Ու կը շողշողաս քաջի դու նըմուշ:

Ննջե անմոռաց, կորյունըդ Հաջկա,
Անունդ ազգիս մեջ պիտի միշտ մընա:

Քեզմե որք մնացինք, Աղբյուր Սերոբ ջան,
Քեզ կոթող՝ Գրգուռ, Նեմրուխ ու Սիփան:

20 (125). ՍՈՍԵՒԻ ԵՐԳԸ

Գյալեգյուզան դումանի,
Հալմ չոխտուր յամանի,
Ասկյար գյալդի դումանի,
Վեր կաց, դու տես, Սերոբ ջան:
Էլ չեմ ասում, Սերոբ ջան,
Գլխիդ մատաղ, հերոս ջան,
Վեր կաց, վերցրու հրացան,
Ինձ կտանեն գերովթյան:

Ասկյարն էկավ ժամու դուռ,
Սոսեն ասեց՝ դուրբին տուր,

Հաջերի վիզ մնաց ծռռ,
 Վեր կաց, դու տես, Սերոբ ջան:
 էլ չեմ ասում, Սերոբ ջան,
 Բավ է կանչեմ, հերոս ջան,
 Վեր կաց, վերցրու հրացան,
 Ինձ մի թողնի գերության:
 Աղջո, քու տուն քանդեցիր,
 Ինչո՞ւ Սերոբին մատնեցիր,
 Հաջերուն գերի տվեցիր,
 Վեր կաց, դատես, Սերոբ ջան:
 Բավ է կանչեմ, Սերոբ ջան:
 [էլ չեմ ասում, հերոս ջան],
 Վեր կաց վերցրու հրացան,
 Ազգդ մի թող գերության:

21 (126). «ՊՈՒՏԿԵ ԹՈՒՆԻՒՐ, ԳԱՐԵ ԽԱՅ»

Պուտկե թունդիր, գարե խաց.
 Սերոբն էկավ, ոտներ թաց,
 Սոսեն ըսավ. «Սերոբ ջան,
 Ասքարն էկավ վեց խազար,
 Տուր մավիղեր, ելնիմ դուս,
 Զըրկեմ, տպանեմ զոսմանդար»:
 Ես Սերոբն եմ սողորթեցի,
 Ելա նամրութ, կանա, մացի:

22 (127). ՔՆԻՐ ՈՐԴՅԱԿ

Մեռանք, վառանք այս տանջանքով,
 Պետք է խիենք տիրոջ կամքով,
 Շուտ ազատենք մեր գերիներ,
 Մեր խնդրանքով, սուրբ տանջանքով:
 Քնիր զավակ, քնիր որդյակ,
 Բավ է մնանք գերության տակ,
 Քնիր, մեծացիր ու զորացիր,
 Որ թշնամուն խիես քնդակ:
 Գյալեգյուզան խումբ կազմեցինք,
 Կես գիշերին թշնամուն վախցուցինք,
 Պարոն Լևոնին՝ խփեցին,

Մեր վառ հույսեր կորցուցին:
Սոսեն ասաց.— Սերոբ, իմ աշիշ լույս,
Առ մառազեր, Էլիբ դուրս,
Թե կսպանվես մեր հայ ազգին,
Դու կհասնես երկնի փառքին:

23 (128). ՍԵՐԵՄՃՅԱՆԻ. ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Վերքերով քի ջանֆեղա եմ,
Թափառական տուն շունեմ,
Յարիս փոխան զենքս եմ գրկել,
Մի տեղ հանգիստ քուն շունեմ:
Արյունոտ երկիր, սուգ ու շիվան,
Ինձ դուրս կանչեց փակ կյանքից,
Տանջված հայրենիքի սերը,
Զվախեցուց ինձ վտանգից:
Ես կոչվեցա ջանֆիդայի,
Դարձա զինվոր գաղափարի.
Թող իմ թափած արյան շիթեր,
Օրինակ դառնա հայ զինվորի:
Ահա հանգիստ հող կմտնեմ,
Հույսս դուք եք, ընկերներ,
Շարունակեք մեր սուրբ գոյ ծը,
[Հայոց ազգի] վեհ քաջեր:

24 (129). ԵՐԳ ԱՇՈԹ ԹԱԹՈՒԼԻ

Ելզըզ քյոշքից հրաման տվեց դահիճ Սուլթանը,
Մնաք բարև ազնիվ ընկերք, մոտ է կյանքիս վտխճանը:
Կարմրագույն պատանքս բանտի պատեն մեխել են.
Դիվապաշտպան անգութ ֆարմանը գլխիս վերան կախել են
Թող շիթակ ինձ թուրքն, թողնե հողի երեսին,
Թող կատարե անգութ ֆարման գազանական հանդիսին:
Ես պաշտել եմ գաղափար, ոսխտել եմ զոհվել ազգիս.
Կախազանի անգութ սարսափ, չի փոխիլ իմ սուրբ վճիռս:
Իայց դուք ազնիվ ընկերներ, ձեր սրտի մեջ գերեզման
Թող թաթուլին հանդերձներով, մահս հիշեք մշտական:
Արև լուսնի կարոտով, երկար տարու տանջանքով,
Էրված, վառված իմ կյանքին վերջ դրեց իմ թշնամին:

Սոսկոսմն ասափոր, պատեց Մշո դաշտ,
 Նորեն հառաչեց հեք Սուլթան անհաշտ,
 Սարսափը մեծ էր, վախցալմ օսմանցին,
 Ղումանտար, կանչեց Քոսի պինպաշին,
 Հասիր բանակով, ապստամբ Սուլուխ,
 Սկսի կրակ, բարձրանա վեր մոսխ:
 Ազատ որդիներ Գեորգ¹ և Ռուբեն
 Ինչ միջոց պետք է որ ի գործ դնեն,
 Ուզեցին քաշվիլ ի սեր գյուղացուց,
 Պիճնպաշին կովո փողը հնչեցուց,
 Տասնյակ զատվելով տղերք դիրք առին,
 Աստված կանչելով կրակ բաց արին:
 Կովեցեք, տղերք, Գեորգ կը ձայներ,
 Տաքցավ հրացան, վառեց գնդակներ,
 Ի մեջ մեծ հուզման քաջ ֆիտաներին,
 Ավրեր էր հրացան Գեորգ Չամուշին,
 Երբ ինք անտարբեր հրացան կը քններ,
 Գնդակի կայծ մը ձախ կողմ կը մտներ:
 Զարնվեր էր Գեորգ, սարկերի ապան,
 Իր զենքին նայեց մեկ ալ իր արյան,
 Ուղղեց մոսխնը իր նպատակին,
 Ոռնաց, վար լինկալ Քոսա պիճնպաշին.
 Երբ ինկած տեղից ուզեց վեր կայնել,
 Հասավ Մքոյից գնդակ մահաբեր:
 Տանիքն ընկողմած Գեորգ կը դիտեր,
 Զարկեք, անխնա, տղերք, կը ձայներ,
 Թող մեր հրացանի որոտման ձայնեն,
 Սարսափի Սուլթան Երտրդի գահեն:
 Դեհ կովի՛նք, տղերք, մի՞նչև շուն՛չ վերջին:
 Արժանի լինինք փառաց պոսակին:
 Տաճկաց բանակը կոտրած սգափոր,
 Դարձավ դեպի Մուշ սանճագ սևափոր,
 Կորուստը մեծ էր, հաղթանակ շքեղ,
 Վերանա լինի քամբախտ Սուլուխ գեղ,
 Ղարսեցի Հակոն, Կալեն Սպաղանցին,
 Երկու կտրիճներ նահատակվեցին:

Արևն օր անցավ Իննակյան սարեն,
 Մարտագուլ կանչեց ռազմագետ Ռուբեն,
 Սարհատ, սիրական հետերնիդ տարեք
 Կանանչ դաշտի մեջ զքաջն պառկեցուցեք:
 Եվ արտատվախառըն ֆերաչինները,
 Համբուրել գացին Գեորգ Չավուշին:
 Լուսին բարձրացավ դեպ երկինք կամար
 Մշո դաշտ տրտում, տխուր կերևար,
 է, մնաս բարյա՛վ, հառաչեց Սարհատ,
 Ա՛խ, շտեսա զքեզ վայրկյան մը ազատ:
 Փչեց վերջին շունչ, լսավ լոսնակին.
 Սիրո ողջու՛յնս տար Անդրանիկ պետին:
 Մեռնիմ քեզ, լուսնակ գոհար պատվական,
 Անտոք, Ֆրրֆրրքար, Տարոն սիրական,
 Քեզ պիտ գան պատմեն հայ հերոսներին,
 Երբ որ գաս անցնիս Մշո սարերեն,
 Սաչքի-Դուրանի պառկած քաջերին,
 Վրեժխնդրության ձայնիւ կը հնչեն:

26 (131). ա) ԳԵՎՈՐԳ ՉԱՎՈՒՇԻ ՀԻՇԱՏԱԿԻՆ

Հազար ին հարյուր յոթ թվականին,
 Չքնաղ մալխաի քսան և յոթին,
 Տոն է բազմաշխատ մահվան Գեորգին,
 Սասնո հարազատ մեծանուն քաջին:
 Որ գրկած հողը հայրենի երկրին,
 Մոտ քսան տարի ծառայեց ազգին,
 Կռվեցավ անվերջ հետը տուշմանին,
 Միշտ հաղթեց մեկով անոնց հազարին:
 Վերջին կռիվ մ'ալ կը սպասեր քաջին,
 Պրսակիլու զինք փառաց երկնային,
 Եվ ահա զորքը պաշարեց Սուլուխ,
 Եռաց կռիվ մ'ալ ինչպես հրաբուխ:
 Հառաջ արշավեց Քոսա պինպաշին,
 Կանչեց. — Ֆետաչիք, մահն է ձեր բաժին:
 Որոտաց Գեորգ. — Անիրավ տուշման,
 Եկուր թանկ կյանքդ ծախեմ շատ աժան:
 Հարվածը խոսքեն շատ աժան չեղավ,

Իսկույն պինպաշին ձիեն վար ինկավ,
 Երբ ինկած տեղից ուզեց վեր կանգնել,
 Հասավ Մքոյից գնդակ մահաբեր:
 Վրևժ, ընկերներ, դիմենք դեպի մահ,
 Պարոն Ռուբենը մոնչեց անահ,
 Ալ չվախենանք թշնամու սրից,
 Ազատ մեռնիր քաղցր է ամենից:
 Քաջի մոսինը գոռաց երեք ժամ,
 Երկինք ու երկիր թնդաց մի անգամ,
 Խիստ իրարանցում եղավ զորաց մեջ,
 Փովոզ դիականց, չկար թիվ ու վերջ:
 Թնդաց սրտերը տասնյակ քաջերուն,
 Կռվեցան անվերջ մինչև իրիկոմն,
 Իսկ Լրբ գիշերեց՝ Գևորգը շարկած,
 Գյուղեն դուրս ելան և գացին տրամած.
 Ճամբան աղաչեց քաջը մահամերձ.
 Հանգիստ ձգեք զիս, մի ընեք շնչահեղձ,
 Դրեք զիս այտեղ, ծածկեք խոտերով,
 Գացեք ընկերներ, դուք գացեք բարով:
 Վերջին բարեններս տարեք հայ ազգին,
 Վերջին համբույրներս՝ որդուս Վարդգեսին,
 Լացին ընկերներ, մոտեցան կարգով,
 Համբուրեցին զինք ու անցան խմբով:
 Նայեց բոլորտիք, ալ չկար ընկեր,
 Ընկած կռվի դաշտ տառապեր անտեր,
 Համբուրեց հողը քաղցրը հայրենյաց,
 Փակեց աչքերը ներքեն աստեղաց:
 Հանգիստ, փրկություն իր տուրբ ոսկերաց,
 Պատվավոր հարգի անունդ անմոռաց.
 Նույն ալ միշտ պիտի տոնե՞ դարեդար,
 Ազնիվ Գևորգի տոնը անդադար:

բ) ԳԵՎՈՐԳ ՉԱՎՈՒՇԻ ԽԱՂԸ

Հազար ինը հարյուր յոթ թվականին՝
 Չքնաղ մաջիտի քսանըյոթին
 Տոն է բազմաշխատ Գևորգ Չավուշին,
 Սասնու հարազատ մեծանուն քաջին:
 Իր գրկած հողը՝ հայրենյաց երկիր,

Մոտ քսան տարի ծառայեց ազգին,
 Կովեցավ անվախ հետը դուշմանին,
 Միշտ մեկով ախտեց էնոնց հազարին:
 Առաջ արշավեց Քյոսա բինբաշին,
 Ասաց. «Ֆիդայի, մահ է ձեր բաժին»,
 Որոտաց Գևորգ. «Անիրավ դուշման,
 էկուր, թանկ կյանքդ խիստ ծախսիր էժան»:
 Խիստ իրարանցում էղավ զորաց մեջ,
 Մեռնող, դիականց շկար թիվ ու վերջ:
 Կովեցան անվախ մինչևի իրգուն,
 Իսկ եբ գիշերին Գևորգ շալակած
 Գյոլդից դուռ ելան, զնացին տրտում,
 Ճամփան աղաչեց քաջ Շմավոնին.
 «Թողեք զիս հանգիստ, մ'էնեք շնչահեղձ,
 Դրեք զիս ախտեղ» ծածկեցեք խոտով,
 Իսկ դուք հընգերներ, զնացեք ապահով:
 Վերջին բարև տարեք հայ ազգին,
 Վերջին համբույրս՝ որդուս Վարդգեսին»:
 Լացին հընգերներ, մոտեցան կարգով,
 Համբուրեցին զինք, անցան ապահով:
 Նայեց բոլորը՝ էլ շկար հընգեր,
 Ինքն էր կովի դաշտ՝ տառապյալ, անտեր:
 Համփուրեց հողը քաղցր հայրենյաց,
 Ու փակեց աշկեր ներքև աստեղաց:

գ) ԳԵՎՈՐԳ ՉԱՎՈՒՇԻ ԵՐԳԸ

1907 թվականին

Չքնաղ մայիսի քսան և յոթին,
 Տոն է բազմաշխատ մահվան Գևորգին,
 Մասնա մեծանուն հարազատ քաջին:
 Հառաջ արշավեց Քյոսա բինբաշին,
 Կանչեց՝ ֆիդայիք, մահն է ձեր բաժին,
 Որոտաց Գևորգ. անիրավ դուշման,
 Եկուր քու կյանքը զնեմ շատ էժան:
 Քաջի մոտեննին գոռաց երեք ժամ,
 Կարծեց երկինքը շարժվեցավ մի անգամ,
 Խիստ իրարանցում էղավ զորքի մեջ,
 Փոված գիակներին ոչ թիվ կա, ոչ վերջ:

Երբ գիշեր մութն էր, շաղկեցին զԳևորգ,
Ճամպին աղաչեց. ինձ դրեք գետին,
Խոտով ծածկեցեք, մի աներ մահաշունչ:
Լացին ընկերներ, կանգնեցան շարքով,
Համբուրեցին զքաջ և անցան կարգով:
Փշեց վերջին շունչ, հասավ լուանակին:
Գնացեք ընկերներ, գնացեք դուք պարով,
Վերջին ողջոսյնա Անդրանիկ փաշին,
Վերջին բարևս հայ ժողովրդին,
Վերջին համբույրս որդյակ Վարդգեսին,
Փակեց աչքերը ու գնաց բարով:

27 (132). ԳԵՎՈՐԳ ՉԱՎՈՒՇԻՆ

Մայիս ամսու մեջ,
Վարդն էր՝ նոր բացվեց,
Հանկարծ Սուլուխը,
Զորս կողմից մթնեց:

Ամպեր գոռացին,
Շանթեր արձակվեց,
Դրախտի ճամբան
Արյամբ ողողվեց:

Հայոց քաջերի
Զատիկն էր,
Դարձյալ մի հերոս
Ինկավ նահատակ:

Այն քաջ հերոսը
Սարհատն էր, ավա՛ղ,
Որ մղեց ուժգին
Կռիվներ անհաղթ:

Փշեց շունչ վերջին,
Ասաց լուանակին,
Աիրո համբույր տար
Որդվոյս Վարդգեսին:

Քու մահից հետո
Ա՛լ մեզի համար

Ի՛նչ կարժե կյանքը,
Ի՛նչ կարժե աշխարհ:

28 (133). ԳԵՎՈՐԳ ՉԱՎՈՒՇԻ ԵՐԳԸ

Թուրք լսավ անունդ Չավուշ,
Դեմքդ սիրուն, լեզուդ անուշ,
Կյանքիդ մեջ հանգիստ շունեցար:
Թշնամյաց դարձուցիր ապուշ:
Սասուն է քո ապաստան,
Վրեժ է քո դատաստան*:
 Հայոց համար սպարապետ,
 Անդրանիկին ընկեր, վարպետ.
 Սասունը կանգուն պահեցիր,
 Օգնող է քեզ սուրբ Կարապետ:
Կոտորեցիր քանիցս վաշտ,
Թուրք արյունով ներկեցիր դաշտ,
Անվախ հերոս թուրքաց դեմը,
Մինչև վերջը մնացիր անհաշտ:
 Անվախ հերոս ես ճշտապես,
 Հայք պիտի հիշեն մշտապես,
 Քաջաց քաջն ես Գևորգ սարդար,
 Վարդանի տիպ ես իսկապես:

29 (134). ա) ԱՐԽԱՆՅԱՆԻ ԵՐԳԸ

Ազատութեան որդին եմ,
Արխանյան Գարուստն եմ,
Երբոր բանտեն ազատվիմ,
Դարձյալ խմբեր պիտ կազմեմ:
 Թվով հինգ ընկեր էինք,
 Մեկ սիրտ, մեկ հոգի էինք,
 Դարձյալ չէինք հանձնվեր,
 Ավաղ, անոթի էինք:
Առավոտ արշալույսին,
Զորս կողմերնիս պատեցին,

* Վերջին երկտողը կրկնվում է յուրաքանչյուր տնից հետո (Ս. Կ.):

Ամբողջ շորս օր, շորս գիշեր,
Չորս հարյուր թշնամիներ:
Քաջդ, խորեն, ի՞նչ եղար,
Երեք գնդակով ինկար,
Մինչդեռ հոգի կոտայիր,
Դարձյալ պատերազմեցար:

Թող լա խորենի մայրիկը,

Թող համբերե հայրիկը.

Զի գոհ գնաց վասն ազգին՝,

Քաջասիրտն խորեն:

Արխանյան բանտարկվեցավ,

խորեն նահատակվեցավ,

Արխանյանի գենքերը

Հակոբին հանձնվեցավ:

Մարտինս տուր, մայրիկս,

Սուրս ալ տուր, քույրիկս,

Երթամ կովեմ վատին դեմ,

խորենին վրեժը լուծեմ:

բ) ԱՐԽԱՆՅԱՆ

Միոթյան թերությունը,

Հանեցին մեզ լեռները.

Վատ թյուրքին՝ դեմ կովելու,

Հայրենիքը փրկելու:

Առավոտ արշալույսին,

Չորս կողմերն իս պատեցին.

Ամբողջ շորս օր, շորս գիշեր,

Չորս հարյուր թշնամիներ:

Թվով հինգ ընկեր էինք,

Քարայրներու մեջ էինք.

Երբեք չէինք հանձնվեր,

Ավա՛ղ, անոթի էինք:

Մարթինիս տուր, մայրիկս,

Սուրս տուր, եղբայրիկս.

Թե որ ազգիս չի գոհվիմ,

Հապա ինչո՞ւ ծնած եմ:

խորեն, սուրդ քաշեցիր,

Վրեժ առնել փորձեցիր.

Երբոր գնդակի եկիր,
Հայաստանդ հիշեցիր:
Հայրենիքս է Արմուտան,
Մականունս է Արխանյան.
Խմբապետ եմ հայ խումբի,
Դարձյալ խումբեր պիտ' կազմեմ:

30 (135) ԵՍ ԵՄ ԱԶԱՏ

Ես եմ ազատ հայ պատանի,
Աշխարհս են այս լեռները,
Սուրն է միայն իմ սիրելիս,
Եվ ընկերս մարթինիս:
Իմ զարդերս են զենքերըս,
Եվ թանգ ոսկիս՝ փամփուռներս,
Անկողինս՝ կանաչ մարգեր.
Փափուկ, մաքուր, պատվական:
Ապաստարանս ժայռ-քարերը,
Եվ հայելիս ջինջ վտակ,
Բնակարանս անտառները,
Եվ լապտերըս վառ լուսնակ:
Ես պարծենալ չեմ կալող, չեմ,
Որեիցե ուսումով,
Միայն գողտրիկ երգել պիտեմ,
Եվ զենք շարժել սուրբ սրտով:
Խմբապետ եմ հայ խումբի մը,
Զարդարված լավ զգեստով,
Հանոն ազգին կոված եմ ես,
Քաջարի ընկերներով:
Ծննդավայրս է Արմուտան,
Մականունս է Արխանյան,
Անունս է Հաճի Գալուստ,
Հայրենիքի ջերմ պաշտպան:

31 (136). ԿՈՐԿՈՏՅԱՆԻ ԵՐԿԸ

Զենքերս տուր, մայրիկս, սուրբս տուր քույրիկս,
Թե որ ազգիս շոտհիմ, ապա ինչո՞ւ ծնար զիս:
Առավոտ արշալույսին շորս կողմերս պատեցին,

Չորս դին շորս հազար զորքեր, շորս հազար թշնամիներ:
Ազատության վառ սերը ինձ հանել է լեռները,
Վատ թշնամու դեմ կռվելու՝ Հայաստանը փրկելու:
Լևոն սուրդ քաշեցիր, վրեժ առնել ուզեցիր,
Երբոր գնդակը դիպավ՝ ա՛խ Հայաստան գոչեցիր:
Մայր անունս Արամյան, մականունս Կորկոտյան
Երբ որ բանտից ազատվեմ, դարձյալ խմբեր կը կազմեմ:

32 (137). ՆՎԵՐ ՀԵՐՈՍԻՆ

Հաճի Գեորգ, առյուծի ձագ,
Զինվորաց մեջ նա արեգակ,
Վերցնենք նրանից օրինակ,
Զը մոռանանք յուր հիշատակ:
 Նա սիրում էր դենք ու զրահ,
 Քաջ կռվում էր որպես հակա,
 Անխոնջ գործել միշտ աներկբա,
 Տարածայնվեց մինչ Եվրոպա:
Այժմ նա գործում է հույսով,
Կուզե վերադառնալ լույսով,
Փամփուշտ հրացան ու ռումբով,
Ատրճանակ, սուր դաշույնով:
 Հայության մեջ որպես ծաղիկ,
 Զինվորաց մեջ էր մի հատիկ,
 Նրան սիրում էր Անդրանիկ,
 Գիտե երգել միշտ քաղցրիկ:
Սաանո առյուծ՝ վեհ, ամեհի,
Կռվով Սասնում նա կատաղի,
Զուրը ճեղքեց մեջ Շատախի,
Անուն ստացավ հաղթողի:

33 (138). ա) ԽԱՆԻ՝ ԵՐԳԸ

Լուսին չկար, մութ գիշեր էր,
Մի խումբ կերթար արագ-արագ,
Տեսանք, որ քաջ հանի խումբն էր,
Զինված էին բոլոր նրանք:
 Կյանքները ազգին նվիրած,
 Կտրիճ հանն առաջ ինկած,

Գնում էին տաճկաց սահման,
 Թռչում էին որպես կրակ:
 Հրացանները ոստերին՝
 Դրոշակ պարզել էին,
 Գնում էին ուրախ-զվարթ,
 Ազատությունն երգում էին:
 Մութ անտառից անցնում էին,
 Ամեն մեկը առյուծ էին,
 Նժույզ ձիանց վրա նստած,
 Մերկ սղոթերը քաշել էին:
 Երբ քաջ հանը ելավ Բասեն,
 Թնդանոթներ արձակեցին,
 Հայ քաջերի մոսիներից
 Գնդակները գոռգոռացին:
 Ահեղ կռիվն ահա սկսեց,
 Երկու անհաղթ թշնամյաց մեջ,
 Թուրք զորքերին դիմադրեցին,
 Փառաց պսակ վաստակեցին:
 Երբ քաջ հանը հրահանգ կոստար,
 — Արիք առյուծներ իմ քաջ,
 Մտան թշնամուն խիտ շարքեր,
 Կոտորեցին ձախըն ու աջ:
 Երբ քաջ հանը «ոտա՛» գոռաց,
 Թշնամիքը մոլորվեցան,
 Հազարավոր տաճիկների
 Գլուխները ջախջախվեցան:
 Զերմ եռանդով կռվում էին,
 Սրտերումը կար շատ պահանջ,
 Փախչում էին տաճկաց զորքեր,
 Չէին կարող կանգնել առաջ:
 Կեցցե՛ հանը յուր խմբովը,
 Սարսափ թողեց Բասենումը,
 Երեք օր ու զիշեր կռվեց,
 Աչքերիցը քոնը կտրեց:
 Հայաստանի հողի վրա,
 Քաջը թափեց յուր արյունը,
 Հիշենք հայեր, չր մոռանանք,
 Կտրիճ հանի քաջ անոմը:

34 (139). ԲԱԽՇԻԻ՛ ԵՎ ԽԱՆԻ՛ ԶԻՇԱՏԱԿԻՆ

Բարով եկար, դու քաջ Բախշի,
Ազգիդ համար դու զոհ եղար.
Ավեր դառնար Չայլի-լարը,
Որ գնացիր, էլ հետ չէկար:
 Իմ ուժերս սպառվեցան,
 Օգնականներըս հեռացան,
 Դե կովի, դու քաջ հան,
 Ջարդենք, վերջ տանք թշնամուն:
Ատաված սիրես, դու Ալեկսան,
Վերցրու դու իմ հրացան.
Գոնե դու էլ իմ եղբորս,
Արյան վրեժս թող առնես շուտով:
 Ինձնից լուր տարեք Համոյին,
 Որ լավ պահե իմ ընտանին.
 Հիվանդ թողի ու գնացի,
 Արյան դաշտում ես զոհվեցի:
Ես հանն եմ Բալասանյան,
Ազգիս համար ես զոհ եղա,
Իմ ընկերներ, ինձ օգնեցեք,
Արյան դաշտից հեռացրեք:
 Դե մնաք բարյավ, եղբայրներ,
 Թշնամուցը վրեժ առեք,
 Մեր կյանքը ձեզ ենք նվիրել,
 Մեր արյունը զուր չը կորցնեք:

35 (140). ԳՐԻԳՈՐ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆԻ՛ ԶԻՇԱՏԱԿԻՆ

Մեծ էր կուրծքդ, մեծ սիրտ ունեիր,
Մեծ էր հոգիդ ու արի,
Հսկա բոյդ, մեծ կամք ունեիր,
Հերոս գինավոր ֆիդայի:
 Դու սիրեցիր թշվառ ազգիդ,
 Անկեղծորեն ուխտեցիր,
 Եվ քո սիրած հայրենիքիդ,
 Ջահել կյանքդ զոհեցիր:
Ու գնդակներդ անվրեպ,
Արձակեցիր աջ ու ձախ,

Կանգնած հազարների հանդեպ,
 Մինչ վերջ կռվեցիր անվախ:
 Դու կռվեցիր Օձիքներում,
 Այն վեհ կռվում ահավոր.
 Դու վախցուցիր քյուրդն ու թուրքին,
 Դու մեր ազիզ Գրիգոր:
 Ու հիշատակդ անթառամ,
 Քեզ արժանի երգերով,
 Պահել հավերժ սրտերում,
 Անմահ անունդ հիշելով:

36 (141). ա) ԱՎԵՐԱԿ ԶԱՂԱՅ

Առաքել, Մուշեղ՝ լեռներեն իջան,
 Ավերակ ջաղաց, հոգի ջան, գտան օթևան.
 Լեռներ ու ձորեր եղան բոլոր մարդ,
 Ավերակ ջաղաց, հոգի ջան, օգնեց մեզի շատ:

Զմրուվատե տարժ բռնել էր կարկուտ,
 Սերոփ կկանչե. հոգի ջան, դուշմանն է անգուլթ:
 Դե զարկեք, զարկեք, դե կռվեք քաջ-քաջ,
 Տիրոջ սուրբ կամքով, հոգի ջան, մենք երթանք առաջ:

բ) «ԱՌԱՔԵԼ, ՄՈՒՇԵՂ ԼԵՌՆԵՐՈՒՅ ԻՉԱՆ»

Առաքել, Մուշեղ լեռներուց իջան,
 Ավիրակ ջաղաց, հոգի ջան, օթևան դարձավ:
 Դե զարկե՛ք տղեք, դե կռվե՛ք քաջ-քաջ,
 Տիրոջ սուրբ կամքով, հոգի ջան, մենք երթանք առաջ:
 Խրիմյան հայրիկ, անունդ Մկրտիչ,
 Դու պիտի լինես, հոգի ջան, հայ ազգին փրկիչ:
 Դե զարկե՛ք տղեք, դե կռվե՛ք քաջ-քաջ,
 Տիրոջ սուրբ կամքով, հոգի ջան, մենք երթանք առաջ:
 Առաքելն ասաց.— Եղբայր իմ Մուշեղ,
 Դուք բռնեք պարզ, հոգի ջան, մենք երթանք առաջ:
 Դե զարկե՛ք տղեք, դե կռվե՛ք քաջ-քաջ,
 Տիրոջ սուրբ կամքով, հոգի ջան, մենք երթանք առաջ:

37 (142). ՔԱՋ ԱՆԴՐԱՆԻԿԻՆ

Դարձյալ փայլեց Սասնա գլխին,
Ազատության դրոշակ.
Կեցցե հայրենիք, գոչելով,
Բարձրացրին ազադակ:
Թնդաց, որոտաց ձայներից
Ողջ աշխարհքը հայկական,
Խումբ-խումբ կարգած հայ զավակներ
Հասնում էին օգնության:
Գուրգեն, Վահան, Հրայր, (Դժոխք)
Քաջ Անդրանիկը ղեկավար,
Տալվորիկի լեռներում,
Շրջում էին անդադար:
Սարսափեցան թշնամիներ,
Մինչ պալատը Սուլթանին,
Հրամայեց շուտ կործանել
Դիրքերը հայդուկներին:
Ահա անգութ քյուրդ ու տաճիկ
Սարսափելի տեսախան.
Ժամանակ է վրեժ լուծել,
Գոչեց ձայնը հայկական:
Կրակ տեղաց հայ քաջերի
Բնակավայր դիրքերից,
Այլալվեցան քյուրդ ու տաճիկ
Ահռելի գնդակներից:

38 (143). ԱՆԴՐԱՆԻԿԻՆ

Իբրև արծիվ սավառնում ես լեռ ու ժայռ,
Թնդացնում ես երկինք-գետինք տենչավառ.
Սուրբ անունդ պիտի հիշվի դարեդար,
Հակա լեռներ քեզ ապաստան, Անդրանիկ:
Քյուրդ ու տաճիկ երբ լսեն քո անունը,
Օձերի պես պիտի սողան իրանց բունը.
Երակներիդ ազնիվ քաջի արյունը
Չի ցամաքի մինչ հավիտյան, Անդրանիկ:
Հայոց կուսանք դափնյա պսակ թող հյուսեն,

Քնքույշ ձեռքով քո ճակատը սրսակեն,
Գոհարներով անվախ կուրծքդ զարդարեն,
Կեցցես հավետ դու անստան, Անդրանիկ:
 Հայաստանի սոխակները քեզ համար
 Թող դալալեն գիշեր-ցերեկ անդադար.
 Անհաղթ մնաս, դու քաջ կովի սիրահար,
 Հայրենիքի տեր ու պաշտպան, Անդրանիկ...

39 (144). ՀԵՐՈՍ ԱՆՒՐԱՆԻԿԻՆ

Հերոս մոնչաց, Սուլթան դողդողաց,
Վիլհելմի աչքից արտասուք ցողաց,
Սուրբդ թշնամու կրծքին շողշողաց,
Հայոց ղեկավար, հերոս Անդրանիկ:

Քեք համար պետք է կատարենք մաղթանք,
Անգութ թշնամուն ցույց տվող տանջանք,
Դուք պետք է լինիս մեր փառք ու պարծանք,
Քաջ գործակատար, հերոս Անդրանիկ:

Պարզե դրոշակ, տեսնե Եվրոպա,
Թող բացականչե՝ կեցցե Հայաստան,
Կեցցես դուն հավետ, հերոս հայկական.
Հայոց ղեկավար, հերոս Անդրանիկ:

Դուք պետք է փրկես ամբողջ Հայաստան:
Կարին և Սասուն, մ'այրաքաղաք Վան,
Տիգրանակերտից մինչև Շավարշան,
Տիրեց մեզ համար հերոս Անդրանիկ:

40 (145). ՔԵՆՈՒԻՆ ԵՐԳԸ

Չորրորդ գունդի հրամանատար քաջ Քեոի,
Ինքդ արի և գործերդ միշտ բարի,
Սրտաճմլիկ լուրդդ առինք ցավալի,
Քաջաց քաջը ֆետա Քեոի պանծալի:
 Անգութ մահը՝ քեզ մեղանից բաժանեց,
 Մեր սրտերում անբուժելի վերք բացեց,

Մի՞թե շար գնդակը քեզի որոնեց,
Գաղափարդ ու հոլմերդդ խորտակեց:
Թող լռեն սոխակները էլ շը ճլվլան,
Սլացեք կոռնկներ դեպի Հայաստան,
Լուր տարածեցեք ամեն տեղ հայության,
Հայոց պաշտպան Քեռին մտավ գերեզման:
Դո՛ւ ամեն տեղ վազում էիր օգնության,
Քեզ ազդում չէր ոչ սուր, ոչ թուր, ոչ գնդակ,
Ամենքին անխտիր էիր դու պաշտպան,
Կոչմանդ արժանի հերոս Քեռի Խան:
Ռլավանտուզի կոխվն էր շատ ահավոր,
Թշնամի դորքերն էին շատ բյուրավոր,
Տասնը ինը տասնըվեց մայիս տասնըհինգին,
Հայոց առյուծն ինկավ վրեժը կրծքին:

III. ԶԻՆՎՈՐԻ (ՍԱԼԴԱԹԻ) ԵՐԳԵՐ

(ՆԱԽԱՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆ)

1 (146). ա) «ՎԱՆՅ ԷՆ ՄԱՅՐԻԿԻՆ, ՈՐ ԻՆՁԻ ԲԵՐԵՐ Է»

Վա՛յ էն մայրիկին, որ ինձի բերեր է,
Գիշեր-ցերեկ քունը կտրեր, պահեր է,
Արխալուղը դրեր ծնկին, կարեր է,
Սև-սև կոճկներ գոգտին շարեր է:
Մայրիկ, ես գնում եմ, դու կեցիր բարով,
Իմ ընտանին պահե ալ քողկով, դարով:
Ուրբաթ օրը տարան սուղիի դուռը,
Իմ սիրտսի վիզը թողեցին ծուռը,
Շաբաթ օրը տարան պոլիցի դուռը,
Շոտով տվին զինվորական շորերը:
Մայրիկ, ես գնում եմ, դուն կեցիր բարով,
Իմ ընտանին պահե ալ քողկով, դարով:
Վախում եմ, թե գնամ գուլուլի քարով,
Մայրիկ օտար երկիր գնալու ես եմ,
Քահանեքը տվին մեթրիքականս,
Գիշեր-ցերեկ կրակն ընկավ իմ ջանս:
Մնաց մորմոքելով իմ խղճուկ նանս,
Մայրիկ, օտար երկիր գնալու ես եմ:
Այսօր ինձի տվին զինվորաց շորը,
Ավա՛ղ, ինչպես պիտի անցնի իմ օրը,
Երանի մեռնեի ծնվածս օրը,
Մայրիկ, օտար երկիր գնալու ես եմ:
Այսօր տվին պետության թուրը,
Հացավ իմ սիրուհին և էլ իմ քոսյուրը,
Վախում եմ այլոց դեմ մեզ քաշեն սուրը,
Մայրիկ, օտար երկիր գնալու ես եմ:
Մայրիկ, հալալ արա տվածդ կաթը,
Խնդրենք աջողվի բանիս օխտ շարը,

Այսօր իմ սիրու[հի]ն հագավ սև լաթը,
Մայրիկ, օտար երկիր գնալու ես եմ:
Այստեղից անջատվելը շատ մեծ համբավ է,
Զինվորություն գնալը կրակ ու ցավ է,
Յարից բաժանվելը մահից շատ վատ է,
Մայրիկ, օտար երկիր գնալու ես եմ:

բ) ԵՐԳ ԶԻՆՎՈՐՈՒԹՅԱՆ

Մայրիկ, ես գնում իմ, տուն կեցիք բարով,
Իմ ընտանուս պահե ալ քոխկով դարով,
Վախենում եմ գնամ մեկ գիլի յարով:

Մայրիկ, օտար երկիր գնալու ես իմ,
Ավախ, թե ես իմ:

Քահանայք հանին մետրիկականս,
Գիշեր-ցերեկ կրակ ընկավ իմ ջանս,
Մնաց մորմոքալով իմ խղջուկ նանս:

Մայրիկ, օտար երկիր գնալու ես իմ,
Ավախ, թե ես իմ:

Զինվորություն էրթողն կրակ ու ցավ էր,
Մայրից բաժանվելը մահը շատ լավ էր:

Մայրիկ, օտար երկիր գնալու ես իմ,
Ավախ, թե ես իմ:

Երազումս տեսա իմ գալաջաղը,
Ինձի ուղարկեցին տերություն տաղը,
Բալակ շոտով շորցավ իմ կանաչ բաղը:

Մայրիկ, օտար երկիր գնալու ես իմ,
Ավախ, թե ես իմ:

Մայրիկ, հալալ արա սովածտ կաթը,
Խնդրե որ հաջողի բանխս յոթ ղաթը,
Այսօր իմ սիրուհին հագավ սև լաթը:

Մայրիկ, օտար երկիր գնալու ես իմ,
Ավախ, թե ես իմ:

գ) «ՄԱՅՐԻԿ, ԵՍ ԳՆՈՒՄ ԵՄ, ԴՈՒՆ ԿԵՑԻՐ ԲԱՐՈՎ»

Մայրիկ, ես գնում եմ, դուն կեցիք բարով,
Դու իմ յարը պահե ալ քողքով, դարով
Ավա՛ղ, դեհ դարով:

Վախենում եմ, գրնամ մեկ գյուլի յարով,
Մայրիկ, օտար երկիր գնալու ես եմ:

Քրհանեքը հանին մետրիկականըս,
Գիշեր, ցերեկ կրակին ընկավ իմ ջանս,
Մնաց մորմոքեբէն իմ խղճուկ յարս,
Մայրիկ, օտար երկիր գնալու ես եմ:

2 (147). ԿՌՎԻ ՄԵԿՆՈՒՂ

Մնաս բարյա՛վ, քաղցր մայր իմ, ես պիտի գնամ,
Տուր մայրական վերջին համբույր, սիրտս զովանա.
Երկնքի երեսի փույնը կամար է կապեր,
Կարծես հայ տղաների սիրտ խավար է պատեր:

Այ խղճալի հայ ծնողներ, չի լաք իզուր տեղ,
Այլ խնդրեցեք աստվածանից ձեր վերքին մի դեղ.
Այս ինչ սարսափելի բան էր, որ ինձի եղավ,
Կարծես դիտմամբ սև նոմըրը իմ ձեռքս եկավ:
Արդյո՞ք կը լինի որ կրկին կենդանի մնամ,
Ուրախ-զվարթ գամ հայրենիք, նոր
կյանք ստանամ:

3 (148). «ԱՍՏՎԱԶԱԶՆԻՆ ԷՐԳՈՒՇԱԲԹԻՆ ԴԵՈՒՐ ԼՈՒՐ ԼՍՎԵՑԱՎ»

Աստվածաձնին էրգոշաբթին դիտուր լուր
լսվեցավ.
Հայ դղաներոս սրդին մեջը մահվան
ցավ լցվեցավ,
Գանչեցին մեզ-մեզ, մեզ-մեզ, անուններս կրեցին,
Օդարի լուծը հայ դղայոց նոքա վզին
տրեցին:
Մենք հայերս բաղրաստ էինք հայրենիքի
զոհ լինել,
Ոչ թե կնալ ու օդարի լուծը մեր վիզը տնել:
Ձնողներս, գիներս դունը նստած լալիս են,
Զավագներս նոցա շուրջը բոուղ-բոուղ
կալիս են.
Հարցնում են իրանց մորը, ո՞ւր են մեր
հայրիկները,
Ինչու մեզ իմաց չըրվիք, որ կնայինք
հեղները:

Թղթերն եկան այլուն-փայլոմն,
Որն ազապ էր, որ նշանլումն:
Թագավորի դռան պուզը,
Սալդաթներին քոմին դուզը:
Արևն առավ Կողբա սարին,
Ե՞րբ կըթըմմի երեք տարին:
Արև դիպավ Կողբա սարին,
Ե՞րբ կհասնեմ ես իմ յարին:
Սալդաթ տանելը մըրմուռ ա,
Տեր իմ աստված, ազատ արա:

5 (150). ՆՇԱՆԼՈՒ ՍԱԼԴԱՏԻ ԵՐԳԸ

Մեր արևը շատ կանանչ է,
Նաչալնիկը մեզ կը կանչե,
Քյասիբ տղին հեշ շի ճանչե:
Յաման յար՝ յաման յար,
Նարըմ-նարըմ, նար,
Քյոհնա յարըմ յար.
Նշանլու եմ եմ,
Սավդալու եմ ես,
Սալդրտցու եմ ես*:
Սալդրտի մեր լվացք կանե,
Շուշպեն ավետըլնին տանե,
Սալդատ տղին ազատ անե:
Արև դիպավ Կողբա սարին,
Ե՞րբ պըտի դա իրեք տարին,
էրթանք հասնինք նազլու յարին:
Խապար տարեք սարեր, ձորեր,
Հագել եմ սալդրտի շորեր,
Լաց էղնելեն ընցոսմ օրեր:
Անուշ մերիկ, դարտ մի էնե,
Նազլի հարսիդ ազիզ պահե,
Չուրի աստված ինձ ազատե:
Գիշերն անքուն ես մնացի,
էրազ տեսա նստա լացի,

* Այս վեց տողը յուրաքանչյուր տան վերջում պետք է կրկնել (Մ. Բ.):

Ավետրընեն ուխտ գնացի:
 Սարի քույկեն ծաղիկ բուսավ,
 Նազլու յարս ընծի տեւավ,
 Մոտեցավ՝ հետս կուշտ խոսավ:
 Դարտս շատ է, ես ի՞նչ էնեմ,
 Ջահել-շիվան, ո՞րը տանեմ,
 Չորս տարին ե՞րբ գլուխ հանեմ:
 Ամպեր թոփ էղան վրը գլխոսս,
 Սև ձուն բերին իմ արևոսս,
 Ճարս լաց էղավ շուրի լուս:
 Սիրտս էղավ փարա-փարա,
 Տեր իմ աստված, ազատ արա,
 Սրտիս շքմնա խոր յարա:

7 (151). ա) «ԱՐԵՎ ԴԻՊԱՎ ԿՈՂԲԱ ՍԱՐԻՆ»

Արև դիպավ Կողբա տարին,
 Նամակ գրիմ տամ իմ յարին,
 Ե՛փ կը թըմի շորսը տարին:
 Մայրիկ ջան, մայրիկ,
 Ինչի՞ բերեցիր,
 Բալուլ էրեցիր,
 Ասքար դրկեցիր:
 Լավ պահե յարքս
 Մինչի իմ գալս:
 Սամավարը բերեք օղեն,
 Նոր եմ եկե յարիս մոտեն,
 Չեմ կշտանա անուշ հոտեն:
 Մայրիկ ջան, մայրիկ
 Ինչի՞ բերեցիր,
 Բալուլ էրեցիր,
 Ասքար դրկեցիր:
 Լավ պահե յարքս
 Մինչի իմ գալս:
 Արի էրթանք ժամի բակը,
 Տերտերն օրհնե մեր պսակը.
 Հատատտ մ՛նա մեր պսակը:
 Կաթնատուր մայրիկ,

Ինչի՞ բերեցիր,
Բալուկ էրեցիր,
Ասքար դրկեցիր:
Հավ պահե յարս
Մինչի իմ գալս:

բ) ԱՐԵՎՆ ԱՌԱՎ

Արևն առավ Կողբա սարին,
Նամակ գրեմ, դրկեմ յարին,
Հարի թըմի շոքսը տարին.

Մայրիկ ջան, մայրիկ,

Ընչի՞ բերեցիր,

Բալուկ էրեցիր,

Սալդաթ դրկեցիր:

Սամավարը տարան օդեն,

Ձր հեռացա յարի մոտեն,

Ձր կշտացա անուշ հոտեն.

Մայրիկ ջան, մայրիկ,

Ընչի՞ բերեցիր,

Բալուկ էրեցիր,

Սալդաթ դրկեցիր:

Սամավարի կռանտ օսկի,

Պատիկ աղջիկ, չէկար խոսքի,

Մե պագդ աժեր հազար օսկի.

Մայրիկ ջան, մայրիկ,

Ընչի՞ բերեցիր,

Բալուկ էրեցիր,

Սալդաթ դրկեցիր:

գ) ԱՌԵՍ ԸՆՁԻ ԲԵՐԵԼ Ա՛...

Ադես ընձի բերել ա,

Օրորոցում պահել ա,

Օրորոցում մեռնեի,

Թաքլե սալդաթ շգրվեի:

Կաթնատուր մայրիկ ջան,

Ընչի՞ բերեցիր,

Սև օրով պահեցիր,
Զուեր գցեցիր:

դ) ՍԱՄԱՎԱՐԸ ԲԵՐԻՆ ՕՒԵՆ

Սամավարը բերին օրեն,
Նոր եմ եկե յարիս մոտեն,
Զեմ կշտացե համեն-հոտեն.
Մայրիկ ջան, մայրիկ:
Կամ պահի յարս
Մինչև իմ գալս:
Սամավարը պատվական է,
Միջի շայր բավական է.
Յար եմ սիրե, գովական է.
Գովական մայրիկ ջան,
Կամ պահի յարս,
Մինչև իմ գալս:
Սամավարը դեղին ոսկի,
Պոստուր աղջիկ շի գա խոսքի,
Մի պահն արժե հազար ոսկի.
Կաթնատու մայրիկ ջան,
Կամ պահի յարս,
Մինչև իմ գալս:

7 (152). Ա.Լ.Ա.Կ.Ա.Զ.Ի ԵՐԿ

Ալակազ բարձր սար ա, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան,
Զորս բոլոր գուղ հոպան ա, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան,
Նիկոլ հայից սալդատ կուզա, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան,
Աշխարհ քանդվեց, էս ինչ գուլոսմ ա, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան:

Ալակազ ձուն է կալիս, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան,
Մաշինի ձեն է կալիս, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան,
Հայ տղերք գնում են սալդատ, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան,
Վեհափառի քեֆն է կալիս, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան:

Շալոմ եկավ հՅրևանա, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան,
Լսեք, թե ինչ գուլոսմ բան ա, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան:

Մեծ ու պուշուր լաց են լինում, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան,
Սիրտ պիտա որ դիմանա, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան:

Ռուսըստանա այամ տուշ ա, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան,
Վա՛յ-վա՛յ կանչող քոռ պայքուշ ա, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան,
Իմ սիրականը գնում է սալդատ, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան,
Վարդ մանիշակ ինձի փուշ ա, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան:

Ալակազ ձուն էկեր ա, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան,
Արփաշայք վարարեր ա, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան,
Սիրականիցս ճուղապճ շառա, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան,
Աճապ որտեղ որ ֆոռնտ ա, հա՛յ դիվան, վա՛յ դիվան:

8 (153). ԱՐԵՎՆ ԷԼԱՎ

Արևն էլավ կամար-կամար,
էս լուրն էկավ մեզի համար,
Մակարից էլավ հրաման,
Որ հայիցը սալդաթ տարան:
էկան գրեցին ձիանը,
Մակարից հատավ դիանը:
Սալդաթն հատավ Սարիղամիշ,
Մեջքին կապած կապույտ ղայիշ:
Սալդաթ տղեն Քանաքեռ ա,
Թվանքն ուսին ծանդր բեռ ա,
Տունը քանդված պրիստավըր,
Ջոկեց ջահելների լավը:
էլ մենք շունենք միխիթարանք,
Երկնոց գետին ընկանք, կորանք:
Անարատ կաթ ատվածածին,
Դու սաղ պահես նանի բալին:

9(154). ՎԻՃԱԿԻ ԵՐԳԸ

Մըտա եգեղեցին, վառի մոմերը,
Հանի սալդաթության պեռվի նոմերը.
Յար ջան, յար ջան, թևերըտ մառջան:
Ախտիցը կալիս ի, տու տուռ, պացիր,

Որ ասի սալդաթ եմ, ա՛խ արիւր լացիր,
Անուշ, անուշ, ծամեբլատ քընքուշ:
Մըտա կանցիլար, աշվըս շողմըղաց,
Որ ասին, սարգաթ ետ, ծնգեբլատ տողաց-
Յարըս, յարըս, ջան ու ջիգյարըս:
Կանցիլարի տուռը կանանշ խիյար ա,
Իմ յարիտ տանոսմ են գերմանու տուռը,
Յար ջան, յար ջան, թեկերլատ մառջան:

10 (155). «ԵՍ ԻՄ ՎԻՃԱԿՍ ՀԱՆԵՅԻ»

Ես իմ վիճակս հանեցի,
էլա սալտաթ գնացի,
Տանից տեղից գրկվեցա,
Զինվորության մեջ ընկա:
Իմ մայրիկա ինձ բերել էր
Անուշ զավակի համար,
Օրորոցիս մեջ մեռնեի,
Գուցե զինվոր ձիւլայի:
Մոտե հայրս ծերացել էր,
Մորս աչքը կուրացել,
Հայրս մահով մահվեցավ,
Մորս տերտը շատացավ:
Մնաք բարե, իմ ընկերներ,
Գուք ձեր հոքին ողջ պահեցեք,
Բնաք բարե, բարեկամներ,
Բոլորլատ ալ ողջ մնացեք:

11 (156). ա) ԿԵՍ ԴԱՐ ԱՌԱՋՎԱ ԹՈՒՐՔ ԲԱՆԱԿԻ
ՀԱՅ ՆՈՐԱԿՈՉԻԿԻ ԵՐԿԸ

Վարդի թուփ ըլնեի,
Գուռըդ բացվեի,
Առտուն երբ էլնեիր
Դեմքըդ տեսնեի:
Մայրիկ, մայրիկ, զինվոր եմ՝ կէրթամ:
Բին յուշ յիրմի բեշ՝
Թուրքի թըվական,
Հանեցին կարդացին

Ասքյարի ֆերման:

Մայրիկ, մայրիկ, զինվոր եմ՝ կէրթամ:

Աստված սիրես մայրիկ,

Չանթաս լավ կարե,

Հարսըդ է պըտուլիկ՝

Խաթերը նայե:

Մայրիկ, մայրիկ, զինվոր եմ՝ կէրթամ:

Տեղըս որոշված է,

Կէրթամ Սելանիկ:

Աստված ողորմած է,

Դառնամ հայրենիք:

Մայրիկ, մայրիկ, զինվոր եմ՝ կէրթամ:

Ընկերներով կէրթանք

Բարկանի ճակատ,

Քանի՞ հոգի կմնանք

Այս մերին ջոկատ:

Մայրիկ, մայրիկ, զինվոր եմ՝ կէրթամ:

բ) ԱՍՔԱՐԻ ԵՐԿ

Ուշ յուզ իգիտմի բեշ թյուրքի թվականը,

Եկան ժողովեցան հուքմաթի դռան,

Հանին ու կարդացին ասքարի ֆիրման,

Կէրթամ, կէրթամ ասքար եմ կէրթամ:

Տղերք, որոշեցին, կէրթամ Սելանիկ,

Աստված սիրես, մայրիկ, հարսիտ լավ պահես,

Ես վերադառնամ, դամ անուշ հայրենիք,

Անուշ, անուշ, անուշ, հայրենիք:

Ես տարեն կուգաի, դու դուռը բացիր,

Չեռքս ծոցդ տարա, ախ, քաշիր, լացիր,

Ինչքան բեզ նայեցիր, թողիր գնացիր,

Թողիր, թողիր, թողիր գնացիր:

Տղերք որոշեցին, տարան Սելանիկ,

Աստված սիրես, մայրիկ, գուլպեք լավ կարիս,

Մայրիկ աստված սիրես հարսիտ լավ նայես,

Գուցե վերադառնամ ես իմ հայրենիք:

գ) «ԿԱՆՑԻԼԱՐԻ ԴՈՒՌ ԳԱՅՆԱԾ ՄՆԱՑԻ»

Կանցիլյարի դուռը գայնած մնացի,
Չեռքս ծոցիս տարա, ախ էրի, լացի,
Ասկարի նոմեր տիմաց հանեցի
Կէրթամ, կէրթամ, ասկար կէրթամ:
Ուճուզ յիրմի բեշ թուրքի թվական
Մեծ կայսր սուլթանից եկավ ֆերման,
Պերին կարթացին,
Կէրթամ, կէրթամ, ասկար կէրթամ:
Քուրիկ, աստված սիրես,
Չանթես ի կարես,
Մայրիկ, աստված սիրես,
Հարալտ լավ պահես,
Կէրթամ, կէրթամ, ասկար կէրթամ:

12 (157). ա) «ՔԸՍԱՆ ՄԵԳՍ ԳՈՒԵՑԻ»

Քըսան մեգս գոխեցի,
Հորս-մորս լացուցի:
Օ՛ֆ-օ՛ֆ-օ՛ֆ, մարիգս,
Քսան մեգ էր դարիքս:

Դավարի բես քշեցին,
Օշխարի բես պաժնեցին:
Օ՛ֆ-օ՛ֆ-օ՛ֆ, մարիգս,
Չկար մեղի ազարոմ:

Դարին տանոք խոթեցին,
Լանքերս, բոյերս շափեցին:
Օ՛ֆ-օ՛ֆ-օ՛ֆ, մարիգս,
Քսան մեգ էր դարիքս:

Հայի շեքմենս հանեցին,
Սալդաթի շինել հաքուցին:
Օ՛ֆ-օ՛ֆ-օ՛ֆ, մարիգս,
Քսան մեգ էր դարիքս:

Հոսի գոշիգս հանեցին,

Սալդաթի գոշիգ հաքուցին:
Օ՛ֆ-օ՛ֆ-օ՛ֆ, մարիգս,
Քսան մեզ էր դարիքս:

Հոսի կառտոզս հանեցին,
Սալդաթի կառտոզ հագուցին:
Օ՛ֆ-օ՛ֆ-օ՛ֆ, մարիգս,
Քսան մեզ էր դարիքս:

Թութու բոռչո՞վ արիշ հաց,
Ե՞բ բիդ մոռնամ ջերմագ հաց:
Օ՛ֆ-օ՛ֆ-օ՛ֆ, մարիգս,
Չկար մեզի ազադում:

Մեզի գռանից ջամփեցին,
Թուրքին դեմք շարեցին:
Օ՛ֆ-օ՛ֆ-օ՛ֆ, մարիգս,
Չկար մեզի ազադում:

բ) ԱՌՉԻ ՍԱԼԴԱԹԻ ԵՐԳԸ

Օրեն կանաչ կիր էգավ,
Աշխարքներս մթնեցավ,
Օֆ, օֆ, օֆ հայրիգս,
Ցավ քաշիլ էր մայրիգս:
Դարին ստանոք խոթեցին,
Կանքերս, բոյերս շամփեցին,
Օֆ, օֆ, օֆ հայրիգս,
Ցավ քաշիլ էր մայրիգս:

Հալի շեքմենու հանեցին,
Սալդաթի շինել հաքուցին,
Քսանմեզս գոխեցի,
Հորս, մորս լացուցի,
Օֆ, օֆ, օֆ հայրիգս,
Ցավ քաշիլ էր մայրիգս:
Օֆ, օֆ, օֆ հայրիգս,
Ցավ քաշիլ էր մայրիգս:

Թութու բոռչո՞վ արիշ հաց,

Ե՞րբ բիզ մոռնամ ջերմագ հաց,
Օֆ, օֆ, օֆ հայրիգս,
Զի կա մեզի ազագում:

13 (158). «ՄՏԱ ԿԱՆՑԻԼԱՐԸ»

Մտա կանցիլարը,
Վառի մոմերը,
Չեռս գցի հանի
Սալդաթ նոմերը:
 Կանցիլարի դռան
 Տաշած մեծ քարը,
 Մերս բերեց, գցեց
 Դարբեղիարը:

Կանցիլարի դուռը,
Տասներկու կամար,
Սև օրով մեծացա
Սալդաթի համար:
 Կանցիլարի դուռը
 Չաբջով տաշած էր,
 Իմ յարի պատկերը,
 Վրեն քաշած էր:

14 (159). «ՊԵՌՎԻ ՆՈՄԵՐ ՀԱՆԻ, ՎԱՌՈՒՄ Է ԶԱՆՍ»

Պեռվի նոմեր հանի, վառում է ջանա,
Հեռու տեղ գնալով դժվար է բանս:
Արի, յար ջան, արի, կարոտա առնեմ,
Մեր ու սովորվողի ինքա կմեռնեմ:
Թաքավորի վիզն իրա տակ մնա,
Սալդաթ տղեն իրա սիրած թողնի, ո՞ւր գնա:

15 (160). ՍԱԼԴԱԹ ԵՄ, ԿԵՐԹԱՍ

Ես մե թաք տղա եմ, աստծուն ծառա,
Աստծմեն խնդրեցի, փափագս շառա,
Կերթամ, կերթամ, սալդաթ եմ, կերթամ:
 Աղջի Հայկո, Հայկո դոշդ մի բանա,
 Դառ դեմ աղոթրան, մեկ խաչ ըմ հանա,

Մալադոս զինսվորս եմ, էլ շեմ զիմանա,
Կերթամ, կերթամ, սալդաթ եմ, կերթամ:
Կանցիլարի դոսոր սարքով տաշած է,
Մալադոս տղայի պատկեր քաշած է,
Կերթամ, կերթամ, սալդաթ եմ կերթամ:
Մտա եկեղեցին, վառի մոմերը,
Ջեռքս գցի, հանի տվի նոմերը,
Կերթամ, կերթամ, սալդաթ եմ կերթամ:

16 (161). ՀԻՆ ՍԱԼԴԱԹԻ ԵՐՔԸ

Տխրված չիմեմ, ի՞նչ անեմ մայրիկ,
Ինձի սալդաթ տանլում են,
Նաշալնիկը նատած ա,
Չափը ձեռին պունած ա,
Կրծքիս տակը շափում են, մայրիկ,
Ինձի սալդաթ տանլում են:
Վագոն-վագոն կայնած ա,
Շալոն-շալոն տանլում են,
Որթին մորիցը հանում են -
Տխրված չըլիմեմ, ի՞նչ անեմ, մայրիկ ցան
Ինձի սալդաթ տանլում են:

17 (162). ա) ՍԱԼԴԱԹԻ ԵՐԿ

Ես քյնում եմ երեք տարով,
Նշանածս լալով շարով,
Լալով կասեմ մնաք պարով,
Մի լար մայրիկ, հետ գալու եմ,
Մի լար քույրիկ, հետ գալու եմ:
Անուշ հացս թթու դառավ,
Անցած օրս մութը դառավ,
Որտեղ գտնեմ քաջ Վարդանին,
Որ ազատի հայ սալդաթին:
Ինձի հըմար աղոթք արեք
Շաբիք, շորեր շուտով կարեք,
Մի լար մայրիկ, հետ գալու եմ,
Մի լար քույրիկ, հետ գալու եմ:

բ) «ԵՍ ՔԻՆԸՄ ԵՄ ԻՐԵՔ ՏԱՐՈՎ»

Ես քինըմ եմ իրեք տարով,
Հալով կանչեմ մնաք պարով,
Նշանածիս ահ ու զարով,
Մայրիկիս առա, շուխես կարի լալով, լալով,
Սև կոճակը վրեն շարի մխկտալով:

18 (163). Ա՛խ նԱնի...

Ձեռներս կապեցին,
Գամին դրեցին,
Հալով ու ողբալով,
Ճամփու գցեցին:
 Ա՛խ նանի՛, նանի՛,
 Ջա՛ն, նանի՛, նանի՛,
 Քից՝ ջուրը տանի:
 Հարավի քամի՛ն մտել էր, գամին,
 Ղրկում էր Անին:
Փչի՛ր, քամի, փչի՛ր,
Սալդաթ են տանում,
Տանից ու վաթանից,
Նանից են հանում:
 Ա՛խ նանի՛, նանի՛,
 Ջա՛ն, նանի՛, նանի՛,
 Քից՝ ջուրը տանի:
 Հարավի քամի՛ն մտել էր, գամին,
 Ղրկում էր Անին:

19 (164). ԶԻՆՎՈՐԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

Մարե, գաթա թխա,
Դիր տանեմ հետս,
Ամեն դիր(ք) մտնելուն,
Քեզ քցեմ միտս:
 Թոփեր գոգոաց,
 Մայրիկ ջան,
 Սիրտս մոմոաց,
 Կանչում եմ, մայրիկ,

Չայնս չի բերի:

Մի լար մայրիկ, մի լար,
Լալոդը ես եմ,
Կարմիր գլուլի դեմ,
Կայնոդը ես եմ:

Մտա կանցիլարը,
Վառվում էր ֆանար,
Ցարիս մեջքն էր կապած,
Ոսկեջուր քամար:

Մտա կանցիլարը,
Պատերը շողաց,
Գերման ընձի տարավ,
Չոքերս դողաց:

Նստա մաշինեն,
Դեպի Դիլիջան,
Մայրիկ շունենք ասեր.
—Սալդաթ բալա ջան:

Նիկոն թաքավորը
Եկել ա Թիֆլիս,
Ոսկե խաչը թալած
Անդրանիկի վիղ:

Այլեպլան եկավ
Ծովերի երեսով,
Փախե՛ք տղեք, փախե՛ք,
Գերման եկավ ուր պոլկով:

20 (165). ՍԱԼԴԱԹԻ ԵՐԳ

Աշուն էկավ իր վադեն,
Կէրթամ, կորիմ քու դարդեն,
Ես էրվեցա քու սավդեն,
Սալդաթ էլա քու բախտեն:

Քալլազ ադեն յար շունեմ,
Աշունն էկավ իր վադեն,
Հալդը գիտե—դարդ շունեմ
Կէրթամ, կորիմ քու դարդեն:

Դարդը ընձի զարկեր է,
Ես էրիցա քու սավդեն,

Ջահել եմ, սալդաթ կէրթամ,
Բալքա պրծնեմ քու դարդեն:

21 (166). ՅԱՐ ՉԱՆ

Սալդթներին մնաց մեկ օր, մեկ գիշեր,
Յար ջան, մեկ օր, մեկ գիշեր,
Վառեցին ջիգյարս, քաշեցին շշեր,
Յար ջան, քաշեցին շշեր:
Գնա, յար ջան, քեզի չեմ մոռանա,
Յար ջան, քեզի չեմ մոռանա,
Մինչև որ սալդթի տեղից դու դառնաս,
Յար ջան, դու դառնաս:
Արի յար ջան, արի, փափակս առնեմ
Յար ջան, փափակս առնեմ.
Հավատացի յար ջան, ես քեզի կառնեմ,
Յար ջան, ես քեզի կառնեմ:
Յարից բաժանվելը շատ դժվար բան է,
Շատ դժվար բան է,
Քու սալդաթ գնալը հոգիս կհանե,
Յար ջան, հոգիս կհանե:
Մտա կանցիլարը, աչքերս շողաց,
Յար ջան, աչքերս շողաց,
Պեռվի նոմեր հանի, շոքերս դողաց,
Յար ջան, շոքերս դողաց:
Կանցիլարի դուռը վառած էր մոմեր,
Յար ջան, վառած էր մոմեր,
Չեռս տարա, հանի սալդթի նոմեր,
Յար ջան, սալդթի նոմեր:

22 (167). ԳԵՐՄԱՆԸ ՔՈՒԱՆՆՈՒ

Պարախողը էկավ, թնդաց ու գնաց,
Քաղցր հայրենիքըս շատ հեռու մնաց,
Ախ, ադե ջան, ոչ դու ըլնիր, ոչ քու մերություն,
Բերիր, ինչո՞ւ բերիր, ուղարկիր գերություն:
Գերմանը քոռաներ,
Կռիվը մոռաներ:

Արի յար ջան, արի սալդաթ մի գնա,
Գերմանն անաստված ա, կրոմբակոծա:
Երկնքից անցնոամ էր այրոպլանք,
Փախեք, տղերք, փախեք, նկավ գերմանք:

Գերմանը քոռաներ,

Կոխվը մոռաներ:

Կանցիլարի դուռը կանգնած մնացի,
Խաբար տարեք մորս, սալդաթ գնացի:
Կանցիլարի դուռը վառվում էր փուռը,
Սալդաթ տղերք եկան, վզները ծուռը:

Գերմանը քոռաներ,

Կոխվը մոռաներ:

Մտա կանցիլարը, նոմեր հանեցի,
Երեք հարյուրի շափ էր, սալդաթ գնացի:
Մտա կանցիլարը, կանգնած մնացի,
Խաբար տարեք մորս, սալդաթ գնացի:
Վագոն, մի գնա, վագոն, մի գնա,
Վագոն, բախտդ քնկնեմ, յարս կմնա:

23 (168). ԶԻՆՎՈՐԻ ԵՐԳԸ

Գնալով, գնալով տանից հեռացա,
Տասնութ տարեկան սալդաթ դարձա,
Մաշինեն եկավ դեպի Դիլիջան,
Մայրիկ շունեմ կանչի, ա՛խ, բալա ջան:
Երկնքից կախված ոսկե շշերը,
Քո բալին տարան, մասմա ջան, լուսնակ գիշերը,
Արև շկար, օրը խավար էր,
Յարից բաժանվելը, մամա ջան, մահից դժվար էր:

24 (169). ԿԱՆՑԻԼԱՐԻ ԴՈՒՌԸ

Կանցիլարի դուռը,
Վառեցին ֆուռը,
Սալդատ տղոնց սիրտը,
Մամա ջան,
Ընկավ մրմուռը:
Կանցիլարի դուռը,
Փռեցին խսիլ,

Սալդատ տղեքը
Մամա ջան,
Դարձել են եսիր:
Կանցիլարի դուռը
Իւրքով տաշած էր,
Սալդատ տղոնց սիրտը
Մամա ջան,
Հալված-մաշված էր:
Վագոնում շարված էին
Ոսկե շշերը,
Ախպորս տանում են
Մամա ջան,
Լուսնյակ գիշերը:

25 (170). ՍԱԼԴԱԹԻ ԵՐԳ

Թագա, մալադո, եմ,
Սապորս նեղ ա,
Ընկել եմ բալնիցեն,
Դոխտուր կտեղա:
Արի յար ըլենք,
Դարձի՛ յար ըլենք,
Իմ մե բալի խաթրին
Դարբադար ջենք:
Կանցիլարի դուռը,
Վառեցին փուռը,
Մորս խաբար արեք,
Ինձ գցին Քուռը:
Արի յար ըլենք,
Դարձի յար ըռենք,
Իմ մե բալի խաթրին
Դարբադար ջենք:
Կանցիլարի դուռը,
Փռած էր խսիր,
Մորս խաբար արեք,
Ինձ տարան եսիր:
Արի յար ըլենք,
Դարձի յար ըլենք,

Իմ մե բալի խաթրին
Դարբադար չենք:

26 (171). ԿԱՆՁԵ, ԿՌՈՒՆԿ...

Կանչե, կոռունկ, կանչե,
Քանի գարուն է,
Սալդաթների սիրտը
Կիքը արուն է:

Մտա կանցիլարը,
Վառի մոմերը,
Չեռս գցի հանի
Պերվի նոմերը:

Մտա կանցիլարը,
Կայնած մնացի,
Խաբար տարեք մորս
Սալդաթ գնացի:

Ադե՛, գաթա թխա,
Դիր տանեմ հետս,
Դիրքերը փորելուց
Քեզ գցեմ միտս:

27 (172). «ՆՍՏԱ ՊԱՍԱՃԻՐԸ, ՁԵՆ ՏՎԱՎ ԳՆԱՅ»

Նստա պասաճիրը, ձեն տվա՛վ գնաց,
Աշե, իմ վաթանը շատ հեռու մնաց,
Ակուշկից աշեցի, յարս կալ կաներ,
Թաշկինակը ձեռքին ախ ու վախ կաներ:

Պոյեզ տավարնի,
Պոյեզ տավարնի,
Պոյեզ դարդդ ընկնեմ,
Յարինս մի տանի:

Ակուշկից աշեցի, գետինը բուբ էր,
Երեսս խնդում էր, բայց սիրտս սուբ էր:
Յարից բաժանվեցի, բարձս մնաց թաք,
Արևս խավրավ, մտավ ամպի տակ:

28 (173). ԵՐԳ ԱՌԱՋԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱՄԱՐՏԻ ՍԱՍԻՆ

Կանցիլարի դուռը վառում էր փուռը,
Ջէր կտրում ջահելի սրտի մըմուռը:
Վագոն մի բանի, վագոն, մի բանի,
Վագոն, հոգուտ մեռնեմ, յարիս մի տանի:
Կանցիլարի դուռը ուրբի տաշուկ ա,
Ջահել տղի բոջը դալմի քաշուկ ա:
Վագոն մի բանի, վագոն, մի բանի,
Վագոն, հոգուտ մեռնեմ, յարիս մի տանի:
Կանցիլարի դուռը լիքը տավար ա,
Ջահելների ճամբեն մութ ու խավար ա:
Վագոն մի բանի, վագոն, մի բանի,
Վագոն, հոգուտ մեռնեմ, յարիս մի տանի:
Ջահելներին շարին, արին մի հոտտ,
Լցրին վագոն, ճամփին գերմանու Ֆրոնտ:
Վագոն մի բանի, վագոն, մի բանի,
Վագոն, ազդ ջարդի, յարս մի տանի:

29 (174). ՆԱՆԻ ԶԱՆ

Երանի մեռնելի ծնվածս օրը,
Ջերթալի հագնելի, նանի ջան,
Սալդաթի շորը:
Առավոտը լուսին,
Ատակ գնացինք,
Տանից ու վաթանից, նանի ջան,
Կարոտ մնացինք:
Շատերը կոտորվան,
Մնաց բիշ մասը,
Էս կովիցը հասավ, նանի ջան,
Մեզ էս վնասը:
Տասնութ տարվա մեջը
Սալդաթ գնացի,
Ո՛վ սիրելիս քեզանից, նանի ջան,
Կարոտ մնացի:

30 (175). ՀԻՆ ՍԱԼԴԱԹԻ ԵՐԳ

Մայրիկ, ես գնում եմ,
Դու կեցիր բարով.
Վախենում եմ սպանվեմ,
Մի գոռվի յարով:
 Մի լար մայրիկ, մի լար,
 Պատմեմ ցավերս*:
Ռուսըն իր զորքը,
Քաշեց քարափը,
Ա՛խ, ինքնահեռ տվեց
Թոփի շարապը՝
Պասաշիրը էկավ,
Գնաց Դիլիջան,
Մայրիկ շունեմ, կանչի՝
Վա՛յ, սալդաթ բալա ջան:
 էն անտեր բալնիցեն
 Տաճերկու կամար,
 Մեղքս ինձ բերել էր
 Դիլքերի համար:

31 (176). ԲԱԽՏՍ ՂԱՐԱ ԷՐ

Բախտս ղարա էր,
Մայրիկ ջան,
Սիրտս յարա էր:
 Նտեցի մաշիճեն,
 Դեպի Դիլիջան,
 Մայրիկս կանչում էր՝
 Սալդաթ բալա ջան:
Բախտս ղարա էր,
Անուշ ջան,
Թոփի յարա էր:
 Նտեցինք վագոնը,
 Մինչև Երևան,
 Լուսադեմին քշին,
 Շատ հեռու տարան:

* Կրկնվում է յուրաքանչյուր տնից հետո (Ս. Կ.):

Բախտս դարա էր,
Անուշ ջան,
Սիրտս յարա էր:

21 (177). ԱՍԻ ԲԱՆԱԿ ԷԹԱՄ

Ասի բանակ էթամ,
Դու շավատացիր,
Հենց որ շորերս հագա, մամա ջան,
Նստար ու լացիր:

Կանսիրլարի դուռը
Ուրքով տաշած է,
Բանակ տղոց սիրտը, մամա ջան.
Հալած-մաշած է:

Կանսիրլարի դուռը
Կանգնած մնացի,
Խաբար տարեք մորս, մամա ջան.
Բանակ գնացի:

Պոյեզը էկավ,
Շվաց ու գնաց,
Հետ նայեցի, հայրենիք, մամա ջան,
Շատ հեռու մնաց:

Պատաժիր եկը
Դեպի Դիլիջան,
Մայրիկ շունեմ, գար ազադեր,
«Սալդաթ բալա ջան»:

Թագա մալադոյ եմ,
Կոշիկս նեղ է,
Դեղ ու դոխտուր բերեք, մամա ջան,
Վերքերս դեղե:

33 (178). ՍԱԼԴԱԹԻ ԵՐԿ

Թող պարով կոռծանվեր Նիկոլի թախտը,
Է՛լը էկավ սալդաթ տանելու վախտը:

Կապեք շորերս,
 էկան օրերըս:
 Մայրիկ, կաթա թխի որ տանեմ հետս,
 Դիրքերը մտնելու քեզ քցեմ միտս:
 Ա՛խ, մացեք պարով
 Ես կերթամ տարով:
 Էս անտեր մաշինեն շվախց ու կնաց,
 Իմ յարիս աղչուխը ձեռումս մնաց:
 Ճամփեքը շուշա,
 Վաթանն անուշ ա:
 Կանցիլարի տուռը վառվում ա փուռը
 Զահլիճների տարան գերմանու կուռը:
 Ա՛խ, մացեք պարով,
 Տանում են՝ գոռով:
 Զաջուռա սարն ընցանք չկար օթեան,
 Տավարնի վագոնը նեղվասկ է յաման:
 էկան սև օրեր,
 Կուրանաք մերեր:
 Կնալով, կնալով երկրից հեռացա,
 Տանութը տարեկան, դարդի տիրացա:
 Ճամփեքս փուշ ա,
 Վաթանն անուշ ա:
 Մալադոյ սալդաթ եմ, սապոքս նւղա,
 Բալնիցեն պառկած եմ, յարեքս տեղա:
 Վա՛յ դըլե յաման,
 Ընդանք անգյուման:
 Մայրիկ չկա կողքիտ որ յարես տենա,
 Անատոված պծիշկը յարեա կը տեղա:
 Մացիներ շուերը,
 Վա՛յ մեր օրերին:

34 (179). «ԲԱՐՁՐ ՍԱՐԻ ԳԱԳԱԹԻՆ ԾԱՂԻԿ ՈՒ ՎԻՃԱԿ»

Բարձր սարի գագաթին ծաղիկ ու վիճակ,
 Զոկին տարան բալիդ, քեզ թողին մենակ:
 Մայրիկ, գաթա թխիր, որ տանեմ հետս,
 Ամեն դիրք մտնելիս, քեզ բերեմ միտս:
 էլի աչքս ընկավ բանակիս ճամփին,
 Կրակն ընկնելու, վառվելու վատ մարդի ջանը:

Երկնքից կախված էր ոտկէ շշերը,
Բալիդ տարան, մայրիկ, լուսնյակ գիշերը:
Ես մալադո սալդաթ, յոթ սարի քամակ,
Զոնեմ թոռլթ ու թանաք, որ գրեմ նամակ:
Ես մալադո սալդաթ, սապոգս ն'եղ է,
Հիվանդանոցում պառկած եմ
Զորս կողմս նայում եմ, ազգական շոնեմ:

35 (180). ՄԱՅՐԻԿ

Գնալով-գնալով տանից-տեղից հեռացա,
Տասնյոթ տարեկան, մամա ջան, բախտի տիրացա:
Ես մալադո սալդաթ, յոթ սարի քամակ
Զոնեմ թոռլթ ու թանաք, մամա ջան,
որ գրեմ քեզ նամակ:
Ես անացի՛ր, գնում եմ, մամա ջան, դու չհավատացի՛ր
Հենց որ վեշս կապեցին, նոր կայնիր ու լացիր:

36 (181). «ԳՆԱԼՈՎ, ԳՆԱԼՈՎ ՀԱՍԱՆՔ ԴԻԼԻՉԱՆ»

Գնալով, գնալով հատանք Դիլիջան,
Հասանք Դիլիջան,
Մայրիկս ձեն տվեց՝ զինվոր բալա ջան.
Զինվոր բալա ջան:
Քարափի տակիցը ծագեց արևը,
ծագեց արևը,
Կոունդի թևի հետ դրկեմ բարևը,
Ղրկեմ բարև:

37 (182). «ԵԹԻՄ ՄՆԱՐ ՆԻԿՈՅ ԲԱԼԵՆ»

Եթիմ մնար Նիկոյ բալեն,
Վզիս փաթթեց խաթա-բալեն,
Յարս թողեց տանը լալեն,
Իմա՛լ անեմ, իմա՛լ անեմ:
Անուշ մերիկ, յարալու եմ
Յարալու եմ, դառնալու չեմ*:

* Կրկնվում է յուրաքանչյուր տնից հետո (Մ. Բ.):

Կրեպոստի դուռը շուգուն,
Ձեռ ու ոտիս դրին դուգյուն,
Ձահել ջիւլան արին սուրգյուն,
Իմա՞լ անեմ, իմա՞լ անեմ...

Պազիցից բերին էս տեղը,
Հալվեր Նիկոյ աչքի եղը,
Չիմացա ինչ էր իմ մեղը,
Սուրգյուն արին, իմա՞լ անեմ:

Անուշ մերիկ, յարալու եմ,
Ճամբես շաշեք՝ դառնալու շեմ,
Իմա՞լ անեմ, իմա՞լ անեմ,
Խեղճ սալդատ եմ, շիւարեւ եմ...

38 (183). ՆԱՄԱԿ

Շոշից տեսա կարմիր արև,
Ո՞ւմ խես խրկեմ յարիս բարև,
Իմ Շուշանս վարդի տերև,
Ե՞րբ կթմի շորսը տարին,
Գնամ հասնեմ սիրած յարին:
Թո՛ւր նամակ, հասի՛ր տունս,
Գոնե դու տես գերդաստանս,
Սաստիկ դժվար է իմ բանս,
Ե՞րբ կթմի շորսը տարին,
Գնամ հասնեմ սիրականին:

Չարչարում են մեզ անդադար,
Մեր դուստուղն է կրակից բեթար,
Հացըմ կիտան ինչպես աթար,
Ե՞րբ կթմի շորսը տարին,
Գնամ հասնեմ սիրած յարին:
Դրին պոեզ մեզի տարան,
Հեռու երկիր ծովու բերան,
Թաքավորի թախտն վերան,
Ե՞րբ կթմի շորսը տարին,
Գնամ հասնեմ սիրած յարին:

39 (184). ԵՐԿՆՔՈՎ ԱՆՅՆՈՒՄ ԷՐ

Երկնքով անցնում էր այլապիսինը,
 Փախեք տղերք, փախեք, եկավ գերմանը:
 Գաթա թխի, մայրիկ ջան, դիր տանձն հետս
 Ամեն դիրք մտնելուս, քեզ քցեմ միտս:
 Ինչո՞ւ բերեցիր, մայրիկ ջան, բալու պրեցիր,
 Գերմանու ֆրոնտը ինձի դրկեցիր:
 Գնալով, գնալով գյուղից հեռացա,
 Տամուկ տարեկան, դարդի տիրացա:
 Նստեցի մաշինեն, հասա սայմանը,
 Յոթ տարի էր մայրիկ ջան, կովի պայմանը:
 Կանցիլարի դուռը, վառվում էր փուռը:
 Ինձի տանում են, մայրիկ ջան, բոչինի դուռը:
 Երկու կողմնի իջան Իգդիրա սարին,
 Քաֆուր գերմանն էկավ, տարավ իմ յալին:

40 (185). ՀԻՆ ՍԱԼՏԱՏԻ ԵՐԳ

Կանցիլարի դռուն կայնաժ մնացի, յար ջան,
 Ծերքս տարա ծոցս, ախ էրի լացի, յար ջան,
 Կանցիլարի դռուն կը վառեր փուռը, յար ջան,
 Սալտատների սրտեն շէլավ մոմուռը, յար ջան,
 Ընկել եմ սալտատ, տեղ իմ, ում գնամ գանգատ:

 Նըտտա պարախողն, օյ, անցա Սև ծովն, տեղ իմ,
 Անցա Սև ծովն Աարտան, [յար ջան].
 Մին նամակ գրեցի, օյ, իմ ծնող մորըն, տեղ իմ,
 Իմ ծնող մորն, Աարտա, [յար ջան],

 Նըտտա պաշաջիրն, օյ, իջա Դիլիջան, տեղ իմ,
 Իչա Դիլիջան, յարտան, այրլտիմ օյ, օյ, շուարա դուշտըմ.
 Մայրս ինձի կանչեց, օյ, սալտատ բալա ջան, մարալ,
 Սալտատ բալա ջան, յարտան այրլտիմ,
 օյ, օյ, շուարա դուշտըմ,
 Ընկել եմ գերի, յար ջան, օտար երկրի:
 Մաշինեն ման գալով, օյ, առաջտ ծով էր, մարալ,
 առաջտ ծով էր,
 Մայրիկս նստել էր հետև, տեղ իմ, հետևը հով էր,
 Յարտան այրլտիմ, շուարա դուշտըմ:

Նիկոլ թաքավորն եկել էր Թիֆլիս, տեր իմ, էկել էր Թիֆլիս,
Խաչ ու մետաղ քցեց Անդրանիկի վիզ,
մարալ, Անդրանիկի վիզ,
Ընկել եմ գերի, մարալ, բախտըս չի բերի:

41 (186). ԸՆԿԵԼ ԵՄ ՍԱԼԴԱԹ

Ընկել եմ սալդաթ,
Ընկել եմ սալդաթ,
Մայրիկ ջան,
Ո՞ւմ անեմ գանգատ:
Ընկել եմ գերի,
Ընկել եմ գերի,
Քոզրիկ ջան,
Նամակ տուր, բերի:
Գերմանու գերի,
Գերմանու գերի,
Մայրիկ ջան,
Զենս չի բերի:
Գերման են քոռնար,
Գերման են քոռնար,
Քոզրիկ ջան,
Սալդաթին մոռնար:
Գերման են վատ է,
Գերման են վատ է,
Մայրիկ ջան...

.

Գերմանո՞ւ տարն եմ,
Գերմանո՞ւ տարն եմ,
Անուշ ջան,
Դարձա՞ք եզ կանոնեմ:

42 (187). «ՎԵՐԻ ԶԱՂԵՆ ԱՐՏ ՈՒՆԵՄ»

Վերի՞ զաղեն արտ ունեմ,
Շատ մարդ գի՞ղի դարդ շուն՛եմ,
Յար գի՞ղի, դու գի՞ղի իմ յարն ես,
Սոնա յարո՞ ջան, տալդաթ՛ եմ:
Գարունն եկավ դաշտերոմն՛,

Աչքս մնաց ճամփեքոսն,
Յար գիղի, դու գիղի իմ յարն ես,
Սոնա յարո ջան, սալդաթ եմ:
Կանաչել են արտերս,
Շատացել են դարդերս,
Յար գիղի, դու գիղի իմ յարն ես,
Սոնա յար ջան, սալդաթ եմ:

43 (188). ՀՈՊ ԳՅՈՒԼԻ

Հոպ Գյուլի, գյուլա, գյուլա, յարս:
Գուզն եմ ատում, վերջը զուր ա, յարս:
 Հոպ Գյուլի, թե չգրեա նամակ,
 Աման Գյուլի, կերթամ սարի քամակ:
Հոպ Գյուլի, ֆայտոնի մասերը,
Սալդաթ տարան, քու սև-սաթ աչքերը:
 Հոպ գյուլի՛, ինչ եմ անում նամակ,
 Սալդաթ տարան, կերթամ սարի քամակ:
Հոպ Գյուլի, գյուլա, գյուլա, յարս:
Գուզն եմ ատում, վերջը զուր ա յարս:

44 (189). ԳԵՐՄԱՆՈՒ ՖՌՈՆՏԸ....

Գերմանու ֆոտոսը կրակ էր ու պոց,
Թոփ գյուլլեն կը կյար քյանց մե փըթըրոց,
Մե կողմից դիժբալեն, մեկից այլապլան,
Կը տըփին մեր դիրքեր, կը շինեն վերան:
Կարպետի լեռները մըժ էր ու դուման
Ամա՛ն, փրկվելու էլ շունենք գյուման:
Մեր քաղցր վաթանին կարոտ մնացինք,
Լացե՛ք, խերիկ, մերիկ,—անտառց կնացինք:

45(190). «ԳԼԵԸՆԵՐԻՍ ԳՅՈՒԼԼԵՆ ԿԹԱՓՎԻ ԹՈՓԻՑ»

Գլխըներիս գյուլլեն կթափվի թոփից,
Ետ նամակ կը գրեմ ձեզի՝ աղոպից,
Վառված կրակված եմ ետ ձեր կարոտից:
 Սալդաթ եմ, կապված եմ, ազադում շունեմ,
 Ոչ գիղեր, ոչ ցերեկ հանգիստ քուն շումեմ:

Նամակ բարև արա իմ հորն ու մորը,
 իմ ազիզ քույրերիս ու իմ ախպորը,
 Ասա, ախ ու վախով կանցնի իմ օրը,
 Մայրիկ, մի վիրավոր սալդաթ եմ անտեր,
 Ես չոլերի մեջը քնկած եմ անտեր:
 Նշանածիս ասեք շորերս պահի,
 իմ ծառուկ բալիկիս խնամի, շախի,
 Ախպորս ասեք թող եզներըս չը ծախի,
 Մայրիկ վիրավոր եմ, յա գամ, յա շգամ,
 Մնաք բարով ծանոթ, քնկեր, բարեկամ:
 Ռեանդուզա սարեր ծաղկած գարուն ի,
 Սալդաթների տիրտը լերթուկ արոմն ի,
 Որը ծնող, ախպեր, որը յար ունի,
 Ընկանք դարբիտյար տնից ու տեղից,
 Կարոտով մնացինք հայրենի հողից:

46 (191). «ՀԱԶԱՐ ԻՆՆԸ ՀԱՐՈՒՐ ՏԱՍՆԶՈՐՍ ԹՎԻՆ»

Հազար իննը հարուր տասներչորս թվին,
 Մեկ որոտում քնկավ ամբողջ աշխարում,
 Բեհաշիվ բեմուրատներուն կոխվ դրկեցին,
 Զայելներուն լացկան մորերեն գլկեցին.
 Հաց ապա ջան, լաց,
 Հաց ապա ջան, լաց:
 Մանուկ աղեն բախշեն գինի կու խմեր,
 Զայելներուն հեռսով կոխվ կու դրկեր,
 Կրակի կար աղեն բեզարթեր խեղջը,
 Զայել չէ թողեց տաղ գեղին մեջը:
 Հաց ապա ջան, լաց,
 Հաց ապա ջան, լաց:

47 (192). ԶԻՆՎՈՐԻ ԵՐԳԸ

Կանցիլարի տուռը կանգնած մնացի,
 Յարիս տարան սալտատ, մինակ մնացի:
 Կանցիլարի տուռը կար կանանչ խիար,
 Մայրիկ, ինձ բերիր գերովթյան համար:
 Մտա կանցիլար, մոմեր վառեցի,
 Զեռքս տարա խուռեն, սալտատ գնացի:

Այագյազ աչքերտ, կամար ունքերտ,
 Ուզում եմ հեռանալ, չի թողում տերտ:
 Կանցիլարի դուռը շակճով տաշած էր,
 Սարտատ տղի բոյը վրեն քաշած էր:
 Մայրիկ, դաթա թխի, տիր հետա տանեմ,
 Ամեն դիրք մտնելուց ես քեզի հիշեմ:
 Ծծիդ կաթը, մայրիկ, ինձ հալալ արա,
 Շուշանս նոր հարս է, սրբի պես պահա:
 Դիրքում պառկած եմ, ցուրտ ու դիամաթ,
 Մայրիկ, նոր հարսս քեզի ամանաթ:
 Գերդաստանս անտեր փողոց թողեցի,
 Մայրիկ, օամանլուին գերի մնացի:

48 (193). «ՏՈՒՆԸ ՄՆԱՅ ՔՈՒՐՈՋԸՍ, ՄՈՐԸՍ»

Տունը մնաց քուրոջըս, մորըս,
 Խաբար էրեք մյեծ ախբորըս,
 Լացեք անուշնյեր լացեք,
 Սյեմին քնաց ջայել օրըս:
 Ինձի տարան թոփի բերան,
 Դուզմընյերըս գըլոխս կերան,
 Ես քնացի օտար երկիր,
 Ծնողներես շունիմ մե կիր:
 Ղաուղուշանլը ծակյեց քնաց,
 Սյեմ արոնըս, ախբար, հոսաց,
 Ծնողներուս հուար կրտոխ,
 Հեշ չէ տեսած կյանքա քնաց:

49 (194). ՍԱԼԻԱԹԻ ԵՐԿ

Մաշինեն էկավ, բվաց ու գնաց,
 Նայիր, հայրենիքս շատ հեռու մնաց*,
 Մայրիկ, վեշս շատ է, վագոն կբառնամ,
 Մայրիկ, ատաված կանչա Ղարսա հետ դառնամ*:
 Թոփ ու պլիմոտը կպավ իմ կողքին,
 Գերեզմանս մնաց շուն թուրքի հողին*,
 Էն օր բախշեն տնկես, շոտես նրա բար
 Հլամ մտածիր, տես ինչքան էր դժար*:

* Տողը կրկնվում է (Ծ. Կ.):

Ընկել եմ նեղք, գոռում եմ՝ հավար,
 Աչքիս լիար քաղվեց մնացի խավար*,
 Մայառոռոյ սալդաթ եմ, տապոգա նեղ ա,
 Ընկել եմ բալնիցեն, բժիշկ կրեղա*:
 Վատ հընգեղներս կուզեն իմ մահը,
 Կուզեն շոտ մեռնեմ, ոտեն իմ մալը*,
 Ընարված ծաղիկ ի հաստատուն բախչից,
 Ես, ում գանգատ գնամ էտ իմ շառ բախտից*:

50 (195). ՌԱՍՏԱԿԵՍԻՆ ԵՐԿԸ

Մայրիգ, իմ մայրիգ, զիս առին դարին,
 Դարին Տեհնի պուկ, անոննս կրեցին,
 Օխտնոամ ոտի մեջ ինձի հայդնեցին.
 Շորերս առին, զինվոր տառծուցին,
 Հրացանն ինձի գին անվանեցին,
 Մեզ ուս ուսուցչի ինձի հանձնեցին.
 Նա շադ խստությամբ, ինձ հեղ վարվեց,
 Իսկ և այն օրից սիրդա խոցողեց,
 Զի ցամ ստացա, որ մահ բաղձառեց,
 Իմ ծնողներիցս ինձի պաժանեց.
 Ցավի դիրացա, հիվանդանոց ընգա,
 Զարերուն ֆոդեն ես ուժեա գրգվեցա,
 Ընգեր գանչելով, ես ձայնով խոզաձ.
 Դասն և հինգ օրվա մեջ ոտքես բըրձա,
 Ընգեր գանչելով ես պան շրստացա:
 Դարին զիս, դարին, քաղաքեն հանեցին,
 Ախալցիսային քովը ինձի թաղեցին,
 Հայ դերդերներով թաղումս արին:
 Պարև գեցիք, ախ իմ ծնողներ,
 Տուք ողջ մնացեք, սիրոն ընգերներ,
 Որ տուք դոն կնաք, իմ մասին բաղմեք,
 Նոր նախիջևան, մայրենի քաղաք.
 Տուք մնաք պարով, ես մնամ դարով,
 Մայրս, եղբայրս, տուք մխթարվիք.

51 (196). ԱՆԲԱԽՏ ԳԴՐԻՉ

Անժանոթ շուեր ընգաձ,
 Գդրիջ մեր անխնդաց,

* Տողը կրկնվում է (Ծ. Կ.):

Օդար երգիր էջթող-չեգող,
Միմիայն ինձի գասին:

Ինձի առին ազգես, դարին,
Կեղիտ վրայեն անցուցին,
Հոքիս շառած, փուճ մարմինըս,
Ինձի բաշխեցին:

Օդար երգիր, օդար բժիշկք
Ինձի նայեցան,
Օդար մարթիք, օդար դղաք
Ինձի թաղեցին:

Ինձի առին մեծ օբային դագը թաղեցին.
Մայրիգ գանչելով, ձայնս խրոճեցավ,
Չայնիս ձայն չեգավ,
Հոգիս դուրս էգավ:

Մնաք պարով, դանջված հայր-մայր,
Իմ քույր և եղբայր,
Ես կնոճ եմ սառը կերեզման,
Էլ չեմ դեմնի լուս աշխարհ:

52 (197). ՀԱՍԱՆ ՂԱԼԱ

Կարմիր պըլեթ ըղրկեցին,
Զաբաս տղեք հավաքեցին,
Հորից-մորից բաժանեցին,
1/4 Վերան դառնաս, Հասան խալա:

Հօգոտոտսին քոմին զապաս,
Տարան լցրին Գյոճմրին ու Ղարա,
Տներ թորգին աղջիկ ու հարս,
Վերան դառնաս, Մամա խաթուն,
2/9 Յարալու եմ, տարան Բաթում:

Օգոտոտսի տասնվեցին,
Ռուսաց թոփեր հարձակվեցին
.....

- 3/12 Մենք գնացինք Հասան Ղալա:

- Հասան գալեն ես գնացի,
 Կամանդարն էր գերմանացի,
 Ամեն սեկրետն էլ խնացի,
- 4/16 Վերան դառնաս, Հասան գալե:
 Գնացի հատա Հասան գալեն,
 Սատկեք Անվար փաշի պալեն,
 Յարս մնաց թուրքի լալեն,
- 5/20 Վերան դառնար Հասան Ղալեն:
 Հասան խալա շատ գնացել ենք,
 Անոթի, ծարավ մնացել ենք,

- 6/23 Անտեր դառնաս, Հասան խալա:
 Մեր գեներալ Բարաթովը,
 Հասանք Հասան Ղալու քովը,
 Անթիվ սալդաթ տվինք զոհը,
- 7/27 Վերան դառնաս, Հասան Ղալա:
 Հասան Ղալի ճամպեն ո՞ւր է,
 Ետևը ջուր, դեմը սուր է,
 Մեր կռվելը շատ խզուր է,
- 8/31 Վերան դառնաս, Հասան Ղալա:
 Հասան Ղալեն բանցր սար էր,
 Չորս բռնորը անմայ քար էր,
 Կրովոդների շատը հայ էր,
- 9/35) Վերան դառնաս, Հասան Ղալա:
 Հասան կալեն բարձր տեղ ա,
 Ջուրն էլ հիվանդի դեղ ա,
 Հայ զինվորի տեղը նեղ ա,
- 10/39 Հասիր նամակ, վիրավոր եմ:
 Հասան գալեն քառ ու քոա,
 Գուլոսեն մեջը կֆոֆոա,
 Թևիս յարեն կմոմոա,
- 11/43 Վերան դառնաս, Հասան Ղալա:

Հասան Ղալի տեխտ քար էր,
Մայրը գինեա բալեն սաղ էր,
Հայրիկ շուներ էնտեխ թաղեր,
Վերան դառնաս, Հասան Ղալա,
12/48 Խեղճ հայերուն դարդ ու բալա:

Հասան Ղալի բոլոր մեշա,
Գյուլեն միշին կխշխշա,
Սրտիս յարեն կտժտժա,
Վերան դառնաս, Հասան Ղալա,
13/53) Խեղճ հայերուն մի ճար արա:

Հասան Ղալի տեղը դար ա,
Գիլեն կառնի, կանա յարա,
Յարալու եմ, չկա շարա,
14/57 Վերան դառնաս, Հասան Ղալա:

Հասան խալեն մի մեծ սար էր,
Չորս բոլորը ամա ալ էր,
Թուրքի վեց թոպեր էնտեղ էր,
Կրակեղով մեզ կվառեր,
15/62 Անտեր դառնաս, Հասան Ղալա:

Հասան Ղալի բերդն էր դաջինմ,
Շուն կորպոսան էր մեզ հետ խալին,
Ջարդել տվեց բոլոր հային,
16/66 Վերան դառնաս, Հասան Ղալա:

Հասան Ղալի տուր պացին,
Կամանդուշն էր գերմանացի,
Մերեր, քուրեր նտտան լացին,
17/70 Վերան ըլներ Հասան Ղալեն:

Հասան Ղալի տուներ կապոտ,
Գյուլեն կիգա քարե կարկոտ,
Բերին դրին ինչպես թաբոտ,
Վերան դառնա Հասան Ղալեն,
18/75 Խեղճ հայերուն դարդ ու բալեն:

Հասան Ղալեն դարձավ արուն,
Մեզի բերեց մե սև գարուն,
Ասկյարն ու նեմեցն էին զալում,

19/79 Վերան դառնաս, Հասան Ղալա:

Հասան Ղալու ջուրը աղը,
Հացն ու կերակուրը լեղի,
Հազարները մեռան անտեղի,

20/83 Վերան դառնաս, Հասան Ղալա:

Հասան Ղալի ճամփեն օլոր,
Զինվոր պերին արնակոլոր,
Պերին լցրին բալնիցի տուտ

21/87 Վերան դառնար Հասան Ղալեն:

Քրշեր-ցիրեկ տուռը վառանք,
Հասան Ղալի պեռթը առանք,
Կեսից ավել թամուզ վառանք,

22/91 Անտեր մնար Հասան Ղալեն:

Հասան Ղալեն շատ տժար էր,

23/93 էնվեր փաշի սիրտը քար էր:

.
.

Երբ որ հասանք թուրքի հողը,
Ջաններս ընկավ մահվան դողը,
Շատերին դրեցինք հողը,

24/97 Վերան դառնաս, Հասան Ղալա:

Ատավաժածին մեզ պաշտպան էր,
Թուրքը եկավ հետիւր տաներ,
Գիտենք, որ մեզ կը սպաներ,

25/101 Վերան դառնաս, Հասան Ղալա:

Ճեպեն էկավ, հէտիր տարավ,

26/103 Վերան դառնաս, Հասան Ղալա:

Անդռանիկը գոչեց՝ ուռա,
Դառցավ տակց. սալդաթն ո՞ւր ա,
Փաշեն ատեց. Կավկազն իմն ա,
Վերան դառնաս, Հասան Ղալա,

27/108 Խեղճ հայերո՞ւն դարդ ու բայա:

Քյոփրքյոյի տակը դուզ ա,
Օսմանցին կախնե, կոխվ կուզա,

Ամբողջ Կավկազն առնել կուզա,
28/112 Ասիեր մնաս, Հասան Ղալա:

Մըժընկերտու տեղ տուզ էր,
Միլազոսմ ասքյար կուզեր,
Կտկժում պեխեր կխուզեր,
29/116 Անտեր դառնաս, Հասան Ղալա:

Հայոց զորքը լցվավ Զիվին,
Խաբար տվեք թուրքի գյուղին,
Զարդեց անցավ քանիմ գյուղին,
30/120 Վերան դառնաս, Հասան Ղալա:

Զվինումը շատ բոյ եղավ,
Շատերի մարմինը փտավ,
31/123 Շատն էլ յոտ օսկի գտավ:
.

Թուրքն էկավ Դավա բոյին,
Ըռունն եղավ օյին-օյին,
Թվանքն էր սալդըթի բոյին,
32/127 Կյանքիս վայիտ, Հասան Ղալա:

Թուրքը եկավ Օլթին առավ,
Կրակն ընկավ ջանս վառավ,
էտ ինչ զուլում սիթամ տառավ,
33/131 Քյամբախտ տառներ Հասան Ղալեն:

Թուրքը եկավ հազար տամութ,
Գյուլլենն էկավ ինչպես կարկուտ:
Թուրքի թոփն էր վացուն վեց փութ,
34/135 Անտեր մնար Հասան Ղալեն:

Այլոպլան վերը պաներ,
Պուլեմոտը գյուլլեն մաղեր,
Շըրափնեղը մեզ կվառեր,
35/139 Անտեր մնար Հասան Ղալեն:

Դիրքը մտած ժամանակս
Լալով գրեցի նամակս,
Կարթացեք, առեք փափագրս,
36/143 Վերան դառնաս, Հասան Ղալա:

Դիրքը մտանք դիրքը խոր էր,

- Վիրավորվա, վերքս նոր էր,
 Հաքինս սալդաթի շոր էր.
 37/147 Վերան դառնաս, Հատան Ղալա:
- Դիրքը մտա, տեղս թաց էր,
 Քամին զարկեց, վրես բաց էր,
 Խշտիկ զարկող անաստված էր,
 38/151 Յանա-յանա, դիրխոր բան ա:
- Արևն ելավ յանա-յանա,
 Դոխտուր բերեք գյուլես հանա.
 Գյուլի յարեն չի լավանա,
 39/155 Մայրիկ չկա վույ-վույ անա:
- Դիրակս տարեք, հայ ընկերներ,
 Քաշքշում են շուն տաճիկներ,
 Գոնյե իմ ատող խավարեր,
 40/159 Ընձի շոտ հասցրեք իմ մորս:
- Նամակ գրեմ կողակցին,
 Որ լավ պահես շամամ ծոցին,
 Ես էլ կգամ ամսի վեցին,
 Եթե չեկա ամսի վեցին,
 41/164 Կբաժանես դուռ-դրկցին:
- Իրեք հարիր հոքիկներով
 Զինված էին մոտիներով,
 Մեչն ջարդին արաբներով,
 42/168 Խեղճ Խեչոն եմ վայ կանչելով:
- Ես Խեչոն եմ նախընտանցի,
 Ցավերս պատմեցի,
 Կամադուշիկը գերմանացի,
 43/172 Խեղճ Խեչոյին լուպանեցին:
- Ես Ապարն եմ արմըտլեցի,
 էս տև խաղը ես կապեցի,
 էդ հողն ու ջուրը անիծեցի,
 44/176 Վերան դառնաս, Հատան Ղալա:
- Զի մոռացվի էս կոխվը,
 Պակասում է հայոց թիվը,

53 (198). ԻԳԴԻՐՈՒ ՍԱՐԵՐԸ ԴՈՒՄԱՆ Է

Փոցխս ծիրանի կոթ է,
Իգրիկոու սարերը դոսման է,
Սիրտս յարալու խոց է,
Սալդատը էլել ա Գեատոսկը,
Սիրտս սրտոսմդ պիտի,
Սալդատը էլել ա Ալաճեն.
Գիտենաս սավդեն ո՞նց է,
Նայ, նայ, նայ, նայ, նայ, նայ, նայ, նայ*,
Հավը թռավ թառն էլավ,
Մեր բանը դավովն էլավ,
Սաբաբի որդին մեռնի:
Դուշմանի սրտովն էլավ:
Ա՛յ տղա բաղի միջին,
Ոտներդ շաղի միջին,
Կանչի՛, կանչելուդ մեռնեմ,
Ես եմ քո հաղի միջին:
Վարդ քցի՛, ձեռնով բռնեմ,
Յարալու սրտիդ մեռնեմ,
Քյուլկիցը մի դուրս արի՛,
Բալքի հավատըս առնեմ:
Սաղ տարին ծոմ ու պատ եմ,
Քեզ համար ոսկե թատ եմ,
Սրտիս միջի դարտերը,
Ծառզարդարին քեզ կասեմ:
Աչքս քցել եմ սարինո,
Ոտքս դիպավ լեռ քարինո,
էրթա ու էլ ետ շգա,
Քեզ սալդատ գրած տարին:

54 (199). «ՓՆՃԻԼԻԿ ՏՂԱ, ՅԱԽԵԴ ՄՈՄԵՄ»

Փնճիլիկ տղա, յախեդ մոմեմ,
Սալդատ կերթաս՝ աշխըրքով է:

* Բոլոր տները այս տան նման երգել (Ս. Բ.):

Լիզոսդ դիր բերանըս ծամեմ.
 Սիրտս հիմի ելման ծով է:
 Փնճիլիկ տղա, մոտըս մնա,
 Ես շեմ ուզե սալդատ գնաս.
 Ճիտը կոտորեր թագավորի,
 Օր շհասնեինք էսման օրի:
 Կոխվ եղավ մեր սև բախտեն,
 Փնճիլիկ տղա յախեդ մոմեմ,
 Երնեկ Նիկոլն ընկներ թախտեն,
 Սալդատ կերթաս՝ աշխըրքով է:
 Ինչքան մուրազ մնաց թերի,
 Փնճիլիկ տղա յախեդ մոմեմ,
 Շատերի յարն ընկավ գերի,
 Սալդատ կերթաս՝ աշխըրքով է:
 Քեզ կըտպասեմ օխտը տարի,
 Փնճիլիկ տղա յախեդ մոմեմ,
 Ինչքան կարաս դու թեզ արի,
 Սալդատ կերթաս՝ աշխըրքով է:
 Ուրտի՞ց էս սև կոխվն էկավ,
 Փնճիլիկ տղա յախեդ մոմեմ,
 էկավ ու մեր գեղը մտավ,
 Սալդատ կերթաս՝ աշխըրքով է:

55 (200). ՍԱԼԴԱԹԻ ԵՐԿ

—Քույրիկ ջան, սալդատ եմ քինըմ.
 —Սալդատ մի քինա, սալդատ ախպեր ջան,
 Սալդատ ախպեր ջան,
 Դարդոտ ախպեր ջան,
 Սալդատ մի քինա,
 Սալդատ ախպեր ջան:
 Մաշինի ճամփեն
 Երկար ու պարակ,
 Երկար ու կոլոբ
 Պեխերտ ոլոբ:

56 (201). ԳՆԱ, ՅԱՐՈ ՋԱՆ

Գնա յարո ջան, գնա
 Գնա սալդատ, մի մնա:

Մեր սարերու արոտից,
Ազիզ յարիս կարոտից,
Սիրտս հալու մաշ դառամ՝
Բաժնը վունմ եմ իմ յարից:
Սալդատ եղնեկ լավ բան չէ,
Իմ յարը ազիզ մանչ է:
Թագա ընկեր թե ճարես՝
Ընկերոջդ լավ ճանչե:
Յարիս խլե, կտանին,
Վիզդ կոտորի գլավիճը,
էսօր սալդատ կտանիք
Հեչ կսագե՞ էս տղիճը:

57 (202). ՅԱՐ ԱՄԱՆ

Յար աման, գյուղ աման,
Գյուղերս թագացել ա,
Յարոյիս տանում են,
Գարգերս շատացել ա:
Սալդաթ տղիճ տուն շունի,
Յար աման, գյուղ աման,
Գյուղերս թագացել ա:
Մի տեղ հալալ քուն շունի,
Յարոյիս տանում են,
Գարգերս շատացել ա:

58 (203). ՏԱՆՈՒՄ ԵՆ

Տանում են, ադե ջա՛ն,
Տանում են,
Տանում են, վաթանից
Հանում են:
Ամա՛ն, տարան իմ յարիճ,
Տանում են, ադե ջա՛ն,
Տանում են,
Տարան իմ մեկուճարին,
Տանում են,
Վաթանից հանում են:

59 (204). ԱՄԱՆ ՄԱՐՈ

Մեր բաղի դոտը բաց ա, Մարո՛,
 Մարոն միջին քնած ա, յարո՛,
 Քնած չի, քրտնած ա, Մարո՛,
 Վարդն էրեսին փռած ա, յարո՛:
 Յաման Մարո, Մարոյին, Մարո՛,
 Սալդաթ տարան յարոյին, Մարո՛,
 Ջեր դապի դուռը բաց ա, Մարո՛,
 Սպիտակ սուփրեն փռած ա, յարո՛,
 Յարս կողքին քնած ա, Մարո՛,
 Վարդաջրով լցված ա, յարո՛:
 Յաման Մարո, Մարոյին, Մարո՛,
 Սալդաթ տարան յարոյին, Մարո՛:

60 (205). ԱՅ ԼՈԹԻ ՄԱՐԱՆ

Ա՛յ լոթի Մարան,
 Ա՛յ լոթի Մարան,
 Սալդաթ են տանում
 Յարոյիտ, տարա՛ն:
 Ուշի ուշ անեմ,
 Թառլան դուշ անեմ,
 Իմ ախպոր բալին,
 Կանվա դոշ անեմ:
 Ա՛յ լոթի Մարան...

Մաշինեն էկավ,
 Տասներկու վագոն,
 Յարոյիտ տարավ,
 Սալդաթ դրակոն:
 Ա՛յ լոթի Մարան...

 Մաշինեն էկավ,
 Վագելեն գնաց,
 Յարիս այլուիւր
 Իմ մտը մնաց:

Ա՛յ լոթի Մարան,
 Ա՛յ լոթի Մարան,
 Սալդաթ են տանում
 Յարոյիտ, տարա՛ն:

61 (206). «ԵՍ ՈՒ ՅԱՐԸՍ ԶԱՀԵԼ ԵՆՔ»

Ես ու յարբս շահել ենք,
Յար շան մալուզ մի մնա.
Պայման էրէ, պահել ենք,
Յար շան, տալդատ մի գնա:
 Զընգըլիկ օրոճ եմ շարե,
 Քյաղըթբեզով եմ կարե,
 Մեշի միջի պաղ աղբյուր,
 Զամետլիկ օրոճ եմ շարե,
 Տղա՝ արի տար քո քուր,
 Քյաղըթբեզով եմ կարե:

69 (207). ՄԱՂՆ ԱՌԱ

Մաղն առա գացի ցանի,
Զիբիցս խնձոր հանի.
Տեսա յարս ընդի շէր,
Ընդի մի հոգոց հանի:
 Վո՛ւյ, վո՛ւյ, տարան իմ յարը,
 Սալդաթ տարան իմ յարը,
 Բա ո՞նց կլնի իմ ճարը:

63 (208). «ԶԱՊԱՍ ԹՈՓ ԷՐԻՆ, ԶԸՌՉԻ, ԷԼՈՒՅԱՐ»

Զապատ թոփ էրին, Զըռչի, էլուլար,
Թագավոր թախտորդ շոչի, թեւուլ յար...
Յարիս կըռիվ են տարե, էլուլ յար,
Սիրտըս խոփով են վարե, թեւուլ յար:
էլուլ, էլուլ, էլուլ յար, էլուլ յար,
Թեւուլ, թեւուլ, թեւուլ յար, թեւուլ յար:

64 (209). «ՍԱՐԵՆ ՎԱԶՈՂ ԱՌՎԻ ԶՐԵՐ»

Սարեն՝ վազող առվի ջրեր,
Բարև տարեք իմ յարին:
Յարիս նոր են տալդատ տարե,
Ե՞բ կըթըմամի հինգ տարին:
Պար կը խաղայինք իդար հետ,

Երնեկ հերու, յարքս հոս էր,
Սիրտս հիմի աւ ալոս է,
Սրտիս զարկին հազար նետ:

65 (210). ԱԼ ՄԱՐԻՆԵՍ

Ալ մարինես ծալ մնաց,
Սիրելիս սալգաթ գնաց:
Ծառ տնկեցի բար շունեմ,
Ալ մարինես ծալ մնաց,
է՛լ դարդիման յար շունեմ,
Սիրելիս սալգաթ գնաց:
էրնեկ նրան՝ դարդ շունի,
Ալ մարինես ծալ մնաց,
Ղարիբ երկիր յար շունի,
Սիրելիս սալգաթ գնաց:

66 (211). ԻԿԴԻՐՈՒ ՍԱՐԵՐԸ

Իկդիրու սարերը վայնա էր,
Հերանցս օթախը թոյնա էր,
Նստած տեղս քար շունեմ,
Իկդիրի սարերը վայնա էր:
 Բաղ ունեմ ու բար շունեմ,
 Հերանցս օթախը թոյնա էր:
Դարդն էկել ա տարել ա,
Իկդիրու սարերը վայնա էր,
Ո՞նց ա դու խաբար շունես,
Հերանցս օթախը թոյնա էր:

67 (212). ԲԱՐԱԿ ԲԱԺ

Հերկեցի, հերկած մնաց,
Բարակ բաժ, հայ բարակ բաժ,
Սիրեցի բանակ գնաց,
Բարակ բաժ, հայ բարակ բաժ:
 Գնացիր ու մնացիր,
 Բարակ բաժ, հայ բարակ բաժ,

Իմ մասին շքմտածեցիր,
Բարակ բաժ, հաշ բարակ բաժ:

68 (213). ՆԻԿՈՒԻ ՔԱՐԻՆ

Նստեմ նիկոլի քարին,
Նստեմ նիկոլի քարին,
Ապելացի անեմ,
Նիկոլի ազխոզ բալին:
էդ էլ իր քոռ բախտեն,
Նիկոլին ընկամ թախտեն,
Ջուխտ աչքերով քոռացամ,
Սալդաթին մոռացամ:

69 (214). «ԷՍ ՏԱՐՎԱ ԱՐՏԵՐԸ ԴԱՐՁԵԼ ԵՆ ԽՍԻԼ»

էտ տարվա արտերը դարձել են խսիլ,
Թաժա յարմ էի բռնե ընկել է ետիր,
Վերենն անցնիկը այրոպլանը,
Աստված թող ավիրե գերմանու բանը.
Սև խաղեր կանչեք, ջահել աղջկներ:
Յարիս տարել են գերմանու հողը,
Որդով շխնդա կոխվ էնողը.
Աշխարր լցվամ արցունք ու արուն,
Մեր գլխուն էկամ լացով սև գարոմը,
Սև խաղեր ըսեք, անբախտ աղջկներ:
Գեղը շմնաց ահել ու ջահել,
Չես կարա էլ մեր հանդերին նայե,
Սարերը դարտակ, արտերը խոպան,
Սալդատ են տարե մաճկալ ու շոպան.
Սև խաղեր ըսենք, տարի աղջկներ:
Երբ ծաղիկի էրթանք Քարգլոխ սարը,
էլ մեր ետենե չի գա մեր յարը,
Հեռու աշխարք են իմ յարին տարե,
Մեր բախտը սև է, մեր վախտը շար է,
Սև խաղեր կանչենք, սև բախտ աղջկներ:

70 (215). «ԱՆՏԵՐ ՄՆԱՐ ԿՈՎԻ ՏԱՐԻՆ»

Անտեր մնար կովի տարին, սև տարին.
Սալդատ էրին, կովի տարան իմ յարին:

Սիրտըս հիմի խարաբա է, ավեր է,
Զոկին տարան՝ ջահելները, լավերը:
Անտեր դարձան մեր հանդերը, սարերը.
էրնեկ թե միշտ խավար մնար արեը:
էլ ո՞ւմ է պետք Համբարձում ու վարդևոր.
Ծաղիկներն են սրտակոտոր, սևավոր:
Ա՛խ աղջիկներ, կանչեք կարոտի խաղեր,
էս կոիվը մեր սրտերը մոխիր լցրեց ու դաղեց:

71 (216). ԳՅՈՒԼԻ ԶԱՆ

Գյուլի ջան,
Տայտոնի ակները,
Սալդաթ տարան՝,
Իմ ազիզ ախպերը:
Գյուլի ջան,
Կարմիր կովը գոմին,
Մերդ քոռնար,
Ո՞նց ես ուտում սոմին:

Գյուլի ջան,
Մանուշակը քոլին,
Մերդ քոռնար,
Ո՞նց ես քնում շողին:

72 (217). «ԱԵՊՈՐՍ ԺԼԵԲԸ ԵԼԱՎ ՎԱՏ»

Ախպորս ժրեբը* ելավ վատ,
Ախպորս տարան սալդատ,
Ես մենակ բիտի էրթամ արտը,
Սարի շափ ծանդր է դարդըս:

Ախպերը անգին է, անուշ է,
Դրախտի հազարան դուշ է,
Ախպեր կորցնողի օրը սև է,
Դարտը սրտի մեջ փուշ է:

Շերմակ ամպի թևին գրեմ մեկ նամակ,
Գրեմ մեկ նամակ՝ Հակոբիս համար.

* «Ժրեբը» բառից հետո փակագծերում՝ վիճակը (Մ. Կ.):

Նամակի մեջ դնեմ համբույր ու կարոտ,
Ախպորս հասնի, տուն դառնա բարով:

73 (218). «ՍԱԼԴԱՏ ԱԽՊՈՐՍ ՆԱՄԱԿԸ»

Սալդատ ախպորս նամակը,
Կարդամ իմանամ քաղաքը.
Ախ ե՞րբ գուկա իրեն վադեն
Սալդատները Բատեն շատ են:

Մորս աչքը խավրեց լալեն,
Սալդատ ախպորս նամակը,
Հեշ լուր չկա որդու գալեն,
Կարդամ իմանամ քաղաքը:

Ով որ եղավ կռվի սաբաբ,
Սալդատ ախպորս նամակը,
Միտը էրվի դառնա քյաբաբ.
Կարդամ իմանամ քաղաքը:

Տիրամեր, դու խղճա մորս,
Սալդատ ախպորս նամակը,
Ուրախ էրա մեր աև օրը,
Կարդամ իմանամ քաղաքը:

Մեր հանդերը դարձան դարտակ,
Սալդատ ախպորս նամակը,
Ոնչ հոտաղ կա, ոնչ էլ մաճկա,
Կարդամ իմանամ քաղաքը:

74 (219). ՔՈՒՅՐ

Ալագյազը շատ բարձր է,
Սալդաթ աղբերս քաղցր է,
Սալդաթ աղբերս գրե նամակ,
Չարչարվում է նա անքանակ:
 Սալդաթ աղբերս հեռու տեղ է,
 Դրությունա սաստիկ նեղ է,
 Անիծում եմ թաքավորին,
 Քույրը կաբոտ է եղբայրին:
Աղբորս տարավ պրիստապը,
Կոտրվել է տրտիս նավը,

Թաքավորի տունն ավիրե,
Քար շմնա վըր իր քարին:
 Օղբայրս լալով գնաց,
 Աչքս ճամբին երկար մնաց,
 Երբ պիտի գաս, իմ աղբեղ ջան,
 Մեզի չկա տեր ու պաշտպան:

75 (220). ԻՆՉ ԿԸԼՆԵՐ

Ի՞նչ կլիներ,
Նիկողո սատկեր,
Ի՞նչ կլիներ,
Յարս գար տուն,
Դինջ կըլիներ:
 Սարերի լալեն,
 Սարերի լալեն,
 Կրակն ընկնելք բալքի,
 Նիկոլի բալեն:
Սարերի ձունը,
Սարերի ձունը,
Աստված քանդեր,
Նիկոլի տունը:
Կաքավը ձորին,
Կաքավը ձորին,
Նիկոլի էրետից
Հասանք էս օրին:
 Ա՛խ, մեր գեշ բախտը,
 Ա՛խ, մեր սև բախտը,
 Տակեն վեր շրջվեր,
 Նիկոլի թախտը:
Նիկոլը սատկեր
Ի՞նչ կլիներ,
Յարս գար տուն,
Դինջ կըլիներ:

76 (221). ԲԱԼԻ-ԲԱԼԻ ԲԱԼԻՐ ՅԱՐՈ

Կյանքիդ, արևիդ մատաղ,
Բալի, դալի-բաղըր յարո՞՛,

* Կրկնել յուրաքանչյուր 2 տողից հետո (Մ. Բ.):

Կանանչ տերևիդ մատաղ,
 Նամակով հիշել էիր,
 Արկած բարևիդ մատաղ:
 Կողբա քամին բոլորով,
 Յարիս բեխերն ոլորով,
 Յարիս գրեցին տալդատ,
 Սիրտս փորս մոլորով:
 Ա՛յ տղա, արի գնա՛,
 Շապիկդ տուր ու գնա՛,
 Լվամ, լվամ շիտտըկվի,
 Վարդաջրեմ կիտտըկվի:
 Դու նստել ես գերանին,
 Ղառղու շվին բերանին,
 Ոսկե դալժանե եմ գործել,
 Կարեմ ջիբիդ բերանին:

77 (222). «ԿԱՔԱՎԸ ՔԱՐԻՆ, ԿԱՆՉՈՒՄ Է ՅԱՐԻՆ»

Կաքավը քարին, կանչում է յարին, օյ, օյ,
 Իմ փնջած վարդը տվեք հովերին,
 Տանին իմ յարին, օյ, օյ:
 Յարըս սալդատ է, աստված ինդատ է, օյ, օյ,
 Իմ վառված սիրտը դնեմ ամպերուն
 Տանին իմ յարին, օյ, օյ:

78 223). «ՀԻՐԳՈՒՆ ՄՈՒԹՆ ՀԸՆԳՆՈՒՄ Ա, ՎԱՌՈՒՄ ԵՆ ԼԱՄՓԵՆ»

Հիրգուն մովն հրնդնում ա, վառում են լամփեն,
 Ադեյ հըշկ մնում ա տղերքի ճամփեն,
 Սարերը դոման, մերիկ ջան, առգուժ ա գերման,
 Լեռները դոման, մերիկ ջան, տղերքը կորան:
 Դարերը դոման, ադե ջան, մացինք բեզյուման:

79 (224). ԱՄԱՆ ՅԱՐ

Ամա՛ն յար, տարովն արի,
 Անուշ յար, դարովն արի,
 Ամպերը շարան-շարան,

Ամա՛ն յար, սարովն արի,
Իմ յարը սալդաթ տարան,
Անուշ յար դարովն արի:

80 (225). ԻՄ ՍԻՐԱԾՐ ՍԱԼԻԱԹ ԷՐ՝

Ես սիրեցի, իմ սիրածը տալդաթ էր,
Հավայ լուսի, վագզալի դուռ կանգնած էր.
Ես սիրեցի, իմ սիրածը տալդաթ էր,
Հավայ լուսի, վագզալի դուռ կանգնած էր:
Կանաչ արտը հաց տարա,
Ես սիրեցի, իմ սիրածը սալդաթ էր,
Ծղբորս տեսա, ետ դառա,
Ես սիրեցի, իմ սիրածը տալդաթ էր:

81 (226). «ԼՈՒՍՆԱԿ ԼՈՒՍ ՏՈՒՐ, ՆՈՐ ԳՆԱ»

Լուսնակ լուս տուր, նոր գնա,
Յարիս հուս տուր, նոր գնա,
Յարու դարիք երկիր է,
Յարիս քովը շատ մնա.
Լուսնակ լուս տուր, նոր գնա:

Աշխարքը քու աշխոդ տակ,
Յարիս դու աշե շխտակ,
Յարիս կռիվ են տարե,
Ախ յարս մեկուճար է,
Լուսնակ լուս տուր, նոր գնա:

էրնեկ քու պաղ աշներուն,
Որ կտեսնիր շատերուն,
էսօր թրմամ մե տարին,
Որ տարել են իմ յարին,
Լուսնակ լուս տուր, նոր գնա:

Անցան ծնունդ ու գատիկ,
Նամակ էկել է շատից,
Յարս նամակ չի գրէ,
Հույսս դնեմ ո՛ւմ վրեն,
Լուսնակ հույս տուր, նոր գնա:

82 (227). «ԱՄԱՆ ԿՌՈՒՆԿ ԵՐԿՈՒ ԲԱՆԻԴ ԱՐԵՎԸ»

Աման կոունկ երկու բալիդ արեւը,
Յարքս մնաց Արգրոամի սարերը.
Յարիս եսիր* են տարե,
Աման կոունկ երկու բալիդ արեւը:
Սիրոտս դադով են վառե,
Յայրս մնաց Սարդամիշի սարերը,
Մուրադ գեաթի շայիրներն ոս գուերը,
Աման կոունկ... էկան իմ սև օրերը,
Յարս մնաց Երզնկայի շուերը:

83 (228). «ԷԼԼԻՆՔ ՍԱՐԸ, ԲՈՆԵՆՔ ԲՈՂՈՐԻԿ ՊԱՐԸ»

Էլլինք սարը, բոնենք բոլորիկ պարը,
Սարեր ետ գնացեք, տեսնեմ իմ յարը:
Յարիս հեռու են տարե,
Էլլինք սարը, բոնինք բոլորիկ պարը,
Տարե, սալդատ են էրե,
Սարեր ետ գնացեք, տեսնեմ իմ յարը:

84 (229). ՎԱԳՈՆԻՆ

Վագոն մի բանի,
Վագոն մի բանի,
Վագո՛ն, բախտդ ընկնեմ,
Յարիս մի տանի:
Վագո՛ն, մի ժաժա,
Վագո՛ն, մի ժաժա,
Վագո՛ն, բախտդ ընկնեմ,
Յարս էր թաժա:
Վագո՛ն, մի թնդա,
Վագո՛ն, մի թնդա,
Վագո՛ն, բախտդ ընկնեմ,
Թող յարս խնդա:
Սալդաթ մի գնա,
Սալդաթ մի գնա,
Յամա՛ն, յար ջան,
Յարդ կմնա...

* Դերի (Ծ. Բ.):

85 (230). «ՍԻՐԵՑԻ ՅԱՐՍ ՏԱՐԱՆ»

Սիրեցի յարս տարան,
Սալդաթ եմ ղրկեիլ իմ ջիւլան յարին,
Յարս տվին ու տարան,
Երկար կսպասեմ իմ ջահել յարին,
էլի գարուն է բացվե,
Սալդաթ եմ ղրկել իմ ջիւլան յարին,
Կարոտ աչքս է թացվե,
Երկար կսպասեմ իմ ջահել յարին:

IV. ՍՈՎԵՏՍԿԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ՌԱԶՄԻ ԵՎ ՋԻՆՎՈՐԻ ԵՐԳԵՐ

1 (231). «ՊՈՒԼԵՄՈՏՆԵՐ ԿՐԱԿԵՑԻՆ ԲՐԱՆԵՎԻԿԻՑ»

Պուլեմոտններ կրակեցին բրանեվիկից,
Թոփ ու զալբի ձենը էկավ վակզալի դեխից:
Բալլեիկներ դեպոն առան, կոփվն սկսեց,
Դաշնակ տեսավ բանը զուր է, թողեց ու ճղեց:
Քյոմագն էկավ Դուդբյանդիցը կազաչի պոտոր,
Չեոններն ընկած դաշնակների քերեցին փոստը:
Չորքը քաշին պալիգոնից վակզալի կողմը,
Եկողն առավ զենքը, ա՛նցավ բալլեիկի կողմը:
Բայինդուրա դուզը բռնեց փախնող դաշնակը,
Բրանեիկը շոտով հատավ, թափեց կրակը:
Սմբաթն առավ խաբար տարեք մերունց Երևան,
Չորք ուղարկեն, բալբի անենք մենք էտոնց դիվան:

2 (232). «ԱՂՍՏԱՖԱՅԻՑ ԲԵՐԵՑԻՆ ԼՈՒՐԸ»

Աղստաֆայից բերեցին լուրը,
Սեպուհը ասաց՝ մեր պանը զուր է,
Արամը կանչեց Մուրադը ո՛ւր է,
 Փախիր, ա՛յ տաշնակ, պանակը էկավ,
 Քո վիզը կտրող պանակը էկավ:

Ուզունթալայից բարձեցին ավտոն,
Պետր մոռացավ հաքնել յուր պալտոն,
Շուտ արա, ասավ ձին քաշիր Անտոն,
 Փախիր, ա՛յ տաշնակ, կարմիրներ էկան
 Փախի՛ր, հեռացիր, երկրի տերն էկավ:

Արարատովին տվին տրպեժը,
Ինչ պետք ա անի էն սարսաղ գիժը,
Մինխատրների խառնվեց գաժը,
 Փախիր, ա՛յ տաշնակ, բալլեիկն էկավ,
 Մյաանիկյանը մենակ ինքն էկավ:

Խատիստով աղան հատալ մինչ Բաթում,
Շալակած ոսկին, մեկ էլ իր խաթուն,
Պարախոդ տվեք ատոծու խաթրին,
 Փախիր, ա՛յ տաշնակ, բալշեիկն էկավ,
 Բալշեիկն էկավ, քոմագով էկավ:

3 (233). «ԶԱԽՄԱԽԼՎԻՑ ԱՆՑԱՎ ԶՈՐՔԸ»

Չախմախլից¹ անցավ զորքը,
Ջնջվեց տաշնակի քյոքը,
Անցավ, մտավ կեսնի խորքը,
Կարմիր պանակ, պարով էկար:
 Ջաղացի մոտ բռնին դիրքը,
 Կամանդիրն էր մեծը ինքը,
 Մեզի փրկեց ծեր սուրբ զենքը,
 Կարմիր պանակ, պարով էկար:
Ջարխեջից էկավ քյոմագը,
Անցան մեր զորքի քամակը,
Տաշնակ փախավ մտավ ծակը,
Կարմիր պանակ, պարով էկար:
 Իջևանին հանին դրոշմ,
 Եկավ մեծավորի խոշը,
 Տաշնակների պանը բոշ ա,
 Կարմիր պանակ, պարով էկար:
Խաբար գնաց Դիլիջանը,
Սաղ մընա բալշեիկի ջանը,
Կտրավ Սեպուհի խոնջանը,
Կարմիր պանակ, պարով էկար:

4 (234). «ՊԼԻՄՈՏՆԵՐ ԿԱՊԻՆ ՔՅԱՎԱՌԱ ՎՐԵՆ»

Պլիմոտներ կապին Քյավառա վրեն,
Սոսան յար ջան, Քյավառա վրեն,
Զին քաշա տարտեն, անոշ յար ջան,
Գյոպուլի դարդեն:
 Բալշեիկներն էկան Ելենովկա յանեն,
 Սոսան յար ջան, Ելենովկա յանեն,
 էլման քո յարն եմ, անուշ յար ջան,
 Ետ դառնամ կառնեմ:

Թոփերը զանեցին Քյավառա քոից,
 Սուսան յար ջան, Քյավառա քոից՝
 Նժդեհ ասավ Հազգուն.— Ո՞ր յանով փախնենք,
 Սուսան յար ջան, որ յանով փախնենք:
 Լազգի Հայկուն ասավ.— Պարոն, Գեղուկով փախնենք,
 Սուսան յար ջան, Գեղուկով փախնենք,
 Հիման քո յարն եմ, Սուսան յար ջան.
 Սաղ մնամ կանոնեմ:

5 (235). «ԽԱՏԻՍՅԱՆԸ ԱՇԽԱՐՀ ՉԱՓԵՑ»

Խատիսյանը աշխարհ չափեց,
 Մեր հողը ծախեց,
 Միամիտների աչքը կապեց,
 Իբրև ազատեց՝
 Դե՛հ ձեռն տվեք, Գյումրի, Ղազախ
 Ընկեր Լենինին,
 Քարը քարի վրա չթողենք դաշնակին:
 Գյումրին կանգնել ու ձեռն տվել.
 Քյավառ ոտքի ել,
 Դաշնակներին երկրից քշել,
 Հողը ազատել:
 Դե՛հ ձեռն տվեք, Գյումրի, Ղազախ,
 Ընկեր Լենինին,
 Քարը քարի վրա չթողնենք դաշնակին:

6 (236). «ԵՐԵՎԱՆԻՑ ՎԱԶԵՎԱԶ»

Երևանից վազեվազ,
 Ջան, գյուլում ջան, ջան,
 Խատիսյանը քյանդիրքազ,
 Ջան, ծաղիկ, ջան, ջան:
 Ջահել աղջիկ, սիրուն հարս,
 Ջան-գյուլում ջան, ջան,
 Սրբազանի միտքը թարս,
 Ջան, ծաղիկ ջան, ջան:
 Հե՛յ ջան տղերք, իմացեք,

* Յուրաքանչյուր տան վերջին երկտողը կրկնվում է (Ս. Բ.):

Ջան գյուլում, ջան,
Թուրքն է գալիս, դիմացեք,
Ջան, ծաղիկ, ջան, ջան:
 Արիաչաչը անցկացավ,
 Ջան գյուլում ջան, ջան,
 Սարդարարադում ջարդվեցավ,
 Ջան, ծաղիկ ջան, ջան:
Խատիայանը դուրս թռավ,
Ջան, գյուլում ջան, ջան,
Բուշեիկը տիրացավ,
Ջան, ծաղիկ, ջան, ջան:

7 (237). ԼԵՆԻՆՆ ԷԿԱՎ

Լենինն էկավ,
Ձոռով գորքով,
Մեզի ազատեց,
Հողը զոռի
Ձեռքից խլեց,
Գեղացուն տվեց:
 Խեղճ գեղացի,
 Ուրախացի,
 էլ զոռքա չկա,
 Նրա տեղը
 Թև թիկունք
 Մեծ Լենինը կա,
Դե, վեր կացեք,
Ախպեր-տղերք,
Ձարկենք դաշնակին,
Ու ձեռ գարկենք
Մեզ ազատող
Կարմիր Բանակին:
 Հե՛յ, վեր կացեք,
 Գովաբանենք
 Կարմիր Բանակը,
 Հաստատ մնա,
 Լենինի բերած
 Մեծ հաղթանակը:

8 (238). ԼԵՆԻՆՆ ԻՐ ԶՈՐՔՈՎ.

Լենինն իր զորքով
Իրա ծով խելքով,
Խեղճ ու նաչարին,
Բեհալ անճարին,
Ժողովեց իրար քով:
 Բանվոր-գեղացին
 Տեր դարձավ հիմի,
 Իր ունեցածին
 Ու հալալ հացին:

Ո՞վ էր տեսել
Էսպես հրաշք՝
Որ մշակ, նոքար
Իրավունքով տիրեր
Աշխարք,
Էլներ դեկավար:

 Լենինն արեց.
 — Ե՛լ, դուք սոված,
 Բանվոր-գեղացի,
 Զենքերդ առ,
 Գնա առաջ,
 Կործդ իմացի:

Հին աշխարքին,
Զառքով տվեք,
Ցիր ու ցան՝ անենք,
Ժողովրդի անցած վերքին
Նոր դարման անենք:

9 (239). ԸՌՈՒՐԵՒ ԵՐԳԸ

Անտևոս ըմբռե, կռալի սիրահար,
Հասիր Գուրե ջան, պանակիս լուր տար.
Ուխտել եմ օգտել իմ տասակարքիտ,
Զը խընայելով իմ կյանք ու հոքիտ:
 Ազնիք ընդերներ, կրե՛ք հայրենիտ,
 Որ շսպատեր ըմբռե՝ որթյակին.
 Հայաստանում ինքս ծնվեցա,
 Ղարաբաղումը որթիկը՛վեցա:

Կարմիր պանակին անձրս ծառայեց,
Իմ տասակարքը ինձի պահանջեց.
Որի համար և ազնիֆ կուվեցա,
Ու դիրքիս վրրա նահատակվեցա:

10 (240). ԱՌԱՋ ՏՂԵՐՔ.....

Առաջ տղերք, մի վհատվեք,
Նևտվենք անվախ դեպի կռիվ,
Մայր հողերը եկ ազատենք,
Փրկենք մեր կյանքն ու պատիվ:
Ելիր բանվոր ու գյուղացի,
Նոր արշալույս է ծագել,
Կարմիր բանակ առաջ դիմիր,
Ազատություն է մեզ բերել:
Ցնծա հավետ մուրճ ու մանգաղ,
Հերոսները հաղթական,
Բուրժույ ցարին դրին դագաղ,
Կեցցե՛, կեցցե՛ կոմունան:

11 (241). ԱԹԱՐԲԵԿՅԱՆ

Աթարբեկովն եկավ զենքերը կարմիր,
Հրամանատար դաշնակ, զենքերդ վայր դիր:
Շուտով մեր բանակը կանցնի Սասուն,
Հրամանատար դաշնակ, զենքերդ վայր դիր:
Կողկերիդ կշարեմ քսան զնդացիր,
Հրամանատար դաշնակ, զենքերդ վայր դիր:

12 (242). ԴԵ ՅԱՐ-ՅԱՐ

Ըստուրի վրրի պողոտին,
Դե յար-յար, դե յար*,
Կեցցե մարշալ Բուդյոննին,
Հերն անուշ է, մերն անոջ է,
Դե քելա, դե ցուլա
Ծրդան յար**:

* Կրկնվում է (Մ. Բ.):

** Կրկնվում է (Մ. Բ.):

13 (243). ԸՆԿԵՐ ՎՈՐՈՇԻԼՈ

Զորապետաց կլխավորն ա,
Ապրի ընկեր Վորոշիլո,
Կարմիր պանակի ընտիրն ա,
Ապրի ընկեր Վորոշիլո:
 Վորոշիլոն կոմիտար ա,
 Մեր ցավերին տեղ ու ճար ա,
 Մեր թիկունքին քանց մի սար ա,
 Ապրի ընկեր Վորոշիլո:
Բրա գենք ու գրահ շատ ա,
Մեզի փրկելու կաշխատա,
էն նամառդ դուշմանը վատ ա,
Ապրի ընկեր Վորոշիլո:
 Վորոշիլո մեկ կրակ ա,
 Մեզի փայլուն արեքակ ա,
 Քյասիբ բանվորի զավակ ա,
 Ապրի ընկեր Վորոշիլո:
Վորոշիլոն բալշևիկ ա,
Դուշմնին կանա թիքա-թիքա,
Զորապետաց մեշը մեկ ա,
Ապրի ընկեր Վորոշիլո:
 Վարոան էտ խոսքերն ասեց,
 Վորոշիլո կովետ տվեց,
 Կարմիր պանակին ա նա մենծ,
 Ապրի ընկեր Վորոշիլո:

14 (244). ԿԱՆՑԻԼԱՐԻ ԴՈՒՌԸ

Կանցիլարի դուռը կայնած մնացի,
Խաբար տարեք մորըս՝ բանակ գնացի:
Կանցիլարի դուռը
Վառվում է ֆուռը,
Սալդատ տղոնց սրտեն
Չէլավ մրմուռը:
Կանցիլարի դռան
Կանառչ արկելը,
Շուն Հխուկերը ջոկեց
Հայի լարկերը:

15 (245). ՄԱՅՐԻԿ ԶԱՆ...

Մայրիկ ջան, մնաս բարով,
ես կերթամ սարով, քարով,
ճամբիս պաշարը պատրաստի,
Բաժանվում եմ մեկ տարով:

Աշխարհը հուր է դառել,

Արյունը ջուր է դառել.

Թնդանոթի ձենիցը,

Մարդիկը լուռ են դառել:

Մայրիկ ջան, քույրիկ ջան,
ես կերթամ սարով, քարով,
ճամբիս պաշարը պատրաստի,
Բաժանվում եմ մեկ տարով:

16 (246). ՄԱՅՐԻԿ ԶԱՆ

Մայրիկ ջան, մնաս բարով,

ես կէրթամ քարով-սարով.

Վերադարձիս կտպասես,

Բաժանվում եմ մեկ տարով:

Մայրիկ ջան, քույրիկ ջան,

Բաժանվում եմ մեկ տարով:

Գնաս բարով որդյակս,

Իմ փայլուն արեգակս,

էլ անկողինը չեմ մտնի,

Մինչև վերադառնալդ:

Իմ բալեն, իմ լալեն,

Մինչև վերադառնալդ:

Օտար երկիր պիտի գնամ,

Օրհնիր այնտեղ շմնամ,

Մի լա, մի լա, մայրիկ ջան,

Շուտով կվերադառնամ:

Մայրիկ ջան, քույրիկ ջան,

Շուտով կվերադառնամ:

17 (247). ՕՐՀՆԻՐ ՃԱՆԱՊԱՐՀՍ

Օրհնիր ճանապարհս, թանկագին մայրիկ,
Անպատճառ պիտ գնամ, մնալ չեմ կարող,

Սպասիր նամակիս, ժերունի հայրիկ,
 Անպատճառ պիտ գնամ, մնալ չեմ կարող:
 Թշնամին մարդակեր մտավ մեր հողը,
 Ինչպես մութ գիշերվա շարամիտ գողը,
 Զարմացավ ու շշմեց ամեն լսողը,
 Անպատճառ պիտ գնամ, մնալ չեմ կարող:
 Առաջնորդը տվեց մարտի հրաման,
 Ժողովուրդը կանգնեց մեկ մարդու նման,
 Թշնամին մեր հողում զարկել է վրան,
 Անպատճառ պիտ գնամ, մնալ չեմ կարող:
 Պատերազմ է մղվում հանուն մեր պատվի,
 Կլսիենք թշնամուն՝ որտեղ նկատվի,
 Որ մտավ մեր հողը անշուշտ կը դատվի,
 Անպատճառ պիտ գնամ, մնալ չեմ կարող:

18 (248). ԴՈՒ ՊԻՆԴ ՄՆԱ...

Դու պինդ մնա մայրիկ ջան,
 Իմ գնալը կորած տեղ չի.
 Հայրենյաց համար կռվելը,
 Մահանալը կորած տեղ չի:
 Կանչում է մեծ զորավարը,
 Շատ է մեր թիվ ու համարը.
 Հայրենիքն է մեր մեծ մայրը,
 Զոհ գնալը կորած տեղ չի:
 Խոսք չկա, որ մենք կհաղթենք,
 Զար գերմանուն կտապալենք.
 Իսկ թե դաժան կռվում ընկնենք,
 Քաջի մահը կորած տեղ չի:

19 (249). ՆՍՏԱ ՊԱՐԱԽՈՒԻ

Նստա «Միկոյան» դեմ արի Սևան,
 դեմ արի Սևան,
 Էլ հույս չունեմ, մայրիկ, դառնամ օթևան,
 դառնամ օթևան:
 Նստա մաշինեն դեպի Դիլիջան,
 դեպի Դիլիջան,

Մայրս տանը կիանչեր տալդաթ բալա ջան,
տալդաթ բալա ջան:
Աերոպլաննեղը ելան երկնի դաթը,
երկնի դաթը,
Մայրիկ ջան, հալալ արա քո ծծի կաթը,
քո ծծի կաթը:

20 (250). ՀԻՏԼԵՐԻ ՅԱՅԼԻՆ

Հիտլերին պատեց սուգը,
Ջախջախւում է թիկունքը,
Պարտիզաններն են դարկում,
Մհանա բունեց բուքը:
Ուզեց Մոսկովայում ճաշի,
Որ Կրեմլին լավ աշի,
Իր տատկած զորքը տեսավ,
Հիմա հոգին թող մաշի:
Ներսիս տեսավ երագին,
Հասել է իր մուրագին,
Ջարթնեց Կարմիր բանակը
Պինդ շոքել էր բողագին:
Աղվեսը մեծ ուտտա է,
Իր հունարին վստահ է,
Թակարդն ընկավ ջուխտ ոտքով,
Բռնողը մեծ ուտտա է:

21 (251). ԲՈՒԳՅՈՆՆԻՆ ԵՎ ՎՈՐՈՇԻՆՈՎԸ

Բուդյոննին սրեց բեղերը,
Հիտլերն ընկավ սեղերը...
— Խարդախ Հիտլեր, դե куда?
Ինչ ես գալիս դու թաքուն,
Հենց իմացա՞ր թե Բաքում
Փափիկ հավի շաղ բուդ ա...
Դե շուտ, դե շուտ մի назад,
Քարը կտամ կնդազադ:

Վորոշիլովը մեր մարզալ,
Հանեց երկար իր շաշկան,

էկավ, նայեց շատ մռայլ,
Կտրեց Հիտլերի բաշկան:

22 (252). ԲԱՂՐԱՄՅԱՆ

Ֆաշիստ Հիտլերը փախավ հնգեր Բաղրամյանի ահիջ,
Հնգեր Բաղրամյանն էր ծնվել Չարդախլուփց,
Կեցցե հնգեր Բաղրամյանը,
Անվախ հերոս Բաղրամյանը,
Նրա ծնունդ դաշտային Ղարաբաղը:
Հնգեր Բաղրամյանը կովելո- անցավ Բալթիկ ծովից,
Հիտլերի երկիրը կոտորվեց ցավից, սովից,
Հիտլերն էլ փախավ Բեռլինից,
Վախեց հնգեր Բաղրամյանի սրից,
Կեցցե հնգեր Բաղրամյանը,
Հայ հերոս հնգեր Բաղրամյանը»

Ֆաշիստ Հիտլերը փախավ, շուներ մաջալը,

Մոտեցել էր Հիտլերի աջալը,

Երզն ա ասում հնգեր Ղալաչյանը,

Բեռլինում ջարդեցին հարյուրհազար հիտլերականի ջանը,

Ղալաչյանն էր ասում հնգեր Բաղրամյանի քաղցր ցանը:

Ֆաշիստ Հիտլերը մեկ ամսում տվեց Բոսդապեշը,

Անգաջները թառ տվուց բեռի տակի էշը,

Բեռլինից քաշեց մթերքը ու վեշը,

Բոլորն են ասում Հիտլերի գեշը:

Հնգեր Բաղրամյանը տա. ուն օրում դուս շարտեց

Կովկասի լեռներից,

Նա ետ չէր մնում իր հնգեր մարշալներից,

Հրամանը ստացավ դեկավարներից:

Կեցցե հնգեր Բաղրամյանը,

Անմահ հերոս Բաղրամյանը,

Նրա ծնունդ դաշտային Ղարաբաղը:

23 (253). ՄԱԶԴՈԿ

Գյուղումն իմացան իմ վատս,

Լաց ին լինում համ մամս, համ էլ տատս,

Մազդոկում թողի իմ ձախու մատս,

Անտեր մնաս, դու, Մազդոկը,

Վերան դառնաս, դու, Մազդուկը,
Կտրեց խեղճ հայերի քոքը,
Կերչից էլ պակաս չէր Մազդուկը:
Կողքիս խիւղեց կոմիտասը,
Վիրավորեց Սանատարը,
Վերքս փաթեց Բալատանը,
Չկար կողքիս սաղ իսանը:
Անտեր մնաս, դու, Մազդուկը
Վերան դառնաս, դու, Մազդուկը,
Կտրեց խեղճ հայերի քոքը,
Կերչից էլ պակաս չէր Մազդուկը:

Վերևից էկավ սավառնակը,
Հանկարծ կոսիւնիւն կոխեց գետնի տակը,
Պոլիտիկն կոխեց հողի տակը,
Չտեսանք ճաշի ոչ սառը, ոչ էլ տաքը,
Քար շկար որ մտնենք տակը,
Գյուլլեն ծակեց պոլիտի կոնատակը:
Անտեր մնաս, դու, Մազդուկը,
Վերան դառնաս, դու, Մազդուկը,
Կտրեց խեղճ հայերի քոքը,
Կերչից էլ պակաս չէր Մազդուկը:

Արմենակը ասավ Մազդուկում երգը,
Մազդուկում ստացա ծանդը վերքը,
Գյուլլեն տարավ ձախու ձեռքը,
Չկար ոչ դուռ, ոչ էլ ելքը,
Անտեր մնաս, դու, Մազդուկը,
Վերան դառնաս, դու, Մազդուկը,
Կտրեց խեղճ հայերի քոքը,
Կերչից էլ պակաս չէր Մազդուկը

Երգն ասավ Արմենակը,
Հնգերն ընգավ հողի տակ,
Ջրովն գնաց տանկի ակը,
Կերչից պակաս չէր Մազդուկի կրակը:
Անտեր մնաս, դու, Մազդուկը,
Վերան դառնաս, դու, Մազդուկը,
Կտրեց խեղճ հայերի քոքը,
Կերչից էլ պակաս չէր Մազդուկը:

Աչքս իսավար մնաց վարդին.
Քաշին պոկին վերքիս մորթին,

Անտեր մնաց շատերի սրտին,
Անտեր մնաս, դու, Մազդոկը,
Վեբան դառնաս, դու, Մազդոկը,
Կտրեց խեղճ հայերի քոքը,
Կերչից էլ պակաս չէր Մազդոկը:

24 (254). «ՍԵՎ ՄՈՎԻ ԱՓԻՆ, ՄԱՅՐԻԿ ԶԱՆ»

- Սև ծովի ափին, մայրիկ ջան,
Փրփուր չի բռնում,
Իմ գրած նամակս, մայրիկ ջան,
1/4 Քեզի չի հասնում:
- Ամսի հինգին, ժամը վեցին՝
Ես գնալու եմ,
Հաստատ գիտեմ, որ, մայրիկ ջան,
2/8 Հետ դառնալու չեմ:
- Տասնութ տարեկան հասակում
Սիրահարվեցի,
Սիրահարված ժամանակս
3/12 Կռիվ գնացի:
- Նստեցի մաշինեն, մայրիկ,
Հետևից նայիր,
Հետևից նայիր, մայրիկ ջան,
4/16 Ումուղդ կտրիր:
- Կամուրջն անցկենալիս, մայրիկ,
Ետեես նայիր,
Կամուրջն անց կացա էն կողմը,
5/20 Ումուղդ կտրիր:
- Մի լա, մայրիկ, մի լա քույրիկ,
Լացողը ես եմ,
Շուն Հիտլերի գոլլիթ դեմը
6/24 Կանգնողը ես եմ:
- Մի լա, մայրիկ, մի լա, քույրիկ,
Ես էլի կգամ,
Մինչև կովի վերջը, մայրիկ,
7/28 Երազով կգամ:

Մեր խաղաղ երկիրը, մայրիկ,
Պատերազմում է,
Ինձ քեզ տեսնելը, մայրիկ,

8/32 Երազի բան է:

Ա՛խ, թե տվեք, թռչեմ հասնեմ
Ես իմ մայրիկին,
Կարոտս առնեմ ես իմ մորից,

9/36 Ետ գամ նորից:

Գնացի Կերչը, մայրիկ ջան,
Տեսա այն ի՞նչ էր,
Կանգնած նայում էի,

10/40 Զորս կողմը լիճ էր:

էտ անտեր Կերչը, մամա ջան,
Տե՛սեք, թե ի՞նչ է,
Մովի ափին է կառուցված,

11/44 Սև արյան լիճ է:

Մովի մեջ սուզվեցան, մամա ջան,
Անթիվ ընկերներ,
Որոնց մեջ էլ, ա՛խ, մամա ջան,

12/48 Իմ մեծ եղբայրն էր:

Մի եղբայր ոմնեի, մայրիկ,
Նա բանակ գնաց,
Նա բանակ գնաց, մայրիկ ջան,

13/52 Հետքը չմնաց:

Կերչի ճակատում, մայրիկ ջան,
Վիրավորվեցի,
Առանց քեզ տեսնելու, մայրիկ,

14/56 Մովը նեկտվեցի:

Գլխատակիս բարձր, մամա,
Սովետական ա,
Վերքս խորն ա, քույր իմ, մամա,

15/60 Գերմանական ա:

Երազումս տեսա, մայրիկ,
Վեց հոգի է՛կնք,

- 16/64 *Հայրա, մայրս, քույր-եղբայրս,
 Ես ու իմ յարա:*
*Էն ի՞նչ սև տնորուկ էր, մայրիկ,
 Մեթ դռան առաջ,
 Տասնութ տարեկան մեռնում եմ,
 17/68 Մուրազս շառած:*
*Գդալա կոտորիր, մայրիկ ջան,
 Պարտեզում գցիր,
 Իմ բաժին կերակուրս, մայրիկ,
 18/72 Աղքատին բաժնիր:*
*Էր անտեր Կերչը, մայրիկ ջան,
 Հայոց գերեզման,
 Հայոց արյունը, մայրիկ ջան,
 19/76 Հեղեղի նման:*

25 (255). «ԿԵՐՉ ՔԱՂԱՔԸ ՔԱՐ ՈՒ ՔԻԱ»

- 1/4 *Կերչ քաղաքը քալո քոս,
 Գյուլան մեջը կը ֆոֆոս,
 Սրտիս յարեն կը մըռմըռոս,
 Խաբեք մորս վիրավոր եմ:*
 2/8 *Հենց որ մտա Կերչի հողը,
 Սիրտս ընկավ մահվան դողը,
 Սև մազերս դրի հողը,
 Խաբեք մորս վիրավոր եմ:*
 3/12 *Երբ որ հասանք Կերչի դռան,
 Ընկերներս ինձ վրա կորան,
 Նասիլկայով ինձի տարան,
 Գրեք մորըս յարալու եմ:*
 4/16 *Կերչ քաղաքի ջուրը պաղ էր,
 Մայրը գիտեր՝ որդին սաղ էր,
 Բայց չգիտեր՝ հողի տակն էր,
 Խաբեկ մորըս վիրավոր եմ:*
*Կերչ քաղաքի ջուրը աղի,
 Հացն ու կերակուրը լեղի,*

- Շատ ջահելներ կորան անտեղի,
 5/20 հաբեք մորս վիրավոր եմ:
- Կերչ քաղաքի գլխի լալեն,
 Թաղեմ գերմանացու բալեն,
 Հորս ու մորս թողեց լալեա,
 6/24 հաբեք մորս վիրավոր եմ:
- Անտերո մնար Գերմանիեն,
 Յարա տունը մնաց լալեն,
 Կրակն ընկներ Հիտլերի բալեն,
 7/28 Պատմիր նամակ՝ վիրավոր եմ:
- Հիտլերն մեզ հետ արեց պայման,
 Խախտեց օրենքս, անցավ սայման,
 Կանգնել ենք դեմ դառը մայվան,
 8/32 հաբեք մորս յարալու եմ:
- Պարխոտը լցրին զորքը,
 Ճամբա չկար, անցներ խորքը,
 Իզուր կորավ ջահել զորքը,
 9/36 Պատմիր նամակ՝ վիրավոր եմ:
- Շպալները կրծքիս խփի,
 Հայոց գնդերն առաջ քաշի,
 Դիակս հողին պայ տվի,
 10/40 Ասեք մորս վիրավոր, եմ:
- Ռոտովից վերադարձա,
 Չեռքից, ոտքից վիրավորվա,
 Մայրիկ շունեմ վրես լացեր,
 Քույրիկ շունեմ վերքս կապեր,
 Հայրիկ շունեմ դիրքս փորեր,
 11/46 հաբեք մորս վիրավոր եմ:
- Վիրավորվե՛ հետ եմ դառե,
 Սառած ծովին դեմ եմ առել,
 Ճանապարհըս քար է դառել,
 12/50 հապեկ մորըս վիրավոր եմ:
- Ծարավ եմ, ջուր տվող չկա,
 էս քաղաքին աղբյուր չկա,

- Վախենամ զարիբ մեռնեմ,
 13/54 Մոտս էլ ազգական չկա:
- Դիրքում նստած տեղա թաց էր,
 Քամին փչեց, վերքա բաց էր,
 Ինձ խփողը անաստված էր,
 14/58 Յանա-յանա դիվխոր բան ա:
- Դիրքիս մեջը արև կամար.
 Լուսնակը վերևիցը խավար,
 Ես մեռնում եմ ձեզի համար.
 15/62 Խաբեք մորս վիրավոր եմ:
- Դիրքը մտած ժամանակս
 Լալով գրեցի նամակս,
 Անդեր մնաց գերդատտանքս,
 16/66 Խապեկ մորքս վիրավոր եմ:
- Չոր սուխարին իմ քամակս,
 Սա է վերջին իմ նամակս,
 Տվեք կարդա սիրած յարս,
 17/70 Խաբեք մորս վիրավոր եմ:
- Նամակ, թռիր, հասիր մորս,
 Բայց չպատմես դիվխոր հորս,
 Միայն կասես մեծ եղբորս,
 18/74 Որ ես ծանր վիրավոր եմ:
- Բաժանվում եմ հորից, մորից
 Եվ հարազատ ընկերներից,
 Հայատտանի սեզ սարերից,
 19/78 Խափեք մորս վիրավոր եմ:
- Քույր ու մայրս թնդրա բոցին,
 Սիրած յարս ձեռքը ծոցին,
 Նոր մանուկս օրորոցին,
 20/82 Խափեք մորս վիրավոր եմ:
- Քամին եկավ յանա-յանա,
 Քծիղկ բերեք, վերքս բանա,
 Վերքիս միջից գլուզեն հանա,
 21/86 Խաբեք մորս վիրավոր եմ:

- Բժիշկ չկա վերքս բանա,
 Շարապլեմին միջից հանա,
 Թող քոռանա Հխտերի լուս,
 22/90 Մորս ասեք վիրավոր եմ:
- Գյուլլենն էկամ դիպամ կրժքիս,
 Բժիշկն էկամ նատամ կողքիս,
 Զարչարվելով տվի հոգիս,
 23/94 Յանա-յանա դիլխոր բան ա:
- Արյունն դռչիս շորացել էր,
 Մայրս լալով կուրացել էր,
 Բալես որբուկ մնացել էր,
 24/98 Յանա-յանա յարալու եմ:
- Զյունը՝ եկամ, վրես դիպեց,
 Գելը եկամ, վերքս լիպեց,
 Բժիշկն էկամ, վերքս կարպեց,
 25/102 Խափեք մորս, յարալու եմ:
- Կերչա սարը շրջեցին,
 Ինձի մեջը դրեցին,
 Զյունը, հողը վրես լցրին,
 26/106 Խաբեք մորս վիրավոր եմ:
- Մեծ եղբայր ջան, ես մեռնում եմ,
 Ընտանիքս քեզ թողնում եմ,
 Ընտանիքս լավ կպահես,
 27/110 Յանա-յանա, դիլխոր բան ա:
- Հայրենիքը քաղժր բան է,
 Հայրենիքը ազիզ բան է,
 Հայրենի հողն ինձ կպահես,
 28/114 Խափեք մորս վիրավոր եմ:
- Իմ հայրենիք, մնաս բարեմ,
 Քեզ երկար կյանք, ազատ արև,
 Ես ընկնում եմ ողպես տերև,
 29/118 Խափեք մորս վիրավոր եմ:
- Ես վրեժն եմ բաջողվեցի,
 Հայրենիքիս զոհ գնացի,

Դիակս Կերչոմ թողեցի՞,
30/122 Խափեք մորս վիրավոր եմ:

Ընկերներին կանչել տվեք,
Դուրսդն արդ փրչել տվեք,
Գերեզմանիս քարի վրա
31/126 Տխուր երգեր ասել տվեք:

Առավոտվա ժամը վեցին
Ընկերներս հավաքվեցին,
Իմ դագաղս սարքել տվին,
32/130 Անունս վրեն գրեցին:

Ընկերներս մեկ-մեկ թող գան,
Գերեզմանիս համբույրներ տան,
Աղի արցունք ու արյուն լան,
33/134 Խափեք մորս վիրավոր եմ:

Ընկերներ ջան, հողիս եկեք,
Սյունյակներով երգեր գրեք,
Եվ անթառամ վարդեր բերեք,
34/138 Խափեք մորս յարալու եմ:

Աշուղ չէի, աշուղ դառա,
Սազ շոմնի, սազ էլ առա,
Կյանքս դառավ խաթա-բալա,
35/142 Խափեք մորս յարալու եմ:

26 (256). «ԳԼՈՒԽՍ ԿԱՊԵԼ ԵՆ ԿԱՐՄԻՐ ՌԱՆԿՈՎ»

Կուլիսս կապել են կարմիր ռանգով,
Սարերը ման կուզաս կաքավի-քալով:
Չամուկցի Սուրեն, Արմեն տուգեցի,
Աշուղ Քյարամի պես բեմուրվազ մացի:
Դիակս ֆուրգոնով տոն բերեց հայրս,
Արդեն կուրացել էր կաթնատու մայրս:
Բախչեքը ման կուզաս կապույտ ծաղիկով,
Արի հետս խոսիր անուշ բառերով:
Առավոտյան սառը ջրով լվացվիր,
Արի հետս խոսիր, թող սիրտս բացվի:

Վերևից եմ գալիս, մազերս խսիր,
Ասա, ինձ տանում են գերմանու ետիր:

27 (257). ա) «ԿԱՍՏՈՒՄԸ ՊԱՏԻՑ...»

Կաստումը պատից կախված էր,
Կոսպանդը ղութին:

Հայրը կգա կատի՛. ո՞ւր ա իմ որդին:

Դոշիդ տուր, մայրիկ ջան, կարդացի թերթը,
Աղվանին տանում են ծովային բերդը:

Արևը մայր մտավ, լուսնյակը ցուլաց,
Նավը կռուկ տվեց, Աղվանը դողաց:

Աղվանի ընկած տեղը շատ խորը տեղ էր,
Շատերը կարծում են Աղվանը սառ էր:

Ավետիք հայրիկ ջան, դանակդ սրի,
Աղվանի դագաղը նաշխով զարդարի:

Սև եզը մորթեցինք, հարսանիք արինք,
Զուռնի՛ ձենը կտրինք, պատարագ արինք:

բ) ԱՂՎԱՆԻ ԵՐԳԸ

Ես Աղվանն եմ Օրդակլվա գյուղացի,
Սևանգէսը ծառայության գնացի:

Դոշինկա մամա ջան, մի նտտի հովը,
Զախորդության՝ բան է, կընգնես մեծ ծովը:

Դոշինկա մամա ջան, ստացիր թերթը,
Աղվան բալիդ տարան ծովային բերդը,
Ծովային ալիքներ գնում են, գալիս,
Աղվանին՝ և Բարութին բարև են տալիս:

Երկնքից կախվել էր ոսկե շշերը,
Աղվան բալիդ թաղին լուսնյակ գիշերը,
Նավավար եղբայր ջան, նավը մի շարժիր,
Թագա նշանլու եմ, կոզբանդիս բախշիր:

Կոստյումս պատից կախ,
Կոզբանդս ղութին:

Ամենի որդին էկավ,
Ո՞ւր ա իմ որդին:

գ) ՄՓԱ՛, ՄՈՎ ԶԱՆ....

Մփա՛, ծով ջան, ծփա՛,
Աղվաննս տունն գա,
Մաղնա սրտիս յարեն,
Աչքերիս քուն գա:
 Նավաստի, ախպեր ջան,
 Նավդ մի՛ քշի,
 Թագա նշանլու եմ,
 Կոսպանդա բաշխի:
Դռշիդ տուր, մայրիկ ջան,
Կարդացի թերթը,
Աղվանին տանում են,
Ծովային բերդը:

դ) ԱՂՎԱՆԻ ԽԱՂԸ

Բուրաստան յարո ջան, մի քնի հովը,
Զախորդովթյունն առե, ընգեզ ենք ծովը.
Ծովային ալիքը տխուր էր գալիս,
Աղվանաբույր, հո՛ւյ մամա ջան, բարե կտանիս:
Մարալ եզը բերեք մորթենք, հարսնիք անենք,
Դավուլ-զուռնի ձենը կտրեք՝ պատարագ անենք,
Ախ, մամա ջան, ստացիր թերթը, ստացիր թերթը,
Աղվան բալեն գնաց-կորավ ծովային բերդը:
Ախ, մամա ջան, ստացիր նամակը, ստացիր նամակը:
Աղվան բալեն գնաց-կորավ ծովային բանակը:

28 (258). ՍԱՄԲԵԿԻ ԴԵՐԱՆ

Դասնըութն է դարիքս,
Գրագ ընգա, մարիգս.
Մնաք պարոզ, ընգերներ,
Հեչ շեղածի բես կնացի:
Սամբեկին դերան կնացինք,
Ալաշ-թալաշ մնացինք,

Ավտոմատով գրուցին,
Հավի խադակ շրջեսան:
Սև ծին բոխչկաին լծեցին,
Ռոստովի բունից հասցուցին.
Մինչև բունից հասցոսցին,
Հոքիս փորեա հանեցին:
Հոնեն ընգանք մեծ ջամփան,
Տեբի կեղի կերեզմաւ,
Չնողներս թոփ եղան,
Ինձի տրին կերեզման:
Մնաք պարով, ձնողներ.
Մնաք պարով, ընգերներ,
Մնաս պարով, իմ Ջարթար,
Նայե, ինձի մի՛ մոռնար:

29 (259). ՈՒՆԱՆԸ

Կերչան նամակ եկը, մամա ջան,
Նամակը սև էր,
Ունանին ըրազոսմ տեսա, մամա ջան,
Արև սև էր:
Ունանը կովոսմ ինգափ, մամա ջան,
Թափվեց արյունը,
Էն էր ումարտ, մամա ջան,
Քո սրտի սոււնդ:
Նշանածը սև ու կեցալ, մամա ջան,
Արտասոււնք անոսմ,
Ունան տրղատ, մամա ջան,
Հողումն ու քրնոսմ:
Մի լար մայրիկ, մի լար քույրիկ,
Քաջ էր Ունանը.
Հայրենիքի հողի համար
Ձոհ էր Ունանը:

30 (260). ՆԵԼՍՈՆ

Էն երկմբոսմ փոթորիկ է,
Էն ո՞վ կխաղա,
Էն ներսունի մաշինն է,

Էնտեղ կխաղա:
 Էն կայծակն է վառվում,
 Էն ո՞վ կխփի,
 Էն ներսունն է երկնքից
 Կրակ կթափի:
 Էն գերմանու սրտերը
 Ո՞վ է շամփրում:
 Էն նելսունն է Հիտլերին
 Ահ ու դող բերում:
 Շարած աստղերը դռշին,
 Էն ի՞նչ իգիթ է,
 Շարած աստղերը դռշին
 Մեր քաջ նելսունն է:
 Էն ծովը արուն կապեց,
 Էն ո՞ւմ արունն էր,
 Էն նելսունն էր, որ զոհվեց,
 Նրա արունն էր:
 Սեգ սարերը սուգ կանեն,
 Էն ո՞ւմ հառաչն է,
 Էն նրա մոր մոմունն է,
 Նրա հառաչն է:
 Էն ո՞ւմ սրտերում կապրի,
 Էն ո՞ւմ անունն է,
 Էն մեր սրտերում կապրի,
 Նելսուն անունն է:

31 (261). ԿԱՐՄԻՐ ՊԱՆԱԿ ՅԱՐԸՍ...

Ախշի, անոմնտ Մահի,
 Ճակատդ բուրբ շահի.
 Կարմիր պանակ, յարլա բաշվելիկ ա,
 Կը թամամի հեղա աշունք կի՛րիցյա:
 Արի ինձի մի պաշ տու,
 Աստված ախպերըտ պահի.
 Մեր դուշմանը տառնա թիքյա...թիքյա
 Կարմիր պանակ, յարլա բաշվելիկ ա:
 Ուտի ծառը պնրցր ա,
 Սրտով սիրածը քաղցր ա.

Կարմիր պանակ, յարբս բաշվելիկ ա,
 Բաշվելիկ ա, հ'եկող աշուն կի'իգյա:
 Քելա նանխս խառցըրա,
 Թե որ շի տա՝ փախցըրա,
 Պոպոզ քրդակ, յարբս բաշվելիկ ա,
 Կը թամամի գո պանակից կի'իգյա:
 Ախշի, անունըտ թելի,
 Ասկ ու սոյով էս բելի,
 Թող դաշնակը տառնա թիքյա-թիքյա,
 Կարմիր պանակ, յարբս բաշվելիկ ա:
 Կյացիր դառար կոմսոմոլ,
 Խառյաթըտ փոխիր էլի.
 Կարմիր պանակ, յարբս բաշվելիկ ա,
 Կը թամամի, էկող աշուն կի'իգյա:

32 (262). ԶՈՐԱԿՈՉԻԿ ՅԱՐՈ ՉԱՆ

Քեզ պոյեզով են տանում,
 Զորակոչիկ յարո ջան,
 Դափ ու զուռնով են տանում,
 Քսան թվի յարո ջան,
 Գնաս բարով, յարո ջան:
 Խոսք եմ տվել համբերեմ,
 Զորակոչիկ յարո ջան,
 Կգամ քեզի համբուրեմ,
 Քսան թվի յարո ջան,
 Գնաս բարով, յարո ջան:
 Չանաք կանեմ օղակում,
 Զորակոչիկ յարո ջան,
 Դու էլ վարժվի բանակում,
 Քսան թվի յարո ջան,
 Գնաս բարով, յարո ջան:
 Վադեդ թամմի, ետ դարձի,
 Զինակոչիկ յարո ջան,
 Սիրտս դուզ է, իմացի,
 Քսան թվի յարո ջան,
 Գնաս բարով, յարո ջան:
 Թուրըդ կտրուկ թող մնա,
 Զորակոչիկ յարո ջան,

Թշնամու դեմ դուզ գնա,
Քսան թվի յարո ջան,
Գնաս բարով, յարո ջան:

33 (26). ԱԼԱԳՅԱԶԸ ՄԵՁ ՄՈՏԻԿ

Ալագյազը մեզ մոտիկ,
Հյուրու մալաք է յարըս,
Ձյունը էլել է գոտիկ,
Մայրաքաղաքն է յարըս:
Ջեթս ընկավ դանակը,
Հյուր ու մալաք է յարըս,
Կեցցե կարմիր բանակը,
Մայրաքաղաքն է յարըս:
Կոնդի ետև վար կանեմ,
Կարմիր եզնեթ գյազ կանեմ:

34 (264). ՅԱՐ ԳՅՈՒԼԱ

Չայնիկ բերեք շայ անենք,
Յար գյուլա, յար գյուլա,
Մեր գյուժիճիճին փայ անենք,
Յար գյուլա, յար գյուլա,
Յարիս բլուզը գյուլա,
Տո քիրա ջան, հոնար ունես խարջա:

Ախպերս գնաց բանակ,
Յար գյուլա, յար գյուլա,
Գրել է ինձ մի նամակ,
Յար գյուլա, յար գյուլա,
Յարիս բլուզը գյուլա,
Տո քիրա ջան, հոնար ունես խարջա:

Մեռնեմ ախպորս բանակին,
Յար գյուլա, յար գյուլա,
Հետն էլ դրկած նամակին,
Յար գյուլա, յար գյուլա,
Յարիս բլուզը գյուլա,
Քիրա ջան, հոնար ունես խարջա:

35 (265). ՅԱՐ ԳՅՈՒԼԱ

— Յար գյուլա,
Սիծեռնակի բոճը,
Աստված քանդեր
Գերմանու տոնը:

— Յար գյուլա,
Մեր օթախի հաշտը,
Յարիս տարան,
Պատերազմի դաշտը:

Յար գյուլա,
Մեր օթախի փեշը,
Յարիս տարան,
Պատերազմի մեջը:

Յար գյուլա,
Ես ի՞նչ կանեմ նամակ,
Մալադո եմ,
Կերթամ սարի քամակ:

36 (256). ՍԱՐԵՐԻ ՀՈՎԻՆ

Սարերի հովին մեռնեմ,
Իմ յարի բոյին մեռնեմ,
Մի տարի է, չեմ տեսել,
Տեսնողի աչքին մեռնեմ:

Ջադացա մանի-մանի,
Քունըս անուշ կտանի,
Իմ յարը կովի դաշտում,
Իմ քունը ո՞նց կտանի:

Յար ջան, արևիդ մեռնեմ,
Ղրկած բարևիդ մեռնեմ,
Արի, տեսնեմ մեկ անգամ,
Գոնե կարոտըս առնեմ:

Վարդի ծառին փուշ-կըլնի,
Համբուրը կտամ—նուշ կըլնի,
Թե էս տարի ի՞նձ չառնես,
Եկող տարի ուշ կըլնի:

37 (267). ԱՆՑԱՎ ԿԱՐՄԻՐ ՎԱՇՏԸ...

Անցավ կարմիր վաշտը,
Անցավ կարմիր վաշտը,
Հրեն յարբա գնաց,
Պատերազմի դաշտը:
Ավլի, թափի հաշտը,
Ավլի, թափի հաշտը,
Ուրախ գնա, յար ջան,
Պատերազմի դաշտը:
Հելա կայնա շոշին,
Հելա կայնա շոշին,
Տեաա յարբա եկավ
Շքանշան դոշին:
Յորենը արևին,
Յորենը արևին,
Կարոտել եմ, յար ջան
Քո տված բարեկին:

38 (268). «ԱՎԼԻ, ԹԱՓԻ ՓՈՇԻՆ»

Ավլի, թափի փոշին,
Ավլի, թափի փոշին,
Սովետների գնդակը՝
Գերմանացու դոշին:
Առոսների իզը,
Առոսների իզը,
Բանակից դաս, յարո ջան,
Փաթաթվեմ քո վիզը:
Սարերի շուշանը,
Սարերի շուշանը,
Բեր համբուրեմ, յար ջան,
Դոշիդ շքանշանը:
Կայնել եմ մեր բակը,
Կայնել եմ մեր բակը.
Նոր եմ առել, յարո ջան,
Ես քո նամակը:

39 (269). ԿԱՂՆԻ ԾԱՌ ԵՍ

Կաղնի ծառ ես, հեծելակ ես,
յա՛ր ջան:

Թշնամու դեմ մի կեծակ ես,
յա՛ր ջան:

Տաք գնդակ ես, արեգակ ես,
յա՛ր ջան,

Թշնամու գլխին կըրակ ես,
յա՛ր ջան:

Քաջ մարտիկ ես, հրաձիգ ես,
յա՛ր ջան:

Ոչ ոք շունեմ ես բացի քեզ,
յա՛ր ջան

Գու ճակատում, ես թիկունքում,
յա՛ր ջան,

Հողը դնենք մեր թշնամուն,
յա՛ր ջան:

40 (270). ԲԱՆԱԿԻՆ ՄԵՌՆԻՄ

Ճարըս գնաց կարմիր բանակ,
բանակին մեռնիմ:

Գըրեզ է ինձի մի նամակ,
նամակին մեռնիմ:

Ինձ սրտանց բարև է ղրկել
բարևին մեռնիմ:

Կասես թե արև է ղրկել,
Արևին մեռնիմ:

Թիկունքն է սար, բոյը շինար,
Իր բոյին մեռնիմ:

Ինքը բոլշևիկ կոմիսար
Իր սոյին մեռնիմ:

Ֆաշիստների դեմ է կրովում,
կովոզին մեռնիմ:

Հայրենիքի հողն է պահում,
Պահողին մեռնիմ:

41 (271). ՀԱՅՐԻԿՍ ԲԱՆԱԿ ԳՆԱՅ

Հայրիկս գնաց բանակ,
Բանակին մեռնեմ.
Գրել էր ինձ մի նամակ,
Նամակին մեռնեմ:
Ես սարեն կուգայի, հայրիկ ջան,
Թեչի մանելով.
Աչքս ջուր դառավ, հայրիկ ջան,
Ճամփեդ նայելով:

42 (272). «ՅԱՐ ՈՒՆԻՄ, ՅԱՐ ՈՒՆԻՄ»

Յար ունիմ, յար ունիմ,
Օոդենավոր յար ունիմ,
Կոնակիս մեծ սար ունիմ
Մեկ անգին աշխարհ ունիմ:
Բեռլին են նամակ առա,
Ջան, յար ունիմ, յար ունիմ,
Ֆաշիստի սիրտը վառավ,
Օոդենավոր յար ունիմ:
Մոսկովը հայտնեց ուրախ,
Յարիս հաղթության լուրը,
Յարս էլ խինդով տուն դառավ,
Դոշին ավլլան հուրը:
Ես յար ունիմ, յար ունիմ,
Օոդենավոր յար ունիմ,
Ջան, յար ունիմ, յար ունիմ:
Կովոն հաղթող յար ունիմ:

43 (273). ՆԱՄԱԿ ԸՍՏԱՅԱ

Նամակ ըստացա, որթի՛ ջան, սաղ ես,
Հայկական դվիզոնս քաջ կոմիտար ես,
Որթի ջա՛ն, ես քու բանակին մեռնեմ,
Որթի ջա՛ն, ես քոս նամակին մեռնեմ:
Նամակ ըստացա, որթի՛ ջան, սաղ ես,
Հայկական դվիզոնս, քաջ պարտիզան ես,

Որթի ջա՛ն, ես քու բարկին մեռնեմ,
Որթի ջա՛ն, ես քու արկին մեռնեմ:

44 (274). ՆԱՆԵ

Նանե, մայրիկ, ո՞ւր կերթաս,
Մերացել էս, զուր կերթաս,
— Վայ, բալա ջան, մի ասե,
էսօր ջահել օրս է,
Տղես կովեն է 'եկե,
Հեռու հեռվեն է եկե,
Կովեն նոր է տուն դառե:
Իմ ջերմ համբույրն է առե,
Սրտիս մուրազն է առե,
Դուճմանին հողն է դրե,
Կէրթամ աղբյուրը ջրի,
Որ բալես սառ ջուր խմի,
Հոգնած ոտները լվամ,
Պագեմ, սրտով հովանամ:

45 (275). ՄԵՐ ՄՐՏԵՐՈՒՄ

Մեր արտերում վար է անում
Ախպերըս,
Բերք հավաքում, սար է անում
Ախպերըս,
Կարմիր ու թոռուն ծաղիկ
Ախպերըս,
էսօր յոթն օր, նոր է եկել
Ախպերըս:
Մեր բանակից տուն է եկել
Ախպերըս,
Հաղթանակի հետ է եկել
Ախպերըս,
Գյոտղում եղավ բրիգադիր
Ախպերըս
Փեսաների մեջը ընտիր
Ախպերըս:

Կարմիր ու թոռուն ծաղիկ է
Ախպերըս,
էսօր յոթն օր նոր է եկել
Ախպերըս:

46 (276). ԿԵՐՉՎԱ ՍԱՐԵՐԸ

Կերչվա սարերը մուժ են ու դուման,
Ուրմա՞ն կորար, դարիք յար ջան,
Առանց տեսնել, բեգյուման:
 Նստար նավը, անցար ջրի էն կողմը,
 Ցարաբ կէղնի, դարիք յար ջան,
 Ոտդ դնես մեր հողը:
Նստար նավը, օլոր-մոլոր գնացիր,
էլ ետ չեկար, դարիք յար ջան,
Օտար երկիր մնացիր:
 Օտարություն քաշելը դժվար հարց է,
 Ամայի դաշտերում, յար ջան,
 Չոր քար գլխիդ տակ բարձ է:
Թե որ սաղ ես, ընչի՞ նամակ շես գրում,
Չլինի թե, դարիք յար ջան,
Մեզ էլ մեռած ես կարծում:

47 (277). ՅԱՐՈ, ՅԱՐ ՉԱՆ

Բանձր սարի գլխից իջավ սև ամբը,
Մի թուղթ տվեք գրեմ յարոյիտ դարողը:
Ես մի թաք կռունկ էի, էրա սարն արոր.
Ջանիցս բեզարած, յարիցս կարտա:
Գառները արածում են Բողդերիկ սարը,
Կրակը թափում էր՝ անձրևը խառը:
Պոյեզը գնում էր գերին ու գանգատ.
Վայ էն մայրիկին, որ բալեն էր սալգաթ:
Ալագյազ բանձր ա, տակը՝ դուրան ա,
Բոլորի յարն էկավ, իմս ուրա՞ն ա:
Աղբյուրը զոպալ ա, վրեն ոսկե թատ,
Հեռավոր յարո ջան, բարով դու տուն գաս:
Բամբակը ծլել ա, ծիլը կանանչ ա,
Հեռավոր յարո ջան, անգաջտ կանչա:

48 (278). ԳԵՐՄԱՆՈՒ ՖՐՈՆՏ

Գերմանու ֆրոնտ, գերմանու ֆրոնտ,
Սև գիրդ են բերել, ազիզ ջան,
Թևերդ թուլանար, անատուփած Հիտլեր,
Զթողնեիր քորփա բալեքս անտեր:
Ա՛խ, իմա՞լ էնեմ, ազիզ ջան,
Որ աշխօր անեմ, ազիզ ջան,
Բալեքդ պահեմ, ումուտ ջան,
Սիրտդ շմնա, յարո ջան:

49 (279). ՀԱՐՍԻ ՎԻՇՏԷ

Հանգավ յարիս արևը,
Կրակ կովից լուր առա,
էն ո՞ւմ սիրած կտրիճն է,
Կրակ կովից տուն չի գա:

Հարսանիքիս շորերը,
Ա՛խ, սեպան, սե մնաց,
Սրտիս դալար վարդենին,
Ա՛խ, շորացավ, շոր մնաց:

Մեր սիրուն սարերը,
Կրակ կովից լուր առան,
Հանգավ յարիս արև,
Կրակ կովից տուն չի գա*:

50 (280). ՀԻՇԵՆՔ

Հայրենական պատերազմի
Ընկած հերոսները հիշենք,
Մեր ծաղկավետ բուրաստնի,
Հնձված ծաղիկները հիշենք:

Հայրենիքի սիրո համար,
Զոհեր ենք տվել անհամար,
Ովքեր ընկել են քաջաբար,
Անմահ անուանները հիշենք:

* Վերջին երկտողը կրկնվում է (Ս. Բ):

Նանիկ արա, մինիկ բալիկ,
 Նանիկ, կաթ տամ քեզ անուշ,
 Քեզ աչքերիս քուննու եմ տալիս,
 Որ դու առնես քուն անուշ:
 Սարի ծերից արև ծագեց,
 Սարի դռշին մանուշակ,
 Ինչ նման էր, սիրուն քալա,
 Քո աչքերին անուշակ:
 Երկնի ծովեն, լուսնի քովեն
 Կաթը մարմանդ կհոսի,
 Տես, թռչուններ թռան, հասան,
 Կանաչ ափը Արագլի:
 Արշալույսին, ծաղիկն Էրին,
 Շաղը նստավ փայլփլուն,
 Ծաղիկները թշերիդ պես,
 Միծաղում են, վառվոռում:
 Տես մեր գյուղից քանի տղաք
 Զինակոչիկ գրվեցին,
 Սովետական հայրենիքի
 Մեծ բանակը գնացին:
 Քնիր բալիկ, շարդ տանեմ,
 Երգդ եմ հյոստում ես ասահագ,
 Որ մեծանաս, ես էլ ուրախ
 Ճամփու դնեմ քեզ բանակ:

52 (282). «ՎԱՅՆԿՈՄԻ ԴՈՒՌ»

Վայենկոմի դուռը
 Տաներկու համար,
 Իմ մայրիկը ինձ բերել է,
 Բանակի համար:
 Հորից բաժանված,
 Մորից բաժանված,
 Այլև ջան, արև,
 Տար մորս բարև,
 Արև ջան, արև,
 Տար հորս բարև:

Գնացի վայենկոմ,
Կանգնած մնացի,
Մեծ մայրը շափս կալավ,
Բանակ գնացի,

Հորից բաժանված,
Մորից բաժանված
Արև ջան, արև,
Տար մորս բարև,
Արև ջան, արև,
Տար հորս բարև:

Ավտորուս նատեցի
Մինչև Բըլիջար,
Իմ մայրիկը ինձ կանչում է՝
Բանակ բալա ջան:

Հորից բաժանված
Մորից բաժանված
Արև ջան, արև,
Մորս տար բարև,
Արև ջան, արև,
Տար հորս բարև:

53 (283). «ԻՆՁԻ ԴՐԻՆ ՕԲՇԻ ՎԱԳՈՆ»

Ինձի դրին օբշի վագոն,
Ոստիս դրին ծանր պագոն,
Իրեք տարով բանակ դրկին,
Մորս տանը մենակ թողին:
 Լոռվա* քամին փնում գալիս,
 Մեր դռան շեմին է տալիս,
 Վեր կաց, մայրիկ, ի՞նչ ես լալիս,
 Զինվոր բալեդ տուն է գալիս:
Փս մայրիկիս շատ եմ սիրում,
Նոր տարին եմ շնորհավորում,
Համբերություն, անուշ մայրիկ,
Զինվոր բալեդ շոտով կգա:
 Դո՛ւ, քույրիկ ջան, շատ պարապի,
 Անցած նյութդ մի մոռացի,

* Երգվում է նաև Արարկիր տեղանվամբ (Ս. Բ.):

Որ աշտ անգամ ոչ թե փորձես,
 Այլ հատտատ դու ընդունվես:
 Հարազատներ, դուք ինձ լսեք,
 Բայց ռատելը մի մոռացեք,
 Խմեք օղի, կոնյակ, գինի,
 Թող մեր տունը ուրախ լինի:
 Ես բալիկիս կարոտել եմ,
 Երազումս միշտ տեսել եմ,
 Երբ պետք է դա այն պայծառ օրը,
 Որ դու վերադառնաս քեզ սպասող տունը:
 Երկու տարին արդեն անցավ,
 Եվ երրորդն է ահա սկսվել,
 Եկեք ցանկանանք հաջողութուն,
 Թող մեզ լինի խաղաղութուն:

54 (284). ԼՈՌՎԱ ՎԱԳՈՆ

Ես նստեցի Լոռվա վագոն,
 Ուսիս խփին կայմիք պագոն,
 Երկու տարով բանակ տարան,
 Հորս-մորս թողին մենակ:
 Մայրս լացից կուրացել է,
 Հայրս դարդից ծերացել է,
 Յարս ինձի կարոտել է,
 Գյուղը թողել, հեռացել է:
 Լոռվա քամին գնում, դալիս,
 Մեր դռանը ձայն է տարիս,
 Մայրիկ, վեր կաց, շուտ դուռը բաց,
 Սալդատ տղետ տուն է գալիս:
 Մայրը եկավ, դուռը բացեց,
 Սալդատ տղի թուշը պաշեց,
 Երկու տարով տարած բանակ,
 Հորս-մորս թողին մենակ:

55 (285) ՀԱՆԻԻ ԼԱԼԱ

Ուր գնացիք, ուր է կար,
 Հանդի լալա յա յարս*,

* Կրկնել բոլոր տների առաջին տողերից հետո (Մ. Բ.):

Դուն իմ սրտին դուր եկար,
 Մի մոր բալա յա յարս*:
 Զանաժեւեկեն օյով ա,
 Յարս ընձնեն բոյով ա:
 Հերկեցի հերկած մնաց,
 Սիրեցի սալդաթ գնաց:
 Սալդաթ ելած գիշերը
 Խաբար բերին ղշերը:
 Սիրահար քո սերիցր
 Հետ ընկա կուրսերիցր:

56 (286). «ՄՆԱՔ ԲԱՐՅԱՎ ՄԵՐ ԸՆՏԱՆԻՔ»

Մնաք բարյավ, մեր ընտանիք,
 Դուք, իմ հարազատ հայրենայք,
 Մնաք բարյավ, իմ սիրելիք,
 Կրտսեր ու ազնիվ քույր, եղբայրք:
 Մնաք բարև, լոռվա տարեր,
 Մնաք բարև, իմ ընկերներ,
 Հեռանում եմ մոտներիցդ,
 Սիրտս եմ թողնում ձեզ ընկեր:
 Ինձ տանում են գլխավորության,
 Հասակս քսանմեկ տարեկան,
 Օտար երկիր ծառայելու,
 Գուցե կրկին էլ հետ շգամ:
 Միշտ կարոտով պիտի հիշեմ,
 Մեր բնությունը անձաման,
 Երազիս մեջ պիտի խմեմ,
 Պաղ աղբյուրներից քշքշան:

57 (287). Ն Ա Մ Ա Կ

Նամակ ջան, փոստով ուղիղ կգնաւ,
 Մոտկվա կայարան մի օր կմնատ,
 Պլոսնիկ տղիտ անպայման կտեսնես,
 Մեծ զվոդի մեջը դեմքը շմոռնատ:

* Կրկնել բուր տների երկրորդ տողերից հետո (Մ. Բ.):

Տղիս կառարմի դուռը կանաչ արոտ ա,
Տղայիս կասես՝ քո մայրը քեզ անչափ կարոտ ա,
Նամակիս շորս կողմը վարդ ա,
Տղան մոր համար անչափ դարդ ա:

Արև ջան, խնդրեմ, մի քիչ ուշ մտի,
Նամակս գնա, դարիք տղիս գտնի,
Նամակ ջան, խնդրեմ, ասածս լսես,
Գնաս, իմ տղի հետ իմ բերանով խոսես:
Անձրև ջան, նամակս ճամփեն շթրջես,
Գրիչով գրած բառերը շնորհես,
Նամակ ջան, Լրանի ես էլ հետդ գայի,
Ղարիք տղիս տեսնեի, նորից ետ գայի:

Մոսկովից ծագեց կարմիր նոր արև,
Փոստե փոստ գալիս է մամայիդ բարև,
Ասա՝ մամա ջան, ինչ կանեմ քո դատարկ բարև,
Կա՛մեմ՝ աստված պահա քո կարմիր արև:

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

- ԱԲ—Ս. Սարգսյանց, Ազուլեցոց բարբառը (զոկերի լեզուն), մ. II, Մոսկվա, 1883:
 ԱՆ, Ա—Մ. Արեղյան, Երկեր, հ. Ա, Երևան, 1966:
 ԱՆԼԺ, 3—Խ. Աբովյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. III, Երևան, 1948:
 ԱՆԼԺ, 7—Խ. Աբովյան, Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. VII, Երևան, 1957:
 ԱՀԵ—Ազգային ընդարձակ երգարան, Բելյուսթ, 1932:
 ԱԶ—Արյան ձայներ, երգարան, Թիֆլիս, 1906, երկրորդ տպագրություն:
 ԱՀ, 7—8—Ազգագրական հանդես, գ. 7—8, Թիֆլիս, 1901, Քաչքերունի, Հայկական սովորություններ:
 ԱՀ, 9—Ազգագրական հանդես, գ. 9, Թիֆլիս, 1902, Ե. Շահազիզ, Նոր նախնիքները և նոր նախնիքները:
 ԱԶԵ—Աշուղ Ջիվանու երգերը, Թիֆլիս, 1912 (խմբագրությամբ՝ Գ. Առնյանի):
 БПА—Поэзия Армении с древнейших времен до наших дней в переводе русских поэтов Редакция, вступительный очерк и примечания В Брюсова, Ереван, 1966
 ԳԱԹ—Ե. Զարեհի անվան գրականության և արվեստի թանգարան:
 ԳԺԵ—Գուսանական և ժողովրդական երգեր, կազմեց Ս. Խանզադյան, Երևան, 1949:
 ԳՎ—Ե. Տեր-Մկրտչյան, Գանձեր Վասպուրականի, հ. 1, Բոստոն, 1966:
 ԳՔԱԵ—Գամառ-Փարիպա, Ազգային երգարան հայոց, Ս. Պետերբուրգ, 1856:
 ԴԽԱ—Ե. Շահազիզ, Դիվան Խ. Աբովյանի, հ. 1, Երևան, 1940:
 ԵԿ—Երգարան Կիլիկիա, Կ. Պոլիս, 1921:
 ԵՅՈՀ—Երգիչ Ֆահրատի ողբերն ու հառաչները կամ նորա բեկբեկ քնարի տխուր արձագանքը, Ալեքսոլ, 1907:
 ԶԱՆ—Զեյթունցի, Զեյթունի անցյալն և ներկային, մ. Ա, Վիեննա, 1901, մ. Բ, Փարիզ, 1903:
 ԶՊ—Զեյթունի պատմագիրք, Պուենոս-Այրես, 1900:
 ԹԲ—Քր. Թադևոսյանի բանաստեղծությունները, Մոսկվա, 1899:
 ԺԵ—Ժողովրդային երգարան, հրատ. «Երևան», Բոստոն-Վաշինգտոն, թիվ 5:
 ԸԵ—Ըմբոստ երգեր, Բոստոն, 1915:
 ԺՄՏԱ—Հայկ. ՄՄՀ կուլտուրայի մինիստրության ժողովրդական ստեղծագործության տան արխիվ:
 ԻՀԹ—Ա. Իննիկյան, Հովհաննես Թումանյան, կյանքը և ստեղծագործության պատմությունը, 1869—1899, Երևան, 1969:
 ԼԵ—Ե. Լալայան, երկեր, հ. 1, Երևան, 1983:
 ԼՆԵ—Լիակատար նոր երգարան, Կ. Պոլիս, 1909:
 ՍԵ—Սաղկեփունջ, երգարան, Թիֆլիս, 1907:
 ԿԱԺ—Կամիտաս, Ազգագրական ժողովածու, Հայ ժողովրդական երգեր ու պարերգեր, հ. II, Երևան, 1950:

- KB—Г Аракелян, Некоторые вопросы истории переселения армян на Северо-западный Кавказ и становление черкезогаев Кавказ и Византия, в. 3, Ереван, 1982
- ԿԽԱ—Կուկունյան խմբի արշավանքը, Վիեննա, 1894:
- ՀԱԲ, 2—Խ. Փորֆշեյան, Նոր Նախիջևանի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը: «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն (նյութեր և ուսումնասիրություններ)», պր. 2, Երևան, 1971:
- ՃԱԲ, 9—Էջմիածնի և Աշտարակի բանահյուսությունից, գրի առավ Ա. Նազարյանը: «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն (նյութեր և ուսումնասիրություններ)», պր. 9, Երևան, 1978:
- ՀՃԲ, 11—Գ. Մխիթարյան, Նոր-Բայազետ, «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն (նյութեր և ուսումնասիրություններ)» պր. 11, Երևան, 1980:
- ՀՃԻԲԱ—Հայկ. ՍՍՀ ԳԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության արխիվ:
- ՀԱՀՀՊՊ—Հայ աշուղներն ու հորինողները Հայրենական պատերազմի օրերին, կազմեց և խմբագրեց՝ Ա. Վշտունի, Երևան, 1942:
- ՀԵՊ—Հայուն երգարանը, հ. Ա, Կ. Պոլիս, 1911:
- ՀԵՌ—Ղ. Ալիշան, Հայոց երգք ոամկականք, Վենետիկ, 1852:
- ՀԺՊ, 6—Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. VI, Երևան, 1981:
- ՀԽՖ—Հայկական խորհրդային ֆոլկլոր, ժողովածու, Երևան, 1938:
- ՀՄԺԵ—Ա.ս Մեացականյան, Հայկական միջնադարյան ժողովրդական երգեր, Երևան, 1956:
- ԴԱԺԲ—Ա. Ղանալանյան, Աբովյանը և ժողովրդական բանահյուսությունը, Երևան, 1941:
- ՄՀ—Մրմունջք հայկական, Վառնա, 1901:
- ՄՀԵ—Հայրենի երգեր, Հայրիկ Մուրադյանի ձայնից վերծանեց և կազմեց Ա. Փահլանյանը, Երևան, 1980:
- ՅՀԺԵԴ—Ս. Մելիքյան, Հայ ժողովրդական երգեր և պարեր, հ. I, Երևան, 1949, հ. II, Երևան, 1953:
- ԻՐԱՐ—Գ. Հակոբյան, Ներքին Բաժնի ազգագրությունը և բանահյուսությունը, Երևան, 1974:
- ԻԵՌԵ—Նոր երգարան, ռազմի երգեր, Թիֆլիս, 1915:
- ԻՀԺՀ—Տ. Նավասարդյան, Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, գ. VI, Թիֆլիս, 1890:
- ԻՆՀԺԲ—Խ. Փորֆշեյան, Նոր Նախիջևանի հայ ժողովրդական բանահյուսությունը, Երևան, 1965:
- ԻՔ—Նոր քնար, երգարան, հրատարակության տեղն ու թիվը չի նշված:
- ԻՔՀ—Նոր քնար հայկական, Վառնա, 1897:
- ԻՔՀ, Դ—Ոսկան Հովհաննիսյանց, Նոր քնար Հայաստանի, տետր Դ, Մոսկվա, 1858:
- ԻՔԳ—Հ Շանթազյան, Թանգարան գյուղը մեր և սիրո արյունոտ ածուներ, Բելյուսթ, 1967:
- ՊԵ—Պատանիին երգարան, Պելյուսթ, 1959:
- ՊԳՊ—Հ Պողոսյան, Զեյթունի պատմությունը, 1409—1921 թթ., Երևան, 1969:
- ՊԿԵ—В Потто Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях, т. 4, в. 4, СПб, 1888
- ՊՀԱԺԵՏ—Տ. Պալյան, Հայ աշուղներ, ժողովրդական երգիչներ, տաղասացք, Զմյուռնիա, 1911:

- ՌՄ—Ռամկական մրմունջներ. աշուղական, ժողովրդական խառն երգեր և պարերգեր, խմբագրեց դպիր Արշակ Բրուտյանց, Ալեքպոլ, 1898, 1901, 1904:
- ՍՀ—Սոխակ Հայաստանի, ազգային լիակատար երգարան, Մոսկվա, 1890, 1895, Բաքու, 1912:
- ՎԵ—Վազգեն, երգարան, հավաքեց Տիգրան Տերոյան (Վազգեն), Պոսթրն, 1901:
- ՏԱՍ—Գլակ Տարոնցի, Ապստամբ Սասուն, Ժնև, 1903:
- ՏԵ—Տարոն, երգարան, Պեյրութ, 1950:
- ՏԺԵ—Տարոնի ժողովրդական երգեր, ձայնագրված Արմենուհի Գևոնյանի կատարումից, կազմեց՝ Ա. Գևոնյան, Երևան, 1978:
- ՏԽ—Ա. Մխիթարյան, Տաղեր ու խաղեր, Ալեքպոլ, 1900:
- ՏՍԿ—Գրիգոր Տալյանց, Սեր և կոիվ, Ալեքսանդրապոլ, 1907:
- ՏՏ—Տատրակ Տարոնո, երգարան, 1910, Քիֆլիս:
- ՓԵ—Փնջիկ, երգարան, Ս. Պետերբուրգ, 1906:
- ՔՀ—Քնար հայկական, խմբագրեց Մ. Մխանսարյանց, Ս. Պետերբուրգ, 1868:

Ծ Ա Ն Ո Ք Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն Ն Ե Ր

«Հայ ժողովրդական ուզմի և զինվորի երգեր» ժողովածուի բնագրերը կազմված են պատմաաշխարհագրական սկզբունքով: Բոլոր բնագրերը ներկայացված են ընդհանուր համարակալմամբ, յուրաքանչյուր գլուխ, ենթագլուխ ունի իր ինքնուրույն համարները, տարբերակները նույն համարի տակ նշվում են հայոց այբուբենի փոքրատառերով:

Այն երգերը, որոնք սկզբնաղբյուրներում անվերնագիր են, իբրև վերնագիր տրված է սկզբնատողը՝ շակերտների մեջ:

Բոլոր տպագիր և ձեռագիր հայտնի աղբյուրները չեն թվարկված՝ շփարբեռնելու համար ծանոթագրությունները: Երգերի որոշ նմուշների հեղինակային սկզբնօրինակներ ներկայացված են ծանոթագրություններում՝ հեղինակային և ժողովրդական բնագրերի տարբերությունը ակնառու դարձնելու նպատակով:

Պատմական դեմքերի և տեղավայրերի վերաբերյալ տեղեկությունները ծանոթագրված են յուրաքանչյուր բնագրում՝ արաբական թվանշանով համարակալմամբ: Սկզբնաղբյուրում առկա տվյալ բնագրին վերաբերող բացատրությունները առտղանիշով տրված են տողատակին:

Բնագրերը փոփոխության, խմբագրության չեն ենթարկված: Փոխված է միայն ուղղագրությունը, բացառությամբ № № 1, 2 ստեղծագործությունների, որոնք ներկայացված են անփոփոխ: Բացառիկ դեպքերում ուղղված են ակնհայտ սխալները, արված են աննշան կետադրական խմբադրումներ:

ԾԱ, ԾԲ, ԾԿ, ՔԲ, ՔԿ համառոտագրությունները նշանակում են ծանոթագրություն ասացողի, ծանոթություն բանահավաքի, ծանոթություն կազմողի, թարգմանություն բանահավաքի, թարգմանություն կազմողի:

*
* * *

ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ՌԱԶՄԻ ԵՐԳԵՐԻ ՆՄՈՒՇՆԵՐ

1 (1). ա) Ի Լևոն որդի Հեթումյ Ա

(էջ 57)

Տպագրվում է ըստ ՀԾՌ, էջ 5—7, Վերահրատարակվել է նաև ԳՔԱԵ, էջ 35—36, ՔԶ, էջ 130—131, ՀՄԺԵ, էջ 231:

Երգի ուսերեն թարգմանությունը մանրամասն ծանոթագրությամբ հրատարակել է Վ. Բրյուսովը (БПА, էջ 122, «Песня Левона»):

բ) Ասախ, ըզլէոնն առեմ
(էջ 58)

Տպագրվում է ըստ ՀՄԺԾ, էջ 228—230: Սկզբնաղբյուրը՝ 1608 թ., ձեռագիր երգարան, կազմած Խաչգուղի ձեռքով (Մ. Մաշտոցի անվ. Մատենադարանի ձեռագիր № 7709): Տվյալ երգի կապակցությամբ ուշադրության է արժանի մի ժողովրդական երգ ևս, որը շերքեզահայերից գրի է առել, ապա շերքեզերեն բնագիրը գերմաներեն թարգմանությամբ հանդերձ 1938 թ. հրատարակել գերմանացի գիտնական Կ. Բոուդան (KB, v. 3, стр. 36): Ստեղծագործության վերնագիրը հայերեն է. Leon takaog (լեոն թաքաոր): Չերքեզահայերի պատմության հետազոտող Հ. Առաքելյանը այն կապում է Կիլիկիայի վերջին՝ Լեոն 6-րդ թագավորի անվան հետ*:

Всадник, сидящий на белой лошади
Трубил в медную трубу,
(И) возле поляны Асипа
Начали сватку
Когда уже начали (сватку),
Появился их черный конь,
Когда он уже появился
Началось большое сражение
«Если нас не впустят в наш дом,
Придется, пожалуй, нам жить в конуре
Аллах создал вас жестокими!
Где же я найду дом, подобный моему прежнему?»
(KB, v 3, стр 35—36)

գ) Լեոն Գ-ի վրայ
(էջ 58)

Տպագրվում է ըստ ՊՀԱԺԾՏ, էջ 16: Հրատարակվել է նաև ՀՄԺԾ, էջ 232:

2 (2). Ագատ-խանի Բգնիւնց շափմիշ արիւր
(էջ 59)

Տպագրվում է ըստ ԱԲ, մ 2-րդ, էջ 37—38:
Այլ տվյալներ երգի վերաբերյալ չկան:

1. ՌՈՒՅ-ՊՈՐՍԿԱԿՅԱՆ ԵՎ ՌՈՒՍ-ՔՈՒՐԲԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
ՀՅՈՒՍՎԱՍ ԵՐԳԵՐ

1 (3). Տաղ ի Ռոստոմ-բեգ
(էջ 61)

Տպագրվում է ըստ «Բազմադէպ»-ի, 1847, № 3, էջ 40: Հրատարակվել է.
ա) ԳՔԱԾ, էջ 115—116:

* Շնորհակալություն ենք հայտնում Հ. Առաքելյանին, աղբյուրը մեզ սիրահոժար տրամադրեցիւ համար (Մ. Հ.):

բ) ՆՔԶԴ, էջ 110—111:

գ) ՔԶ, էջ 505—506 և այլն:

Դիտվում են որոշ տարբերություններ. ԳՔԱՀ շկան 21 և 22 տողերը:

2 (4). Հայ աշուղ Սեֆի-Յուսուֆի ասած երգը Երևանի աման մասին
(էջ 62)

Թուրքերենից տողացի թարգմանել է Ծ. Շահագիրը:

Տպագրվում է ըստ ԴԽԱ, հ. 1, էջ 327:

1. Նիկուլայ 1-ին ոուսաց թագավորը:

2. Ներսես Աշտարակեցի—հետազայում ամենայն հայոց կաթողիկոս:

3. Հասան-խան—Երևանի վերջին սարգարի՝ Հուսեյին խանի եղբայրը:

4. Մելիք-Սահակ Աղամալյան—Երևանի իշխաններից:

5. Պասկևիչ Ի. Ֆ.—Երևանի գրավման ժամանակ ոուսական զորքերի կովկասյան բանակի հրամանատար:

Վերահրատարակվել է. ՂԱԺԲ, էջ 71, ԱՅԼԺ, 7, էջ 355:

3 (5). «Սառ ու ձոր սասանիչ էլան, գարմացան»
(էջ 62)

Տպագրվում է ըստ ԱՅԼԺ, 3, էջ 177—178:

1. Պասկևիչ Ի. Ֆ.:

2. Վ. Մաղաթով—ոուսական բանակի հայազգի գեներալ:

3. Կրասովսկի Ա. Ի.—ոուսական բանակի գեներալ:

4. Բենկենդորֆ Կ.—ոուսական բանակի գեներալ:

5. Ներսես Աշտարակեցի:

6. Եփրեմ—Ամենայն Հայոց կաթողիկոս:

4 (6). «Մոսկովը հառավ էրգումին»
(էջ 63)

Տպագրվում է ըստ «Բանբեր Հայաստանի արխիվների», 1974, № 3, ԵԼԾ, յ. 1, էջ 435—436: Թուրքերենից հայերեն է թարգմանել Ծ. Գեղամյանը:

Երգը ոուսերեն հրատարակել է պատմաբան Վ. Պոտտոն. ПКВ, т. IV, вып IV, стр 485.

1. Ղեկիփ փաշան—էրզրումի փաշան, թուրքական բանակի հրամանատար:

2. Հայր սուրբ—Կարապետ եպիսկոպոսը:

5 (7). «Ոտս դրի ձիու դաշին»
(էջ 64)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FB I: 2258:

Գրի է առել Մ. Մուրադյանը 1882 թ. Շամշադինում: Երգի վերաբերյալ այլ տրված լինելով շկան:

6 (8). Հորդո
(էջ 65)

Տպագրվում է ըստ ՆՔԶ, էջ 151:

«Երգ» վերնագրով հրատարակվել է.

ա) ՄԶ, էջ 73—74:

բ) ԱԸԵ, էջ 377 և այլն:

Նշված հրատարակություններում դիտվում են որոշ փոփոխություններ. յուրաքանչյուր քառասողի 2-րդ և 3-րդ տողերում «հայեր» բառի սկզբից ավելացված է «ոհ», «ախ» ձայնարկությունները, վերջին տան 3-րդ տողում «ժամեր կորնչին»-ի փոխարեն «ժամը մարտնչին»:

Երգում ակնարկված են 1877—78թթ. ռուս-թուրքական պատերազմի ժամանակ ռուսական զորքերի կողմից Կարինի և Կարսի գրավման հետ առնչվող անցքերը:

Հայտնի է «Հորդոր» երգի համառոտ բնագիրը:

Ե Ր Կ

Ռուսական պետություն, հայեր, ըսավ աշխարհի,

Բավ է քրիստոնյայք, ո՛հ հայեր, մնաք խեղճ գերի.

Ռուսական բանակն, հայեր, մտավ Հայաստան,

Օսմանյան զորքեր, ո՛հ հայեր, դեմ դեմի ելան:

Հրացան, թնդանոթներ, հայեր, գոռալ սկսան,

Ափսոս այն ազգսկից, խեղճ հայեր որ դո՛հ գնաղին

Հայկազն Մելիքով, հայեր, գեներալ ռուսաց,

Ղարսը շրջապատեց, ո՛հ հայեր, վրան ռումբ տեղաց:

(ՎԵ, էջ 324)

7 (9). Կողմա-Մելիքի երգը

(էջ 65)

Ինագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, ԲԵ 1 (Տ. Նավասարդյանի ֆոնդ):

Ասել է Պետրոս Գուլիկյանցը Արթիկում: Այլ տվյալներ երգի վերաբերյալ չկան, ժամանակը՝ հավանաբար անցյալ դարի 80—90-ական թվականները:

1877—78 թթ. ռուս-թուրքական պատերազմի ընթացքում և հաջորդ տարիներին հայ ժողովրդի մեջ լայն կենցաղավարում ունեին պատերազմի մասնակից հայազգի զորավարների քաջագործությունները գովերգող երգերը: «Մշակի թղթակիցը «Ճանապարհորդ» սատրագրությամբ «Նամակ Ղարսից» հոդվածում մեջ է բերում հետևյալ երկու տունը.

Մելիքն ելավ Ալաճեն,

Ղոշունը քաշեց յամաճեն,

Ջանդաքը թափեց ձորերը,

Արյունով ներկեց քարերը:

Մելիքի օխնած թուրը,

Նիզամը քաշեց սուրը:

Ես Մելիքն եմ լոռեցի,

Մուխթար փաշին գոռեցի:

և ապա նշում. «Այս երգը շատ երկար է: Սրանով նկարագրում էին Ալաճայի պատերազմը, այդ լեռան առավելությունները, Մուխթարի թուլությունը, Լորիս Մելիքովի անվեհեր քաջությունները, Ղարսա առումը և այլն»: Երգը թղթակիցը լսել է Կարսի Թագաքյանդ գյուղում, տեղացի օրիորդներից, որոնք այն երգում էին քաղցր ձայնով («Մշակ», 1882, № 175):

Հայտնի է երգի մի այլ տարբերակ, բաղկացած երկու տնից, որը վերագրվում է
Հ. Թումանյանին:

Ես Մելիքն եմ լոռեցի,
Մուհտար փաշին զոռեցի,
Տարի-նանա, տարի-նանա, Մելիք ջան,
Ղոշունի սարդար, Մելիք ջան:
Արփաշայի ծիլ-ծիլ խոտը,
Կարել է Մուհտարի հոտը,
Մելիք ջան,
Ղոշունի սարդար Մելիք ջան:
(ԻՀԹ, էջ 109)

Մ Աբեղյանը ևս հիշողությամբ գրի է առել Կարսի առմանը նվիրված երգից եր-
կու տուն: Ըստ նրա, 1890-ական թվականներին այն դեռ երգվում էր:

Ջեյրան թոփեր կապեցին,
Կարսա վրեն թափեցին:
Վո՛ւյ-վո՛ւյ, վո՛ւյ-վո՛ւյ Մե՛լիքով,
Ղուշումի սարդար Մե՛լիքով:
Կարսա բուր խանդաք ա,
Մեջը գյուլի ջանդաք ա:
Վո՛ւյ-վո՛ւյ, վո՛ւյ-վո՛ւյ, Մե՛լիքով,
Ղուշումի սարդար Մելիքով:
(ԱԵ, Ա, էջ 498)

8 (10). «Սալդատը ելավ Ալաջեն»
(էջ 66)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻՐԱ, FF II, 8523: Գրի է առել Հ. Տեր-Վարդանյանը 1940 թ.
Երևանում: Բանահավաքը ծագումով Շիրակի Մահմուդչուղ (այժմ Արթիկի շրջանի
Պեմզաշեն) գյուղից է:

1 Խուսական բանակի փայլուն հաղթությամբ ավարտված Ալաջայի ճակատա-
մարտը խոր ազդեցություն է թողել ժողովրդի բանաստեղծական երևակայության վրա:
«Սալդատը ելել ա Ալաճեն» իբրև հիմնատող օգտագործված է նաև այլ երգերում (ՌՄ,
1898, էջ 206):

2. Մ. Տ Լոռիս-Մելիքով:

9 (11). Գովեստ գենեբալ Արշակ Տեր-Ղուկասյանին
(էջ 67)

Տպագրվում է ըստ ՌՄ, 1901, էջ 189, կա նաև 1904, էջ 165: Տեղադրված է
«Պարերգեր» բաժնում:

Երգի մի բնագիրը գտնվում է ԺՄՄԱ:

10 (12). Ա՛յ նազար, Բայազիտ վառեցին
(էջ 68)

Տպագրվում է ըստ ՆՉԺԷ, գ. 6-րդ, էջ 74—75:

Գրի է առել Պ. Մուրադյանը Ալաշկերտում և ի թիվս այլ ժողովրդագրիական նյութերի անձնել վիպասան Պ. Պոռշյանին, իսկ Պ. Պոռշյանը՝ Տ. Նավասարդյանին (նույն տեղում, էջ 65, ծանոթագրություն):

II ԱԶԳԱՅԻՆ-ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ԵՐԳԵՐ

Ա) ԶԵՅԹՈՒՆԻ, ՎԱՆԻ-ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ, ՄՇՈ ԵՎ ՍԱՍՆՈ ԵՐԳԵՐ

1 (13). Մայր Հայասանի խախտւյսն առ զԵՅՐՈՒՆԵՐԻ
(էջ 69)

Տպագրվում է ըստ ՆԲԷ, էջ 181:

Հրատարակվել է.

ա) ԺԵ, էջ 275, «Զեյթունցիներուն» վերնագրով:

Բնագրի հեղինակ՝ Տյունճև: Նշվում է, որ երգվել է, «Չայն մը հնչեցի» եղանակով:

2 (14). Զեյրուն անկախ
(էջ 69)

Տպագրվում է ըստ ԼՆԵ, էջ 127—128:

Հրատարակվել է.

ա) ՀԵՊ, էջ 119, աննշան բնագրային տարբերություններով:

բ) ՆԵՌԵ, էջ 44:

գ) ԶՊ, էջ 802, աննշան բնագրային տարբերություններով, կրկնակը երկու տող է.

Հեւե՛, հեւե՛, հեւե՛, հեւե՛,
Հեւե՛, հեւե՛, հեւե՛, հեւե՛ լե՛:

Նշվում է հեղինակը՝ Մ. Փորթուզալյան:

3 (15). Երգ մը Զեյրունի լեզվով
(էջ 70)

Տպագրվում է ըստ ԶԱՆ, մ Բ, էջ 77:

Ստորև ներկայացվում է թարգմանությունը:

Ի երդիզ շայր ծեծ ըրինք. եկանք զորանոցն առինք,
Զորքերը գերի տարինք, մեր դրոշակը պարզեցինք:

Փաշան լսեց կատղեցավ. եկավ Զերմուկ բնակեցավ,
Սոնդուխը կռիվ եղավ, խայտառակ ետ մղվեցավ:

Բարդուղիմեոս վարդապետ, հառաջ գնաց շմնաց ետ,
Հուսը հրացան, սուրը մեջքը. պատերազմի էր բանգետ:

Քահանայք զինյալ էին, տիրացուք ճիշտ նույն էին,
Ծերեր խրախույս տվեցին, տիկնայք ուրախացուցին:

Զեյթունցիք մտան դարան, ըսին զարկենք մեկ բերան,
Թուրք դիակ շատ կփովեր, խնայեցեք շէր ըսվեր:

Ենի Տյունյա, Շովրոյան, Յաղության և Սուրենյան,
Զորսը մեկ բերան եղան. փաշան եղտով կորստյան:

Զեյթունցին ղըշլան առավ. զորքը թեմմանա ըրավ,
Խաշ դրոշակը տնկեցին. թշնամուն անիծեցին:

Աշուղ եմ ես Յուվաննա. ունիացին քաջ կըլլա,
Աստված հաջողութիւն տա, միշտ հավերժ ո ժով մնա:
(ԶԱՆ, մ. Բ, էջ 78)

Զեյթունի բարբառով մեզ հասած ժողովրդական երգերի սակավաթիվ նմուշներից է: Երգում հիշատակված դեպքերը տեղի են ունեցել 1835—96 թթ. ձմռանը. Զեյթունի շորս թաղապետ իշխանների գլխավորությամբ զեյթունցիները փոքրաթիվ ուժերով գրավել են թուրքական զորանոցը:

4 (16). ա) Զեյթունցիք (էջ 70)

Տպագրվում է ըստ ՎԵ, էջ 256—257:

Հեղինակ՝ Լ. Չաղրյան:

Հրատարակվել է.

ա) ՏՏ, էջ 204:

բ) ԸԵ, էջ 80. ընդամենը՝ 3 քառատող, ներկայացված բնագրի 2-րդ, 3-րդ, 5-րդ տները, նշված հաջորդականությամբ:

գ) ԺԵ, էջ 149:

դ) ԶՊ, էջ 804, բաղկացած է հինգ քառատողից, ներկայացված բնագիրը՝ առանց 5-րդ և 6-րդ տների: Կան բնագրային որոշ տարբերություններ:

բ) Քայլերգ Զեյթունի (էջ 71)

Տպագրվում է ըստ ՄԶ, էջ 50—51:

Հրատարակվել է.

ա) ՀԵՊ, էջ 82—83. կոչվում է «Զեյթունի մարշ», կցված է երաժշտական ձայնագրության մի հատված. բաղկացած է միայն 4 տնից, իսկ վերջին տունը չկա: Վերջին տան վերջին երկտողը տարբեր է.

Ինչո՞ւ խղճուկ գլուխ ծոենք,
Բռնավորին մեր վիզ պարզենք:

բ) ԶՊ, էջ 800, ընդամենը շորս տուն. չկա 4-րդ տունը, իսկ վերջին տան վերջին երկտողը տարբեր է.

Մեր զբոսանք է պատերազմ.
Պատերազմներ ու արշավանք:

Կան բնագրային աննշան տարբերություններ:

գ) Երգ Ջեյթունի

(էջ 72)

Տպագրվում է ըստ ՋԱՆ, մ Բ, էջ 79—80:

Երգը տեղադրված է 1895 թ. Ջեյթունի դեպքերին նվիրված ստեղծագործությունների շարքում: Ներկայացված բնագրի 1-ին տունը հայտնի է «Եռամյա Երազիր Գեվորգյան ճեմարանի» ձեռագիր պարբերականի 1875 թ. դեկտեմբերյան համարում գետեղված «Մարշ» վերնագրով մի բանաստեղծությունից: (Տե ս ՊԶՊ, էջ 301): Բուսնաստեղծության և «Երգ Ջեյթունի» միջև կան իմաստային և բանաստեղծական ընդհանրություններ:

դ) Ջեյթունցիներ

(էջ 73)

Տպագրվում է ըստ ՋՊ, էջ 803: Երգահան Ա. Պատմագրյանը երգը մշակել է քառածայն խմբի համար: Վ Բրյուսովը սույն բնագիրն, առանց վերջին քառատողի, թարգմանել է ռուսերեն և հրատարակել «Зейтунский марш» վերնագրով, իբրև ժողովրդական ռազմական երգ (БПА, էջ 119):

Երգը հայտնի է մեր օրերում բանավոր ավանդամբ: Երգի սկզբնօրինակի հեղինակն է Հ. Չաղրյանը (1844—1899): Հ. Չաղրյանը զբաղվել է ուսուցչությամբ, հայտնի է եղել լեռնագավառում «Զուլագ վարժապետ» մականունով: Ջեյթունի ազատագրական կռիվների ու ինքնապաշտպանական մարտերի կազմակերպիչ, մասնակից: Թուրքական իշխանությունների կողմից բանտարկվել ու դատապարտվել է մահվան, սակայն խույս է տվել մահապատժից: 80-ական թվականներին այցելել է Քիֆլիս, Երևան: Հանդիպում է ունեցել Ս. Տեր-Պողոսյանի (Խենթի) հետ: Մահացել ու թաղվել է Բուքրեշում (Ռումինիա): Գրող Ս. Խանզադյանը հրատարակել է նրա շիրմաքարի մակագրությունը. «Հարություն Չաղրեան, ծնեալ ի Ջեյթուն (Օվնիա), 1844, հանգավ ի տեր ի հասակի 55 ամաց 1899 յուլիս 25-ի Պուքրեշ («Գարուն» ամսագիր, 1978, № 12, էջ 52):

5 (17). Զինված պատրաստված

(էջ 73)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 24—25:

Հրատարակվել է.

բ) ՍԸ, 1912, էջ 297—298:

գ) ՀԵՊ, էջ 110:

ա) ԼՆԾ, էջ 123—124:

Բանավոր ավանդամբ. բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 7570: Գրի է առել Գ. Միքայելյանը 1970 թ. Երևանում: Գ. Միքայելյանի տաբեբակը կրկներգ շունի: 2-րդ քառատողի վերջին երկտողը ներկայացված բնագրի 3-րդ քառատողի առաջին երկտողն է. 3-րդ տունը տարբեր է.

Տուր ինձ հրացան,

Ծվ մի սուր դաշույն,

Ես կուզեմ կովել, ես կուզեմ մեռնել,

Ծս կուզեմ ծծել կաթի տեղ արյուն:

Բնագրի սկզբնօրինակը պատկանում է Գ. Տալլյանի (Շերամ) գրչին, որը ստորև ներկայացվում է.

Ձեյթունցիներ

Ձինված պատրաստված Ձեյթունի քաջեր,
Սուրբ ազատութեամբ վառված անվեհեր,
Կրեժով լցված առյուծի նման,
Քաջ-քաջ կովում եք տաճկի դեմ դաժան:

Կեցցեք դուք միշտ զեյթունցիք,
Որ պիտ փրկեք հայրենիք,
Դուք Հայաստանի պարծանք,
Մեր կյանքն էլ ձեզ կտանք*:

Ձեյթունի լեռներ արշամբ շաղախված,
Թշնամիներով են շրջապատված,
Բայց նորա քաջեր երկյուղ չեն կրում,
Այր ու կին մեկտեղ կռիվ են մղում:

Նոքա միշտ կասեն լավ է ազատ մահ,
Քան բռնի ապրել աշխարհի վերա,
Եվ ստրուկ լինել անօրեն տաճկին,
Կամ արատ թողնել հայի անցյալին:

Մանուկն օրոցում աչքերը կապած,
Խնդրում է մորից՝ բազուկներս բաց,
Տուր ինձ հրացան և մի սուր դաշույն,
Ես կուզեմ ծծել կաթի տեղ արյուն:

Երեխան կասե. ի՞նչ ես կաշկանդել,
Քանդիր ինձ, մայրիկ, ես կուզեմ կովել,
Ձեմ ուզում հանգիստ ու այս օրորոց,
Երբ իմ եղբարքս կանեն լաց ու կոծ:

SU4, էջ 37:

6 (18). Ձեյթունի երգը

(էջ 74)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 130—131:

Հրատարակվել է.

ա) ՍԷ, 1912, էջ 300:

բ) ՄԶԵ, էջ 107:

7 (19). Ձեյթունցի եճֆ մեճֆ

(էջ 75)

Տպագրվում է ըստ ՄԶԵ, էջ 107—108:

* Ամեն տան վերջը կրկնել այս տունը (Մ. Հ.):

8 (20). Զուխ-կյատուկ

(էջ 75)

Տպագրվում է ըստ ՎԵ, էջ 16: Հեղինակ՝ Վազգեն (Տիգրան Տերոյան):
Հրատարակվել է.

ա) ՏՏ. էջ 185—186, հեղինակ՝ Վազգեն:

1. Օհաննես—Հովհաննես Ազրիպայայան, վանեցի, 2. Վարդան-Ալեքսանդր Գուրգյան, թիֆլիսեցի: Ազատագրական շարժման առաջին գործիչներից: Զոհվել են Զուխ կյատուկ լեռնանցքում, 1889 թ Պարսկաստանից Վասպուրական՝ «երգիր» անցնելու ժամանակ:

9 (21). Զոա Կեստուկ

(էջ 76)

Հրատարակվում է ըստ ՎԵ, էջ 571—572:

10 (22). «Կովեցե՛՛ք, տղերք, կովեցե՛՛ք քաջ-քաջ»

(էջ 77)

Տպագրվում է ըստ ՎԵ, էջ 531:

Նշված է հեղինակը՝ Մ. Ե. (Միհրդատ Եսայան):

Հրատարակվել է.

ա) ԱԶ, էջ 16—17, «Կովեցեք տղերք» վերնագրով:

բ) ՄԵ, էջ 80—81:

գ) ԼՆԵ, էջ 180, «Երգ Ավարայրի» վերնագրով:

ե) ՀԵՊ, էջ 134, «Մարտիկի հիշատակին» վերնագրով:

դ) ՏՏ, էջ 248—249, «Խանասորի քայլերգը» վերնագրով:

զ) ԵԿ, էջ 253—254 և այլն:

Կան որոշ ընագրային տարբերություններ: ԱԶ, ՄԵ, ԼՆԵ, 1-ին տան վերջին երկտողը և 2-րդ տան վերջին երկտողը նույնն են: Ներկայացված բնագրի 3-րդ տունը նշված հրատարակություններում 2-րդ տունն է, իսկ 2-րդը՝ 3-րդ:

Բանավոր ավանդամբ. բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VII: 7517: Երգել է Խ. Սիմոնյանը, 1963 թ. Վեդիում: Գրի է առել ըրանահավաք Մ. Կարապետյանը: Ներկայացված բնագրի առաջին 12 տողը, իսկ վերջին երկու տողն է.

Մեռնինք հուսալով մերն է ապագան.

Մեռնինք, բայց կեցցե՛, կեցցե՛ Հայաստան:

1. Մարտիրոս Սարուխանյան (Մարտիկ), շուշեցի—Վանի շրջանում գործած հայդուկ, զոհվել է 1896 թ., երբ խմբով փորձում էր Վանից անցնել Պարսկաստան (ՀԺՊ, 6, էջ 262, «Լրարեր», 1966, № 3, էջ 67):

11 (23). ա) «Շատխու ուրեւր անույ զոզան»

(էջ 77)

Տպագրվում է ըստ «Արձագանքի», 1897, № 3:

Կոչվում է «Շատախցոց երգ». տեղադրված է «Կաղանղը և էջմիածնի Գևորգյան ձևմարանում» անստորագիր հողվածում:

1. Ազիզ
 2. Ապրիկ
- } հայրուկներ

բ) Ապրիկին ցան
(էջ 78)

Հրատարակվում է ըստ ՎՍ, էջ 583—585: Հեղինակ՝ Վազգեն:

12 (24). ա) «Վարագա սար բացվե սուտուն»
(էջ 79)

Տպագրվում է ըստ «Արձագանքի», 1897, № 3: Տեղադրված է «Կաղանդը ս. էջ-միածնում» հոդվածում:

Տվյալ ստեղծագործության մասին ասվում է, որ այն կուռուպաշցվոց (գյուղ՝ Վասպուրականում) ժողովրդական երգերից է: Ըստ հոդվածագրի, ճեմարանում անցյալ դարի վերջերին սովորություն է եղել, որ սաները խումբ-խումբ ներկայացնեն յուրաքանչյուրն իր հայրենիքի երգն ու պարը, զրույցն ու հեքիաթը: Այս երգը ևս նույն եղանակով ներկայացվել է:

1. Վարագա սարին մի պատուհանաձև եռանկյունի փորվածք է:
- Բանավոր ավանդամբ. բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 1247:

բ) Վանեցոց երգ
(էջ 80)

Տպագրվում է ըստ ՌՄ, 1904, էջ 70: Տպագրվել է նաև ՌՄ, 1901, էջ 79:

1901 թ. հրատարակության մեջ ներկայացված բնագրի վերջին երկտողը բացակայում է: Տեղադրված է «Նառն երգեր» բաժնում:

13 (25). «Խարաբ արեբի հարին, մարին»
(էջ 80)

Տպագրվում է ըստ «Արձագանքի», 1895, № 14: Տեղադրված է «Սասունցիների հետ» հոդվածում, հեղինակ՝ Ս. Հախումյան:

14 (26). Դեպի Վան
(էջ 80)

Տպագրվում է ըստ ՄՀԵ, էջ 111:

15 (27). Ո՛հ, Սոխակ իմ
(էջ 81)

Տպագրվում է ըստ ՄՀԵ, էջ 112:

1. Սոխակ—հավանաբար հայրուկ:
2. Կոտուլ ձոր—գտնվում է Պարսկաստանի և Վասպուրականի սահմանամիջում: Չորով անցնող ճանապարհից օգտվում էին նաև հայ հայրուկները:

16 (28). Դեպի սիրուն Վան
(էջ 81)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, ԻF V: 2020:

Ասեւ է 69-ամյա Ղ. Սահակյանը 1964 թ. Սպիտակի շրջանի Սարամեջ գյուղում: Գրի է առել բանահավաք Ա. Կարապետյանը: Ասացողը գաղթել է Մուշից:

1. Ազատագրական շարժման գործիչ Մ. Սարգսյան (Փարամազ): Կախաղան է հանվել Կ. Պոլսում 1915 թ. հունիսի 15-ին:

17 (29). ա) Դավլորիկցի կառիճ (Տավորիկի կառիճ)

(էջ 82)

Տպագրվում է ըստ «Արձագանքի», 1893, № 133: Անվերնագիր. տեղադրված է «Մուշ» հոդվածում, հեղինակ՝ Տարոնո-Նզ:

«Արձագանքը» կրկին տպագրել է երգը (1894, № 108) «Մշեցոց երգեր» խորագրի տակ. հեղինակ՝ Ռեհվի Քուվի:

Ունեցել է բազմաթիվ հրատարակություններ: Բանավոր ավանդամբ կենցաղավարում է մեր օրերում: Կատարվել է նաև պրոֆեսիոնալ երգիչների կողմից (Շ. Տալյան):

ա) ՌՄ, 1898, էջ 99—101, 1901, էջ 126—128, 1904, էջ 110—112: Առանց 6-րդ և 7-րդ տների և բնագրային փոքր տարբերություններով, ընդամենը 14 տուն:

բ) ՎԾ, էջ 407—410, ՌՄ-ի տարբերակը, հետևյալ հորդորակով, որը երգվում է առաջին 2 տներից հետո և երգի վերջում:

Հա՛յ աղբրրտիք, վա՛յ աղբրրտիք,
Տավլորիկի զավակ եմ քաջ,
Ազատության սիրուն համար,
Եկեք դեպ ինձ, հառա՛ջ, հառա՛ջ:

գ) ՏՏ, էջ 259—262: Երգը բաղկացած է 18 տնից բնագրային ոչ զգալի փոփոխություններով:

8-րդ տունը

Իսկի չքաշեմ բանիմ՝ կարոտ,
Քանի ունիմ զընդակ, վառոտ.
Ազատ ապրիմ, ազատ մեռնիմ,
Սասնո սրդին եմ հարագատ:

16-րդ տունը

Սակայն միթե կըրնա՞ աղքատ,
Կոչվել այն մարդ, որ է ազատ,
Միթե կա՞ բան մ'ավելի թանգ,
Քան անիշխան և ազատ կյանք:

Այս քառատողերը չկան «Արձագանքի» և «ՌՄ»-ի բնագրերում: Հորդորակը երգվում է միայն առաջին 2 տներից հետո:

դ) ՓԾ, տների տարբեր դասավորությամբ, էջ 473—475, «Տավորիկ» վերնագրով:

ե) ՓԾ, ծավալը «ՌՄ»-ին հավասար, հորդորակն ասվում է յուրաքանչյուր 2 քառատողից հետո:

զ) FF VI: 0955—0961: Երգել է Ա. Հանեյանը 1967 թ. Երևանում: Գրի է առել, Ա. Սահակյանը: ՏՏ-ի բնագիրը. 18 տուն է, հորդորակն ասվում է յուրաքանչյուր 2 քառատողից հետո:

Որոշ աղբյուրներում նշվում է երգի բնագրի հեղինակը՝ Մ. Տամատյան:

Մ. Տամատյան (1863—1945). Հայտնի Պերճ Մուշու, Մելքոն կեղծանուններով: Ազգային-ազատագրական շարժման գործիչ. 1890-ական թվականներին մասնակցել է Սասունի ինքնապաշտպանական, պարտիզանական կռիվներին:

բ) Տալվորիկ
(էջ 83)

Տպագրվում է ըստ ՆՔԷ, էջ 13—15:

Նվաճ է հեղինակը՝ Մ. Տամատյան: Առաջին 10 քառատողերը, որոշ բնագրային տարբերություններով նույնն են, ինչ «Տալվորիկի կտրիճինը», 11—14 տները միանգամայն տարբեր են: Տպագրվել է.

բ) ՀեՊ, էջ 15—17, «Տալվորիկ», 13 տուն, չկա 12-րդ տունը, հեղինակ՝ Մ. Տամատյան:

ա) ՄԷ, էջ 6—8, 14 տուն, երկու քառատողերի տարբեր դասավորությամբ: «Տալվորիկի քայլերգ» վերնագրով հեղինակ՝ Պերճ Մուշու (Մ. Տամատյան):

գ) Սասնո երգը
(էջ 85)

Տպագրվում է ըստ «Արձագանքի» 1895, № 3: Հմմտ. «Տալվորիկի կտրիճ»: Նըշվում է հեղինակը՝ Մ Տամատյան: Երգը երգվել է մարտերի ժամանակ:

18 (30). Մասունցոց երգ
(էջ 85)

Տպագրվում է ըստ «Բազմավեպի», 1901, էջ 132:

Հրատարակվել է. ՏԵ, էջ 68:

19 (31). «Մուշ, ա՛խ իմ հայրենիք»
(էջ 86)

Տպագրվում է ըստ «Արձագանքի», 1893, № 133: Տեղադրված է «Մուշ» հոդվածում, հեղինակ՝ Տարոնո-Յզ:

20 (32). «Պատառիկներ»
(էջ 87)

Տպագրվում է ըստ «Արձագանքի» 1893, № 133: Տեղադրված է «Մուշ» հոդվածում, հեղինակ՝ Տարոնո-Յզ: Կոչվում է կոծ: Հոդվածի հեղինակը երգում հիշատակված անուններին ավելացնում է. «և ապա Մակարը, Լևոնը, Կրպոն, Արապոն, Գևորգը, Մաղաթելը, և այլն» (նույն տեղում):

Հիշատակված Մակարը, Լևոնը, Արաբոն, Գևորգը Մուշ-Սասունում անցյալ դարի 90-ական թվականներին գործող հայդուկներ են:

Երգում հիշատակված անցքը տեղի է ունեցել 1893 թ.:

21 (33). Ողբ
(էջ 87)

Տպագրվում է լ տ «Արձագանքի», 1894, № 49: Տեղադրված է «Մշու հարսանիք»

հողվածաշարում, ի թիվս հարսանեկան, պանդխտության և այլ երգերի: Հողվածաշարի հեղինակ՝ Ղարիպ Տարոնցի:

22 (34). «Քամին էկավ էրան, էրան»
(էջ 88)

Տպագրվում է ըստ «Արարատի», 1896, № 12, էջ 556: Գրի է առել Ս. Հայկունին, նշվում է. «Բուլանըխի բարբառով»:

23 (35). «Խիանցի՛ք, քնկավ հավար»
(էջ 89)

Հրատարակվում է ըստ «Արձագանքի», 1894, № 150:

Տեղադրված է «Սասուն» հողվածաշարում, հեղինակ՝ Իգիթբաշի:

«Տավորկցու առթիվ ի միջիայլոց այլ երգերի ու շերերի՝ այսօ՛ր բերնե բերան քնկած, կերգվի և այս»:

1. Մելքոն—Միհրան Տամատյան
2. Քարակ—Տավորիկ
3. Մուրատ—Համբարձում Բոյաճյան

24 (36). Ազու երգը
(էջ 89)

Տպագրվում է ըստ ՌՄ, 1898, էջ 137—138:

Կա նաև մյուս հրատարակություններում. 1901, էջ 167—168, 1904, էջ 146: Տեղադրված է «Պարերգեր» բաժնում:

Հրատարակվել է.

ա) ՏԽ, էջ 95—96, աննան բնագրային տարբերություններով, «Ժողովրդական երգեր» բաժնում:

բ) ՏՆ, 1-ին, էջ 64—65, «Տխուր երգեր» բաժինը: Եղանակը տարածված է եղել. տես «Սասուն վազեց արյան գետեր» (ներկա ժողովածուի № 46 երգը):

25 (37). «Ալն օր գլուխն հավասր իր դուկ»
(էջ 90)

Տպագրվում է ըստ «Մուրճի», 1895, № 4, էջ 268:

Տեղադրված է «Սասուն» հողվածաշարում: Հեղինակը՝ Սեյլան: Սեյլանը 1887—88 թթ. ուսուցչություն է արել Սասունում (նույն տեղում, էջ 558): Երգի մասին հաղորդում է. «Սասնուհին, իբրև երախտագետ, յուր կորյունի անշուք օրորոցը օրորելիս կրգում է քրդերեն հորինած դյուցազներգության կտորները, որոնց մեջ Սատո, Ավե, Գալե զուգափառ դրոշմված են մանկան մատաղ հասողության մեջ իբրև հերոսներ» (նույն տեղում): Ավեին, Տավորիկի մի (գյուղապետ), թունավորում է Հզուի գայմազամը (նույն տեղում, էջ 461): Միը Հակոն նույն գայմազամի ջանքերով սպանվում է դավադրաբար 1879 թ. (նույն տեղում, էջ 465): Ավեն և Հակոն եղել են Միը Սատոյի զինակիցները: Միը Սատոն Սասնո Գելի գյուղի Հուլայենց նշանավոր տոհմից է: Միը Սատոյին նվիրված երգեր են եղել, որոնք երգվել են նրա թաղման հանդեսին»:

(նույն տեղում, էջ 263): Ավեն, Հակոն, Գալեն՝ Կոփի քաջերից և Տեր Փաշեն՝ Սիմոն վարդապետը, Լոբել են Միր Սատույի զինակիցները:

26 (38). Սատուն—Դավառ
(էջ 91)

Բնագիրը գտնվում է ԺՍՏԱ:

Ասել է արչավագցի Ս. Մելիքյանը 1937 թ. Զանգիբասարի շրջանի Թաղագյուղում (այժմ Մասիսի շրջանի Այնթապ գյուղը): Գրի է առել Մ. Դարբինյանը:

1. Հակոբ—հայդուկ:

2. Գևորգ—հայդուկ, ակնարկում է հայ Ֆիդայիների կողմից Խալիլի հետ նույն-կերպ դատաստան տեսնելու փաստը:

3. Խալիլ—քրդական աշիրաթապետ, 1899 թ. Աղբյուր Սերոբին սպանելուց հետո, կտրեց նրա գլուխը և տարավ Բաղեշ:

27 (39). ա) Ես մենակ շեմ
(էջ 91)

Տպագրվել է ՆՔ, էջ 534:

բ) «Սելեր Եկան ճովուսեն»
(էջ 92)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF V: 2018—2020:

Երգել է 69-ամյա Ղ. Սահակյանը Սպիտակի շրջանի Սարամեջ գյուղում 1964 թ.: Գրի է առել բանահավաք Ա. Կարապետյանը:

28 (40). Սասունցոց բողոքը
(էջ 92)

Տպագրվում է ըստ «Արձագանքի», 1894, № 147: Տեղագրված է «Սասուն» հոդվածում:

Հրատարակվել է.

ա) ՌՄ, 1898, էջ 70—71, 1901 էջ 97—98, 1904, էջ 85—86: Տեղագրված է «Խառն երգեր» բաժնում:

29 (41). «Մենք սրտով կտրին ու բոյով պարթև»
(էջ 93)

Բնագիրը գտնվում է ԳԱԹ, Կոմիտասի ֆոնդ, գ. 356, էջ 10 («Ժողովրդական երգեր» հավաքածուն):

30 (42). ա) Կտրին սասունցիք
(էջ 93)

Տպագրվում է ըստ ՌՄ, 1898, էջ 87: Կա նաև՝ 1901, էջ 114, 1904, 100—101: Տեղագրված է «Խառն երգեր» բաժնում:

Հրատարակվել է.

ա) ՍՀ, 1912, էջ 209—210 և այլն:

Յ-րդ տունը առանձին տպագրված է ՏԱՍ, էջ 21:

1, 4-րդ և 5-րդ տները որոշ տարբերություններով տպագրվել են «Արձագանքում» 1895, № 17:

բ) «Մենք սրտով կտրին ու բաժով պարբև»

(էջ 94)

Տպագրվում է ըստ ՏԱՍ, էջ 8—9:

31 (43). Սասունի պատերազմ

(էջ 95)

Տպագրվում է ըստ ՌՄ, 1898, էջ 85—87, Կա նաև՝ ՌՄ, 1901, էջ 112—114, 1904, էջ 98—100:

Երգի ստեղծման հիմքում ընկած են 1892—1894 թթ. Սասունում տեղի ունեցած արյունոտ դեպքերը, երբ թուրքական իշխանությունները քուրդ ավազակաբարո աշիրաթների հետ միասին դաժան հաշվեհարդար տեսան Սասնո բնակչության հետ:

1. Ազատագրական շարժման գործիչ Միհրան Տամատյանը աշխատում էր կազմակերպել սասունցիների պաշտպանությունը:

2. Գասպար—սասունցի իշխան:

3. Գելի—Գելիեզուզան, գյուղ Սասունում:

4. Պետո—Գելու ռեսը:

32 (44). Սասունցոց զանգատը

(էջ 96)

Տպագրվում է ըստ ՌՄ, 1898, էջ 194, Կա նաև 1901, էջ 240, 1904, էջ 212: Տեղադրված է «Պարերգեր» բաժնում: Ըստ բանահավաքի երգվում է «Ազի» երգի եղանակով:

Ունեցել է բազմաթիվ հրատարակություններ:

ա) ՎԵ, էջ 325, «Սասունցիներու գանգատը», առանց կրկնակի:

բ) ՏՏ, էջ 252, «Սասունցիներու գանգատը», առանց կրկնակի:

գ) ԺԵ, էջ 433, վերնագիրը նույնը, կրկնակով:

Բանավոր ավանդամբ. ՀԱԻԲԱ, FF VI: 0951: Երգել է Ա. Հանեյանը, Երևանում, 1967 թ.: Գրի է առել րանագետ Ա. Սահակյանը: Երգվել է առանց կրկնակի, 1-ին տան 4-րդ տողը իբրև 3-րդ տող, առանց վերջին երեք տողի:

33 (45). «Սասուն նստեք անտեք կու լար»

(էջ 97)

Տպագրվում է ըստ ՄՀԺԺՊ, հ. 1, էջ 226:

34 (46). Սասման պալուր

(էջ 98)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VII: 7274: Ասել է Հ. Զաղոյանը Կարմիրի շրջանի Մարտունի գյուղում 1962 հուլիսին: Գրի է առել բանահավաք Ա. Կարապետյանը:

Ասացողը ծնվել է 1897 թ. Սպարկերտի Հառնչիկ գյուղում: 1915 թ. դառթել է Արևելյան Հայաստան:

35 (47). Ս ա ս ու ն
(էջ 98)

Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:
Երգել է 58-ամյա Կ. Բարսեղյանը 1963 թ. Երևանում: Կ. Բարսեղյանը վարդենիսցի է, նախնիները՝ Ալաշկերտից:

36 (48). Սասունա սարի երգը
(էջ 99)

Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:
Երգել է 59-ամյա Գ. Թովմասյանը Թալինի շրջանի Բազմաբերդ գյուղում 1964 թ.: Գրի է առել հեղինակը:
Ասացողը ծագումով Սասնա Արծվիկ գյուղից է:
Երգի սկզբնօրինակը սլատկանում է Ջիվանու գրչին (տես ԱՋԾ, էջ 87):

37 (49). «Քայլամուր հեզ բանակը»
(էջ 99)

Տպագրվել է ՀԵՊ, էջ 58:

1. Մուրատ—Համբարձում Բոյաճյան, ազատագրական շարժման գործիչ:
2. Արմենակ—Արմենակ Ղազարյան (Դժոխք Հրայր), հայդուկ:
3. Սեպուհ—հայդուկ:

Բ) ՀԱՅԴՈՒԿԱՅԻՆ ԵՐԳԵՐ

1 (50). Շարժում հայրենյաց Կարևո
(էջ 100)

Տպագրվում է ըստ ՍՀ 1912, էջ 175—176:

Երգը նվիրված է Կարինի «Պաշտպան հայրենյաց» հայրենասիրական կազմակերպության գործունեությանը: Ներկայացված տարբերակը առավել ամբողջականն է ու ծավալունը՝ 14 տուն:

Ունեցել է բազմաթիվ հրատարակություններ, տարբեր ծավալով և տների տարբեր դասավորությամբ, աննշան բնագրային տարբերություններով:

ա) ՆՔՀ, էջ 98, «Շարժում հայրենյաց սիրո», ունի

«Երիտասարդը զենի ձեռին լալով խնդրում են
Պատերազմիլ ազգին համար, արյուն հեղում են»

տունը, որը չկա ՍՀ, 1912: ՆՔՀ-ի տարբերակում չկան 11-րդ և 13-րդ տները:

բ) ՍՀ, 1890, էջ 220, 1895, էջ 226, «Կարևո բանդարկյալներուն», 7 տուն, չկան 3—8 և 14 տները:

գ) ՌՄ, 1898, էջ 82, 1901, էջ 110, 1904, էջ 96, 8 տուն տարբեր դասավորությամբ, չկան 6—8 և 12—14 տները: Անվերնագիր: Բնագրային աննշան տարբերություններով: Տեղագրված է «Խառն երգեր» բաժնում:

- դ) ՎԾ, էջ 150—151, «Կարնո շարժումը», 11 տուն, շկան 6—8 տները:
 ե) ՄՀ, էջ 80—81, «Երգ Կարնո», 5 տուն, շկան 4 և 6—13 տները:
 գ) ՀԵՊ, էջ 48, «Լրգրում», 8 տուն, շկան, 6—8 և 11—13 տները:
 է) ՄՀԾ, էջ 108, 5 տուն, ներկայացված բնագրի 1-ին, 2-րդ, 3-րդ 12-րդ և 10-րդ տները, կան բնագրային աննշան փոփոխություններ:

Բնագրերում, բացի ՄՀԾ, «քուրդ» բառի փոխարեն «թուրք»:

Երգը բանավոր ավանդամբ հասել է մեր օրերը, ենթարկվելով որոշակի փոփոխության ու ազատման Ստորև ներկայացվում է մի տարբերակ, գրի առնված Ա. Կարապետյանի կողմից Ղ Սահակյանից 1964 թ. Սպիտակի շրջանի Սարամեջ գյուղում (ՀԱԻՔԱ FF V, 2006):

Չայնը հնչեց էրգումից

Չայնը հնչեց էրգումից,
 Հայոց լեռներից,
 Հայ զինվորները գունդ-գունդ կազմած,
 Զենքերն են շողացնում:
 Ուրախացիր Մայր Հայաստան
 Զավակներդ քաջ.
 Յուր որդոց սուրբ արյունով,
 Գնում են դեպ առաջ:
 Հայ ծերուկը սուրը ձեռքին
 Լալով խնդրում է,
 Հայրենիքի ազատություն տեսնել,
 Այն ատեն մեռնել:

Վ Բրյուսովը երգի 7 երկտողից բաղկացած բնագիրը (1—5 և 7, 8 երկտողերը) թարգմանել է ռուսերեն և հրատարակել «Военная эрзрумская песня» վերնագրով (БПА, էջ 120):

2 (51) ա) Խրախույս հայ նահակոչ զինվորին (էջ 101)

Տպագրվում է ըստ ՄՀ, 1890, էջ 120—121: Նշվում է՝ հեղինակ Խ. Հ.:

Հրատարակվել է

- ա) ԸԾ, էջ 65—66, հեղինակ՝ Պ Նաթանյան. «Զինվորի մոր երգը» վերնագրով:
 Ներկայացված բնագրի վերջին տան 3-րդ տողը փոխված է

Ազգի համար գնա, կյանք տուր:

Ունի հավելյալ տուն վերջից.

Գըրչով ուսար ազգ, հայրենիք,
 Գընա՛ սուրով փըրկել գայն,
 Ի՛հեր հայրենյաց վըշտաց հերիք՝
 Զրսավ աշխարհը համայն:

բ) Զինվորի մոր երգը

(էջ 101)

Տպագրվում է ըստ ժն, էջ 146—147:

Հրատարակվել է.

ա) ՏՏ էջ 195—197, «Զինվորի մոր խոսքը»: Բաղկացած է 13 տնից, հավելյալ երկու տները նետեյալներն են (ներկայացված բնագրի 8-րդ տնից հետո).

Խանձարուրիդ սնար մրմունջ,

Սրորոցիդ շուրջը օրադ,

Ազգ, հայրենիք երգեց իմ շուրջ:

Դու հայրենյաց ես մատաղ:

9-րդ տնից հետո.

Արշալույսին, վերջալույսին,

Ազոթքե վերջ՝ ու առաջ,

«Զքեզ ծներ եմ ազգի համար,

Չըսի՞ որդյակ, օն հառաջ»:

բ) ԵԿ, էջ 156—157, «Մոր հրավերը ի մարտ»:

գ) ՄՀԵ, էջ 127, «Մոր հրավերը, ի մարտ», 1-ին, 2-րդ, 3-րդ և 4-րդ տները, բնագրային աննշան փոփոխություններով:

3 (52). «Հերիք է մայրիկ, դու ինձ փայփայես»

(էջ 102)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 63—64:

Հրատարակվել է.

ա) ՄԾ, էջ 153:

բ) ՆՔ, էջ 212:

4 (53). ա) Հայդուկի հրածեշտը

(էջ 103)

Տպագրվում է ըստ ՆԲԱԲ, էջ 342: Տեղադրված է «Ռազմի և զինվորի երգեր» բաժնում:

բ) «Մնաս բարյավ քաղցրիկ մայրիկ»

(էջ 103)

Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:

Գրի է առել Գ. Միքայելյանը 1970 թ.: Լսել և սովորել է իր քրոջից, 1910-ական թվականներին:

5 (54). Հայդուկի երգերից

(էջ 104)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 73—74:

Հրատարակվել է.

ա) ՀԵՊ, էջ 247:

բ) ՆԵՌԾ, էջ 28—29:

Բանավոր ավանդամբ. բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VIII, 7418: Երգել է 65-ամյա Հ. Մամիկոնյանը Գանձակի (այժմ Կիրովաբադ) Քարհատ գյուղում: Գրի է առել բանահավաք Ա. Կարապետյանը:

6 (55). Ներքին բասենցու խաղը

(էջ 104)

Տպագրվում է ըստ ՆԲԱԲ, էջ 342: Տեղադրված է «Ռազմի և զինվորի երգեր» բաժնում:

7 (56). ա) Հույս

(էջ 104)

Տպագրվում է ըստ ՆՔԶ, էջ 47:

Հրատարակվել է.

ա) լՆԾ, էջ 5, նախավերջին տունը «բ» տարբերակի նախավերջի տունն է:

բ) ՀԵՊ, էջ 95, բնագրային որոշ փոփոխություններով և այլն:

բ) Երգ ոամկական

(էջ 106)

Տպագրվում է ըստ ՄԶ, էջ 28—29:

Հրատարակվել է.

ա) ՎԾ, էջ 410—411:

բ) ՏՏ, էջ 249:

դ) ԺԾ, էջ 34:

գ) Նահատակներու ճիշատակին

(էջ 107)

Տպագրվում է ըստ ՀԵՊ, էջ 192:

Տպագրվել է նաև ԺԾ, էջ 14:

դ) Մեկնում

(էջ 107)

Տպագրվում է ըստ ՆՔ, էջ 197:

ե) «Անա՛, մայրիկ, ես գնում եմ»

(էջ 108)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 22—23:

Հրատարակվել է.

ա) լՆԾ, էջ 49—50:

բ) ՆԵՌԾ, էջ 6—7:

Բանավոր ավանդամբ բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, ԲԲ IV: 5501: Երգել է վարդենիսցի 57-ամյա Կ. Բարսեղյանը 1962 թ. Երևանում: Գրի է առել բանագետ Ա. Նազինյանը: Բաղկացած է 4 քառատողից, ներկայացված բնագրի 1-ին, 2-րդ, 4-րդ տները նշված հաջորդականությամբ: 4-րդ տունը հետևյալն է.

Վարժարանից ընկերներս,
Խումբ-խումբ ելած պիտի գան,
Գերեզմանիս հողի վրա,
Տխուր ձայնով պիտի լան:

գ) «Մայրիկ, երբ ու Սասուն եկաք»
(էջ 109)

Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:
Գրի է առել Թ. Պողոսյանը 1983 թ. Երևանում: Լսել և սովորել է իր հորից՝ Գ. Պողոսյանից:
Այժմ էլ երգվում է:

8 (57). Պատերազմի կոչ
(էջ 110)

Տպագրվում է ըստ ՎԾ, էջ 63:
Հրատարակվել է բնագրային տարբերություններով.
ա) ԱԶ, էջ 10, ունի հավելյալ մեկ տուն:
բ) ԺԾ, էջ 491, բաղկացած է 7 տնից:
գ) ԳՎ, էջ 519, միայն առաջի 2 տունը:
ԳՎ-ի հեղինակը սկզբնօրինակի հեղինակ է համարում Մ. Ծսայանին, մինչդեռ ՎԾ-ում նշված է Գ. Քաղևոսյան:

9 (58) «Թիկունքի լայն, քևերդ ուժգին»
(էջ 110)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 53:
Հրատարակվել է.
ա) ԼՆԾ, էջ 146:
բ) ՆԾՌԾ, էջ 30:
գ) ՄՀԾ, էջ 112, բնագրային աննշան փոփոխություններով և այլն:
Բանավոր ավանդամբ հայտնի է մեր օրերում: Բնագրերը գտնվում են.
ա) ՀԱԻԲԱ, ԲԲ VII: 7513: Երգել է Ս. Խաչատրյանը 1969 թ. Վեդիում: Գրի է առել Ա. Կարապետյանը: Ունի 7 տուն. 1—3-րդ տները ներկայացնում են սույն բնագրի 1—3-րդ տները, 1—4-րդ «Հուլիս» երգի 1—4-րդ տները (տե՛ս սույն ժողովածուի № 56 երգը):
բ) ՀԱԻԲԱ, ԲԲ VI: 7554, Գ. Միքայելյանի գրառում: Լսել և սովորել է քրոջից 1915—1916 թթ.: Ընդամենը 3 տուն: Առանց առաջին տան: Ըստ բանահավաքի, յուրաքանչյուր տան վերջին երկտողը կրկնվում է:
գ) ՀԱԻԲԱ, ԲԲ VI: 0991—0993: Երգել է Ա. Հանեյանը 1967 թ. Երևանում: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը: Ունի հետևյալ կրկնակը.

Ա խ Ֆիդայինե՛ր, ջա՛ն Ֆիդայինե՛ր,
Զեր մայրերը ձեզ դուրբան,
Մշո սուլթան սուրբ Կարապետ
Զեզի լինի օգնական:

Երգի սկզբնօրինակ-բնագիրը պատկանում է Գ. Տալլանի (Շերամ) գրչին, որը ներկայացվում է ստորև:

Հայ երիտասարդին

Թիկունքդ լայն, թևերդ պինդ,
Կռներդ ուժեղ, զերթ պողպատ,
Սիրե՛լ գիտես, կռվել չիտե՞ս
Դուն հսկա երիտասարդ:

Քույրդ տանում են քրդերը,
Հորդ արյունն են ծծում,
Դու անտարբեր սառն արյունով,
Հանգստութունն ես փնտրում:

Ամոթ ըզբեզ, հազար ամոթ,
Որ զենք շունիս քո ձեռին,
Մինչ եղբայրցդ կռվի դաշտում,
Կոտորում է թշնամին:

Զեռքդ տուր ինձ, երդվենք այստեղ
Թողնել փառքը աշխարհի,
Գնանք մեռնենք առյուծաբար,
Ի սեր ճնշված մեր ազգի:

(ՏՄԿ, էջ 83—84)

10 (59). ա) Մշեցի մօր աղաչանքը (էջ 111)

Տպագրվում է ըստ ՎԾ, էջ 389—390:

Երգի բնագիրը վերագրվում է Զարխի Ֆալաթին (տե՛ս նույն տեղում):
Հրատարակվել է.

ա) ԸԾ, էջ 79:

բ) ՆԾԹԾ, էջ 31, առանց 3-րդ տան:

գ) ՄԶԾ, էջ 109, բնագրային աննշան տարբերություններով, «Թիփի, բորան»:

Բանավոր ավանդամբ. բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 1349: Երգել է
74-ամյա Ն. Շահինյանը 1968 թ. Ախուրյանի շրջանի Ոսկեհասկ գյուղում: Գրի է առել
բանագետ Ա. Սահակյանը: Բաղկացած է 1-ին, 4-րդ և 5-րդ տներից:

բ) Ֆետա
(էջ 111)

Տպագրվում է ըստ ՆԹ, էջ 195:

Բանավոր ավանդամբ. բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI, 1051: Ներկայացնում է սույն բնագրի առաջին երկու տունը: Երգել է Ա. Շահինյանը 1967 թ. Գառնիում: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը:

11 (60). Կտրին ախպեր
(էջ 112)

Տպագրվում է ՎԾ, էջ 396—397: Բնագիրը վերագրվում է Խենոյին (տե՛ս նույն տեղում):

Հրատարակվել է.
ա) ԺԾ, էջ 229:

12 (61). Մենք պետք է կովենք
(էջ 113)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 58:
Հրատարակվել է աննշան բնագրային տարբերություններով.
ա) ՀԾՊ, էջ 135:
բ) ՆԾՌԾ, էջ 24:
գ) ԺԾ, էջ 309:

13 (62). Ձայն տուր, ո՛վ ֆիտա
(էջ 113)

Տպագրվում է ըստ ՀԾՊ, էջ 133:
Տարբերակ ընդգծված քաղաքական միտումով, ԱԶ, էջ 23:

14 (63). Հայդուկներ
(էջ 114)

Տպագրվում է ըստ ՎԾ, էջ 257—258:
Ունեցել է մի շարք հրատարակություններ.
ա) ԱԶ, էջ 47, «Խաղաղ դաշտի որդիք» վերնագրով:
բ) ԸԾ, էջ 55—56:
գ) ՀԾՊ, էջ 120, բնագրային աննշան փոփոխություններով:
դ) ՄՀԾ, էջ 110, 1-ին, 3-րդ, 4-րդ տները, բնագրային աննշան փոփոխություններով:

Բանավոր ավանդամբ. բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI, 0981—0983: Երգել է Ա. Հանեյանը, 1967 թ. Երևանում: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը: Ունի բնագրային որոշ տարբերություններ (4-րդ տան վերջին երկտողը):

15 (64). Ի գե՛ն
(էջ 115)

Տպագրվում է ըստ ՆԹՀ, էջ 43:
Հրատարակվել է բնագրային աննշան տարբերություններով.
ա) ԼՆԵ, էջ 32—33, «Ի գե՛ն» վերնագրով:

- բ) ՏՏ, էջ 258, «Ելե՛ք, ելե՛ք հայկազունք» վերնագրով:
- գ) ՀԵՊ, էջ 245:
- դ) ՆԵՌԵ, էջ 7—8:
- ե) ԺԵ, էջ 12:
- զ) ՄՀԵ, էջ 109:

16 (65). Ի վրե՛ժ
(էջ 115)

- Տպագրվում է ըստ վԵ, էջ 157:
- Տպագրվել է ՄՏ, էջ 189—190:
- Նշվում է հեղինակի անվան սկզբնատառերը՝ Հ. Մ. Մ.:

17 (66). «Մենք անկեղծ գինվոր ենք առանձին վիճակ»
(էջ 116)

- Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, Բ. Ղազիյանի ֆոնդ, 1984 թ. տ. № 1:
- Երգել է 81-ամյա Ե. Բաղդասարյանը 1971 թ. Երևանում: Գրի է առել Բ. Ղազիյանը: Ասացողը ծագումով մշեցի է: Մասնակցել է 1-ին համաշխարհային պատերազմին, եղել է Անդրանիկի կամավորական շրջանի զինվոր:
- Տպագրվել է ՄՀԵ, էջ 111—112, միայն առաջին երկու տունը:

18 (67). «Մուր գիշերին անվախ ֆիդան»
(էջ 116)

- Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 36—37:
- Հրատարակվել է նաև ՄԵ, էջ 116, «Հայդուկի երգերից» վերնագրով:
- Բանավոր ավանդամբ. բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF V: 2026: Երգել է 69-ամյա Ղ. Սահակյանը, Սպիտակի շրջանի Սարամեջ գյուղում 1964 թ.: Գրի է առել քանահավաք Ա. Կարապետյանը: Կան բնագրային աննշան տարբերություններ:

19 (68). Հայդուկի երգը
(էջ 117)

- Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 101:

20 (69). Զինվորի երգը
(էջ 117)

- Երգի բնագիրը արտագրված է նորբայազետցի Եղիսաբեթ Ավետիսյանի ձեռագիր երգարանից: Երգարանը կազմված է անցյալ դարի վերջերին:

21 (70). «Ղարաբաղի մեջ ինքս ծնվեցի»
(էջ 118)

- Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:
- Գրի է առել Գ. Միքայելյանը 1968 թ. Երևանում:

22 (71). «Ալիֆ-ալիֆ կուգա մայրիկ»
(էջ 118)

Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:
Գրի է առել Գ. Միքայելյանը 1968 թ. Երևանում:

23 (72). Հայրենյաց սիրո համար
(էջ 118)

Տպագրվում է ըստ ՄԾ, էջ 148:

Հրատարակվել է.

ա) ԱԶ, էջ 31:

բ) ՀԵՊ, 131:

Բանավոր ավանդամբ. բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI, 1347: Բաղկացած է 3 տնից, ներկայացված բնագրի վերջին երեք քառատողը: Երգել է 74-ամյա Ն. Շահինյանը Ախուրջանի Ոսկեհասկ գյուղում 1968 թ.: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը: Ասացողը ծագումով բուլանըխցի է:

24 (73). ա) Ալ ու ալվան
(էջ 119)

Տպագրվում է ըստ ՄԾ, էջ 122—123:

Հրատարակվել է.

ա) ԼՍԾ, էջ 14, «Գավառական երգ» վերնագրով:

բ) ՀԵՊ, էջ 125:

Դիտվում են աննշան բնագրային տարբերություններ:

բ) Ալ ու ալվան
(էջ 120)

Տպագրվում է ըստ ԺԾ, էջ 534:

Հրատարակվել է նաև ՆՔ, էջ 292, բնագրային աննշան տարբերություններով:

Հայտնի են նաև այլ հրատարակություններ:

Երգի սկզբնօրինակ—բնագիրը պատկանում է Գ. Տալյանի (Շերամի) գրչին, որը ստորև ներկայացվում է:

Աղբեր ջան, քեզ դուրբան

Ալ ու ալվան ես հագել,

Կարմիր լալա ես դառել,

Սյուրեի կլոր մեջքդ,

Փամփուշտներով ես ծածկել...

Աղբեր ջան քեզ դուրբան,

Մեր գյուման, դու ես դու*:

Մեջքդ կապել ես խանչալ,

Դաստեն նախշած է խալ խալ,

* Ամեն տան վերջում կրկնել այս տողերը (Մ. Հ.):

Կաթիդ, խանչալիդ մատաղ,
Քո կերած կաթն է հալալ ...

Ձեռքդ թրվանք ես առել,
Դուշմանի դեմը կայնել,
Ինձ ասա՛, գլխիդ մատաղ,
Բինիչըդ ո՞վ է կարել ...

Առյուծի պես կայնել ես,
Պեխերդ ոլորել ես,
Սև թավ պեխերիդ մատաղ,
Հաղթանակդ առե՞լ ես ...

Սիրտս կրակով լցիք,
Վրեժով բորբոքեցիք,
Ազիզ քուր ու ախպրտանք,
Ահա թուրս օրհնեցեք ...

(ՏՍԿ, էջ 81—82)

25 (74). Խարբերդի ժողովրդական պար
(էջ 120)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻՔԱ FF VI 1475. Երգել և գրի է առել և վեմյանը 1963 թ. Երևանում: Խ վեմյանը բնիկ արաբկիրցի է:

26 (75). Քայլերգ մաքտական
(էջ 121)

Տպագրվում է ըստ ՆՔ, էջ 223:

27 (76). Քայլերգ
(էջ 121)

Տպագրվում է ըստ ՎԵ, էջ 433, հեղինակ՝ Դ. Վաղանի:
Հրատարակվել է.

ա) ԱԶ, էջ 8, «Քայլենք» վերնագրով:

բ) ՆԵՌԵ, էջ 26—27:

գ) ԺԵ, էջ 735:

դ) ՄԶԵ, էջ 126:

Դիտվում են բնագրային աննշան տարբերություններ:

28 (77). «Լո, լո, լո—Սիփանա սեգ սարբ վերա»
(էջ 122)

Տպագրվում է ըստ ՌՄ, 1898, էջ 78—79: Տպագրվել է նաև ՌՄ, 1901, էջ 105, 1904, էջ 92—93: Տեղադրված է «Խառն երգեր» քաժնում: Հրատարակվել է բազմիցս, բնագրային որոշ տարբերություններով.

ա) ՎԵ, էջ 546—547, «Սիփանա սարբեր» վերնագրով:

բ) ԼՆՆ, էջ 167—168, «Սիփանա սարեր» վերնագրով:

գ) ՏՏ, էջ 197—198, «Սիփանա սարեր» վերնագրով:

դ) ՀԵՊ, էջ 68:

ե) ԵԿ, էջ 220—221 և այլն:

Բնագրի սկզբնօրինակի հեղինակը Մ. Աբեղյանն է. եղանակը գրի է առել և մշակել Կոմիտասը (ԱՅԱ, 1, էջ Թ):

29 (78). Նպատակիս ճասճեմ միայն

(էջ 123)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 62—63:

Հրատարակվել է.

ա) ՄՀՆ, էջ 128, ներկայացվող բնագրի 1-ին, 2-րդ և 3-րդ տները. վերագրվում է Մ. Փրթուգալյանին:

բ) ՏՏ, էջ 245, շկա վերջին երկու տունը:

Բանավոր ավանդամբ. «Հառաչանք» վերնագրով: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 0987—0989: Երգել է Ա. Հանեյանը 1967 թ. Երևանում: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը:

Մի այլ բնագիր՝ 1-ին, 2-րդ և 7-րդ տները, ՀԱԻԲԱ, FF VI: 0913: Երգել է 40-ամյա Պ. Քելեմյանը 1967 թ. Լենինականում: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը:

30 (79). Նպատակիս գեթ մի մառը կատարվեք

(էջ 124)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 112—113:

Հրատարակվել է.

ա) ՀԵՊ, էջ 196:

բ) ՆՆՌՆ, էջ 79:

գ) ԵԿ, էջ 354—355:

Դիտվում են որոշ բնագրային տարբերություններ:

Բանավոր ավանդամբ. ա) բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 0631: Երգել է Մ. Սահակյանը 1967 թ. Ախուրյանի շրջանի Երազգավորս գյուղում: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը:

բ) Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 7572, գրի է առել Գ. Միքայելյանը 1970 թ.: Լսել ու սովորել է մեծ եղբորից, դարիս 10-ական թվականներին: Կան բնագրային որոշ տարբերություններ:

31 (80). Գաղատիա կախվողներեն միայն երգը

(էջ 124)

Տպագրվում է ըստ ՆՔԷ, էջ 177:

Հրատարակվել է.

ա) ԼՆՆ, էջ 181:

բ) ՆՔ, էջ 108:

Դիտվում են բնագրային որոշ տարբերություններ:

Տպագրվում է ըստ ՆՔԷ, էջ 103:

33 (82). Պարզի՛ր աղբյուր

(էջ 125)

Տպագրվում է ըստ ԱԸԵ, էջ 94:

Հրատարակվել է.

ա) ՆՔ էջ 77:

բ) ԱԶ, էջ 128—129, առանց 2-րդ տան առաջին երկտողի և 3-րդ տան վերջին երկտողի, ընդամենը 10 տող 1-ին տողը «Պարզի՛ր աղբյուր, պարզի՛ր, քեզնից ջուր տանեմ»:

գ) ԵԿ, էջ 391, ԱԶ-ի բնագիրը:

Բանավոր ավանդամբ.

ա) Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VII: 7223—7225, սույն բնագրի համառոտված տարբերակը:

Պարզիր ախպուր, պարզիր ախպուր,
Քրդի տղին ջուր տանեմ,
Պարզիր ախպուր, պարզիր ախպուր,
Հայի տղին լուր տանեմ:
Ախպուր գիտե՞ս, քուրդը մեզի ի՞նչ կանե,
Կշարշարե, կկողոպտե, կսպանե:
Պարզիր ախպուր, պարզիր ախպուր,
Քրդի տղին ջուր տանեմ,
Հայոց տղոց լուր տանեմ:

Ասել է Ս. Կարապետյանը 1962 թ Կարմիրի շրջանի Հին Բաշթյանդ (այժմ Արծ-վաշեն) գյուղում: Գրի է առել բանահավաք Ա. Կարապետյանը:

Ասացողը ծագումով Արևմտյան Հայաստանից է:

բ) Հայտնի է նաև մի այլ տարբերակ, որը ԱԶ -ի բնագիրն է, վերջում հետևյալ քառատողը.

էն անխիղճին ոչ թե պետք է սառը ջուր,
Յյլ կրակում շիկացած մի շամփուր,
Այժմ պարզիր, բեկի տղին ջուր տանեմ,
Պարզի՛ր, պարզի՛ր էն անգութին ջուր տանեմ:

Երգել է Մ. Գրիգորյանը 1965 թ. Երևանում: Գրի է առել Ա. Ղազիյանը: Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:

գ) Ներկայացված բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում: Գրի է առել Թ. Պողոսյանը Երևանում 1984 թ.:

34 (83). Առավոտյան արշալույսին

(էջ 126)

Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:

Երգել է վարդենիսցի 59-ամյա Կ. Բարսեղյանը 1964 թ. Երևանում: Գրի է առել Ա. Ղազիյանը:

35 (84). Այբիին ողբը

(էջ 126)

Տպագրվում է ըստ ՀԵՊ, էջ 191:

Հրատարակվել է.

ա) ՆՔ, էջ 339:

բ) ԼՆՆ, էջ 1, 3-րդ և 4-րդ տները, բնագրային աննշան տարբերություններով: Բանավոր ավանդամբ. բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI, 7582:

Գրի է առել Գ. Միքայելյանը 1970 թ.: Երգը լսել և սովորել է 1918—1920 թթ.:

36 (85). Մայրը իր ուղուն

(էջ 126)

Տպագրվում է ըստ ՎՆ, էջ 476—477: Հրատարակվել է. ԼՆՆ, էջ 20:

բ) «Օրո՛ր, բազա ջան»

(էջ 127)

Տպագրվում է ըստ ՆՔ, էջ 102:

Բանավոր ավանդամբ. բնագրերը գտնվում են.

ա) ՀԱԻԲԱ, FF VII, 7843: Համառոտ տարբերակ: Երգել է Բ. Բազիկյանը 1969 թ. Արտաշատում: Գրի է առել բանահավաք Ա. Կարապետյանը:

բ) ՀԱԻԲԱ, FF VI, 7569: Գրի է առել Գ. Միքայելյանը 1970 թ. Երևանում: Ստորև ներկայացվում է բնագիրը.

Դա շապիկն է այն քաջ մարդու, բալա ջան,

Որ քեզի հայր կոչվում էր, օրոր, օրոր, բալա ջան:

Յրյունով է կարմիր ներկված, բալա ջան,

Շուա մեծացիր, վրեժ լուծիր, օրոր, օրոր, բալա ջան:

37 (86). Զինվորի շապիկը

(էջ 127)

Տպագրվում է ըստ ԵԿ, էջ 163: Սկզբնօրինակը վերագրվում է Եղ. Տեղ-Հայրապետյանին:

Հրատարակվել է նաև ՆՔ, էջ 125:

38 (87). Երգիչներ

(էջ 128)

Տպագրվում է ըստ ՏՆ, էջ 125—126: Տեղադրված է «Ժողովրդական երգեր» բաժնում:

39 (88). Համ կամավորներ

(էջ 129)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF X, 2887:

Երգել է 76-ամյա Դ. Մարտիրոսյանը Արթիկի շրջանի Գեղանիստ գյուղում, 1973 թ.: Գրի է առել Ստ. Խաչատրյանը:

40 (81). Կամավորներու երգը

(էջ 129)

Տպագրվում է ըստ ՆՔ, էջ 192:

Բանավոր ավանդամբ. բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում: Երգել է Ս. Մինասյանը Արտաշատի շրջանի Այգեզարգ գյուղում, 1966 թ.: Գրի է առել Բ. Ղազիյանը:

Բաղկացած է երեք քառատողից սույն բնագրի 1-ին և 3-րդ քառատողերը: 3-րդը տարբեր է.

Արշավեցինք Արարա,
Հաղթանակով Կիլիկիա,
Քաջ ամեհի ղեկավար,
Թուրքը եղավ խելագար:

41 (90). Առաքելոց վանքի կոթիվը

(էջ 130)

Հրատարակվում է ըստ ՆՔ, էջ 179—180: Առաքելոց վանքի կոթիվը տեղի է ունեցել 1901 թ. նոյեմբերին: Այս կովում բացահայտվեց Անդրանիկի ռազմավարական տաղանդը: Մանրամասները տե՛ս ՀԺՊ, 6, էջ 470—471:

42 (91). Սիփանա շուրս կողմ

(էջ 131)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VII: 5625:

Երգել է 80-ամյա անգրագետ հովիվ Ա. Մարտիրոսյանը Թալինի շրջանի Յամաքասար գյուղում, 1954 թ.: Գրի է առել բանագետ Ա. Նազինյանը:

43 (92). Ղարսից դուրս եկան

(էջ 131)

Տպագրվում է ըստ ԺԾ, էջ 286—287:

1. Թուման Թումանյան—հայդուկ, զոհվել է դարասկզբին:

44 (93). «Խարեց տաբավ շուն Օվագին»

(էջ 132)

Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:

Երգել է 87-ամյա Խ. Խաչատրյանը, Հոկտեմբերյանի շրջանի Մրգաշատ գյուղում 1968 թ. դեկտեմբերին: Գրի է առել վիմագրագետ Գր. Գրիգորյանը: Ասացողը ծնվել է Կոտիում (Բուլանըխ):

1. Թրգմ. Ոտից վիրավոր է, հազար զինվորի հավասար է:

45 (94). Հայդուկի երգ

(էջ 133)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FA V: 3229—3231:

Երգել է բասենցի Մ. Խոսրովյանը 1915 թ. հոկտեմբերի 5-ին Շնողում: Գրի է առել Ն. Մարտիրոսյանը: Բանահավաքը ստեղծագործությունն անվանել է հայդուկի երգ:

46 (95). Ատանայի կոտորածը

(էջ 133)

Տպագրվում է ըստ ժՆ, էջ 593:

Հրատարակվել է ՄԶԾ, էջ 110, կոչվում է «Ադանայի ողբ», 3 տուն, սույն բնագրի 1-ին, 2-րդ և 5-տները, որոշ փոփոխություններով:

Բանավոր ավանդամբ.

ա) Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV: 1479: Երգել է բնիկ արաբկիրցի Խ. Վեմյանը 1963 թ. Երևանում: Ունի որոշ տարբերություններ. ներկայացված բնագրի 4-րդ և 5-րդ տները չկան:

բ) Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 0901: Երգել է 40-ամյա Պ. Քելեմյանը 1967 թ. Լենինականում: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը: Երեք տուն, ներկայացված բնագրի 1-ին, 3-րդ և 5-րդ տները:

գ) Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ FA VI: 0985: Երգել է Ս. Հանեյանը 1967 թ. Երևանում: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը: Երեք տուն. ներկայացված բնագրի 1-ին, 2-րդ և 5-րդ տները:

47 (96). ա) Վաղարշակի երգը

(էջ 134)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FA V: 3225—3227:

«Պատմեց» Խոսրովանցի Ղ. Պետրոսյանը 1915 թ. հոկտեմբերի 5-ին Շնողում: Գրի առավ Ն. Մարտիրոսյանը:

բ) Համիդ Սուլթանին

(էջ 135)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF V: 2022:

Երգել է Ղ. Սահակյանը 1964 թ. Մպիտակի շրջանի Սարամեջ գյուղում: Գրի է առել բանահավաք Ա. Կարապետյանը: Ասացողը 69 տարեկան է, պապերը գաղթել են Մուշից (FF V: 2006):

գ) «Դուրբանդու գյուղ զինավորվան»

(էջ 135)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 1339:

Երգել է 89-ամյա Մ. Սարոյանը 1968 թ. Ախուրյանի շրջանի Ոսկեհասկ գյուղում: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը: Ասացողը ծագումով բուլանըխցի է:

48 (97). «Դուրբանդ սարը խիստ անառիկ»

(էջ 136)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ FF VI: 1327—1329:

Երգել է 74-ամյա Ն. Շահինյանը Ախուրյանի շրջանի Ոսկեհասկ գյուղում 1968 թ.: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը: Ասացողը ծագումով բուլանըխցի է:

49 (98). «Թալանն էկավ, քալնեց տարավ մեր մալը»
(էջ 137)

Տպագրվում է ըստ ՌՄ, 1898, 212—213: Տպագրվել է նաև ՌՄ 1901, էջ 258—259, 1904, էջ 228—229, տեղադրված է «Պարերգեր» բաժնում ՏՆ, 258—259:

50 (99). «Թուրքը եկավ անցավ քընաց»
(էջ 137)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ:

Գրի է առել Ս. Մովսիսյանը Ախալցխայի Ծղալրբիլա գյուղում մինչ պատերազմական տարիներին:

51 (100). «Լսե՛ք, ձեզի պատմեմ կովի մի մարը»
(էջ 138)

Տպագրվում է ըստ ՆԲԱԲ, էջ 342:

1. Բարաթով—նուսական բանակի զեներալ, 1-ին համաշխարհային պատերազմի կովկասյան բանակի հրամանատարներից:

Բանավոր ավանդամբ. ՀԱԻԲԱ, FF IV: 5561, տարբերակ:

52 (101). Բայբուրդ
(էջ 139)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VII: 8196:

Երգել է Մ. Մազուլյանը 1960 թ. Իջևանի շրջանի Ուզունթալա (այժմ՝ Յյզեհնովիտ) գյուղում: Գրի է առել բանահավաք Ա. Կարապետյանը (Իջևանի բանահյուսական խմբարշավ): Ասացողը ծնվել է Ալաշկերտում, Արևելյան Հայաստան է գաղթել 1915 թ.:

53 (102). «Սուրճ բեկն Հակոբին խափեց, Սարբուլաղ տարավ»
(էջ 139)

Տպագրվում է ըստ ՆԲԱԲ, էջ 373—374:

Երգը հորինվել է հետևյալ դեպքի կապակցությամբ: 1915 թ. Բասենի Արմըտլու գյուղացի Հակոբը զործով գնում է Սուրմալուի Սարբուլաղ գյուղը: Քուրդ Սուրճ բեկը կազմակերպում է, որ Հակոբին սպանեն: Հակոբը սպանում է Սուրճ բեկին, նրա ընկերներին և փրկվում մահից: Նրա քաջության լուրը տարածվում է Կարսի նահանգում, նրան նկարում են, նրա մասին գրում են թերթերում (ՆԲԱԲ, էջ 373):

54 (103). Ղարսա հող ու ջուր...
(էջ 139)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 2766:

Ասել է 18-ամյա կույր Ջ. Դավթյանը 1933 թ. Ապարանում: Գրի է առել Ա. Տ. Ղանալանյանը:

55 (104). ա) Ալաշկերտցիք բաբձան, գացին
(էջ 140)

Տպագրվում է ըստ ՄՀԺԵՊ, հ. 1, էջ 241:

Ըստ բանահավաքի երգը ասել է 20-ամյա Թ. Մաթոսյանը Թալինի շրջանի Կաքավաբերդ գյուղում: Ասացողը ծագումով Մշո Մարնիդ գյուղից է:

բ) «Ալաշկերտցիք պարսցան կնիցին»

(էջ 140)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VII, 8197:

Երգել է Մ. Մազուլյանը Իջևանի շրջանի Ուզունթալա (այժմ՝ Այգեհնովիտ) գյուղում, 1960 թ.: Գրի է առել Ա. Կարապետյանը (Իջևանի բանահյուսական խմբարշավ): Ասացողը ծնվել է Ալաշկերտում, Արևելյան Հայաստան է գաղթել 1915 թ.:

56 (105). «Մազմանովը գրեց Քյամալ-բեկ փաշին»

(էջ 140)

Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:

Երգել է ծագումով վանեցի Գ. Եփրեմյանը 1967 թ. մարտին, Երևանում: Գրի է առել հնագետ Ռ. Թորոսյանը:

Տարբերակ. բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում: Երգել է 86-ամյա, ծագումով բուլանըխցի Ղ. Մելքոնյանը 1964 թ., Վարդենիսի շրջանի Մեծ Մազրա գյուղում: Գրի է առել պարագետ է. Պետրոսյանը:

Գ) ԱՌԱՆՁԻՆ ԱՆՀԱՏՆԵՐԻ ԵՎԻՐՎԱԾ ԵՐԳԵՐ

1 (106). Աղառի և ընկերք յուր

(էջ 141)

Տպագրվում է ըստ ՆՔԷ, էջ 140:

Բաղմիցս հրատարակվել է բնագրային որոշ տարբերություններով:

Երգի բնագիրը պատկանում է Ղ. Փիրղալեմյանի գրչին:

2 (107). «Մնաք բարյա՛վ, սուր, հրացան»

(էջ 142)

Տպագրվում է ըստ ԿԽԱ, էջ 30—31:

Հրատարակվել է.

ա) ՎԵ, էջ 478—479, վերնագիրը՝ «Ժողովրդի ըսածը Կուկունյան խմբին»:

բ) ԱԸԵ, էջ 300 և այլն:

Երգը նվիրված է ազգային ազատագրական շարժման գործիչ Ս. Կուկունյանին (1866—1913):

3 (108). ա) «Երբ ալեկո՞ծ ծովի վրա»

(էջ 143)

Տպագրվում է ըստ ԹԹ, էջ 45:

Հրատարակվել է.

ա) ՎԵ, էջ 107, «Երգ» վերնագրով, աննշան տարբերություններով, հեղինակ՝ Ք. Քաղևոսյան:

բ) ԱԷ, էջ 78:

գ) ԺԵ, էջ 121, «Հույս» վերնագրով և այլն:

Թ) Հառաչանք վշտացյալ սրտի
Սարգիսյան Կուկունյանի
(էջ 143)

Տպագրվում է ըստ ՆՔԷ, էջ 8—9:

Հրատարակվել է.

ա) ԼՆՆ, էջ 105:

բ) ՆՔ, էջ 161—162:

Նշվում է հեղինակը, բանաստեղծ Ք. Թադևոսյան (1866—1891): Ք. Թադևոսյանի գրչին է պատկանում առաջին շորս քառատողը, որ կենցաղավարում է իրրև ինքնուրույն երգ (ՏԵՍ Ձ 3բ): Հաջորդ հինգ քառատողը տարբեր են նաև լեզվով ու ոճով:

4 (109). Կուկունյանի երգը

(էջ 144)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 83:

Հորինված է հանրահայտ «Կուկունյի» ազդեցությամբ:

5 (110). «Շղթայակապ քանտում նստած կողքամ»

(էջ 145)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 84: Սույն երգը ներկայացված է իրրև նախորդի շարունակություն, բայց ըստ էության ինքնուրույն ստեղծագործություն է:

6 (111). Կուկունյան

(էջ 145)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ FF IV: 5505:

Երգել է վարդենիսցի 57-ամյա Կ. Բարսեղյանը, 1962 թ. Երևանում: Գրի է առեց բանագետ Ա. Նազինյանը:

7 (112). ա) Քաջ Արարոյի երգը

(էջ 146)

Տպագրվում է ըստ ՏԽ, էջ 39—40: Տեղադրված է «Այլևայլ բանահյուսություններ» բաժնում:

Հրատարակվել է.

ա) ՎՆ, էջ 316:

բ) ՌՄ, 1898, էջ 95—96, 1901, էջ 123, 1904, էջ 107—108. տեղադրված է «նառն երգեր» բաժնում: Վերնագրված է «Արարոյի երգը», բաղկացած է 10 տնից:

դ) ԺՆ, էջ 84:

Երգի սկզբնական բնագիրը վերագրվում է աշուղ Ֆահրատին:

Ֆահրատի գրչին պատկանող երգն ունի 5 տուն: ՌՄ-ի բնագրի 4 տները, իսկ 5-րդ տունը ներկայացնում է մեր բնագրի 1-ին տունը:

Գրողը տանի քուրտ Աբոյին,

Որ շսպաներ ջոջ Ափոյին,

Իլլաճ մացեր Արարոյին:

Տարբեր է կրկնակը:

Զարթիր լաո, մըռնիմ քըզի,
Մըռնիմ քըզի՝ օգնե խայուն:

(ԵՖՌՀ..., էջ 17):

1. Արաբո—նշանավոր հայդուկ, խմբի ղեկավար, նահատակվել է Անդրկովկասից Մուշ անցնելու ժամանակ 1893 թ.: Անունը հիշատակվում է այլ հրդեհում ևս (ՀԺՊ, 6, էջ 238—240):

բ) Մշեցու երգը

(էջ 147)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 126—127:

Հրատարակվել է. ՄԵ, էջ 141:

գ) Մշեցու մոտ օրորոցային երգը

(էջ 147)

Երգը գրի է առել Ա. Ղազիյանը 1966 թ. Երևանում:

ա) Նույնը, տների տարբեր դասավորությամբ, գրի է առել բանասեր Լ. Մնացականյանը Երևանում 1966 թ., վերնագիրը՝ «Մշեցիների երգը»:

բ) Սույն բնագրի տարբերակը, բաղկացած է 3 քառատողից. երգել է Հ. Նալբանդյանը 1967 թ. Երևանում: Գրի է առել Ա. Ղազիյանը:

Առաջին քառատողը.

Դաժան ասքյար զորք հավաքել,
Եկել հայոց տունն է պատել,
Սուլթան կուզե ջնջել մզի,
Զարթնիր լաո, մըռնիմ քըզի:

3-րդ և 4-րդ տները համապատասխանաբար 2-րդ և 3-րդը, վերնագիրը՝ «Լավո»:
Բնագրերը գտնվում են հեղինակի անձնական արխիվում:

դ) Մշեցու երգը

(էջ 148)

Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ, տետր «Հայ ժողովրդական բանահյուսության նյութեր: Գրի է առնված Նոյեմբերյանի, էջմիածնի, Կարմիրի շրջաններից»: Երգել է Վ. Վարդանյանը:

Ց (113). Դերոյանի հիշատակին

(էջ 148)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 76:

1. Դերոյան, Տերոյան Տիգրան, հայտնի վազզեն մականունով (1872—1898)—Վանեցի հայդուկ, Վանի ինքնապաշտպանության կռիվների մասնակից ու կազմակերպիչ: Իր ընկերների՝ Արշակի և Մքոյի հետ Վանի մոտակա Կուռուպաշ գյուղում զոհ է գնացել դավադրության:

Տ. Տերոյանը սեր է ունեցել ժողովրդական երգի նկատմամբ, ինքը ևս երգեր է հորինել: Երա գրած և հավաքած երգերը լույս են ընծայվել Բոստոնում. տե՛ս Վազ-գեն, երգարան, Պոսթըն, 1901 թ.:

9 (114). Վազգենի հիշատակին (էջ 149)

Տպագրվում է ըստ ՎԾ, էջ 15:

Տպագրվել է նաև ԱԶ, էջ 16 և այլուր:

10 (115). ա) Սաֆոյի երգը (էջ 149)

Տպագրվում է ըստ ՍԾ, էջ 115—116:

Բնագրի սկզբնօրինակը պատկանում է Ֆահրասի գրչին: (ԵՅՈՂ... էջ 58—59): Բաղկացած է 9 տնից, կրկնակով: ՍԾ-ի բնագիրը բավականին հեռացած է սկզբնօրինակից:

Բանավոր ավանդամբ. երգել է Ա. Մաճկալյանը, 92 տարեկան, Շամշադինի շրջանի Թովուզ գյուղում 1982 թ.: Գրի է առել բանագետ Լ. Խեմշյանը: Բնագիրը գտնվում է բանահավաքի անձնական արխիվում: Ծտորև ներկայացվում է.

Սաֆոյի կնգա երգը

Այն օրը որ քեզ տեսա,

էլ ուրիշին չսիրեցի*,

Յև քարիտ զուրբան,

Սաքո ջան, վա՛յ,

Սաքո ջան, վա՛յ,

Սաքո ջան**:

Քո պատճառով շատ սիրեցի,

Որտեղ տեսա սեքարեցի,

Սև քարիդ զուրբան,

Սաքո ջան, վա՛յ,

Սաքո ջան, վա՛յ,

Սաքո ջան:

Ընկերներիդ զուրբան, Սաքո ջան, վա՛յ,

Սաքո ջան, վա՛յ, Սաքո ջան:

1. Սաքո, Սովանյան, նշանավոր հայդուկ, մահացել է Երևանում խուլերայից, 1908 թ.:

2. Սև քար—գյուղ Իջևանի շրջանում, Սաքոյի ծննդավայրը:

3. Դերիկի ս. Աստվածածին վանքը գտնվում է Թուրքիայի և Պարսկաստանի սահմանագլխին: Դերիկում էին ապաստանում և զինավարժություններ անում հայ հայդուկների խմբերը հատկապես Բ. Թավաքալյանի վանահայրության ժամանակ, անցյալ դարի 90-ական թվականներին:

* Կրկնվում է (Ս. Բ.):

** Կրկնվում է (Ս. Բ.):

4. Պետո—Ալեքսանդր Պետրոսյան—հայդուկ, նահատակվել է 1896 թ. վանից Պարսկաստան անցնելու ժամանակ:

5. Կարո—նույնը:

բ) Սաֆոյի երգը

(էջ 150)

Երգը գրի է առել Ա. Խեմչյանը հավանաբար դարասկզբին Սև քար գյուղում:
Ս. Խեմչյանը ծնվել է 1879 թ. Դիլիջանում, անձամբ ծանոթ է եղել երգի հերոսի՝ Սաֆոյի հետ:

Բնագիրը գտնվում է բանագետ է. Խեմչյանի անձնական արխիվում: Շնորհակա-
ություն ենք հայտնում այն մեզ տրամադրելու համար:

11 (116). Դժոխք-Հրայրի երգը

(էջ 151)

Տպագրվում է ըստ ՆՔ, 150—151:

Հրատարակվել է նաև ՀԵՊ, էջ 129, «Արմեն Ղազարյանի հիշատակին» վերնագրով.
ունի բնագրային աննշան տարբերություններ:

1. Արմեն Ղազարյան—մշեցի նշանավոր հայդուկ, նահատակվել է 1903 թ.: Ծըն-
վել է 1864 թ Սասնո Ահարոնք գյուղում:

12 (117). Գուրգենի երգը

(էջ 151)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 39:

1. Երգում ակնարկված գինված ընդհարումը տեղի է ունեցել դավաճանության
պատճառով: Դեպքը կատարվել է Մշո Ցրոնք գյուղում, 1898 թ., հայդուկ Գուրգենը
այդ ընդհարման ժամանակ զոհվել է, նախապես սպանելով Դալիբ էֆենդուն և Ալայ
բեկին:

13 (118). Գուրգենի և Ռուբենի երգը

(էջ 152)

Տպագրվում է ըստ ՆՔ, էջ 195:

1 Ռուբեն—հայդուկ, նույնպես զոհվել է 1898 թ, Ցրոնքում, Գուրգենի հետ միա-
պես:

Երգը հրահանված է նախորդ ծանոթագրության մեջ հիշատակված դեպքի կապակ-
ցությամբ:

14 (119). Սերոբի երգը

(էջ 153)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 127:

Բանավոր ավանդամբ. բնագիրը գտնվում է. ՀԱԻԲՅ, FF IV: 2006, համառոտ,
աղավաղված տարբերակ, 3 տուն: Երգել է 69-ամյա Ղ. Սահակյանը Սպիտակի շր-
ջանի Սարամեջ գյուղում 1964 թ.: Գրի է առել բանահավաք Ա. Կարասիտյանը:

1 Սերոբ Վարդանյան (1864—1899)—նշանավոր հայդուկ, հայ ազատագրական
շարժման գործիչ, ղեկավար: Զոհ է գնացել մատնության:

15 (120). Սերոբ փաշայի երգը

(էջ 153)

Գնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ

Երգել է 61-ամյա Մ. Փափաղյանը 1961 թ. Երևանում: Գրի է առել բանագետ Ա. Նազինյանը

Ասացողը ծագումով բաղեջցի է ն'րգաղթել է Սովետական Հայաստան 1947 թ.: Տարբերակներ. ա) սույն բնագրի 1-ին, 5-րդ, 2-րդ, 4-րդ տները նշված հաջորդականությամբ. Գնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում: Գրի է առել Բ. Ղազինյանը 1965 թ. Ղափանում:

Տարբեր է 2-րդ տունը:

Դե՛ հասիր Անդրանիկ, շուտ հասի՛ր օգնության,

Ս'րոք կզոհվի ի սեր ազգության:

Դե՛, հասիր վրեժ առ շար թշնամուց դաժան,

Թող ազատ ապրի մեր մայր Հայաստան ...

բ) Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 0911: Երգել է 40-ամյա Պ. Քելեմյանը վենիսականում, 1967 թ. Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը: Ընդամենը 4 տուն, սույն բնագրի առաջին երեք տները, 3-րդ տունը «Գևորգ Չավուշ» երգից.

Վերջին բարևս տարեք հայ ազգին,

Վերջին համբույրս Անդրանիկ փաշին,

Դրեք զիս այստեղ, ծածկեցեք խոտով,

Համբուրեցեք ինձ ու անցեք շարքով:

16 (121). Սերոբ փաշայի երգը

(էջ 154)

Տպագրվում է ըստ Ա2, էջ 37—38:

Հրատարակվել է.

ա) ԾԾ, էջ 150, «ՍԼրոբ փաշի կոչը»:

3-րդ քառատողի սկիզբը տարբեր է.

Մերթ Սասուն, մերթ սարե Սիփան,

Կոիվ ունենք միշտ անխափան ...

բ) ԵԿ, 1, 373:

Իանալոր ավանդամբ

ա) 6 տուն, ներկայացված լնագիրն՝ աննշան տարբերություններով: Երգել է 59-ամյա Գ. Թովմասյանը Քալինի շրջանի Քաղմաբերդ գյուղում 1964 թ.: Գրի է առել Ա. Ղազինյանը: Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:

բ) ՀԱԻԲԱ, FF VI: 1355. ներկայացված բնագրի 4 տները, տարբեր դասավորությամբ: Երգել է 89-ամյա Մ. Սարոյանը Ախուրյանի շրջանի Ոսկեհասկ գյուղում 1968 թ.: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը: Ասացողը ծագումով բուլանլիցի է:

գ) Բնագիրը գտնվում է FF V: 2028—2030. «Սերոբի երգը», 4 տուն 1-ին, 6-րդ, 4-րդ, 2-րդ տները, նշված հաջորդականությամբ, բնագրային որոշ տարբերություններով: Երգել է 69-ամյա Ղ. Սահակյանը Սպիտակի շրջանի Սարամեջ գյուղում: Գրի է առել բանահավաք Ա. Կարապետյանը 1964 թ.:

ո) Յերոսրի Կրգը. Ընագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, Բ. Ղազիյանի ֆոնդ, 1980, տ. № 1:

Երգել է 81-ամյա Ե. Բաղդասարյանը 1971 թ. Երևանում: Գրի է առել Բ. Ղազիյանը. Ասաց-ըը ծագումով մշեցի է, մասնակցել է 1-ին համաշխարհային պատերազմին, Կղել է Անդրանիկի կամավորական զնդի զինվոր:

Երգի սկզբնօրինակը պատկանում է աշուղ-երգիչ Ֆահրատի գրչին*. Ստորև ներկայացվում է Ֆահրատի ստեղծագործությունը:

Հայրենասերի կոչը

Ով որ քաջ է, ի նչ կսպասէ,
Սրդեն ժամանակն է, թող գա
Մահ պատերազմի օրհաս է,
Ով որ անվախ քաջ է, թող գա:

Թափենք զնդակ ինչպես տարափ,
Թշնամին լինի հուսախաբ,
Տարածենք մահ-ահ ու սարսափ,
Ով որ տղամարդ է, թող գա:

Մերթ Սասուն, մերթ սարե Սիփան,
Կոխվ կունենանք անխափան,
Մինչև որ փրկենք Հայաստան,
Այս հույս ունեցողը թող գա:

Կամ կովենք պարսիկնք վերջանանք,
Կամ զենքով փրկություն ստանանք,
Բավական է գերի մնանք,
Ազնիվ մտածողը թող գա:

Երկաթե մարդ, քարի որդի,
Վրեժխնդիր լինի թուրքի,
Աշխուժով քարի տակ շոքի,
Անսխալ խրփողը թող գա:

Սուրը մեջքին, հրացանն ուսին,
Համարձակ դիմե օրհասին —
Մահվան պատանքը միասին —
Մահն արհամարհողը թող գա:

Հինգ դար է, որ մեզ կռպանեն,
Բռնի կրոնից կը հանեն,

* ՄՁԵ, էջ 108—109, 4 քառատող, Ֆահրատի երգի 1-ին, 7-րդ, 4-րդ, 3-րդ տները նվաճ հերթականությամբ և որոշ բնագրային տարբերություններով, ծանոթության մեջ նշվում է. «Գրական տեքստը լույս է տեսել հայ պարբերական մամուլում, 1880 թվականին, հորինված է 19-րդ դարի 70-ականին» (էջ 138), սակայն ոչինչ չի ասվում, թե ո՞վ է հեղինակը և որտեղ է տպագրվել, որ անուն մամուլում: Սխալ է և այն, որ վերջին քառյակն ավելացվել է հետագայում:

Կին ու աղջիկներս կտանեն,
Նամուս ունեցողը թող գա:

Ե ուր աղգեր մեզ ատել են,
Քանզի շունինք իրար հետ սօր,
Չունենալ Եվրոպից հույսեր,
Այսպես հասկացողը թող գա:

Վերջապես մենք ունինք կորվ,
Զինքով պետք է մաքրել հաշիվ,
Հարգել զկնքը, տալ մեծ սլատիվ,
Ուրոք փաշին սիրողը թող գա:
(ԵՖՈՀ... էջ 18—19)

17 (122). Աղբյուր ջան
(էջ 155)

Տպագրվում է ըստ ՎԵ, էջ 253—254:
Հրատարակվել է ԱԶ, էջ 69—70: «Սերոբի անմահ հիշատակին» վերնագրով:
1-ին տան 4-րդ տողը՝ «Սերոբ ջան»: Բոլոր կրկնակներում «Աղբյուր ջանի» փո-
խարեն «Աղբեր ջան» կան աննշան բնագրային տարբերություններ:

18 (123). Աղբյուր
(էջ 156)

Տպագրվում է ըստ ՎԵ, էջ 422:
Հրատարակվել է.
ա) ԱԸԵ, էջ 198—199:
բ) ԺԵ, էջ 214:

19 (124) ա) Սերոբ փաշի հիշատակին
(էջ 157)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 74—75:
Երբում ակնարկվում է Սերոբի ողբերգական նահատակությունը, որը տեղի է
ունեցել 1899 թ.:

բ) Սասնո ինֆնապաշտպանության հերոս,
նահատակված Աղբյուր Սերոբի երգը
(էջ 158)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV: 1465:
Երգել և գրի է առել Խ. Վեմյանը 1963 թ. Երևանում: Ասացողը բնիկ արար-
չիբցի է:

20 (125). Սոսի երգը
(էջ 158)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF V: 2008:

Երգել է 69-ամյա Ղ. Սահակյանը 1964 թ. հուլիսին Սպիտակի շրջանի Սարամեջ գյուղում: Գրի է առել բանահավաք Ա. Կարապետյանը:

1 Սոսե—Սերոբի կինն ու զինակիցը:

21 (126). «Պուտկե քունդիւր, զարե խաց»

(էջ 159)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 1253:

Ասել է ծագումով բուլանըխցի Զ. Սարգսյանը Երազգավորս գյուղում 1968 թ.: Գրի է առել բանագետ Ա Սահակյանը:

Ներքոհիշյալ երգը նույնպես առնչվում է Սերոբի գործունեությանը:

Նամրութա սարեր,

Նամրութա ւարեր

Մըժ էր, դուման էր,

Սերոբի գառներ,

Սուսան ջան,

Բեզի դուրբան է:

Նամրութա սարեր

Պատեր էր պաղ ձուն,

Սուսան կկանչեր.

— Սերոբ ջա՛ն,

Փախչինք, մտնինք տուն:

(ՀԱԲ, 9, էջ 106, № 186)

22. (127). Քնիւր որդյակ

(էջ 159)

Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ. տետր «Հայ ժողովրդական բանահյուսության նյութեր: Գրի է առնված Կարմիրի, Նոյեմբերյանի, էջմիածնի շրջաններից»: Երգել է Գ. Գրիգորյանը:

1. Լևոն—Սասունցի հայդուկ, զոհվել է 1893 թ. Արարոյի հետ:

23 (128). Սերեմնյանի եիշատակիւն

(էջ 160)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 0977:

Երգել է Ա Հանեյանը 1967 թ. Երևանում: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը:

Տարբերակ. ՀԱԻԲԱ, FF VII: 7855: Երգել է Վ. Մկրտչյանը 1969 թ. Արտաշատի շրջանի Քաղցրաշեն գյուղում: Գրի է առել բանահավաք Ա. Կարապետյանը: 3 տուն. 1-ին և 2-րդ ներկայացրած բնագրի 1-ին և 2-րդ տները, 3-րդ տունը.

Ա՛խ ձեզ մատաղ, ջան ֆիդայիք,

Ձեր մեր ձեզի թող մեռնի,

Մշո սուլթան սուրբ Կարապետ,

Ձեզ օգնական թող լինի:

1 Պետրոս Սերեմնյանը մասնակցել է մակեդոնական ազատագրական շարժումներին: Բանտարկվել և կախաղան է հանվել թուրքական իշխանությունների կողմից

1901 թ Ադրիանապոլսում (ՀԺՊ 6 481, 670):

Հայտնի է երգի ընդարձակ տարբերակը քաղաքական միտված բուլանդակությամբ (ՀՆՊ, էջ 140):

Սկզբնօրինակի հեղինակն է աշուղ Ֆահրատը (ԵՖՈՀ., էջ 28—29):

24 (129). Երգ Աշուղ Թաթուլի

(էջ 160)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 98

Հրատարակվել է նաև ՀԵՊ, էջ 140:

Բանավոր ավանդամբ. տարբերակ. ՀԱԻԲԱ, FF VII: 7271: Երգել է 60-ամյա, ծագումով վանեցի, Վ. Սենեբերիմյանը Կարմիրի շրջանի Մարտունի գյուղում 1962 թ. Գրի է առել բանահավաք Ա. Կարապետյանը: Ներկայացված բնագրի 1-ին, 2-րդ, 6-րդ, 3-րդ երկտողերը, նվաժ հաջորդականությամբ, որոշ աղավաղումներով:

Սկզբնական բնագիրը, 8 տուն (երկտող, քառատող) պատկանում է աշուղ Ֆահրատի գրչին (ԵՖՈՀ..., էջ 27—28):

1. Զարմանյան Հովհաննես—հայդուկ, մասնակցել է ճակեղոնական ազատագրական շարժումներին Թուրքական իշխանությունների կողմից բանտարկվել և կախաղան է հանվել 1901 թ. Ադրիանապոլսում (ՀԺՊ 6, էջ 481, 670):

25 (130). Սուլուխ գյուղի կովի երգը

(էջ 161)

Տպագրվում է ըստ ՆՔ, էջ 164:

Բանավոր ավանդամբ. ՀԱԻԲԱ, FF VII. 7843—7845: Երգել է Բ. Բազիկյանը 1969 թ. Արտաշատում: Գրի է առել բանահավաք Ա. Կարապետյանը: Ասացողը ծագումով շատախցի է:

1. Աղամյան Գևորգ (Գևորգ Չավուչ)—նշանավոր հայդուկ, գոհվել է 1907 թ. մայիսին: Կարծիք կա, որ նա զոհ է գնացել դավադրության:

2. Սարհատ—Գևորգ Չավուչի մականունը:

26 (131). ա) Գևորգ Չավուչի երգատակից

(էջ 162)

Տպագրվում է ըստ ՆՔ, էջ 171—172:

Բնագրի վերջում նվում է հեղինակի անունը՝ Ն. եպ. Խարախանյան:

Հայդուկների ու Թուրքական զինվորների ընդհարման մասին երգի հաղորդած տեղեկությունները հավաստի են:

բ) Գևորգ Չավուչի խաղը

(էջ 163)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV: 8045—8047:

Առել է 67-ամյա Կ. Հովոյանը Արթիկի շրջանի Մանթաշ գյուղում 1968 թ. նոյեմբերին: Գրի է առել Ստ. Խաչատրյանը:

Ասացողը երգը սովորել է Արևմտյան Հայաստանից գաղթած Տիգրան անունով ճի մարդուց 1918 թ.: Տիգրանենց ընտանիքը այդ օրերին ապրել է Հովոյենց տանը:

գ) Գևորգ Չավուշի երգը

(էջ 164)

Ինագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, Բ. Ղազիյանի ֆոնդ, 1981 թ. տ. № 1:

Երգել է Անդրանիկի կամավորական գնդի նախկին զինվոր, ծագումով մշեցի, 81-ամյա Ե. Բաղդասարյանը 1971 թ. Երևանում: Գրի է առել Բ. Ղազիյանը:

Տարբերակ երգել է Ք. Պողոսյանը 1984 թ. Երևանում: Սովորել է լսելով: Ինքը նա երգում է հարկ եղած սյարագաններում: Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:

27 (132). Գևորգ Չավուշին

(էջ 165)

Տպագրվել է ՊԵ, էջ 58:

28 (133). Գևորգ Չավուշի երգը

(էջ 166)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 124:

Հրատարակվել է.

ա) ՍԵ, էջ 123—124, վերջին երկու տները առանց առաջին տողերի:

բ) ՀԵՊ, էջ 132—133, բնագրային աննշան տարբերություններով: 2-րդ տան 2-րդ տողը. «Քաջ Մուրատին ընկեր վարպետ»:

գ) ԺԵ, էջ 183, երեք տուն. ներկայացված բնագրի 1-ին, 2-րդ և 3-րդ տները:

29 (134). ա) Արխանյանի երգը

(էջ 166)

Տպագրվում է ըստ ՀԵՊ, էջ 92:

1. Գալուստ Արխանյան, հայտնի «Մեծուրիի Առյուծ» մականվամբ—նշանավոր հայդուկ. գործել է Սեբաստիայի շրջանում:

բ) Արխանյան

(էջ 167)

Տպագրվում է ըստ ՎԵ, էջ 361—362:

Հրատարակվել է նաև ԺԵ, էջ 329:

30 (135). Ես եմ ազատ

(էջ 168)

Տպագրվում է ըստ ՀԵՊ, էջ 307:

Հրատարակվել է.

ա) ԺԵ, էջ 110, առանց սույն բնագրի վերջին տան, «Արխանյանի երգը» վերնագրով.

բ) ՆՔ, էջ 211:

Բանավոր ավանդամբ. ՀԱԻԲԱ, FF IV: 1477: Երգել է Խ. Վեմյանը 1963 թ. Երեվանում: Ասացողը բնիկ արաբկիրցի է:

Ունի «Արաբկիրցի տղոց երգը (90-ական թվականներին)» նշումը:
Բնագիրը բաղկացած է 1—4 տներից, կան որոշ տարբերություններ:

31 (136). Կորկոտյանի երգը
(էջ 168)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 22:

Հրատարակվել է.

ա) ԼՆԾ, էջ 128:

բ) ԺԾ, էջ 150, բնագրային աննշան տարբերություններով:

Բանավոր ավանդամբ, ՀԱԻԲԱ, FF VII: 7609: Երգել է 77-ամյա Ա. Մաճկալ-
յանը Շամշադինի շրջանի Քովուզ գյուղում 1969 թ.: Գրի է առել բանահավաք Ա.
Կարապետյանը:

1. Կորկոտյան, նույն ինքը Արամյան—հայդուկ:

32 (137). Նվեր հերոսին
(էջ 169)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 180:

1. Հաճի Գեորգ—հայդուկ:

33 (138). ա) Խանի երգը
(էջ 169)

Տպագրվում է ըստ ԺԾ, էջ 204:

Հրատարակվել է.

ա) ԱԶ, էջ 104, առանց 6-րդ տան, աննշան բնագրային տարբերություններով:
Վերջին տողում հիշատակված է հեղինակի անունը՝ Միջազ (հայտնի աշուղ):

բ) ԼՆԾ, էջ 168—170, առանց 6-րդ տան:

գ) ՄԾ, էջ 194:

դ) ՆԾ, էջ 37—38, միայն առաջին 6 տունը:

Բանավոր ավանդամբ.

ա) Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 0971: Երգել է Ա. Հանեյանը 1967 թ.
Երևանում: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը:

բ) Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 1351, շորս տուն, ներկայացված բնա-
գրի 1-ին, 4-րդ, 10-րդ և 7-րդ տները, նշված հաջորդականությամբ: Երգել է 74-ամյա
Ն. Շահինյանը Ախուրյանի շրջանի Ոսկեհասկ գյուղում 1968 թ.: Գրի է առել բանագետ
Ա. Սահակյանը:

գ) Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 0917: Երգել է 40-ամյա Պ. Քելեմյանը
1967 թ Լենինականում: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը

Բաղկացած է սույն բնագրի 1-ին և 2-րդ տներից, հետևյալ տարբերությու-
նով:

1-ին տան վերջին տողը.

Զինված էին մոսիներով:

2-րդ տան վերջին երկու տողը.

Նժույզ ձիու վրա նստած,

Մերկ սուրերը քաշում էին:

դ) Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, Բ. Ղազիյանի ֆոնդ, 1981 թ. տ. № 1: Բաղկացած է 1-ին, 2-րդ և 5-րդ տներից: Երգել է 81-ամյա Ն. Բաղդասարյանը 1971 թ. Երևանում: Գրի է առել Բ. Ղազիյանը: Ասացողը մասնակցել է 1-ին համաշխարհային պատերազմին, կռվել է Անդրանիկի կամավորական զնդում: Ծագումով մշեցի է: Արեւիկյան Հայաստան է եկել դարասկզբին:

1 Բարսեղ Թիրաքյան—հայդուկ, զոհվել է դարասկզբին:

34 (139). Բախշիի և Խանի հիշատակին

(էջ 171)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 178—179:

1 Բախշի—հայդուկ, զոհվել է դարասկզբին:

2 Խան Բալաւանյան—հայդուկ, զոհվել է դարասկզբին:

35 (140) Գրիգոր Մանուկյանի հիշատակին

(էջ 171)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 22:

1 Գրիգոր Մանուկյան—հայդուկ:

36 (141) ա) Սվերակ ջաղաց

(էջ 172)

Տպագրվում է ըստ ՏԺԾ, էջ 29:

Երգել է փարիզարնակ Արմենուհի Գևոնյանը: Երգը չսել է Մուշում: Ա. Գևոնյանը դուստրն է հասարակական գործիչ Գ Տեր-Կարապետյանի (Մշո Գեղամ) և Գյուլիզարի:

1. Հայդուկներ.

Առաքել—Տիգրան Աբաջյան

Մուշեղ—Հմայակ Թանգարճյան

բ) «Առաքել, Մուշեղ լեռներուց իջան»

(էջ 172)

Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում

Գրի է առել Թ. Պողոսյանը 1984 թ. Երևանում: Լսել և սովորել է Ժողովրդից:

բ) Այլ համառոտ տարբերակ, տների տարբեր դասավորութամբ ՀԱԻԲԱ FF VI, 0633 Երգել է Շ Սահակյանը Ախուրյանի շրջանի Երազգավորս գյուղում 1967 թ.: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը:

գ) Բնագիրը գտնվում է նույն տեղում, FF IV 5565: Երգել է վարդենիսցի, 57-ամյա Կ Բարսեղյանը 1962 թ. Երևանում: Գրի է առել բանագետ Ռ. Գրիգորյանը:

37 (142). Քաջ Անդրանիկին

(էջ 173)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 95—96:

Հրատարակվել է «Գարձյալ փայլեց» վերնագրով և բնագրային փոքր տարբերություններով:

ա) ՀԵՊ, էջ 142:

բ) ԵԿ, էջ 113:

գ) ԺԵ, էջ 86:

Բանավոր ավանդամբ.

ա) Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում. ընդամենը 5 տուն: Գրի է առել Բ. Ղազիյանը 1965 թ. Ղափանում: Ներկայացված բնագրի վերջին տունը պահպանում է, իսկ 5-րդը տարբեր է.

Ահա անգութ մեր թշնամին,

Սարսափելի ցիրուցան,

Ժամանակն է վրեժ լուծել,

Գոչեց ձայնը հայկական:

բ) Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում: Ընդամենը շոշո տուն, ներկայացված բնագրի 4-րդ և 5-րդ տները չկան: Երգել է Ս. Մինասյանը Արտաշատի շրջանի Այգեղարդ գյուղում 1966 թ.: Գրի է առել Բ. Ղազիյանը:

Վերջին տունը տարբեր է.

Կրակ տեղաց հայ քաջերից,

Գնդակներն անսասան,

Հազար քուրդ ու տաճիկ,

Միանգամից ջախջախվան:

գ) Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 1353: 3 տուն, ներկայացված բնագրի 1-ին, 3-րդ և 5-րդ տները: Երգել է 89-ամյա Մ. Սաբոյանը, ծագումով բողջանցի, Ախուրյանի շրջանի Ոսկեհասկ գյուղում 1967 թ.: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը.

38 (143). Անդրանիկին

(էջ 173)

Տպագրվում է ըստ ԱԶ, էջ 32:

Բնագրային փոքր տարբերություններով, տների տարբեր դասավորությամբ հրատարակվել է.

ա) ՄԵ, էջ 38:

բ) ՀԵՊ, էջ 143:

գ) ԵԿ, էջ 192:

դ) ԺԵ, էջ 186 և այլն:

Երգի սկզբնօրինակի հեղինակ՝ Գ. Տալյան (Շերամ), ՏՍԿ, էջ 87:

Բանավոր ավանդամբ կենցաղավարում է մեր օրերում:

39 (144). Հերոս Անդրանիկին

(էջ 174)

Տպագրվում է ըստ ՆՔ, էջ 184:

Հայտնի են մի շարք տարբերակներ:

Բանավոր ավանդամբ.

ա) Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV: 5515: Երգել է վարդենիսցի 57-ամյա Կ. Բարսեղյանը 1962 թ.: Երևանում գրի է առել բանագետ Ա. Նազիյանը:

բ) Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում: Գրի է առել Բ. Ղազրյանը 1965 թ. Դափանում:

գ) Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI 1359: Երգել է Վ. Խաչատրյանը Ախուրյանի շրջանի Ոսկեհասկ գյուղում 1968 թ.: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը: Առաջողը 50 տարեկան է, ծագումով խնուսցի:

դ) Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI. 7570. Երգել է Գ. Միքայելյանը 1970 թ. Երևանում: Կսել և սովորել է դարիս 10-ական թվականներին:

Տարբերակներում կրճատված է ծավալը, փոխված է տների դասավորությունը:

Ներքոհիշյալ երգը աահւլանել է հիշողութունը Անդրանիկի կենսագրության մի փաստի մասին:

Մոտիկ իմ արի, զիմ սարի որդի,
Թշնամու գնդակ չի ծակեր ընծի:
Մրմռում են իմ վերքեր անկողնու վրա,
Հայ եղբոր գնդակով ես վերք ստացա,
Հայ եղբոր գնդակով յարալու եղա:

Գայլի պես զոհված թուրքի պետության,
Սարերի գլուխ թափվեց մեր արյուն,
Մրմռում են վերքեր իմ թևի վրա,
Հայ եղբոր գնդակով յարալու եղա,
Հայ եղբոր գնդակով ես վերք ստացա:

Բնագիրը գտնվում է բանագետ Թ. Գևորգյանի անձնական արխիվում:

40 (145). Քեռիին երգը

(էջ 174)

Տպագրվում է ըստ ՆՔ, էջ 202:

Բանավոր ավանդամբ.

ա) Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV: 5543 Երգել է վարդենիսցի 57-ամյա Կ. Բարսեղյանը 1962 թ. Երևանում: Գրի է առել բանագետ Ա. Նաղինյանը:

բ) Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 0979: Երգել է Ա. Հանեյանը 1967 թ. Երևանում: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը:

Տարբերակ. ՀԱԻԲԱ, FF VI: 0903, առաջին երեք տունը: Երգել է Պ. Քելեմյանը 1967 թ. Լենինականում: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը:

1 Արշակ Գավաֆյան—հայդուկ, կամավորական 4-րդ գնդի հրամանատար, զոհվել է 1916 թ. մայիսի 15-ին Ռեանդուզի ճակատամարտում:

Երգի սկզբնօրինակի հեղինակը աշուղ Միջազն է:

III ԶԻՆՎՈՐԻ (ՍԱԼԴԱԹԻ) ԵՐԳԵՐ

(Նախասովետական շրջան)

1 (146). ա) «Վա՛յ էն մայրիկին, որ ինձի բերե՛ր է՛»

(էջ 176)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF X: 1225:

Երգը բանագետ Ա. Նաղինյանը Լենինականում արտագրել է 1884 թ. կազմած մի երգարանից որը պատկանել է գյումրեցի Թաթոս Կալոսնիկին:

բ) Երգ զինվորության
(էջ 177)

Երգի բնագիրը տողերիս հեղինակն արտագրել է անցյալ դարի վերջերին կազմված մի ձեռագիր երգարանից, որը պատկանել է նորբյազեսցի Ե. Ավետիսյանին:

զ) «Մայրիկ, ես գնում եմ, դուն կեցիր բարով»
(էջ 177)

Տպագրվում է ըստ ԿԱԺ, հ. 2-րդ, էջ 126: Մանոթագրության մեջ նշվում է, որ երգը նման է «Սասունցի Դավթի» հրաժեշտին: Ըստ կազմողի այն գրի է առնված 1891 թ. (նույն տեղում, էջ 152):

2 (147). Կովի մեկնող
(էջ 178)

Տպագրվում է ըստ ՎԵ, էջ 535:

Հրատարակվել է.

ա) ԱԸԵ, էջ 299:

բ) ԺԵ, էջ 330, աննշան տարբերություններով:

Տարբերակը «Հայդուկի հրաժեշտը» վերնագրով տեղափոխված է «Ազատագրական պայքարի երգեր» բաժնում:

3 (148). «Աստվածածնին էրգուշաբբին դիտու լուր լսվեցավ»
(էջ 178)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 2, էջ 41:

Հրատարակվել է նաև ՆՆՀԺԲ, էջ 79—80:

Երգը հորինվել է 1905 թ. ռուս-ճապոնական պատերազմի ժամանակաշրջանում, նոր նախիջևանի Մեծ Սալա գյուղում: Նոր զորակոչված հայ զինվորները կես ճանապարհից տուն են վերադառնում հաշտության պայմանագիր կնքվելու շնորհիվ (ՀԱԲ, 2, էջ 41):

4 (149). Նոր ա բացվել սարի լալեն
(էջ 179)

Տպագրվում է ըստ ԿԱԺ, հ. 2-րդ, էջ 115: Կոմիտասը երգը գրի է առել և ձայնագրել 1891 թ. (տե՛ս նույն տեղում, էջ 147):

5 (150). Նշանլու սալգատի երգը
(էջ 180)

Տպագրվում է ըստ ՏԵ, էջ 115—116: Տեղադրված է «Ժողովրդական երգեր» բաժնում: Հրատարակվել է նաև ՌՄ, 1901, էջ 225, 1904, էջ 198—199: Տեղադրված է «Պարերգեր» բաժնում:

6 (151). «Արև դիպավ Կողբա սարին»
(էջ 181)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FA V: 3599 (Ե. Լալայանի ֆոնդ):

Ասացողի և գրառման հանգամանքների մասին տվյալներ չկան: Գրի է առնված հավանաբար 1914—15 թթ.:

բ) Արևն առավ
(էջ 182)

Բնագիրը գտնվում է ժՄՍԱ, Երգել է Ա. Մարգարյանը Ռսկեվազ գյուղում 1940 թ. Գրի է առել բանաստեղծ Ս. Տարոնցին:

գ) «Աղես ընծի բերել ա...»
(էջ 182)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ 9, էջ 112, № 220: Երգել է 40-ամյա Անահիտ Կորաբույրը, էջմիածնում, 1923 թ.: Գրի է առել Ա. Նազարյանը (ՀԱԲ, 9, էջ 157):

դ) Սամվարը բերին օդեն
(էջ 183)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VII: 5597:

Ասել է 20-ամյա Ա. Գալստյանը 1954 թ. սեպտեմբերին Թալինի շրջանի Կարմրաշեն գյուղում: Գրի է առել բանագետ Ա. Նազինյանը:

Տեղագրված է «Պանդիտության երգեր» բաժնում, բայց առկա այլ տարբերակները հիմք են ստիլիս գինվորի երգ համարելու:

7 (152). Ալակազի երգ
(էջ 183)

Բնագիրը գտնվում է ժՄՍԱ, Ա. Աբրահամյանի ֆոնդում: Գրառումն արված է միջապատերազմյան տարիներին:

8 (153). Արևն էլավ
(էջ 184)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 112, № 216: Երգել է Ա. Խաչատրյանը, ծնված 1907 թ. էջմիածնի շրջանի Այգեշատ գյուղում, 1934 թ.: Դրի է առել Ա. Նազարյանը (ՀԱԲ, 9, էջ 158):

9 (154). Վիճակի երգը
(էջ 184)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF I: 2117:

Երգել է 18-ամյա Ա. Գալստյանը Ախտայի (այժմ Հրազդան) շրջանի Սուլակ գյուղում 1932 թ.: Գրի է առել Գ. Թարվեղյանը (Վերդի):

10 (155). «Ես իմ վիճակս հանեցի»
(էջ 185)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ FF III: 2965:

Գրի է առել Հ. Սողոմոնյանը 1961 թ. Ռոստովի մարզի Մյասնիկյանի շրջանի Չալթր գյուղում:

11 (156) ա) Կես դար առաջվա բուրժ բանակի
հայ նորակոչիկի երգը
(էջ 185)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV: 1467:

Երգել է գրի է առել բնիկ արարկիրցի Խ. Վեմյանը, 1963 թ. մայիսին Երևանում:

բ) Ասփարի երգ
(էջ 186)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF III: 6372: Գրի է առել Ա. Բարսեղյանը 1961 թ. Սևանում:

Ասացողը ծնվել է 1900 թ Մոկսի Սեպ գյուղում: Երգը գրի է առել հիշողությամբ:

գ) «Կանցիլյարի դուռը գայնած մնացի»
(էջ 187)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VII: 8281:

Երգել է Մ. Մազուլյանը 1960 թ. Իջևանի շրջանի Ուղունթալա գյուղում (այժմ Այգեհավիտ): Գրի է առել բանագետ Վ Սվազլյանը (Իջևանի բանահյուսական խումբարշավ) Ասացողը ծնվել է 1890 թ. Ալաշկերտում: Արևելյան Հայաստան է գաղթել 1915 թ.:

12 (157). ա) «Քրսան մեզս գոխեցի»
(էջ 187)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 2, էջ 40:

Տպագրվել է նաև ԱՀ, 9, էջ 79, առանց վերջին տան և անփոփոխ՝ ՆՆՀԺԲ, էջ 77—78: Երգի ծանոթագրության մեջ նշվում է, որ այն հորինվել է 1874 թ. առաջին անգամ հայերին ղորակոչելու առթիվ (ՀԱԲ, 2, էջ 209): Առաջին անգամ հայերին ցարական բանակ են ղորակոչել 1887 թ., սկսած է ենթադրել, որ երգն էլ ստեղծվել է անցյալ դարի 80—90-ական թվականներին:

բ) Առջի սալդարի երգը
(էջ 188)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 2, էջ 209:

13 (158) «Մտա կանգիլարը»
(էջ 189)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 111, № 213:

Երգել է Ա. Խաչատրյանը, ծնված 1907 թ. էջմիածնի շրջանի Այգեշատ գյուղում, 1934 թ. Գրի է առել Ա. Նաղարյանը (ՀԱԲ, 9, էջ 158):

14 (159). «Պեռվի նոմեր հանի, վառում է ջանս»
(էջ 189)

Բնագիրը գտնվում է ԺՄՏԱ Սալգաթի երգեր» տետրը:

Գրի է առել գրող Ս. Խոջազյանը Արթիկի շրջանի Սոգյութլու (այժմ Սառնաղ-

բյուր) գյուղում ն Ասլանյանից, հավանաբար նախապատերազմյան տարիներին: Ըստ սասցողի երգը տարածված է եղել Արթիկի շրջանում:

15 (160). Սալդաթ եմ, կերթա՛մ
(էջ 189)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VII, 5617:

Ասել է 32-ամյա Մ. Սուքիասյանը Քալինի շրջանի Ոսկեթաս գյուղում 1954 թ. սկստեմբերին: Գրի է առել բանագետ Ա. Նազինյանը:

16 (161). Հին սալդաթի երգը
(էջ 190)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VII, 8117:

Երգել է Մ. Խոջոյանը Իջևանի շրջանի Աշաջուր գյուղում 1960 թ: Գրի է առել բանագետ Վ. Սվազլյանը (Իջևանի բանահյուսական խմբարշավ):

17 (162). ա) Սալդաթի երգ
(էջ 190)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VII, 8207:

Երգել է 74-ամյա Շ. Ալավերդյանը Իջևանի շրջանի Ուղունթալա (այժմ Այգեհո-վիտ) գյուղում, 1960 թ Գրի է առել բանագետ Վ. Սվազլյանը (Իջևանի բանահյուսա-կան խմբարշավ):

բ) «Ես ֆինըմ եմ իրեֆ տարով»
(էջ 191)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VII, 8178:

Երգել է 60-ամյա Ն. Զավրատյանը Իջևանի շրջանի Սաղկավան գյուղում, 1966 թ. Գրի է առել բանագետ Վ. Սվազլյանը (Իջևանի բանահյուսական խմբարշավ): Ասացողը կիսազրգետ է, մասնագիտությամբ գորգագործ:

18 (163). Ա՛խ նանի ...
(էջ 191)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 110, № 205:

Գրի է առել Ա. Նազարյանը Էջմիածնի շրջանի Այգեշատ գյուղում 1926—1931 թթ. (ՀԱԲ, 9, էջ 157):

19 (164). Զինվորական երգեր
(էջ 191)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II, 0007—0011:

Ասել է 18-ամյա Զ. Դավթյանը Ապարանի շրջանի Ղարաքիլիսա գյուղից, 1933 թ - Գրի է առել Ա. Ղանալանյանը:

Զ. Դավթյանը 12 տարեկան հասակում ծաղկով հիվանդացել ու կուրացել է Անդրազետ է, լավ երգասաց, հեքիաթասաց է: Ինքը ևս հորինում է: Հանախ հրավիրում են նրան «Խաղ ասելու» գյուղի հավաքույթներին: Տե՛ս մանրամասն FF II, 0265—0267:

20 (165). Սալդաթի երգ
(էջ 192)

Բնագիրը գտնվում է ժՍՏԱ: Գրի է առել գրող Ս. Խանզադյանը, ունի «Մուշ» նշումը:

21 (166). Յար ջան
(էջ 193)

Բնագիրը գտնվում է ժՍՏԱ, «Սալդաթի երգեր» տետրը:

Գրի է առել գրող Ս. Խանզադյանը Արթիկի շրջանի Սողոմոնյու (այժմ Սառնաղբյուր) գյուղում Ն. Ասլանյանից, հավանաբար նախապատերազմյան տարիներին: Ըստ ասացողի Արթիկի շրջանում տարածված երգերից է:

22 (167). Գերմանը ֆոռաներ
(էջ 193)

Բնագիրը գտնվում է ժՍՏԱ: Գրի է առել գրող Ս. Խանզադյանը Երևանում Հ. Ստեփանյանից: Ասացողը ծնվել է 1904 թ. Նոր-Բայազետում (այժմ Կամո), 1937 թ. բնակություն է հաստատել Երևանում:

23 (168) Զինվորի երգը
(էջ 194)

Բնագիրը պահվում է ժՍՏԱ. տետր «Հայ ժողովրդական բանահյուսության նմուշներ Գրի է առնված Կարմիրի, Նոյեմբերյանի և էջմիածնի շրջաններից»:

24 (169). Կանցիլարի դուր
(էջ 194)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 8031:

Ասել է 27-ամյա Ս. Մկրտչյանը 1968 թ. Արթիկի շրջ. Սարատակ գյուղում: Գրի է առել Ստ. Խաչատրյանը:

Բանաստեղծը գիտի ժողովրդական երգեր, կատարում է, գրագետ է, մասնագիտությամբ՝ մարմնամարզության ուսուցիչ:

25 (170). Սալդաթի երգ
(էջ 195)

Բնագիրը գտնվում է ժՍՏԱ:

Երգը գրված է առանձին թղթի վրա, նախապատերազմյան ուղղագրությամբ. ունի «Հանձնել է Արմիկ թաղեսոյանը» նշումը:

26 (171). Կանչե, կռունկ...
(էջ 196)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 110, №, 206:

Երգել է Ա. Մարտիրոսյանը, ծնված 1907 թ. էջմիածնի շրջանի Արևշատ գյուղում, գրագետ է: Գրի է առել Ա. Նազարյանը (ՀԱԲ, 9, էջ 158):

27 (172). «Նստա պասսանիւրը, ձեռն տվտվ գճաց»
(էջ 196)

Բնագիրը գտնվում է ժՍՍԱ:

Երգել է 65-ամյա Տ. Արբաճամյանը, Անիի շրջանի Սարակապ գյուղում: Գրի է առել Տ. Մովսիսյանը:

28 (173). Երգ առաջին աշխարհամարտի մասին
(էջ 197)

Բնագիրը գտնվում է ժՍՍԱ:

Գրի է առել Ս. Բողիկյանը 1932 թ. Կամո քաղաքում: Լսել է մորից՝ Ս. Բողիկյանից:

29 (174). Նանի ջան
(էջ 197)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 112, № 219:

Երգել է Ն. Քորգոմյանը, 1945 թ. Այգեշատ գյուղում, ծնված 1920 թ. Աշտարակի շրջանի Եղվարդ գյուղում, գրագետ: Գրի է առել Ա. Նազարյանը (ՀԱԲ, 9, էջ 158):

30 (175). Հին սալդարի երգ
(էջ 198)

Բնագիրը գտնվում է ժՍՍԱ:

Երգել է սիսիանցի 63-ամյա Հ. Ադոյանը: Գրի է առել գրող Ս. Խանզադյանը: Ասացողը երգը լսել է 1914—1916 թթ. «Սալդարի եղած վախտը»:

31 (176). Բախտս դարա էր
(էջ 198)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 110, № 209:

Երգել է Ա. Մելքոնյանը 1921 թ. էջմիածնում: Ասացողը ծնվել է 1890 թ. Աշտարակի շրջանի Բյուրական գյուղում: Գրի է առել Ա. Նազարյանը (ՀԱԲ, 9, էջ 158):

32 (177). Ասի բանակ էրամ
(էջ 199)

Բնագիրը գտնվում է ժՍՍԱ:

Երգել են 13-ամյա Յուլիկ Խաչատրյանը և 12-ամյա Ռուբեն Ենոքյանը Երևանում, 1946 թ.: Գրի է առել գրող Ս. Խանզադյանը: Գրառման հանգամանքների մասին տե՛ս № 258 զ ծանոթագրությունը:

33 (178). Սալդարի երգ
(էջ 199)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF I: 2093—2097:

Լսել է 35-ամյա, անգրագետ Լ. Նազարյանը Ախտայի (այժմ Հրազդան) շրջանի Ալափարս գյուղում 1934 թ.: Գրի է առել Գ. Քարվեհրդյանը:

Ասացողը հաշմանդամ է, մասնակցել է 1-ին համաշխարհային պատերազմին, ուր կորցրել է երկու ոտքը: Երգերը սովորել է ուրիշներին:

34 (179). «Բարձր սարի գազաթին ծաղիկ ո. վիճակ»
(էջ 200)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV: 8669:

Երգել է 29-ամյա Ա. Խայատրյանը Ազիզբեկովի շրջանի Ազարակ գյուղում 1956 թ. սեպտեմբերին: Գրի է առել բանագետ Ս. Հարությունյանը:

«Այս երգը երգում են բանակ տանելու ժամանակ: Զինվորի հին Լրգ է» (FF IV: 8669):

35 (180). Մայրիկ
(էջ 201)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV: 8671:

«Երգը կատարեց» 20-ամյա Գ. Գրիգորյանը Ազիզբեկովի շրջանի Աղավնաձոր գյուղում 1956 թ.: Գրի է առել բանագետ Ս. Հարությունյանը:

Ասացողը երգը լսել և սովորել է իր ծնողներին:

36 (181). «Գնալով, գնալով հասանք Դիլիջան»
(էջ 201)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 7575:

Գրի է առել Գ. Միքայելյանը 1970 թ.: Լսել և սովորել է 1917—20 թթ. իր քրոջից: Տպագրվել է ՀԱԲ, 11, էջ 88:

37 (182). «Եթիմ մնաք Նիկոյ բալեն»
(էջ 201)

Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ: Երգի վերաբերյալ այլ տվյալներ չկան:

38 (183). Նամակ
(էջ 202)

Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ:

Երգի վերաբերյալ այլ տվյալներ չկան:

39 (184). Երկնքով անցնում էր
(էջ 203)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0507:

Երգել է 55-ամյա Ս. Բարսեղյանը էջմիածնի շրջանի Ներքին Խաթունարիս գյուղում: Գրի է առել Ա. Ղանալանյանը Հայրենական պատերազմի տարիներին:

40 (185). Հին սալդատի երգ
(էջ 203)

Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ: Գրի է առնված նախասովետական շրջանում: Երգի վերաբերյալ այլ տվյալներ չկան:

41 (186). Ընկել եմ սալգաբ
(էջ 204)

Բնագիրը գտնվում է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 111, № 212:

Գրի է առել Ա. Նազարյանը: Երգի վերաբերյալ այլ տվյալներ չկան:

42 (187). «Վերի զաղեն արտ ունեմ»
(էջ 204)

Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:

Գրի է առել Գ. Միքայելյանը 1968 թ. Երևանում: Երգը տարածված է եղել Նոր-
Բայազետում: Տպագրվել է ՀԱԲ, 11, էջ 88:

43 (188). Հոս գյուլի
(էջ 205)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 114, № 229:

Երգել է Գ. Սաֆարյանը, ծնված 1906 թ., միջնակարգ կրթությամբ, էջմիածնի
չրջանի Այգեշատ գյուղում: Գրի է առել Ա. Նազարյանը 1929 թ. (ՀԱԲ, 9, էջ 159):

44 (189). Գերմանու ֆռռաը...
(էջ 205)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF I: 2105:

Ասել է Հ. Արշակյանը Ախտայի (այժմ Հրազդանի) շրջանի Ալափարս գյուղում
1934 թ.: Գրի է առել Գ. Թարվերդյանը:

Ասացողը 30 տարեկան է, անգրագետ, երգերը սովորել է ուրիշներից լսելով:

45 (190). «Գլխըներիս գյուլեն կթափվի թոփից»
(էջ 205)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF I: 2449—2451:

Երգել է Ա. Ստեփանյանը Լենինականի Թոփառու (այժմ Հացիկ) գյուղում 1934 թ.:
Գրի է առել Գ. Թարվերդյանը:

Ասացողը 28 տարեկան է, անգրագետ, երգը սովորել է ուրիշներից լսելով:

46 (191). «Հազար իննը հարուր տասներչորս թվին»
(էջ 206)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, Ս. Մովսիսյանի ֆոնդում:

Գրի է առել Ս. Մովսիսյանը Ախալցխայի Ծղալրբիլա գյուղում: Այլ տվյալներ եր-
գի մասին չկան:

47 (192). Զինվորի երգը
(էջ 206)

Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ: Գրի է առնված 1940 թ.: Երգի վերաբերյալ այլ տրվ-
յալներ չկան:

(էջ 207)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, Ս. Մովսիսյանի ֆոնդում:
Գրի է առել Ս. Մովսիսյանը Ախալցխայի Մղալըբբիւա գյուղում:
Երգի մասին այլ տվյալներ չկան:

49 (194). Սալդաթի երգ

(էջ 207)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ:

Ասել է 70-ամյա Բ. Կարապետյանը Բյուրական գյուղում, 1964 թ. ամռանը: Գրի է առել բանագետ Ռ. Գրիգորյանը:

50 (195). Ռաստակեսի երգը

(էջ 208)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 2, էջ 40—41: Հրատարակվել է նաև ՆնձժԲ, էջ 78—79:
Երգը հորինվել է նորնախիջևանցի զինվոր Ա. Քարտաշյանի մահվան կապակցությամբ, որը տեղի է ունեցել 1898 թ. Ախալցխայում: Երգվում է «Գու չես հավատում» երգի եղանակով (ՀԱԲ 2, էջ 40):

51 (196). Անբախտ գղբիչ

(էջ 208)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 2, էջ 42: Հրատարակվել է նաև ՆնժԲ, էջ 81:

52 (197). Հասան-Ղալա

(էջ 209—215)

«Հասան-Ղալա» անունով հայտնի երգերի շարքում առկա մոտիվների կրկնություններից խուսափելու նպատակով հարմար գտանք կազմել համահավաք բնագիր:

Համահավաքում ընդգրկված յուրաքանչյուր երգ ծանոթագրված է: Բնագրային տարբերությունները նշված են, ըստ որում առաջին թիվը ցույց է տալիս համահավաքի բնագրի տան հաջորդական համարը, երկրորդը՝ տողի:

ա) «Մըժընկերտու տեղ տուզ էր»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ FA V: 3211—3215: «Պատմեց Ղուկաս, Լևոն, Թադեոս (բասենցի) Շնողում, 1915 թ. հոկտեմբերի 5-ին»: Գրի է առել Ն. Մարտիրոսյանը: Ընդամենը 10 տուն:

29, 30, 11, 15, 5, 9, 33, 26, 1, 25 տները՝ նշված դասավորությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

11/40 Հասան խալեն ...

41 Կյուլլեն միջին ...

42 Թևիս ...

43 Անտեր ...

5/17 Հասան խալա շատ գնացել ենք,

18 Անոթի, ծարավ մնացել ենք,

19 — — — — —

- 20 Անտեր դառնաս, Հասան խալա:
- 9/33 ... անվան ...
- 34 Կոիվ էնող հայ տղա էր,
- 35 Անտեր մնաս, Հասան խալա,
Ընծի Էղար դարտ ու բալա:
- 33/129 Սիրտս ընկավ կրակ վառավ,
130 — — — — —
- 131 Վերան մնաս

բ) «Ասին աստված մեզ պաշտպան էր»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ FF I, 2087—2091: Երգել է Լ. Նազարյանը Ախտայի (այժմ Հրազդան) շրջանի Ալափարս գյուղում: Գրի է առել Գ. Թարվերդյանը: Ասացողը 35 տարեկան է, հաշմանդամ (զուրկ է երկու ոտքից), մասնակցել է 1-ին համաշխարհային պատերազմին: Երգերը սովորել է ուրիշներից լսելով:

- 25, 34, 15, 22, 17, 35, 32, 21 տները, նշված հաջորդականությամբ:
- Բնագրային տարբերություններ.
- 25/98—Աստվածածին մեզ ...
- 99—Ջելով էկավ ...
- 100—Մենք ինչ անենք, շատ ...
- 101— ... տառնար ...
- 15/58 մի մեծ սար էր,
- 59 անմայ քար էր,
- 60 Կովոզների շատը հայ էր,
- 61
- 62 Վերան դառնար
- 5/17 Թողեց Ղալեն, փախավ բալեն,
- 18 Մեռներ էմիր ...
- 19 Հայրս մնաց տանը ...
- 82/125 ելավ Գերի-Ջորին,
- 126 Խշտիկն
- 127 Քամբախ դառնար

գ) «Վալին էկավ Հասան Ղալեն»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II, 2578—2582: Ասել է Ս. Սարգսյանը 1934 թ. Երևանում: Գրի է առել Ա. Ղանալանյանը: Ս. Սարգսյանը ծնվել է 1900 թ. Ղարսի Ուղուզլու գյուղում, 1915 թ. գաղթել է Լենինական: Երևան է եկել երգելով «մի փոք հաց վաստակելու համար»:

- 5, 11, 9, 32, 36, 38 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:
- Բնագրային տարբերություններ.
- 5/17—Վալին էկավ ... ,
- 18—Մեռներ ... ,
- 19—... մնաց տունը ... ,
- 20—Կյանքիս վայիս ... :
- 11/41—Գյուլլեն ...
- 42—Գյուլլի յարեն ...
- 43—Կյանքիս վայիս ... :

38/48 — ... տակս թաց էր,

151 — Կյանքիս վայիս, Հասան Ղալա:

դ) «Հասան գալեն քար ու քոս»: Բնագիրը գտնվում է ԺՄՏԱ, Ա. Աբրահամյանի ֆոնդ: Երգի վերաբերյալ այլ տվյալներ չկան:

11, 5, 4, 9 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

9/33 — Զորս մեկ պուր մարմար քար ա,

34 Կովողի ...

Հավելյալ տող. Սատկի Անվար փաշի պալեն:

ե) «Հասան-Ղալեն քար ու քոս»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VII: 5623: Ասել է Թալինի շրջանի Կաթնաղբյուր գյուղում 50-ամյա Հ. Հովհաննիսյանը 1954 թ. աշնանը. Գրի է առել բանագետ Ա. Նազինյանը: Ասացողը կիսագրագետ է, մասնակցել է Հայրենական պատերազմին, վիրավորվել, կորցրել է թևը: Լավ երգասաց է:

11, 12, 28, 22, 38, 17 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

11/41 Թոփի գյուլլեն ...

42 Զոքիս յարեն ...

43 Տողը չկա

12/44 Հասան Ղալի ջուրը պաղ էր,

..... գիտեր որդին ...

46, 48 տողերը չկան

47 Յանա-յանա, դիլխոր բան ա.

28/109 Հասան Ղալեն դուրան ...

110 Շուն թուրք

111 տողերը չկան

112

Այս տան հաջորդ երկու տողերը քննական համահավաք բնագրի 22-րդ տան առաջին երկու տողերն են:

22/83 Զոր ու գիշեր տուրսը սառա,

89 շառա:

17/67 ... դոներ

69 — չկա

70 — Յանա-յանա, դիլխոր բան ա:

զ) «Անտեր մնար Հասան Կալեն»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 7641: Գրի է առել Սովետական Միության հերոս, պաշտոնաթող զնդապետ Գեղեոն Միքայելյանը 1967 թ. Երևանում: Սովորել է թուրքական ճակատում կռված հայ զինվորներից: Ասացողը ծնվել է 1906 թ. Նոր Բայազետ (Կամո) քաղաքում: Տպագրվել է ՀԱԲ, Շ, էջ 88:

5, 11, 17, 10 տները՝ նշված հաջորդականությամբ. Երգելիս յուրաքանչյուր տան վերջին երկտողը կրկնվում է:

Բնագրային տարբերություններ.

5/17 Անտեր մնար

18 . . . էնվեր

- 19 ... մնաց տունը
- 20 Հասիր նամակ, վերավոր եմ:
- 11/42 Ա՛խ, գյուլլի
- 43 Վերան մնաս
- 17/67 ... դռներ
- 69 Ա՛խ, հայ տղերքին սրի քաշին,
- 70 Պատմիր նամակ, վերավոր եմ:

է) «Կարմիր փակետ ուղարկեցին»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, «Զգրանցված նյութեր», «Նոր Բայազետի շրջան գաղթած սուրմալվեցիների երգերից» տետր, կազմող՝ Խ. Հարությունյան, 1930 թ.:

- 1, 13, 39, 16, 44 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:
- Բնագրային տարբերություններ.
- 1/1 ... փակետ
- 2 Չապասներին
- 3 Կովի դաշտը ուղարկեցին:
- 13/49 Պագիծի շորս կողմը . .
- 50 Գուլեն կարկուտի պես կիշա,
- 51 և 53 տողերը չկան:
- 16/63 Գերմանացու . .
- 64 Պոլգովնիկն էր ...
- 65 Զարդել կիտար ...
- 44/173 Ես Ավագն եմ կանչուլացի,
- 174 Այս խոսքերը հնարեցի,
- 175 Վերջը վրես որ նայեցի,
- Վերջը վերավոր դառեցի:

ը) «Ես Խեչոն եմ նախըզմանցի»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 2758—2762: Ասել է Զ. Դավթյանը 1934 թ. Ապարանի շրջանի Ղարաքիլիսա գյուղում: Գրի է առել Ա. Ղանալանյանը:

43, 40, 42, 27, 12, 9, 11, 18, 38, 17, 13 տները՝ նշված հաջորդականությամբ: 6—9-րդ տները ավարտվում են.

«Վերան դառնաս, Հասան Ղալա,
Խեղճ հայերուն դարտ ու բալա»:

Իսկ 10 և 11-րդ տները.

«Վերան դառնաս, Հասան Ղալա
Խեղճ հայերուն մի ճար արա»:

Երկտողերով:

Բնագրային տարբերություններ.

- 9/33 Տաւը շունի ...
- 34 Միջին կովող ...
- Հավելյալ. Տո մայրիկ ջան, անօրա են
- 35-ից հետո՝ հավելյալ. Խեղճ հայերուն դարտ ու բալա:
- 11/41 Թոփ—գյուլուլեն ...
- 42—տողը շունի
- Հավելյալ տողեր.

«Զուրն ու արուն կզրոզրոս,
Թուրն ու խանչալ կֆրոֆրոս»

43-ից հետո.

«Խեղճ հայերուն դարտ ու բալա»:

38/148—Հասան-Ղալեն

149 ... դոշս բաց ա,

151 Ունի հավելյալ երկտող.

«Վերան դառնաս, Հասան Ղալա,

Խեղճ հայերուն դարտ ու բալա»:

17/67 ...դոներն ա բաց,

68 Թուրքն կիզա, ոտքերն ա թաց,

69 Զունի

Հավելյալ. «Խեղճ հայերուն մի ճար արա»:

թ) «Հասան-Ղալա, Հասան-Ղալա, Շադին Լղար դարդ ու բալա»: Տպագրվում է ջրտ ՆԲՖԲ, էջ 343—344: Գրի է առել արմըտլեցի (Բասեն) Ռ. Մարկոսյանը (նույն տեղում):

11, 20, 7, 16, 9, 19, 44 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

11/42 Թոփը մեջ կզրոզրոս

41 Մատիս ...

65 Տարավ շարդեց ոսին, հային:

32 . . . բերդը ...

33 Շատ մեռնող էլ մեկուճար էր,

34 Դիակը սարին հավասար էր,

ժ) «Հասան-Ղալեն քար ու մեշա»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV: 8039: Երգել է 43-ամյա Մ. Հակոբյանը Արթիկի շրջանի Լուսակերտ գյուղում 1968 թ.: Գրի է առել Ստ. Խաչատրյանը: Ասացողը գիտի ժողովրդական շատ երգեր ու մանիներ:

13, 16, 11 տները՝ նշված հաջորդականությամբ: Ունի առանձին ասվող երկտող կրկնակ:

Հասան-Ղալա, Հասան-Ղալա,

Հայ տղոնցը դարդ ու բալա:

Բնագրային տարբերություններ

13/49 Հասան-Ղալեն քար ...

50 ... կարկտի պես ...

հավելյալ. «Գյուլլա զարգող, թևդ թուլնա»:

51—Թևիս ...

11/42—ի տեղում հավելյալ. «Գյուլլա զարգող, թևդ թուլնա»:

43-ի տեղում 42-ը:

ժա) «Կարմիր փագեթ ուղարկեցին» Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ: Երգել է 56-ամյա Մ. Մարտիրոսյանը Օշականում: Երգի վերաբերյալ այլ տվյալներ չկան:

1, 31, 11, 5 տները՝ նշված հաջորդականությամբ: Ունի առանձին ասվող երկտող կրկնակ.

Վերան դառնաս, Հասան Ղալա,

եի էլար մեզ դարդ ու բալա:

Բնագրային տարբերություններ.

1/3 Մեզի տարան Ղարա-ղորդու,

4 Քնում էինք առանց յորդան:

Երկու տողը՝ 40 և 42 միացված հաջորդ տանր:

11/42 Գյուլլի յարեն ...

5/17 Հասան-Ղալի գլխի լալեն,

18 ... էմիր ...

19 Մեր մայրերին թողեց ...

20 շունի

ժբ) «Հասան Ղալին մենք գնացինք»: Տպագիր՝. ՀԱԲ, 9, էջ 110, № 204: Ասել է Ա. Մարտիրոսյանը, ծնված 1907 թ. էջմիածնի շրջանի Արևշատ գյուղում: Ասացողը գրագետ է: Գրի է առել Ա. Նազարյանը (ՀԱԲ, 9, 158):

6, 5, 11, 5, 123, 5 տները, նշված հաջորդականությամբ:

Այս տարբերակն ունի յուրահատուկ կառուցվածք: 5-րդ տունը հանդես է գալիս իբրև կրկնակ. բաղկացած է 3 տողից, 4-րդ տողը չկա: Վերջին տողում հաջորդաբար. «Մերս թողի», «Քուրս տանը թողի», «Բալիս թողի»:

Բնագրային տարբերություններ.

6 Միայն երկու տող.

5/21 . . մենք գնացինք

22 էնտեղ սոված մենք մնացինք:

11/42 Գյուլեն մեջը ..

43 Գյուլի յարեն . .

Տները հանդես են գալիս երկտող կառուցվածքով:

ժգ) «Դիրքը մտանք, դիրքը խոր էր»: Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնակազմ արխիվում: Գրի է առել բանագետ Ս. Վարդանյանը 1967 թ. Ախուրյանում:

37, 28, 11, տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

28/109 Հասան Ղալի ճամփեն ...

110 Թուրքը իրան փախչել կուզեր,

111 Ռուսը զորկը կղզեր,

112 Վերան դառնաս ...

11/42 Յարա թևս ...

ժդ) «Քյոփրքյոյի տակը դուզ ա»: Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍՍ, Ս. Բողիկյանի ֆոնդում: Երգը հիշողությամբ գրի է առել Ս. Բողիկյանը 1935 թ.: Բանահավաքը գրում է «Հիշում եմ 1916—17 թթ. իբրև երգ առաջին աշխարհամարտի մասին»:

28, 11, 14 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

11/42 Գիլլի յարեն ...

ժե) «Օգոստոսի տասնվեցին»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VII: 8228: Ասել է 65-ամյա Օ Մամյանը 1961 թ. աշնանը Նոյեմբերյանում: Գրի է առել բանագետ

Ա. Նաղինյանը (Նույնաբերյանի բանահյուսական խմբարշավ): Ասացողը մասնակցել է 1-ին համաշխարհային պատերազմին. կովել է Կարսում, Սարիզամիշում:

3, 9, 11 նշված հաջորդականություններ

9/33 Չորսի կողմը մահման դար ա,

34—ում 35 տողը

35 Շատի բալեն եթիմ թողեց:

11/40 քար ու քու ա,

42 Զանիս

43 Շատի բալեն եթիմ թողեց,

Հավելյալ տող. «Սատկի էմիր փաշի բալեն»:

ժզ) «Երբ որ հասանք Հասան-Ղալեն»: Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում: Երգել է Հ. Հարթենյանը, Արթիկի շրջանի Հոռոմ գյուղում 1967 թ.: Գրի է առել բանագետ Ս. Վարդանյանը:

5, 9, 17, 8, 24, 45 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

5/17 Երբ որ հասանք ...

18 Բան չհասկացանք կովի հալեն,

19 Գերդաստանս տունը...

17/67 ...դուռը բաց է,

68 Կերածներս սոխ ու հաց է,

69 Գերդաստանս տունը լաց է,

70 Վերան դառնաս

ժէ) «Հոգոստոսին քոմին զապաս»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF V, 4046: Երգել է 71-ամյա է. Ներկարարյանը Ստեփանավանի շրջանի Կուրթան գյուղում 1967 թ.: Գրի է առել բանագետ Թ. Գևորգյանը:

2, 11, 38, 41 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

11/42 Զեռքիս յարեն ...

Հավելյալ տող՝ «Շատին թողիր եթիմ բալա»:

38/148 ... վրես բաց էր,

149—ում՝ 150-ը

150 Վերան դառնաս, Մամա խաթուն

151 Յարալու եմ, տարան Բաթում:

Բուն երգից հեռացած տարրերակ է:

53 (198). Իգգիբու սարերը դուման է

(էջ 215)

Տպագրվում է ըստ ՌՄ, 1898, էջ 206, 1901, էջ 252, 1904, էջ 223:

Տեղադրված է «Պարերգեր» բաժնում:

54 (199). Փննիլիկ տղա, յախեզ մովեմ»

(էջ 215)

Տպագրվում է ըստ ՆԲԱԲ, էջ 346: Տեղադրված է «Ռազմի և զինվորի» երգեր բաժնում:

55 (200). Սալդարի երգ
(էջ 216)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VII, 8106:

Երգել է 62-ամյա Հ. Մելիքջանյանը 1960 թ. Իջևանի շրջանի Աշաշուր գյուղում: Գրի է առել բանագետ Վ. Սվազլյանը (Իջևանի բանահյուսական խմբարշավ):

56 (201). Գնա, յարո ջան
(էջ 216)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II, 8347:

Գրի է առել Հ. Տեր-Վարդանյանը 1940 թ. Երևանում: Բանահավաքը Շիրակի Մահմուդջուղ (այժմ Պեմզաշեն) գյուղից է:

57 (202). Յար աման
(էջ 217)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 113, № 223:

Ասել է Ա. Մարտիրոսյանը, գրագետ, ծնված 1907 թ. Էջմիածնի շրջանի Արևշատ գյուղում: Գրի է առել Ա. Նազարյանը (ՀԱԲ, 9, էջ 158):

58 (203). Տանում են
(էջ 217)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 112, № 217:

Ասել է կողբեցի Տ. Նալբանդյանը, ծնված 1904 թ., գրագետ: Գրի է առել Ա. Նազարյանը 1922 թ. Էջմիածնում (ՀԱԲ, 9, էջ 158):

59 (204). Աման Մարո
(էջ 218)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 112—113, № 221:

Գրի է առել Ա. Նազարյանը Կոչ գյուղում 1929—30 թթ. (ՀԱԲ, 9, էջ 157):

60 (205). Այ լոթի Մարան
(էջ 218)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 113, № 22:

Գրի է առել Ս. Նազարյանը Էջմիածին քաղաքում (ՀԱԲ, 9, էջ 157):

61 (206). «Ես ու յարքս ջանել ենք»
(էջ 219)

Տպագրվում է ըստ ՆԲՍԲ, էջ 323—324: Տեղադրված է «Պարերգեր» բաժնում: Այլ տվյալներ չկան:

62 (207). Մաղն առա
(էջ 219)

Տպագրվում է ՀԱԲ, 9, էջ 114, № 230:

Երգել է Էջմիածնեցի դճուլճի Համոն, ծնված 1883 թ., գրագետ, նվագում է թմբուկ և լիբոն: Գրի է առել Ա. Նազարյանը (ՀԱԲ, 9, էջ 158):

63 (208). «Զապառ բոփ էրին, Զրոչի, էլլու: յար»

(էջ 219)

Տպագրվում է քստ նԲԱԲ, էջ 308: Տեղադրված է «Պարերգեր» բաժնում: Ըստ բանահավաքի կոչվում է «Զապասի խաղ»: Հորինվել է 1915—16 թթ. և տարածվել Բասենում (նույն տեղում):

64 (209). «Սարեն վազող առվի ջրեր»

(էջ 219)

Տպագրվել է քստ նԲԱԲ, էջ 404: Երգել է ներքին Բասենի Չոլախլու գյուղացի Այրոնենց Մաքրունը: Ըստ բանահավաքի բանասացն անգրագետ է, բայց օժտված է հորինելու և պատմելու ձիրքով (նույն տեղում):

65 (210). Ալ մարինես

(էջ 220)

Տպագրվել է ՀԱԲ, 9, էջ 113, № 226:

Ասել է էջմիածնեցի Ա. Տեր-Ստեփանյանը, ծնված 1902 թ., գրագետ: Գրի է առել Ա. Նազարյանը 1935 թ. (ՀԱԲ, 9, էջ 159):

66 (211). Իկդիրու սարերը

(էջ 220)

Տպագրվել է ՀԱԲ, 9, էջ 112, № 218:

Ասել է Անահիտ հորաքույրը, 40 տարեկան, 1923 թ. էջմիածնում: Գրի է առել Ա. Նազարյանը (ՀԱԲ, 9, էջ 157):

67 (212). Բարակ բաժ

(էջ 220)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VII: 5585:

Երգել է 21-ամյա Ա. Կիրակոսյանը 1954 թ. Թալինի շրջանի Սասունաշեն գյուղում: Գրի է առել բանագետ Ա. Նազինյանը:

68 (213). Նիկոլի ֆարին

(էջ 221)

Տպագրվում է քստ ՀԱԲ, 9, էջ 111, № 211:

Գրի է առել Ա. Նազարյանը Աշտարակում (ՀԱԲ, 9, էջ 157):

69 (214). «Էս տարվա արտերը դարձել են խսիլ»

(էջ 221)

Տպագրվում է քստ նԲԱԲ, էջ 346—347: Տեղադրված է «Ռազմի և զինվորի երգեր» բաժնում:

Հայտնի է առաջին տան տարբերակը.

էս տարվա արտերը խքսիլ են դարձե,
Յաման յար հա, յաման յար.

*Քաժա յարլմ եմ բլունի, սալդատ են տարե,
Յաման յար շան, սալդատ յար:
(ՆՐԱԲ, էջ 209)*

**70 (215). «Անտեր մնաւ կովի տարին...»
(էջ 221)**

Տպագրվում է ըստ ՆՐԱԲ, էջ 404: Ներկայացված է իբրև պարերգ: Երգել է ներքին Բասենի Չոլախլու գյուղից Այրոնենց Մաքրունը: Ըստ բանահավաքի բանասացն անգրագետ է, բայց օժտված է հորինելու և պատմելու ձիրքով:

**71 (216). Գյուլի ջան
(էջ 222)**

*Տպագրվում է ՀԱԲ, 9, էջ 113—114, № 228:
Ասել է աշտարակցի, 35-ամյա Ա. Սիմոնյանը 1923 թ.: Գրի է առել Ա. Նազարյանը (ՀԱԲ, 9, էջ 159):*

**72 (217). «Ախպօրս ժրերը ելավ վատ»
(էջ 222)**

Տպագրվում է ըստ ՆՐԱԲ, էջ 392—393: Երգել է ներքին Բասենի Արմալու գյուղացի Սոլկրենց Արշակը: Ըստ բանահավաքի Արշակն ինքն է հորինել երգը իր եղբոր՝ Հակոբի 1905 թ. բանակ զորակոչելու կապակցությամբ (նույն տեղում):

**73 (218). «Սալդատ ախպօրս նամակը»
(էջ 223)**

Տպագրվում է ըստ ՆՐԱԲ, էջ 344—345: Տեղադրված է «Ռազմի և զինվորի երգեր» բաժնում:

**74 (219). Քույր
(էջ 223)**

*Բնագիրը գտնվում է ԺՍՏԱ. «Սալդաթի երգեր» տետրը:
Գրի է առել գրող Ս. Խանդադյանը Արթիկի շրջանի Սոգյութլու (այժմ Սառնաղբյուր) գյուղում, հավանաբար նախապատերազմյան տարիներին:*

**75 (220). Ինչ կըլնե
(էջ 224)**

*Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 111, № 210:
Գրի է առել Ա. Նազարյանը Աշտարակում (ՀԱԲ, 9, էջ 157):*

**76 (221). Բալի բալի բալդր յարս
(էջ 224)**

*Տպագրվում է ըստ ՌՄ, 1898, էջ 171: Կա նաև ՌՄ 1901, էջ 208, 1904, էջ 183:
Տեղադրված է «Պարերգեր» բաժնում:*

Հայտնի է բանավոր ավանդամբ. բնագիրը գտնվում է ժՍՍԱ, գրի է առնված 1978 թ.: Բաղկացած է երեք քառատողից. ներկայացված բնագրի 2-րդ և 4-րդ տները իսկ 3-րդ տունը հետևյալն է.

Միրել եմ, կերել եմ նուշ,
Սիրած յարըն է անուշ,
Մատաղ լինեմ էն օրին,
Քու բարևտ բերեր դուշ:

**77 (222). «Կախվը քարին, կանչում է յարին»
(էջ 225)**

Տպագրվում է ըստ ՆԲԱԲ, էջ 328: Տեղագրված է «Պարերգեր» բաժնում:

**78 (223). «Հիրգուն մուրն հընգնում ա, վառում են լամփեն»
(էջ 225)**

Բնագիրը գտնվում է ժՍՍԱ:

Գրի է առել Վ. Բոզիկյանը 1950 թ. Կամո քաղաքում: Բանահավաքը վերնագրել է «Ծբգ առաջին աշխարհամարտի շրջանում հորինված»:

**79 (224). Աման յար
(էջ 225)**

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 113, № 225:

Ասել է Փ. Գրիգորյանը, ծնված 1890 թ. Աշտարակում: Գրի է առել Ա. Նազարյանը 1923 թ. (ՀԱԲ, 9, էջ 157):

**80 (225). Իմ սիրածը սալդաք էր
(էջ 226)**

Տպագրվում է ըստ ՄՀԺԾՊ, հ. 2-րդ, էջ 171:

Երգել է 12-ամյա Ս. Սարգսյանը Ստեփանավանի մանկատանը: Սովորել է Աշտարակում:

**81 (226). «Լուսնակ լուս տուր, նոր գնա»
(էջ 226)**

Տպագրվում է ըստ ՆԲԱԲ, էջ 345: Տեղագրված է «Ռազմի և զինվորի երգեր» բաժնում:

**82 (227). «Աման կռունկ երկու բալթղ արևը»
(էջ 227)**

Տպագրվում է ՆԲԱԲ, էջ 309: Տեղագրված է «Պարերգեր» բաժնում: Նրզը հորինվել է որոշակի պատմական իրողությունների առիթով. 1918—20 թթ. թուրքական արշավանքների ժամանակ բազմաթիվ հայ երիտասարդներ զերեկարվեցին և զոհվեցին զերուխյան մեջ:

83 (228). «Էլիեմբ սարը, բռնեմբ բուրիկ պարը»
(էջ 227)

Տպագրվում է ՆԲԱԲ, էջ 323: Տեղագրված է «Պարերգեր» բաժնում:

84 (229). Վագոնին
(էջ 227)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 110, № 207: Երգել է Հայկո մայրիկը 1923 թ. էջ-միածնում: Գրի է առել Ա. Նազարյանը: Ասացողը մոտ 55 տարեկան է անգրագետ, ծագումով Սուրմալուից:

85 (230). Սիրեցի, յարս տարան
(էջ 228)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI: 1197:
Երգել է 45-ամյա Հ. Գասպարյանը, 1967 թ. Ախուրյանի շրջանի Երազգավորս գյուղում: Գրի է առել բանագետ Ա. Սահակյանը:

IV. ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆԻ ՌԱԶՄԻ ԵՎ ԶԻՆՎՈՐԻ ԵՐԳԵՐ

1 (231). «Պուլեմոտներ կրակեցին բրանեվիկից»
(էջ 229)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF I: 2443:
Ասել է 55-ամյա Չ. Սուքիասյանը 1925 թ. Լենինականում: Գրի է առել Գ. Թարվերդյանը:
Ասացողը անգրագետ է, ծագումով Ալշավազի կողմերից:

2 (232). «Աղստաֆայից բերեցին լուրը»
(էջ 229)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF I: 2601:
Ասել է դերձակ Մ. Արամյանը 1934 թ. Դիլիջանում: Գրի է առել Գ. Թարվերդյանը:
Ասացողը երգը սովորել է իջևանցի Ա. Առաքելյանից, երգվում է «Փախիր պոռուս»-ի եղանակով:
Տպագրվել է ՀԽՑ, էջ 67:

3 (233). «Զախմախլվից անցավ զորքը»
(էջ 230)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF I: 2503:
Ասել է Իջևանի շրջանի Աղզան գյուղի բնակիչ Մ. Արզումանյանը 1954 թ., նույն շրջանի Ուղունթալա (այժմ Այգեհոլիտ) գյուղում: Գրի է առել Գ. Թարվերդյանը:
Տպագրվել է ՀԽՑ, էջ 68:
1. Զախմախլու—գյուղ Ղազախի շրջանում:

4 (234). «Պլիմոնեեր կապին Քյավառա վեներ»
(էջ 230)

Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:
Գրի է առել Գ. Միքայելյանը Երևանում 1967 թ.: Տպագրվել է ՀԱԲ, 11, էջ 89:

5 (235) «Խառիսյանը աշխարհ շափեց»
(էջ 231)

Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:
Հիշողությամբ գրի է առել Գ. Միքայելյանը 1968 թ. Երևանում:

6 (236). «Երևանից վազեվազ»
(էջ 231)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI, 7559—7560:
Գրի է առել Գ. Միքայելյանը: Լսել և սովորել է դարի 20-ական թվականներին:
Տպագրվել է ՀԱԲ, 11, էջ 89:

7 (237). Լեհինն էկավ
(էջ 232)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 114, № 234:
Գրի է առել Ա. Նազարյանը Աշտարակում (ՀԱԲ, 9, էջ 157):

8 (238). Լեհինն իր գործով
(էջ 233)

Տպագրվել է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 114—115, № 235:
Գրի է առել Ա. Նազարյանը Աշտարակում (ՀԱԲ, 9, էջ 157):

9 (239). Ըռուրեի երգը
(էջ 233)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF I, 2101:
Ասել է 30-ամյա Հ. Արշակյանը, 1934 թ., Հրազդանի յրջանի Ալափարս գյուղում:
Գրի է առել Գ. Թարվերդյանը:
Առաջողն անգրագետ է, երգել սովորել է ուրիշներից լսելով:

10 (240). Առաջ տղերք...
(էջ 234)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VI, 7558
Գրի է առել Գ. Միքայելյանը 1970 թ. Երևանում:

11 (241). Աքարեկյա
(էջ 234)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV, 4663:
Երգել է 57-ամյա Կ. Բարսեղյանը 1963 թ. Վարզենիսում: Գրառողն անհայտ է:

12 (242). Դե յար-յար

(էջ 234)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF VII: 5583:

Ասել է 21-ամյա Ա. Կիրակոսյանը թալինի շրջանի ներքին Սասնաշեն գյուղում 1954 թ.: Գրի է առել բանագետ Ա. Նազինյանը:

13 (243). Ընկեր Վորոշիլո

(էջ 235)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF I: 3699—3700:

Ասացողն անհայտ է: Գրի է առել Գ. Թարվերդյանը 1934 թ.:

Խմբագրական որոշ շտկումներով տպագրված է ՀԽՅ, էջ 55:

14 (244). Կանցիլարի դուռը

(էջ 235)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV: 8037:

Ասել է Ս. Հակոբյանը Արթիկի շրջանի Լուսակերտ գյուղում 1968 թ.: Գրի է առել Ստ. Խաչատրյանը:

Ասացողը 43 տարեկան է, գիտի բազմաթիվ ժողովրդական հին երգեր մանիներ (FF IV: 8119):

15 (245). Մայրիկ ջամ . .

(էջ 236)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0564:

Ասել է Կոտայքի էլառ գյուղի բնակչուհի Վ. Սարգսյանը: Գրի է առել էդ. Թոփյանը (հավանաբար պատերազմի տարիներին):

16 (246). Մայրիկ ջամ

(էջ 236)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0411:

Երգը Ք. Սիմոնյանը 1944 թ. արտագրել է իր ընկերուհու՝ 19-ամյա Ն. Բուղաղյանի ձեռագիր երգարանից և հանձնել Ա. Ղանալանյանին:

17 (247). Օրհներ Գանապարհս

(էջ 236)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0427:

Ասել է 12-ամյա մի աղջիկ Երևանի Կոմունարների այգում 1942 թ.: Գրի է առել օջականցի Ք. Արսենյանը և հանձնել Ա. Ղանալանյանին:

Երգվել է Ջիվանու «Մայրիկի» եղանակով:

18 (248). Դու պինդ մեռ

(էջ 237)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0429:

Ասել է 18-ամյա Փ. Բաղիրյանը 1947 թ. Գորիսում: Գրի է առել գրող Ս Խանգաղյանը:

Ասացողը երգը սովորել է ԼՂԻՄ Մեծ Թաղար գյուղում: Բանահավաքը նշում է, որ երգվել է «Հասան-Ղալայի» եղանակով:

19 (249). Նստա պարաիող
(էջ 237)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV: 5599:
Երգել է 57-ամյա Կ. Բարսեղյանը 1963 թ. Վարդենիսում:

20 (250). Հիտլերի յայլին
(էջ 238)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV: 0407:
Երգել է 16-ամյա Լ. Բազիկյանը 1945 թ. Վաղարշապատում: Գրառողն անհայտ է: «Լսել է ուրիշներից»:

21 (251). Բաղյոննին և Վորոշիլովը
(էջ 238)

Բնագիրը գտնվում է ԺՍՏԱ, տետր «Ոսկե մատանի» 1976 թ.: Ասել է 20-ամյա Ս. Հայրյանը Գորիսում: Գրի է առել Գ. Աղամյանը:

22 (252). Բաղրամյան
(էջ 239)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF V: 4022—4024:
Ասել է Ա. Ղալաշյանը Ստեփանավանի շրջանի Հոբարձի գյուղում 1967 թ.: Գրի է առել բանագետ Թ. Գևորգյանը:

23 (253). Մազդակ
(էջ 239)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF V: 4016—4020:
Ասել է Ա. Ղալաշյանը Ստեփանավանի շրջանի Հոբարձի գյուղում 1967 թ.: Գրի է առել բանագետ Թ. Գևորգյանը:
Ա. Ղալաշյանը ծնվել է 1904 թ. օծոված է երգեր հորինելու շնորհքով (տե՛ս Բաղրամյանին նվիրված երգը):

24 (254). «Սև ծովի ափին, մայրիկ ջան»
(էջ 241—243)

«Սև ծովի ափին» անունով հայտնի երգերի շարքում առկա մոտիվների կրկնություններից խուսափելու նպատակով, հարմար գտանք կազմել համահավաք բնագիր: Համահավաքում ընդգրկված յուրաքանչյուր երգ ծանոթագրված է: Բնագրային տարբերությունները նշված են, ըստ որում առաջին թիվը ցույց է տալիս համահավաքի տան հաջորդական համարը, երկրորդը՝ տողինը:

ա) «Սև ծովի ափին, մայրիկ ջան»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0565—0566:

Գրի է առել Ք. Սիմոնյանը Կոտայքի շրջանի Գեղազիբ գյուղում 1943 թ. և հանձնել Ա. Ղանալանյանին: Ք. Սիմոնյանը երգը լսել է գյուղի երեխաներից:

1, 4, 16, 17, 7, 14 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

1/3 ... նամակը, մայրիկ.

4—Քեզ էլ

17/67— ... տարեկան եմ, մայրիկ,

7/27— ... պատերազմի վերջը:

28—Երազիդ ...

բ) «Ան ծովի ափին, մայրիկ ջան». Բնագիրը գտնվում է ՀԱԽՔԱ, FF II: 0534—0535:

Երգել է 41-ամյա Գ. Հակոբյանը Երևանում: Գրի է առել Ա. Ղանալանյանը հանաբար պատերազմի տարիներին:

1, 16, 7, 5, 14, 17 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

1/2 ... բռնել,

3 ... մայրիկ,

4 ... հասել:

16/62—Երեքով

63—Մեկը հայրս, մեկը մայրս,

64—Մեկն ազիզ քույրս:

5/17—Մինչև կամուրջն անց կենալս,

18 ... նայեք,

19—Կամուրջից էն կողմը, մայրիկ,

20—Հույսերդ կտրեք:

14/65—Տասնութ տարեկան հասակում,

գ) «Ան ծովի ափին, մայրիկ ջան»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԽՔԱ, FF II: 1778:

Երգել է 25-ամյա Ս. Մարգարյանը Կոտայքում 1945 թ.: Գրի է առել ազգագրագետ Վ. Բղոյանը:

1, 14, 17, 7, 16, 6, 2, 18 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

1/2—բռնի,

3 մայրիկ,

4 հասնի

14, 53 Ան ծովի ափին, մայրիկ,

55 . . . ջան

17/67 Տասնըյոթ

7/26—Էլ Լտ շեմ գա ես

27—Ամսի տասնչորսի գիշերը,

28—Նրազիդ .

6/23—Շնկերներիս միշին

24—Անբախտը ես եմ:

18/71—Իմ փալ ...

72—Ախպատանց

դ) «Ան ծովի ափին, մայրիկ ջան»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0533—0534.

Գրի է առել Ա Ղանալանյանը Երևանի Կազանովիչի անվան դպրոցի աշակերտներից հավանաբար պատերազմի տարիներին:

1, 7, 18, 17 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

7/26—նորից հետ

27—

18/69—Մայրիկ—

70 Գետինը

71—Իմ փայ ճաշ

72 .. ցրի:

և) «Ան ծովի ափին, մայրիկ ջան»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0547: Ասել է Գ. Դերձյանը, Գիլիջանում: Գրի է առել ուսանողուհի Մ. Քամրազյանը ու հանձնել Ա. Ղանալանյանին հավանաբար պատերազմի տարիներին:

1, 7, 17 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ:

7/26—նորից հետ ...

զ) «Ան ծովի ափին, մայրիկ ջան»: Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ, տետր «Նորագույն ժողովրդական երգեր»:

Երգել են 13-ամյա, թայլարոխցի (այժմ Հրազդանի շրջանի Մեղրաձոր) Ցուլակ Նաչատրյանը և 12-ամյա Ռուբեն Ծնոքյանը Ապարանի Չամուլու (այժմ Քասաղ) գյուղից, Երևանում 1946 թ.: Գրի է առել գրող Ս. Խանզադյանը: «Ց. Նաչատրյանը և Ռ. Ծնոքյանը երգելով փող են վաստակում և օգնում իրենց ընտանիքներին: Առաջինի հայրը զոհվել է պատեպազմում, երկրորդն էլ որբ է»:

1, 6, 16, 18, 13, 19, 17, 14 տները նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

6/22—Լացողն էլ

23—Ընկերներին միջին մայրիկ,

24—Անրախտը ես եմ:

16/61—Գիշերը երազումս

64—Ես էլ

է) «Ան ծովի ափին, մայրիկ ջան»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 6195: Գրի է առել գրող Ս. Խանզադյանը Գորիսում, 1946 թ.: Բանահավաքը երգը վերնագրել է «Կերչի ճակատում (զանգեզուրյան վարիանտներից)»:

1, 14, 17 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

1/3 Իմ գցած

14/55—Իմ գրած նամակս, մայրիկ ջան,

56 Կիսատ թողեցի:

ը) «Ան ծովի ափին, մայրիկ ջան»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0499: Երգել է 43-ամյա, արհեստով «փինաչի» Հ. Գիլանյանը, Վաղարշապատից (այժմ էջմիածին): Գրի է առել Ա. Ղանալանյանը հավանաբար պատերազմի տարիներին:

1, 5, 14, 7 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:
Բնագրային տարբերություններ.

14/53 — ... մայրիկ,
55 — սիրածիս տեսնելու,
7/26 — էլի ետ կուգամ,
27 — ... վերջանալը:

թ) «Սև ծովի ափին, մայրիկ ջան»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0501:
Երգել է 33-ամյա վաղարշապատցի Ա. Նազարյանը: Գրի է առել Ա. Ղանալան-
յանը հավանաբար սյատերագմի տարիներին: Ասացողը ուսուցչուհի է, «ձայնեղ է, երգում
է շատ սրտառու»*:

1, 14, 3, 6 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:
Բնագրային տարբերություններ.
1/3 ... մայրիկ,
14/55 — Բայց քույրերը ուշ մոտեցան,
56 — Արնաքամվեցի:
14/55 — Հայրենիքի պատվի համար,
6/23 — Գերմանացու թոփի առաջ,
24 — Գնացողը ես եմ:

ժ) «Սև ծովի ափին, մամա ջան»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV: 8035:
Երգել է 27-ամյա Ս. Մկրտչյանը Արթիկի շրջանի Սարատակ գյուղում, 1968 թ.:
Գրի է առել Ստ. Խաչատրյանը: Ասացողը մարմնամարզության ուսուցիչ է, գիտի բազ-
մաթիվ ժողովրդական երգեր, որը պատե՛հ հանգամանքներում կատարում է:

1, 6, 16 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:
Բնագրային տարբերություններ.
1/1 ... մամա,
2 — ... մնում,
3 — ... նամակները,
4 — շեն
16/61 — Գիշերը երազում,

Սկզբից ունի հավելյալ տուն, որը չի անուշվում բուն երգի հետ. իմաստով հեռա-
վոր կերպով հիշեցնում է 19-րդ տունը:

Այս կերչ քարը
Ինձ գերեզման
Դարձել է, մայրիկ,
Հայոց տղոնց արյունը
Հոսում է, մայրիկ:

Նույն ասացողը երգել է սույն բնագրի մի այլ տարբերակը՝ բաղկացած 1 և 6
տներից, տե՛ս FF IV: 8033:

ժա) «Սև ծովի ափին, մայրիկ ջան»: Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական
արխիվում:

* Ա. Նազարյանի հավաքած ժողովրդական երգերը տպագրվել են՝ տե՛ս «Հայ տղ-
գագրություն և բանահյուսություն», պրակ 9, Երևան, 1978 թ.:

Երգել է 48-ամյա է. Սարգսյանը ԼՂԻՄ Մարտունու շրջանի Աշան գյուղում: Գրի է առել Ա. Ղազիխանը: է. Սարգսյանը ուսուցչուհի է, ունի լավ լսողություն և ձայն, երգում է սրտառուչ եղանակով, միակ եղբայրը զոհվել է պատերազմում:

1, 6 տները:

Բնագրային տարբերություններ

6/22—Լաց լինողը ես եմ,

23—Ընկերներին, սիրած յարից,

24—Բաժանվողն ես եմ:

ժբ) «Սև ծովի ափին, մայրիկ ջան»: Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:

Երգել է Սունդուկյանի անվան թատրոնի դերասան, 42-ամյա Ա. Մանուկյանը Երևանում 1977 թ.: Գրի է առել Բ. Ղազիխանը: Ա. Մանուկյանը երգը լսել և սովորել է պատերազմի տարիներին:

1, 9, 16, 17 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

1/ւ — բռնի,

«ջան» շունի

4—հասնի.

16/61—Ես երազ տեսա, մայրիկ ջան,

62— .. հոգով

17/65—Ես ... սանդուղ է:

ժգ) «էտ անտեր կերչը, մայրիկ ջան»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF 11: 2252: Երգել է Բ. Բոսյանը Ախալքալաքում 1947 թ.: Գրի է առել ազգագրագետ Վ. Բոսյանը:

19, 1, 10, 12, 16, 18, 17, 4, 7 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

1/2 ... գալիս,

4 ... հասնի:

12/45—Լճի մեջ սուզվում են անթիվ ընկերներ,

46—Անթիվ ընկերներ,

47—Սրանց մեջ, մայրիկ ջան,

16/62—Մեր ընտանիքը,

63—Մեկը հայրս, սիրած յարրս,

64—Քույրս ու եղբայրս:

18/69—կոտորավ

71— . ճաշը, ջան

72—Աղկատներին, մայրիկ ջան

17/65—մայրիկ ջան,

67—Ա՛խ, մեռնում եմ տասնութ տարեկան,

4/13—Նստեցի մաշինին, մայրիկ ջան,

16—Ու

7/26—էլի հետ քուքամ,

28—էրագդ քուքամ:

ժդ) «Մի լար, մայրիկ, մի լար, քույրիկ»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 6485:

Երգել է Բ. Մուսայելյանը Խնձորեսկ գյուղում, 1946 թ.: Գրի է առել գրող Ս. Խանզադյանը: Առաջողը 28 տարեկան է. մասնակցել է Հայրենական պատերազմին: Բանահավաքը գրում է, թե երգը բաղկացած է 30 քառյակից, բայց ներկայացնում է միայն 4-ը և նշում. «Կերչի երգերի նոր վարիանտներ»:

6, 18, 11, 12 տները նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

6/՝3—Գերմանացու դեմ, մամա ջան,

24—Կըռվողը

18/69— ... կոտրեցեք,

70—Հորը նևեցեք,

71— .. խորակը, մամա ...

72—Օգոզին տվեք:

ժԼ) «Կերչի ճակատում, մայրիկ ջան»: Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ:

Երգել է 24-ամյա Ռ. Հովհաննիսյանը: Գրի է առել գրող Ս. Խանզադյանը: Առաջողի ամուսինը գոհվել է պատերազմում: Երգը լսել և սովորել է ուրիշներից:

14, 7, 8, 16, 17, 18, 1 տները նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

14/54—վիրավորվեցա:

56—Նետվեցա:

7/26— ... շուտով

16/71— ... ճաշը, մայրիկ ջան,

72— ... բախշի:

ժգ) «Կերչի ճակատում, մայրիկ ջան»: Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում: Երգել է է. Սարգսյանը 1974 թ. ԼՂԻՄ Մարտունու շրջանի Աշան գյուղում: Գրի է առել Ա. Ղազիյանը:

14, 17, 6, 15 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

14/55—Վիրավորված ժամանակը,

17/65—էն ի՞նչ սև ամպ է, մամա ջան,

60— .. առաջ,

67—Հասակս է տասնութ տարի,

68—Անմուրազ մեռա:

6/22—Լաց լինողը

23—Հորից, մորից, քուր-եղբորից,

24—Բաժանվողը ևս եմ:

ժէ) «էդ ինչ սև սնդուկ էր, մայրիկ»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0421—0422:

Ասել է Ձ. Մոմճյանը Սուխումիի շրջանի հայկական Անուկսա գյուղում: Գրի առնողն անհայտ է: Երգը նախապատերազմյան տարիներին տվյալ բնակավայրում կատարվել է իբրև սգո երգ:

17, 1, 7, 18, 5, 7, 16 տները նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

17/66—դիմաց

67—Իմ սերն էլ, քո սերն էլ, մայրիկ,

68—Դադաստան մնաց:

1/2—Կայդ չի բանի,

3—Ձեռքերս թուլացան, մայրիկ,

4—Հրացան չեն բռնի:

7/26— ... նորից

27—Ամսու տասնհինգին ...

28—Քեզ բարև կտամ:

18/69— ... կոտրվեց ...

70—Գցեցի պարտեզ,

71—Իմ փայ բաժին կերակուրը,

72—Ախքատանց ...

5/17—Մինչև քյոփրին անցնեմ,

18—հետևես ...

19—Քյոփրին անցնեմ վերջը, մայրիկ,

16/61—Պաղ աղբյուրի գլխին կանգնած,

62—Չորս ընկերներս,

63—Մեկը մայրս, մեկը քույրս,

64—Մեկն էլ իմ յարս:

25 (255). «Կերչ քաղաքը քար ու քուռ»

(էջ 243—247)

«Կերչ քաղաքը» անունով հայտնի երգերի շարքում առկա մոտիվների կրկնություններից խուսափելու նպատակով հարմար գտանք կազմել համահավաք բնագիր:

Համահավաքում ընդգրկված յուրաքանչյուր երգ ժանոթագրված է: Բնագրային տարբերությունները նշված են, ըստ որում առաջին թիվը ջուլց է առկա համահավաքի տան հաջորդական համարը, երկրորդը՝ տողի:

ա) «Կերչ քաղաքը քար է, քուռ»: Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍՀ: Երգել է 12-ամյա Ն. Մայիլյանը, Գորիսի շրջանի Քարահունջ գյուղից, Ղափան—Մինջևան գնացքում: Գրի է առել գրող Ս. Խանզադյանը հավանաբար պատերազմից հետո: Կա բանահավաքի նշում. «Երգվում է Հասան-Ղալայի եղանակով»:

1, 2, 4, 20, 17, 30 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

1/2 ... կրվրովրոա,

Թնիս յարեն ...

4 ... յարալու եմ:

2/5—Երբ որ ...

2/7—Իմ դիակը դրին ...

8— ... յարալու եմ:

4/16 ... յարալու եմ:

20/80—Ազիզ բալես

81—Շեկլիկ յարս ...

82— ... յարալու եմ:

17/67—Սև սուխարին ...

69—Տվեք սիրած յարիս կարգա,

70—Մորս ասի, յարալու եմ:

30/119—Ես երեմն եմ գորիսեցի,

120 Տրանտի մեջ վիրավորվեցի,

124 Իմ դիակն այնտեղ թողեցի,

122 ... յարալու եմ:

բ) «Կերչ քաղաքը քար ու քոս»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0553—0554: Երգել է Կերչից վերադարձած մի վիրավոր զինվոր: Գրի է առել Աշտարակի շրջանի Օշական գյուղի բնակչուհի Լ. Արարատյանը հավանաբար պատերազմի տարիներին ու հանձնել Ա. Ղանայանյանին:

1, 2, 30, 6 տները նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

1/3 Սիրած յար ...

4 Խարեք յարիս

2/5—Երբ որ ...

6 Վրես թափվեց ...

7—Շեկ մազերս ...

30/ — Իմ խմբովս առաջ գնացի,

Մեր պոլկիցը ետ շմնացի,

. . .

6/21—Գյուլլեն գեց ինձի հալեն,

22—ում 23 տողը.

23—ում՝ մորս ու քրոջս ...

24 նրանց, թե պլեն եմ:

գ) «Կերչ քաղաքը քար ու քոս»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0563: Երգել է Վ. Սանասարյանը, Կոտայքի շրջանի էլառ գյուղից: Գրի է առել էդ. Թոփչևանը հավանաբար պատերազմի տարիներին:

1, 2 20 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

20/79 Մերս ու քուրս ...

80 Քորփա բալես ...

81 Սիրած յարիս ...

դ) «Կերչ քաղաքը քար ու քոս»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0525: Երգել է 17-ամյա Ս. Կարապետյանը Վաղարշապատի (էջմիածնի) շրջանի Խաթունարի գյուղից: Գրի է առել Ա. Ղանայանյանը հավանաբար պատերազմի տարիներին: Կա նշում. «Երգվում է «Հասան-Ղալա» հին երգի եղանակով»:

1, 17, 13, 16 տները նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

1/3 Ոտիս վերքը ...

13/ —Տխուր գրի այս ...

Սիրեցի շոռա փափագս:

ե) «Կերչ քաղաքը քար ու քոս»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II, 0569—0570, Երգը Ա. Ղանալանյանին է հանձնել Արտաշատի բնակչուհի Ա. Հարությունյանը հավանաբար պատերազմի տարիներին:

1, 7, 5, 21, 20 տները նշված հաջորդականությամբ:
Բնագրային տարբերություններ.

1/3—Գյուլլի յարեն ...

4—Պատմիր նամակ ...

20/79—Առավոտվա ...

81—Ազիզ բալես ...

զ) «Կերչ քաղաքը քար ու քոս»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II, 500: Երգել է 11-ամյա բնիկ վաղարշապատցի Ռիմա Սարգսյանը: Գրի է առել Ա. Ղանալանյանը հավանաբար պատերազմի տարիներին: Ասացողն, ըստ բանահավաքի, «ունի փոքր, դուրեկան կրժքային-լիրիկական ձայն»:

1, 17, 5, 30, տները նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

1/3—Թևիս յարեն ...

5/19—Շատերը կորան ...

է) «Կերչ քաղաքը քար ու քոս»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II, 0503:

Ասել է վաղարշապատցի Գ. Մխիթարյանը: Գրի է առել Ա. Ղանալանյանը, հավանաբար պատերազմի տարիներին:

1, 5, 17, 31 տները նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

1/2— , միջին ...

3 Չեռքիս յարեն ...

5/17 ... ջուրը աղի,

19 Շատ մարդիկ մեռան ...

ը) «Կերչ քաղաքը քար ու քոս»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II, 0532—0533, Երգել են Երևան քաղաքի Կազանովիչի անվան դպրոցի աշակերտները հավանաբար պատերազմի տարիներին: Այլ տվյալներ չկան:

7, 20 տները, նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

20/79 Մերս ու քուրս ...

80-ում 81, փիչխո բալես ...

81—80՝ անփոփոխ

82 ... յարալու եմ:

1/4— ... յարալու եմ:

թ) «Կերչի հողը քար ու քոս» Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍՍ. Հր. Հովհաննիսյան, «Թալինի կենցաղը, 1969 թ., Մաստարա», տետրը:

1, 20 տները նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

1/4—Ասեք մորս ...

20/79—Մայրս է նայում ...

81—Քորփա բալես ..

82—Ասենք մորս ...

ժ) «Քաֆուր Կերչը քար ու քոս»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0570:

Այլ տվյալներ չկան:

Միայն 1-ին տունը

Բնագրային տարբերություններ.

1/1—Քաֆուր Կերչը . —

3—Կովողներից շատը հայ ա,

4—Յանա-յանա, դիլիոր բան ա:

ժա) «Կերչ քաղաքի գլխի լալեն»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0547—

0548:

Երգել է մի վիրավոր տղա, «որի մոտ հենց այս կարմիր մարտիկը ծանր վիրավոր ժամանակ երգել է և խնդրել յուր ընկերոջը լսի, եթե բախտ ունենա վերադառնա Գիլիջան, անպայման իր մոր մոտ երգի»: Գրի է առել Ա. Շահնազարյանը և հանձնել Ա. Ղանալանյանին:

6, 20, 5, 2 տները նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

20/79—Մայրս թողի ...

80— ... յարիս .

81 Ազիզ բալես ...

5/18—Կերակուրն է դառն ու լեղի.

2/6—Վրես թափվեց ...

ժբ). «Կերչա սարի գլխի լալեն»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 1780:

Երգել է Ն. Գասպարյանը Կոտայքի շրջանի Ողջարերգ գյուղում 1945 թ.: Գրի է առել ազգագրագետ Վ. Բղոյանը:

6, 26, 3, 20, 27, 2, 4, 1 նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

6/21—Կերչա սարի ...

22—Մեռնի քոռ Հիալերի

23—Մայրս ու քույրս ...

31/123—Ընկերներ ջան, հավաքվեցեք,

124 Շեփորները հնչել ...

126 «Թառամեցավ» կրգն ասացեք:

20/79—Մայրս, քույրս ...

80-ում 81

81-ում 80—Քյորփա բալես ...

27/110 Չեռք ընկածդ չը խնայես:

2/6—Վրես թափվավ ...

7 Շեկ մազերս ...

4/13—Կերչա ծովի ...

14— ... բալեն

15—Զգիտեր որ գերեզմանն էր

1/1—Կերչա սարը

2— ... միջին

ժդ) «Ռոստովի գլխի լալեն»։ Բնագիրը գտնվում է ժՍՏԱ։

Երգել է 22-ամյա Ա. Թովմասյանը Գորիսի շրջանի Շինուհայր գյուղում։ Գրի է առել զրոգ Ս. Խանդադյանը։ Ասացողը ծառայել է բանակում և զորացրվել։

6, 2, 20, 24, 23, 4, 16, 17, 31 տները նշված հաջորդականությամբ։

Բնագրային տարբերություններ.

6/21—Ռոստովի գլխի ...

23—Ընտանիքս թողեց ...

24—Յանա—յանա, դիլիսոր բան ա։

2/5— ... հասա Կերչի կողմը.

6—Ջանս ընկավ ...

7—Շեկ մազերս ...

8—Յանա-յանա, դիլիսոր բան ա։

20/79—Մայրս, քույրս ...

80-ում 81՝ Քյորփա բալես ...

82—Յանա-յանա, դիլիսոր բան ա։

24/96—Մայրս լալեն ...

97—Բալես անտեր .

98— . դիլիսոր բան ա

4/13— ... սառն էր,

15—Զգիտեր, որ ...

16—Յանա-յանա, դիլիսոր բան ա։

16/64—Միտս ընկավ սիրած յարս,

65-ում 64-ը

66 Յանա-յանա, դիլիսոր բան ա։

31/123—Ընկերներ ջան, հավաքվեցեք,

124 Ընտանիքս բերել ...

125 Օտար ... վրա,

126 «Նանա բալես» երգել ...:

ժդ) «Ռոստովի գլխի լալեն»։ Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0409—0410:

Երգը Ք. Սիմոնյանը 1944 թ. արտագրել է իր ընկերուհու՝ 19-ամյա Ն. Բուդաղ-յանի ձեռագիր երգարանից և հանձնել Ա. Ղանալանյանին։

6, 20, 4, 5, 2, 30 տները նշված հաջորդականությամբ։

Բնագրային տարբերություններ.

6/21 Ռոստովի ...

24 Ինձի տարավ դեպ պատերազմ։

20/79 Մերս ու քույրս ...

81 Քյորփա բալես ...

4/14 Մերս գիտի բալեն ...

15 Զգիտի, որ հողի տակ է.

16 Ասեք մորս, ...

2/7 Շեկ մազերս ...

30/119 Ես Լեոնն եմ ջադալեցի

Ընկա առաջ ու գնացի

121—120-ը

122 Ասեք մորս ...

Ժե) «Ռոստովի գլխի լալեն»: Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ. տետր «Նորագույն ժողովրդական երգեր»: Երգել են 12-ամյա շամուլեցի Ռ. Ենրքյանը և 13-ամյա Թայլարոխցի (այժմ Մեղրաձոր, Հրազդանի շրջ.) Յ. Խաչատրյանը 1946 թ. Երևանում: Գրի է առել գրող Ս. Խանզադյանը: Երեխաները երգելով փող էին վաստակում և օգնում ծնողներին:

6, 11, 20, 4, 27, 32, 14, 2, 16, 30 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

6/21 Ռոստովի

20/79—Առավոտվա

80 և 81 տողերը տեղափոխված են

4/13 ... ջուրը սառն էր.

15 Օտար երկիր գերեզմանս.

27/107 ... մեռնում եմ ես,

108 ... բաշխում եմ քեզ,

109 ... կընայես,

110—Ձեռքդ ընկած չինայես:

14/56— ... զարկեց, կոխկո

57—Կողքիս զարկողն ...

58—Մորս խաբեք, վիրավոր եմ:

2/5—Երբ որ ...

6—Վրես թափավ

7—Շեկ քյաքյուլս դրին ...

8—Մորս խաբեք ...

16/63—Դիրքում նստած

64—Հայրս-մայրս ընկան միտս,

65—64 տողը

66 Մայրս խաբեք ...

30/120 Կերճա ֆոռնտում գնացի,

121 Հայրենիքի հողի համար,

122 Դիակս գոյ տվեցի:

Ժզ) «Ռոստովի գլխի լալեն»: Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ, Ս. Խանզադյանի ֆոնդում: Երգի վերաբերյալ այլ տվյալներ չկան:

6, 2, 24, 31 տները նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

6/21—Ռոստովի ...

22—Մեռնի ...

23—Հորս ու մորս ...

2/6—Վրես թափեց ...

7—Շեկ մազերս ...

31/123—Ընկերներ ջան, հավաքվեցեք,

- 124—Ընտանիքս բերել ...
- 125—Օտար երկիր—գերեզմանիս,
- 126—«Նանա բալետ» երգել ...

ժ1) «Ռոստովի կրիսի լալեն»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 6195:
Գրի է առել գրող Ս. Խանզադյանը 1946 թ. Գորիսում:
6, 20, 30 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:
Բնագրային տարբերություններ.

- 6/21—Ռոստովի ..
- 22—Մեռնի .
- 23—Երեխեքս
- 24— ... յարալու եմ:
- 20/79—Մերս ու քերս ...
- 80—ում՝ 81-ը. Մանուկ բալաս ...
- 81—ում՝ 80 անփոփոխ
- 30/119—Ես Հանեսն եմ խնձորկեցի,
- 120—Սողեսող առաջ գնացի,
- 121— .. այնտեղ թողեցի,
- 122— ... ասեք սաղ եմ:

ժը) «Ռոստովի գլխի լալեն»: Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ, Ս. Խանզադյանի
Ֆոնդում Երգի վերաբերյալ այլ սովյալներ չկան:

6, 19, 30 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:
Բնագրային տարբերություններ.

- 6/21—Ռոստովի ...
- 22—Մեռնի ...
- 23—Մերս ու քերս ...
- 24—Ասեք մորս ...
- 30/119—Ես Գուրգենն եմ զանգեզուրցի,
- 120—Թշնամու դեմ քաջ կովեցի,
- 121—Հայրենիքիս հողի համար,
- 122—Ռոստովի տակ զոհ գնացի:

ժթ) «Թաղեմ գերմանացու բալեն»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0579:
Երգել է մի Բաթիստիկ երգիչ: Գրի է առել ուսանողուհի Վ. Բաբայանը և հանձնել
Ա. Ղանալանյանին հավանաբար պատերազմի տարիներին:

6, 20, 1, 5, 18, 2, տները նշված հաջորդականությամբ:
Բնագրային տարբերություններ.

- 6/21—ում 22-ը
- 23—Մորս ու քերս
- 24—Պատմիր նամակ ...
- Հսվելլալ — Վիրավոր եմ, դառնալու չեմ.
- 20/79—Մերս ու քուրս ...
- 80—ում 81-ը Քորփա բալես ...
- 81—ում՝ 80-ը
- 82—Ասեք մորս ...

2/5 Երբ որ ...

8—Չասեք ...

ի) «Երբ որ հասանք Կերչի հողը»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻՐԱ, FF II: 6179: Գրի է առել գրող Ս. Խանզադյանը 1946 թ. Գործում: 2, 1, 18, 23, 27, տները՝ նշված հաջորդականությամբ: Բնագրային տարբերություններ.

2/5—Երբ որ հասանք ...

1/1—Կերչի հողն է ...

4—Յանա-յանա, դիլխոր բան ա:

18/71—Ուշինչ շասեք անբախտ ..

72—Խաբար չրտաք դիլխոր ...

73—Մածուկ կասեք ..

74—Յանա-յանա դիլխոր բան ա:

23/91— ... եկը կպավ սրտիս,

93—Չարչարելով առավ ...

27/108—Ընտանիքից հեռանում եմ,

109—Երեխեքս քեզ թողնում եմ,

իա) «Հենց որ մտա Կերչի հողը»: Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ:

Երգել է 13-ամյա Ս. Բարեղամյանը, Ռնդամալ գյուղից, 1944 թ. Մաղկաձորում:

Գրի է առել գրող Ս. Խանզադյանը:

2, 14, 27, 24, 20 տները նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

2/6— ... 19վեց

7—Շեկ ...

14 Միայն երկու տող, միացած հաջորդ 27 տան հետ . .

14/55—Մտա դիրքը ...

57—Խշտիկ զարկող ...

27/107— ... տունս շահիր,

108—Մանդր բալեքս լավ պահիր,

109—Ձեռը ընկածը մի խնայիր,

հավելյալ. Մինչև իմ վերադառնալս,

110 ... դժվար բան ա:

24/ —Միայն երկու տող, միացած հաջորդ՝ 20-րդ տան հետ:

96—Կինս լալեն ...

իբ) «Դիրքում նստած ժամանակս»: Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ:

Երգել է նոր բայազետցի, բանակից տուն վերադարձող, 28-ամյա Ս. Բալոյանը Նախիջևան—Երևան ղնացքում: Գրի է առել գրող Ս. Խանզադյանը: Ասացողը երգը սեղև սովորել է բանակում. «Հայ զինվորները երգել և երգում են, չկա մեկ հայ որ չերգե այս երգը. բոլորը դիտեն»:

16, 14, 18, 27, 25, 23, 35, 34, 30 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

16/63—Դիրքում նստած ...

64—Միտս ընկավ սիրած յարս,

65—Շատ մրմռաց իմ ջիգյարս,

66 ... յարալու եմ:

14/57 Գյուլի զարկողը շար նախանձ էր,

58 Խափեք մորս, վիրավոր եմ:

18/71—Թոհր նամակ ... տունս,

72—Բան ... աղիզ

73—Խաբար շտաս

74—Կասես մորս, յարալու եմ:

27/108—Հայրենիքից հեռանում եմ,

109—Հայրենիքս քեզ թողնում եմ,

110—Խափեք մորս, յարալու եմ,

23/91-ում 92-ը ... շոքեց

92—Չաբա շարավ նա իմ վերքիս,

94—Խափեք մորս, յարալու եմ:

30/119—Ես Գուրգենն եմ բայազետցի,

120—Կամավոր բանակ գրվեցի,

121—Հայրենիքիս պատվի համար,

122—Կերչի կովում զոհ գնացի,

իգ) «Դիրքը մտած ժամանակս»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0555:

«Ասել է Աշտարակից եկած մի ճամբորդ»: Գրի է առել Ա. Ասլանյանը և հանձնել

Ա. Ղանալանյանին հավանաբար պատերազմի տարիներին:

16, 14 տները:

Բնագրային տարբերություններ.

16/64—Միտս ընկավ տանջված մայրս,

65—Գրի տխուր այս նամակս,

66—Յանա-յանա, դիլխոր բան ա:

իդ) «Դիրքը մտած ժամանակս»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV: 8041—

8043:

Ասել է 43-ամյա Մ. Հակոբյանը Արթիկի շրջանի Լուսակերտ գյուղում 1968 թ. նոյեմբերին: Գրի է առել Ստ. Խաչատրյանը: Ասացողը ամուսնացած կին է, ծնվել և ապրում է Լուսակերտում, գիտի ժողովրդական բազմաթիվ Լրգեր ու մանկներ:

16, 2, 12, 4, 30 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

2/5—Նրբ որ

6—Ջանս

7—Շեկ քյաքյուլս դրին ...

8—Ասեք

30/120—Կովելով առաջ գնացի,

121-ում՝ 120-ը

իե) «Կերչ քաղաքի ճուրղ աղի»: Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ:

Ասել են Լ. և Ա. Շահվերդյանները Ալավերդու շրջանի Այգեհատ գյուղում: Գրի է առել գրող Ս. Խանդադյանը հավանաբար պատերազմի տարիներին:

5, 4, 2, 19, 33, 29, 28, 32, 30 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

5/17—Շատերը

4/14—Հայրս

15—էլ

2/5—Երբ ես ...

6—Վրաս թափվեց ...

7—Շեկ քայքայուս ...

32/127—Շնկերներ ջան, հավաքվեցեք,

128—Ինձի դագաղ պատրաստեցեք,

129—Չորս բուրբը զարգարեցեք,

130—Խափեք մորս, վերավոր եմ:

30/119—Ես Սերոժն եմ բորչավեցի,

120—Առաջ ընկա ու գնացի,

121-ում՝ 120-ը անփոփոխ

իդ) «Վերան Կերչի ջուրն էր ազի»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻՐԱ, FF II: 0543:

Երգել է Հ. Մելումյանը Կալինինոյի շրջանի Շահնազար գյուղում: Գրի է առել

Գր. Գրիգորյանը հավանաբար պատերազմի տարիներին:

5, 9, 22, 16, 15 տները՝ նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

5/17—Վերան Կերչի ...

19—Իզուր կորավ ջահել զորքը,

20 Յանա-յանա, դժվար բան ա:

16/63 և 64 տեղափոխված են

65—Սիրած յարից շառա փափազս,

իէ) «Ես Վրեժն եմ բաջողեցի»: Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻՐԱ, FF II: 0573—0574:

Երգել է 50-ի մոտ մի գեղջկուհի Ղարաբուրուն—Երևան գնացքում: Գրի է առել

Հ. Հակոբյանը Ադիլի շրջանի Տաշղալա գյուղից (այժմ Անիի շրջանի Քարաշեն գյուղ)

և հանձնել Ա. Ղանալանյանին հավանաբար պատերազմի տարիներին:

30, 10, 2, 1, 4, 6, 5, 20 տները նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

30/120—Կովելով առաջ գնացի,

121—Չարգվա, այնտեղ մնացի:

2/5—Երբ

7—Շեկ

1/1—Կերչի Ֆրոնտ ...

2—Բեկորները ...

3—Թևիս վերքը ...

4/13—Կերչի ծովի ...

15— ... ծովի ...

6/22—Շուն Հիտլերի

23—Մայրս ու քույրս ...

24—Առեք

5/19—Հայոց գնդերն ընկան գերի,

20/79—Մայրս ու քույրս

80-ում՝ 81-ը

81-ում՝ 80-ը ... յարիս ձեռքն էք ...

իը) «Հիտլերն մեզ հետ արեց պայման»: Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ, Ս. Խան-
զադյանի ֆոնդում: Գրի է առնված հավանաբար պատերազմի տարիներին: Գրառոչն
անհայտ է:

8, 3, 20, 4 տները նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

20/79—Վառվեցա մեջ կրակ

80—Կինս մնաց ...

81—Փոքրիկ բալես ...

4/15—Չէր գիտում

16—Գրեք ...

իթ) «Դիրքում կանգնած ժամանակ», «Թոիր նամակ» վերնագրով: Բնագիրը
գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:

Գրի է առել Ա. Վերդյանը 1984 թ. Ադրբեջանական ՍՍՀ Շահումյանի շրջանի Վե-
րիշեն գյուղում: Երգը լսել և սովորել է պատերազմի տարիներին:

Ասացողը ծնվել է 1909 թ. Վերիշեն գյուղում, գրագետ է, մասնակցել է Հայրե-
նական պատերազմին:

23, 14, 18, 27 տները նշված հաջորդականությամբ:

Բնագրային տարբերություններ.

23/91 դիրքում կանգնած ժամանակ,

92—91-ը ... դռնիս,

93 ... կանգնեց,

94-ը Չկա Յանա-յանա, դիլիսոր բան ա:

14/55 ... կանգնած

56 ... արավ

57—խիոզն էլ

58 ... բալա:

18/71 Թոիր նամակ ... հորս,

72 Բայց ... մորս,

73 Ծածուկ կտաս մեծ քրոջս,

74 Յանա-յանա, դիլիսոր բալա:

27/107 Քույրիկ ...

108 քեզ եմ թողնում

109 բալա:

26 (256). «Գլուխս կապել եմ կարմիր ռանգով»

(էջ 247)

Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ. «Կերչի և Ռոստովի երգերի վարիանտներ» տետրը:
Ասել է 13-ամյա Ս. Բարեղամյանը Ռնդամալ գյուղից: Գրի է առել Ս. Խանզադյանը
1944 թ. Մաղկաձորում:

27 (257). ա) «Կաստուվը պատից..»

(էջ 248)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻՐԱ, FF II, 0505: Ասել է Ս. Պետրոսյանը էջմիածնի
շրջանի Ներքին Զեյվա գյուղում: «Երգն ունի շատ տխուր եղանակ»: Գրի է առել Ա.
Ղանալանյանը հավանաբար պատերազմի տարիներին:

բ) Աղվանի երգը
(էջ 248)

Բնագիրը գտնվում է ԺՄՍԱ, «Կերչի և Ռոստովի երգերի վարիանտներ» տետրը: Ասել է 13-ամյա Ս. Բարեղամյանը Ռնդամալ գյուղից: Գրի է առել Ս. Խանզադյանը 1944 թ Մաղկաձորում:

գ) Մփա ծով ջան ...
(էջ 249)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0523: Ասել է վաղարշապատցի Գ. Մխիթարյանը հավանաբար պատերազմի տարիներին: Գրի է առել Ա. Ղանալանյանը:

Երգն «ունի միօրինակ տխուր եղանակ»: Ասացողը երգը լսել և սովորել է ուրիշներից, «փողոցում»:

դ) Աղվանի խաղը
(էջ 249)

Բնագիրը պահվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV: 8029:

Ասել է 31-ամյա Լ. Հարությունյանը Արթիկի շրջանի Գեղադիր գյուղում 1968 թ.: Գրի է առել Ստ. Խաչատրյանը: Ասացողը մասնագիտությամբ վարորդ է:

28 (258). Սամբեկի դերան
(էջ 249)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 2, էջ 42:

Տպագրվել է նաև ՆՆՀԺԲ, էջ 80:

Երգը բանահավաք Խ. Փորթշեյանին է տրամադրել Օհան Տոմբայանը: Հորինվել է 1942 թ. (ՀԱԲ, 2, էջ 42):

29 (259). Ունանը
(էջ 250)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF II: 0459:

Ասել է Լ. Գևորգյանը Գորիսում 1946 թ.: Գրի է առել գրող Ս. Խանզադյանը: Երգը հորինվել է Սովետական Միության հերոս Հունան Ավետիսյանի զոհվելու առթիվ (1943 թ.): Հերոսը ծնվել է 1914 թ. Ղափանի շրջանի Մավ գյուղում:

30 (260). Նելսոն
(էջ 250)

Տպագրվում է ըստ ԳԺԵ, էջ 56:

Ասել է Վ. Խանզադյանը: Գրի է առել գրող Ս. Խանզադյանը: Երգը հորինվել է Սովետական Միության կրկնակի հերոս, օդաչու Նելսոն Ստեփանյանի զոհվելու առթիվ (1944) Հերոսը ծնվել է 1913 թ. Շուշի քաղաքում:

31 (261). Կարմիր պանակ յարը...
(էջ 251)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF I: 2111—2113:

Առեւ է 18-ամյա Ա. Գալստյանը Ախտայի շրջանի (այժմ Հրազդանի) Սուլակ գյուղում 1932 թ.: Գրի է առել Գ. Քարվերդյանը: Երգը կոչվում է «Զանիման»:

Տպագրվել է ՀեՑ, էջ 128:

Համառոտ տարբերակ. բնագիրը գտնվում է ՀԱԻՔԱ, FF I: 2321:

Երգել է 17-ամյա Ն. Խաչատրյանը 1934 թ. Բյուրական գյուղում: Գրի է առել Գ. Քարվերդյանը:

32 (262). Զորակոչիկ յարո ջան,

(էջ 252)

Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ, «Ժամանակակից երգեր» տետրը:

Երգել է Վ. Բայբուրտցյանը: Գրառողն անհայտ է: Ըստ բանահավաքի սիրերգ է:

33 (263). Ալագյազը մեզ մտիկ

(էջ 253)

Տպագրվում է ըստ ՄՀԺԵՊ, 2, էջ 143:

34 (264). Ցար գյուլա

(էջ 253)

Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ. «Դերենիկ Երեմյանի հավաքագրած ժողովրդական երգեր, 1976 թ.» տետրը: Կա բանահավաքի նշում՝ պարերգ:

35 (265). Ցար գյուլա

(էջ 254)

Տպագրվում է ըստ ՀԱԲ, 9, էջ 111—112, № 214:

Երգել է Ա. Սիմոնյանը 1923 թ. Աշտարակում: Գրի է առել Ա. Նազարյանը: Ասացողը բնիկ աշտարակցի է, գրագետ, ծնվել է 1888 թ. (ՀԱԲ, 9, էջ 159):

36 (266). Սարերի հովին

(էջ 254)

Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ. «Ժամանակակից ժողովրդական երգեր» տետրը: Գրի է առել Վ. Սամվելյանը էջմիածնի շրջանում հավանաբար պատերազմի տարիներին: Կա «Սիրերգ» նշումը:

37 (267). Անցավ կարմիր վաշտը...

(էջ 255)

Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ. «Ժամանակակից ժողովրդական երգեր» տետրը: Երգել է Օ. Գրիգորյանը: Գրառողն անհայտ է: Կա բանահավաքի նշում՝ սիրերգ:

38 (268). «Ավլի, բափի փոջին»

(էջ 255)

Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ. «Ժամանակակից ժողովրդական երգեր» տետրը: Երգել է Մ. Հարտեմյանը: Գրառողն անհայտ է: Ըստ բանահավաքի պարերգ է:

39 (269). Կաղնի ծառ ևս
(էջ 256)

Տպագրվում է ըստ ՀԱՀ, էջ 57:
Տարբերակը գտնվում է ժՍՍԱ:

40 (270). Բանակին մեռնիմ
(էջ 256)

Տպագրվում է ըստ ՀԱՀ, էջ 56:
Այլ տարբերակ. 3 տուն, առանց ներկայացված բնագրի 3-րդ տան: Գտնվում է ժՍՍԱ. «Գ. Երեմյանի հավաքագրած ժողովրդական երգերը, 1976 թ.» տետրը:

41 (271). Հայրիկս բանակ գնաց
(էջ 257)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF 11, 0455:
Առեւ է 11-ամյա Ռ. Այվազյանը 1943 թ. Վաղարշապատում (էջմիածին): Գրի է առել Ա. Ղանալանյանը:

42 (272). «Յար ունիմ, յար ունիմ»
(էջ 257)

Բնագիրը գտնվում է ժՍՍԱ. «Նմուշներ Ջավախքի ժողովրդական բանահյուսու-թյունից» տետրը: Գրի է առել Վ. Մկրտչյանը սլատերազմի տարիներին:

43 (273). Նամակ ըստացա
(էջ 257)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV, 5585:
Երգել է վարդենիսցի 57-ամյա Կ. Բարսեղյանը 1962 թ. Երևանում: Գրի է առել բանագետ Ռ. Գրիգորյանը:

44 (274). Նանե
(էջ 258)

Տպագրվում է ըստ ԳԺԵ, էջ 68:

45 (275). Մեր սրտերում
(էջ 258)

Բնագիրը գտնվում է ժՍՍԱ. «Ժամանակակից ժողովրդական երգեր» տետրը:
Երգել է Ս. Հարտեմյանը: Գրառողն անհայտ է: Կա «Աշխատանքային երգ» նշում:

46 (276). Կերչվա սառերը ...
(էջ 259)

Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:
Գրի է առել Ա. Սահակյանը Ախուրյանի շրջանի Երազգավորս գյուղում: Ըստ բանահավաքի երգը սիրված ու տարածված է Երազգավորսում. կա նաև մեղեդին:

47 (277). Յարո, յար ջան
(էջ 259)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF V: 3382:

Ասել է Ք. Կարապետյանը Ղուկասյանի շրջանի Զույգաղբյուր գյուղում, 1964 թ.:
Գրի է առել բանագետ Ք. Գևորգյանը:

48 (278). Գերմանու ֆրոնտ ...
(էջ 260)

Բնագիրը գտնվում է ԺՍՍԱ. 2 Հովհաննիսյան, «Թալինի կենցաղը, 1969 թ.,
Մաստարա» տետրը:

49 (279). Հարսի վիշտը
(էջ 260)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ:

Ասել է է. Սարգսյանը ԼՂԻՄ Մարտունու շրջանի Աշան գյուղում, 1974 թ.: Գրի է
առել Ա. Ղազիյանը: Ասացողը երգը լսել է պատերազմի տարիներին, Շուշվա ման-
կավարժական տեխնիկումում սովորելու ժամանակ: Վերնագիրն ասացողինն է:

50 (280). Հիշե՛նք
(էջ 260)

Տպագրվում է ըստ ԳԺԵ, էջ 59:

Ասել է Ն. Մովսիսյանը:

51 (281). Օրորոցի երգ
(էջ 261)

Տպագրվում է ըստ ԳԺԵ, էջ 98—99:

Ասել է լենինականցի ինքնուս հորինող Ա. Ոսկերչյանը:

52 (282). «Վայենկոմի դուռը»
(էջ 261)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF V: 4120:

Ասել է 13-ամյա Հ. Բալայանը 1966 թ. ԼՂԻՄ Մարտունու շրջանի Աշան գյուղում:
Գրի է առել Ա. Ղազիյանը:

Տարբերակ. բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ. Ա. Ղազիյանի 1976 թ. գործուղում:

Երգել է 20-ամյա Կ. Պողոսյանը 1976 թ. ԼՂԻՄ Մարտունու շրջանի Աշան գյու-
ղում: Գրի է առել Ա. Ղազիյանը:

2-րդ տունը. Վայենկոմի պատի տակ

Կանգնած մնացի,

Մեկ մայրի հանդիպեցի

3-րդ տունը.

Ես նստեցի պարաշյուտ

Դեպի Պիլիջար,

Իմ մայրիկը ինձ ասել է

Բալա ջան, բալա:

Կրկնակի վերջին երկտողը շունի:

53 (283). «Ինձի դրին օրջի վագոն»

(էջ 262)

Բնագիրը գտնվում է հեղինակի անձնական արխիվում:

Գրի է առել Լ. Գասպարյանը 1966 թ. Երևանում մի զ/նվորից, նորակուշիկի՝ բանակ ճանապարհելու առթիվ կազմակերպված խնջույքում:

54 (284). Լուվա վագոն

(էջ 263)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ:

Երգել է 20-ամյա Կ. Պողոսյանը 1976 թ. ԼՂԻՄ Մարտունու շրջանի Աշան գյուղում: Գրի է առել Ա. Ղազիսյանը:

55 (285). Հանդի լալա

(էջ 263)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ:

Ասել է 73-ամյա Ս. Կարապետյանը Ղուկասյանում 1964 թ.: Գրի է առել բանագետ Թ. Գևորգյանը: Ասացողը նվագում է տկի վրա, երգում է:

56 (286). «Մնաք բարյավ, մեր ընտանիք»

(էջ 264)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ:

Ասել է Գ. Չալաբյանը 1967 թ.: Գրի է առել բանագետ Թ. Գևորգյանը: Ըստ բանահավաքի Լրգը հորինել է ինքը՝ Չալաբյանը:

57 (287). Նամակ

(էջ 264)

Բնագիրը գտնվում է ՀԱԻԲԱ, FF IV: 4638:

Երգել է 55-ամյա Ջ. Դարբինյանը վարդենիսում 1962 թ. Գրառոզն անհայտ է:

Յ Ա Ն Կ Ե Ր
ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Աբաշյան Տիգրան տե՛ս Առաքել 313
 Աբաս-Միրզա 10, 11, 14, 61
 Աբել (աստվ.)* 78
 Աբեղյան Մ. 40, 44, 226, 273, 295
 Աբով, Մելիք 10
 Աբովյան Խ. 9, 10, 11, 14, 38, 61, 266
 Աբո 146, 302
 Աբրահամյան Ա. (բան.)** 317, 326
 Աբրահամյան Տ. 321
 Ադրիպոլասյան Հ. 22, 75, 278
 Ադամյան Գ. տե՛ս Գևորգ Չավուշ
 Ադամյան Գ. (բան.) 338
 Ադոյան Հ. (աս.)*** 321
 Ազատ-խան 9, 59, 60, 270
 Ազիզ 78, 79, 279
 Աթարբեկյան, Գ., 234, 336
 Ալայ բեկ 305
 Ալավերդյան Շ. (աս.) 319
 Ալեկսան 171
 Ալեք 139
 Ալեքսանդր 3-րդ 41
 Ալի-Օսման 96
 Ալիշան Ղ. 9, 17, 267
 Ալո 137
 Ակինյան Ն. 9
 Ակո 76, 77, 79
 Աղաբեգ 87
 Աղամալյան, Մելիք—Սահակ 271
 Աղասի 37, 141, 301
 Աղբյուր տե՛ս Աղբյուր-Սերոբ
 Աղբյուր Սերոբ 30, 31, 32, 33, 132, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 172, 283, 305, 306, 307, 308

Աղչո 159
 Աղվան 54, 248, 249, 355
 Ամրաման 153
 Այվազյան Ռ. (աս.) 357
 Անահիտ հորաքույր (աս.) 317, 332
 Անդռանիկ տե՛ս Անդրանիկ
 Անդրանիկ 30, 31, 32, 33, 35, 37, 45, 99, 116, 117, 119, 129, 130, 154, 162, 165, 166, 169, 173, 174, 192, 204, 212, 292, 298, 306, 307, 311, 313, 314, 315
 Անդրեյ 153
 Անվար փաշա տե՛ս Էնվեր փաշա
 Անտոն 229
 Աշոտ 157
 Աշոտ Թաթուլ 160, 310
 Ասյար 214
 Ապրիկ 78, 79, 279
 Առաքել 172, 313
 Առաքելյան Ա. 335
 Առաքելյան Հր. 267, 270
 Ասլան բալա տե՛ս Սաքո Մովսևյան
 Ասլանյան Ա. (աս.) 352
 Ասլանյան Ն. (աս.) 319, 320
 Աստղիկ 144
 Ասքանազյան տուն 141
 Ավագ 76, 77
 Ավագ կանչուլացի 327
 Ավե 90, 282, 283
 Ավետիսյան Եղ. (աս.) 292, 316
 Ավետիսյան Հ. (Սովետական Միության հերոս) 53, 250, 355
 Ավետիք 248
 Ավո 33
 Արա 140
 Արարո 33, 34, 146, 147, 148, 281, 302, 309
 Արամ 95, 118, 229

* Այնուհետև. աստվ.՝ աստվածաշնչա-
 յին:
 ** Այնուհետև. բան.՝ բանահավաք:
 *** Այնուհետև. աս.՝ ասացող:

Արամյան Մ. (աս.) 335
 Արապո տե՛ս Արաբո
 Արարատյան Լ. (աս.) 345
 Արարատով 229
 Արզումանյան Մ. (աս.) 335
 Արխանյան Գ. 166, 167, 168, 311
 Արմեն տե՛ս Ղազարյան Ա.
 Արմեն, տուրքեցի 247
 Արմենակ տե՛ս Ղազարյան Ա.
 Արշակ 87, 88, 148, 303
 Արշակ, Սուլկրենց (աս.) 333
 Արշակյան Հ. (աս.) 323, 336
 Արշավիր 87
 Արսենյան Թ. (բան.) 337
 Արտաշ 140
 Ափո 147, 148, 302

Բաբայան Վ. (աս.) 350
 Բազիրյան Ժ. (աս.) 337
 Բազիկյան Բ. (աս.) 297, 310
 Բազիկյան Լ. (աս.) 338
 Բալայան Հ. (աս.) 358
 Բալասան 240
 Բալասանյան Խան 171
 Բալոյան Ս. 351
 Բախշի 171, 313
 Բաղդասարյան Ե. 292, 307, 311, 313
 Բաղրամյան Հ. (Սովետական Միության Մարշալ) 53, 239, 338
 Բայբուրտցյան Վ. (աս.) 356
 Բարաթով (գեներալ) 45, 136, 210, 300
 Բարգոդիմենոս վրդ. 70, 274
 Բարեղամյան Ս. (աս.) 351, 354, 355
 Բարսեղյան Կ. (աս.) 289, 296, 301, 313, 314, 315, 336, 338, 357
 Բարսեղյան Ս. (աս.) 322
 Բարութ 248
 Բարսեղյան Ա. (բան.) 318
 Բդոյան Բ. (աս.) 342
 Բդոյան Վ. (բան.) 53, 339, 342, 347
 Բեկենզորֆ, Բենկենզորֆ Կ. 11, 63, 271
 Բշարե-Նալիլ 33
 Բոգատիրյով Պ. 17
 Բոզիկյան Ս. (աս.) 321
 Բոզիկյան Ս. (բան.) 321, 329, 334
 Բոյանճյան Հ. 26, 282, 285
 Բոնչ-Բբուկիչ Վ. 6

Բոուդա Կ. 270
 Բրյուսով Վ. 266, 269, 276, 286
 Բրուսյան Ա. 12, 21, 25, 26, 27, 30, 33, 34, 36, 44, 268
 Բուդաղյան Ն. (աս.) 337, 348
 Բուդյոննի, Ս., 49, 234, 238, 338
 Բուրաստան 249

Գալե, Միր-Գալե 24, 90, 282, 283
 Գալո 137
 Գալստյան Ա. (աս.) 317, 356
 Գամառ-Քաթիպա, տե՛ս Պատկանյան Ռ.
 Գասպար 95, 284
 Գասպարյան Լ. (բան.) 359
 Գասպարյան Հ. (աս.) 335
 Գասպարյան Ն. (աս.) 347
 Գավաֆյան Ա. տե՛ս Քեոի
 Կարեղին (պատմ.)* 141
 Կեղամյան Ե. 271
 Գեորգ Չավուշ տե՛ս Գեորգ Չավուշ
 Գիլանյան Հ. (աս.) 340
 Գյուլի 205
 Գյուլիզար 313
 Գոլոշյան Ա. 22, 75, 278
 Գրգե 26
 Գրիգոր 156, 172
 Գրիգորյան Գ. (բան.) 298, 353
 Գրիգորյան Գ. (աս.) 309, 322
 Գրիգորյան Մ. (աս.) 296
 Գրիգորյան Ռ. (բան.) 313, 324, 357
 Գրիգորյան Փ. (աս.) 333
 Գրիգորյան Օ. (աս.) 356
 Գուլաքսրզյան Կ. 22
 Գուլիկյան Պ. (աս.) 272
 Գուրգեն 132, 151, 152, 173, 305
 Գուրգեն, բայազետցի 352
 Գուրգեն, զանգեզուրցի 350
 Գուրե 233
 Գևոնյան Ա. (աս.) 268, 313
 Գևորգ 132, 281
 Գևորգ տե՛ս Գևորգ Չավուշ
 Գևորգ Չավուշ 30, 32, 33, 91, 130, 283, 306, 310, 311
 161, 162, 163, 164, 165, 166, 281,
 Գևորգյան Թ. (բան.) 53, 54, 315, 330, 338, 358, 359

* Այնուհետև՝ պատմ.՝ պատմական:

Դադ-Վադանի 294
Դադ-Քարամ 150
Դալիբ, Դալիպ էֆենդի 152, 305
Դադ-Քարամ 150
Դանիկ կաթողիկոս 10
Դավիթ 156
Դավիթ (վիպ.)* 91, 316
Դավթյան Զ. (աս.) 300, 319, 327
Դարբինյան Զ. (աս.) 359
Դարբինյան Մ. (բան.) 283
Դերձյան Մ. (բան.) 283
Դերձյան Գ. (աս.) 340
Դերոյան Տ. տե՛ս Տերոյան Տ.
Դժոխք տե՛ս Դժոխք-Հրայր
Դժոխք-Հրայր 99, 151, 173, 240, 285, 305

Եղպ օղլու տե՛ս Յաղուբյան
Եկատերինա 2-րդ 41
Ենիտունյան Ե. 19
Ենիտունյան Պ. 19
Ենկի Տյունյա, Ենիտունյան, 70, 275
Ենոք 139
Ենոքյան Ռ. (աս.) 321, 340, 349
Եսայան Մ. 278, 289
Երեմյան Դ. (բան.) 356, 357
Եփրեմ, Եփրեմ կաթողիկոս 11, 63, 271
Եփրեմյան Գ. (աս.) 301

Զադոյան Լ. (աս.) 284
Զարթար 250
Զարմանյան Լ. տե՛ս Աշոտ Քաթուլ
Զավրատյան Ն. (աս.) 319
Զեյթունցի, Սեմերձյան Մ. 20, 266
Զեքի, մյուշիբ 99

Հնգեկս Ֆ. 6.
Հնվեր Կաշա 45, 210, 212, 326

Հոուրե տե՛ս Ռուբեն

Քաղևոս (աս.) 324
Քաղևոսյան Ա. (աս.) 320
Քաղևոսյան Գ. 289

Քաղևոսյան Ք. 23, 266, 301, 302
Քաթուլ տե՛ս Աշոտ Քաթուլ
Քաթուս կալոսնիկ 315
Քալըփ էֆենդի տե՛ս Դալիբ էֆենդի
Քամրազյան Մ. 310
Քանդարձյան Լ. տե՛ս Մուշեղ
Քավաքալյան Բ. 304
Քարվերդյան Գ. (բան.) 317, 321, 323, 325, 335, 336, 337, 356
Քելլի 252
Քեքեյան Ա. 39
Քեֆիլս 133
Քիլիկի Սաքուլ 136
Քիրաքյան Բ. տե՛ս Խան
Քոփչյան Է. (բան.) 337, 345
Քովմասյան Գ. (աս.) 285, 306
Քորգոմյան Ն. (աս.) 321
Քորոսյան Ռ (բան.) 301
Քուման տե՛ս Քումանյան Ք.
Քումանյան Ք. 131, 132, 298
Քումանյան Լ. 266, 273
Քումանյանց 132

Իգիթրաշի 282
Ինճիկյան Ա. 266
Իսակ 88
Իսահակյան Ա. 17

Լազարյան Լ. Դ. 11, 12
Լազարե Լ. տե՛ս Լազարյան Լ. Դ.
Լազգի, Լազգի Հայկո, 231
Լալայան Ե. 38, 266, 316
Լենին Վ. Ի. 6, 48, 49, 231, 232, 233, 336
Լեո 22
Լեոն թաքավոր 270
Լիպարիտ զորավար 9, 31
Լոռիս-Մելիքով Մ. 11, 14, 15, 31, 62, 65, 66, 67, 272, 273
Լոռվա Մելիք տե՛ս Լոռիս-Մելիքով Մ.
Լորիս տե՛ս Լոռիս-Մելիքով Մ.
Լորից տե՛ս Լոռիս-Մելիքով Մ.
Լորիս-Մելիքով տե՛ս Լոռիս-Մելիքով Մ.
Լուկաշին 49
Լևոն (աս.) 324
Լևոն 159, 281, 309
Լևոն Գ. թաքավոր 270

* Այնուհետև. վիպ.՝ վիպական:

Լեոն որդի Հեթմո Ա. 9, 14, 57, 58,
 59, 118, 269, 270
 Լեոն, ջադալեցի 349
 Լեոն 6-րդ 270
 Լեոն փաշա 132
 Լեոնյան Գ. 266

 Խ. 2. 286
 Խալիթ 79
 Խալիլ 91, 92, 283
 Խալլըթ 80
 Խան 169, 170, 171, 312, 313
 Խան Մուրադ 125
 Խանզադյան Ս. (բան.) 266, 276, 318,
 321, 333, 337, 340, 343, 344, 348,
 349, 350, 351, 352, 354, 355
 Խաչատրյան Ա. (աս.) 317, 318, 322
 Խաչատրյան Խ. (աս.) 298
 Խաչատրյան Ն. (աս.) 356
 Խաչատրյան Ստ. (բան.) 289, 297,
 310, 320, 328, 337, 341, 352, 353
 Խաչատրյան Վ. (աս.) 315
 Խաչատրյան Յ. (աս.) 321, 340, 349
 Խաչգոուզ 270
 Խատիսյան 231, 232, 236
 Խարախանյան Ն. եպ. 310
 Խեմշյան Ա. (աս.) 305
 Խեմշյան Է. (բան.) 304, 305
 Խեչո 214, 291
 Խեչո, նախընթացի 327
 Խերան 146
 Խըլդաթ 97
 Խոչոյան Մ. (աս.) 319
 Խոսրովյան Մ. (աս.) 299
 Խորեն 167
 Խրիմյան Հայրիկ 90, 172

 Ծովանյան Սաքո տե՛ս Սաքո Ծովանյան

 Կալե, սպաղանցի 161
 Կասյան 49
 Կարապետ 24, 87, 132
 Կարապետ եպիսկոպոս 271
 Կարապետյան Ա. (բան.) 278, 280,
 284, 286, 288, 289, 292, 296, 297,
 299, 300, 301, 305, 307, 309, 310,
 312

Կարապետյան Բ. (աս.) 324
 Կարապետյան Թ. (աս.) 358
 Կարապետյան Ս. (աս.) 296, 345, 359
 Կիրակոսյան Ա. (աս.) 332, 337
 Կոմիտաս 43, 266, 283, 295, 316
 Կորկոսյան 168, 169, 312
 Կրասովսկի Ա. 11, 63, 271
 Կրպո 281
 Կուկունյան Ս, 22, 23, 24, 143, 144,
 145, 267, 301, 302

 Լ. Մ. Մ. 292
 Հախումյան Ս. 279
 Հակո, դարսեցի 161
 Հակո 80, 91, 282, 283
 Հակոբ 91, 139, 167, 222, 283, 300,
 333
 Հակոբյան Գ. 44, 267
 Հակոբյան Գ. (աս.) 339
 Հակոբյան Հ. (բան.) 353
 Հակոբյան Մ. (աս.) 328, 337, 352
 Հաճի Գալուստ տե՛ս Արխանյան
 Հաճի Գևորգ 169, 312
 Համայակ 135
 Համբարձում 130
 Համիր, Համիր, տե՛ս Սուլիան Համիր
 Համիր Սուլիան տե՛ս Սուլիան Համիր
 Համո 171
 Համս (աս.) 331
 Հայ Լորից տե՛ս Լոռիս-Մելիթով Մ.
 Հայկ (վիպ.) 115, 157, 158
 Հայկազն Մելիթով տե՛ս Լոռիս-Մելիթ-
 րով Մ.
 Հայկո 189
 Հայկո մայրիկ (աս.) 335
 Հայկունի Ս (բան.) 282
 Հայրիկ տե՛ս Խրիմյան Հայրիկ
 Հայրյան Ս (աս.) 338
 Հանեյան Ա. (աս.) 280, 284, 289, 291,
 295, 299, 309, 312, 315
 Հանես, ինձորկեցի 350
 Հասան-խան 11, 14, 62, 63, 271
 Հասո 147, 148
 Հարթենյան Հ. (աս.) 330
 Հարտեմյան Մ. (աս.) 356, 357
 Հարություն 130
 Հարությունյան Լ. (աս.) 355

Հարությունյան Խ. (բան.) 327
Հարությունյան Ս. (աս.) 346
Հարությունյան Ս. (բան.) 322
Հիսուս 58, 59, 153
Հիտլեր 53, 235, 238, 239, 241, 244,
246, 251, 260, 338, 347, 353, 354
Հոլայինք, տոհմ Գեհեգուզանում 282
Հովհաննես 124
Հովհաննիսյան Հ. (աս.) 326
Հովհաննիսյան Հ. (բան.) 346, 358
Հովհաննիսյան Ռ. 21
Հովհաննիսյան Ռ. (աս.) 343
Հովհաննիսյան Ռ. 267
Հովոյան Կ. (աս.) 310
Հովոյինք, տոհմ Մանթաշ գյուղում 310
Հրայր տե՛ս Գժոխք-Հրայր
Հուսիս-խան 11, 271

Ղազարյան Ա. տե՛ս Գժոխք Հրայր
Ղազիյան Ա. (բան.) 54, 296, 303, 306,
342, 343, 358
Ղազիյան Բ. (բան.) 292, 298, 306
307, 311, 312, 314, 315, 342
Ղալաչյան Ա. (աս.) 239, 323
Ղանալանյան Ա. (բան.) 267, 300, 319,
322, 325, 327, 337, 339, 340, 341,
345, 346, 347, 348, 350, 352, 353,
354, 357
Ղելիք փաշա 64, 271
Ղուկաս (աս.) 324
Ղուկասյան Ղ. 43

Ճեզատ 134

Մ. Ե. տե՛ս Եսայան Մ.
Մազմանով 39, 40, 140, 141, 301
Մազուլյան Մ. (աս.) 300, 301, 318
Մաթոսյան Թ. (աս.) 300
Մակար 281
Մակար կաթողիկոս 42, 134
Մահի 250
Մահմատ 96
Մաճկալյան Ա. (աս.) 304, 312
Մամիկոնյան (պատմ.) 95
Մամիկոնյան Հ. 24
Մամիկոնյան Հ. (աս.) 238
Մամիկոնյան Վ. (պատմ.) 37

Մամյան Օ. (աս.) 329
Մայիլյան Ն. (աս.) 344
Մանուկյան Ա. (աս.) 342
Մանուկյան Գր. 171, 313
Մանուշարյան Գ. 13
Մաշտոց Մ. 270
Մաղաթով, Մատաթով Վ. 11, 62, 271
Մարան 218, 331
Մարգարյան Ա. (աս.) 317
Մարդո 136
Մարկոսյան Ռ. (բան.) 328
Մարո 218, 331
Մարտիկ 77, 278
Մարտիրոս տե՛ս Մարտիկ
Մարտիրոսյան Ա. (աս.) 298, 320
329, 331
Մարտիրոսյան Գ. (աս.) 297
Մարտիրոսյան Մ. (աս.) 328
Մարտիրոսյան Ն. (աս.) 299
Մարտիրոսյան Ն. (բան.) 324
Մարքս Կ. 6
Մաքրուն, Այրոնենց (աս.) 332, 333
Մելիք տե՛ս Լոռիս-Մելիքով Մ.
Մելիքյան Ս. 38, 267
Մելիքով տե՛ս Լոռիս-Մելիքով Մ.
Մելիքոֆ տե՛ս Լոռիս-Մելիքով Մ.
Մելիքջանյան Հ. (աս.) 331
Մելումյան Հ. (աս.) 353
Մելքոնյան Ա. (աս.) 321
Մելքոն տե՛ս Տամատյան Մ.
Մելքոնյան Ղ. (աս.) 301
Միանսարյանց Մ. 268
Մինասյան Ս. (աս.) 298, 314
Միկոյան, Ա., 237
Միշազ, աշուղ 312, 315
Միքայելյան Գ. (բան.) 267, 276, 287,
289, 292, 293, 295, 297, 315, 322,
323, 326, 336
Մխիթարյան Ա. (բան.) 25, 30, 34, 46,
268
Մխիթարյան Գ. (աս.) 346, 355
Մկրտիչ 124, 172
Մկրտչյան Ս. (աս.) 320, 341
Մկրտչյան Վ. (բան.) 309, 357
Մհեր (վիպ.) 91
Մյասնիկյան 229
Մնացականյան Ա. 9, 267

Մնացականյան Լ. (բան.) 303
 Մնևուրիի Առյուծ տե՛ս Արխանյան Գ.
 Մշո Գեղամ 313
 Մշո Սուլթան սուրբ Կարապետ 111, 290,
 309
 Մոզյան 87
 Մոկաց Միրզա (վիպ.) 14
 Մոմենյան Զ. (աս.) 348
 Մովսիսյան Ն. (աս.) 358
 Մովսիսյան Ս. (բան.) 300, 323, 324
 Մովսիսյան Տ. (բան.) 321
 Մուխտար, Մուխթար, փաշա 11, 14,
 65, 66, 67, 272, 273
 Մուհտար փաշա տե՛ս Մուխտար փաշա
 Մուշեղ (պատմ.) 141
 Մուշեղ 136, 172, 313
 Մուսայելյան Բ. (աս.) 348
 Մուսն 141
 Մուրադ 89, 99, 229, 282, 295, 311
 Մուրադյան Պ. (բան.) 274
 Մուրադյան ՅՅ
 Մուրադյան Հ. 267
 Մուքո, Մքո 33, 148, 161, 163

 Յազուրյան 70, 275
 Յիսուս տե՛ս Հիսուս
 Յուվաննա, Յուվաննո 70, 275

 Նազարյան Ա. (աս., բան.) 49, 267,
 317, 318, 319, 320, 921, 323, 329,
 331, 332, 333, 334, 335, 936, 356
 Նազարյան Լ. (աս.) 321, 325
 Նադինյան Ա. (բան.) 289, 298, 302,
 306, 314, 315, 317, 319, 326, 330,
 332, 337
 Նաթանյան Պ. 286
 Նազիկ 87
 Նալրանդյան Հ. (աս.) 303
 Նալրանդյան Մ. 17
 Նալրանդյան Տ. (աս.) 331
 Նավասարդյան Տ. 11, 14, 267, 272,
 274
 Նելսոն տե՛ս Ստեփանյան Ն.
 Ներկարարյան Է. (աս.) 330
 Ներսես Աշտարակեցի 11, 62, 63, 271
 Ներսես Հայրապետ տե՛ն Ներսես Աշտա-
 րակեցի

Ներսես սրբազան տե՛ն Ներսես Աշտա-
 րակեցի
 Ներսիսյան Ա. 13
 Նժդեհ 231
 Նիկոլ Թազավոր տե՛ս Նիկոլայ 2-րդ
 Նիկոլ, Նիկոյ, Նիկոն տե՛ն Նիկոլայ 2-րդ
 Նիկոլայ Թազավոր տե՛ս Նիկոլայ 2-րդ
 Նիկոլայ Պավլովիչ տե՛ն Նիկոլայ 1-ին
 Նիկոլայ 1-ին 62, 271
 Նիկոլայ 2-րդ 192, 198, 201, 202,
 204, 216, 221, 224, 322, 332
 Նորայր 95

 Շահազիզ Ե. 11, 41, 266, 271
 Շահրազյան Հ. 267
 Շահինյան Ա. (աս.) 291
 Շահինյան Ն. (աս.) 290, 293, 297,
 312
 Շահնազարյան Ա. (բան.) 347
 Շահվերդյան Ա. (աս.) 952
 Շահվերդյան Լ. (աս.) 952
 Շաքե 26
 Շեյխ Մահմատ 89
 Շերամ 268, 276, 290, 298, 914
 Շմավոն 164
 Շովր օղլու տե՛ն Շովրոյան
 Շովրոյան 70, 275
 Շուշան 202, 207

 Ռոկերշյան Ա. (աս.) 358

 Ջազրյան Հ. 20, 275, 276
 Ջալալյան Գ. (աս.) 359
 Ջավուշ տե՛ս Գևորգ Ջավուշ
 Ջարենց Ե. 12, 266
 Ջարխի ֆալաք 290
 Ջելլո 22
 Ջիլինկարյան Ե. Կպ. 32, 33
 Ջիշերով Վ. 16
 Ջիստով Կ. 41
 Ջուլազ վարժապետ տե՛ն Ջազրյան Հ.
 Ջուլազյան Փ. 19

 Պալյան Տ. 267
 Պանդուխտ 118
 Պասկևիչ Ի. 11, 15, 62, 63, 271
 Պասքովիչ տե՛ն Պասկևիչ Ի.

Պատկանյան Ռ. 17, 266
 Պատմագրյան Ա. 276
 Պարսամյան Վ. 23
 Պեշիկիթաշլյան Մ. 17
 Պետո 149, 150, 305
 Պետո, Գեղու իշխան 26, 96, 284
 Պետրոս 132, 133, 134, 135, 136
 Պետրոսյան Ա. տե՛ս Պետր
 Պետրոսյան է. (բան.) 301
 Պետրոսյան Ղ. (աս.) 299
 Պետրոսյան Ս. (աս.) 354
 Պերճ Մուշու տե՛ս Տամատյան Մ.
 Պողե 137
 Պողոս 156
 Պողոսյան Գ. (աս.) 289
 Պողոսյան Բ. (բան.) 289, 296, 311, 313
 Պողոսյան Կ. (աս.) 358, 359
 Պողոսյան Հ. 267
 Պոյաճյան Տ. 39
 Պստտո Վ. 10, 267, 271, 274

Ջիվանի 266, 285, 337
 Ռաստակես, (Քարտաշյան Արիստակես)
 208, 324, 325
 Ռավո, Մամատանից 76
 Ռահվի Քոպի 280
 Ռոստոմ բեկ, բեգ 9, 10, 23, 61, 270
 Ռուբեն 48, 151, 152, 161, 162, 163,
 233
 Ռուբինյանք 70

Սալ-Սան 12, 16
 Սալլաթ Մեհրի 146
 Սահակյան Ա. (բան.) 280, 284, 289,
 290, 291, 293, 295, 299, 306, 309,
 312, 313, 314, 315, 335, 357
 Սահակյան Ղ. (աս.) 280, 283, 286,
 292, 299, 305, 307, 309
 Սահակյան Շ. (աս.) 295, 313
 Սաղաթեկ 281
 Սամվելյան Վ. (բան.) 356
 Սանասար 240
 Սանասարյան Վ. (աս.) 345
 Սատո, Միր 24, 90, 91, 282, 283
 Սարգիս, աշուղ 98
 Ս. Սարգիս (ղից.) 145

Սարգսյան է. (աս.) 342, 343, 358
 Սարգսյան Ղ. (աս.) 309
 Սարգսյան Մ. տե՛ս Փարամազ
 Սարգսյան Ռ. (աս.) 346
 Սարգսյան Ս. (աս.) 9, 266, 325, 334
 Սարգսյան Վ. (աս.) 337
 Սարկավզա 22
 Սարճատ տե՛ս Գեորգ Չավուշ
 Սարոյան Մ. (աս.) 299, 304, 306
 Սարուխանյան Մ. տե՛ս Մարտիկ
 Սաքո, Մովանյան, սեբարեցի 149, 150,
 151, 304
 Սաֆարյան Գ. (աս.) 323
 Սելլան 282
 Սենեբերիմյան Վ. (աս.) 310
 Սեպուհ 99, 229, 230, 285
 Սերեմճյան Պ. 160, 309
 Սերոբ, Սերոփ տե՛ս Աղբյուր Սերոբ
 Սերոբ փաշա տե՛ս Աղբյուր Սերոբ
 Սերոփ, բորչավիցի 353
 Սերովբ տե՛ս Աղբյուր Սերոբ
 Սեֆի-Յուսուֆ, հայ աշուղ 11, 62, 271
 Սիմոն վարդապետ, 135, 383
 Սիմոնյան Ա. (աս.) 333, 356
 Սիմոնյան Խ. (աս.) 278
 Սիմոնյան Ք. (աս.) 337, 399, 348
 Սլո, կաճեացի 137
 Սմբաթ 229
 Սյուրեն օղու տե՛ս Սուրենյան
 Սողոմոնյան Հ. (բան.) 317
 Սոհրակ 81, 279
 Սոնա 204, 205
 Սոսե 39, 32, 153, 155, 157, 158, 159,
 160, 308, 309
 Սոֆիաշելիս 137
 Սվազլյան Վ. (բան.) 318, 319, 331
 Ստեփանյան Ա. (աս.) 323
 Ստեփանյան Հ. (աս.) 320
 Ստեփանյան Ն. (Սովետական Միության
 կրկնակի հերոս) 53, 250, 251, 355
 Սրվանձտյան Գ. 9
 Սութո բեկ 139, 300
 Սուլթան, Սուլթան Համիդ, Սուլթան
 Աբդյուլ Համիդ 56, 69, 91, 96, 103,
 114, 124, 133, 134, 135, 136, 141,
 160, 161, 173, 174
 Սուճյան Ա. 39

Սուսան 230, 309
 Սուրեն, շամուղեցի 247
 Սուրենյան 70, 275
 Սուքիասյան Մ. (աս.) 319
 Սուքիասյան Չ. (աս.) 335

 Վաղդեն տե ս Տերոյան Տ.
 Վալադ Գևորգ 135
 Վալի փաշա 99
 Վաղարշակ 38, 135, 136
 Վահան (սպարտ.) 141
 Վահան 95, 135, 173
 Վասակ Սյունեցի 37
 Վարավա Ի. 16
 Վարդան (սպարտ.) 37, 95, 166, 190
 Վարդան 80, 135
 Վարդան տե՛ս Գոլոշյան Ա.
 Վարդանյան Ս. տե՛ս Աղբյուր Սերոբ
 Վարդանյան Ս. (բան.) 329, 330
 Վարդանյան Վ. (աս.) 303
 Վարդգես 163, 165
 Վարոս 235
 Վեմյան Խ. (աս.) 294, 299, 308, 311,
 318
 Վերդի տե՛ս Քարվերդյան Գ.
 Վերդյան Ա. (աս.) 354
 Վշտունի Ա. 53, 267
 Վորոշիլով, Վորոշիլով 49, 235, 238,
 337, 338
 Վրեժ, բաշողեցի 246, 353

 Տալյան Գ. տե՛ս Շերամ
 Տալյան Շ. 280
 Տալյանց Գ. տե՛ս Շերամ
 Տամատյան Մ. 26, 89, 95, 280, 281,
 282, 284
 Տարսնո-Նո 280, 281
 Տարոնցի, Գլակ 268
 Տարոնցի, Ղարիպ 282
 Տարոնցի Ս. 317
 Տեր-Վարապետյան Գ. տե՛ս Մշո Գեղամ
 Տեր-Հայրապետյան Ն. 297
 Տեր-Ղուկասյան, Տեր-Ղուկասով Ա. 11,
 12, 16, 31, 67, 273

Տեր-Մկրտչյան Ն. 266
 Տեր-Պողոսյան Ս. (Խենթ) 276
 Տեր-Ստեփանյան Ա. (աս.) 332
 Տեր-Վարդանյան Հ. (բան.) 273, 331
 Տեր-Քաչե 24, 91, 283
 Տերոյան Տ. 11, 20, 22, 23, 27, 30, 31,
 34, 36, 37, 148, 149, 268, 278, 279,
 303, 304
 Տիգրան 95, 310
 Տյունճե 274

 Ըաֆֆի 9, 10, 17, 22, 29, 37

 Ունան տե ս Ավետիսյան Հ.

 Փահլևանյան Ա. 267
 Փարամազ 80, 81, 280
 Փափազյան Մ. (աս.) 306
 Փիրղալեմյան Ղ. 37, 301
 Փոթկանք 87
 Փոխիկ 81
 Փորքշեյան Խ. 53, 267, 355
 Փորթուզալյան Մ. 274

 Քաչքերունի 266
 Քաչե տե՛ս Տեր-Քաչե
 Քացախ-Պինպաշի 19
 Քելեմյան Պ. (աս.) 295, 299, 306, 312,
 315
 Քևոի 39, 174, 175, 315
 Քյամալ բեկ 140, 301
 Քյոսա 132
 Քյոսա բինբաշի 164
 Քոսա պինպաշի 161, 162

 Օհաննես տե՛ս Ազբիպպասյան Հ.
 Օսիփ 44
 Օսման 75
 Օվազ 132, 298
 Օվանես 132

 Չահրատ, աշուղ 20, 34, 266, 302, 304,
 306, 307, 310
 Չարամազ տե՛ս Փարամազ

ՏԵՂԱՆՈՒՆԵՆԻ 8ԱՆԿ

- Աարտան (°) 203
 Աբարան, Ապարան 63, 300
 Ագարակ, գյուղ Ազիզբեկովի շրջ. 322
 Ագուլիս 9, 60, 270
 Ադանա, Ատանա 133, 134, 299
 Ադրիանապոլիս 310
 Ալագյազ, Ալակյազ 62, 141, 183, 184, 223, 253, 259, 317, 356
 Ալաշա, Ալաճա 11, 12, 23, 66, 215, 272, 273
 Ալաշկերտ 270, 300, 301, 318
 Ալաշկերտի հովիտ 12
 Ալափարս, գյուղ Ախտալի, այժմ Հրազդանի շրջ. 321, 323, 325, 336
 Ալեքսոլ տե՛ս Ալեքսանդրապոլ 20, 266, 268
 Ալշավազ 335
 Ախալցխա 208, 324
 Ախալքալաք 342
 Ախթամար, Աղթամար 79, 148
 Ախլաթ տե՛ս Խլաթ
 Ախուրյան, 329
 Ահարոնք, գյուղ Սասունում 305
 Աղամնաձոր, գյուղ Ազիզբեկովի շրջ. 322
 Աղդան, գյուղ Իջևանի շրջ. 335
 Աղթամարա կղզի 78
 Աղջեղազ 19
 Աղստաֆա 48, 229, 335
 Այդեզարդ, գյուղ Արտաշատի շրջ. 298, 314
 Այգեհատ, գյուղ Ալավերդու շրջ. 352
 Այգեհովիտ, գյուղ Իջևանի շրջ. 229, 300, 301, 318, 319, 335
 Այգեշատ, գյուղ էջմիածնի շրջ. 317, 318, 319, 321, 323
 Այնթապ, գյուղ Մասիսի շրջ. 283
 Անգլիա 29, 96
 Անդոք 90, 92, 93, 94, 130, 162
 Անդրկովկաս 5, 6, 13, 15, 41, 47, 49, 303
 Անի 142, 191
 Անտոք տե՛ս Անդոք
 Անուկսա, հայկ. գյուղ Սուխումիի շրջ. 343
- Աշան, գյուղ ԼՂԻՄ Մարտունու շրջ. 342, 343, 358, 359
 Աշտարակ 49, 267, 332, 333, 334, 336, 352, 356
 Աշաղուր, գյուղ Իջևանի շրջ. 319, 321
 Առաքելոց վանք 130, 298
 Աոնատու 28
 Ասին 270
 Ավարայր 37, 278
 Արաբկիր 262
 Արագած տե՛ս Ալագյազ
 Արազ 66, 104, 116, 261
 Արարա 298
 Արարատ 24, 141, 282
 Արարատա դաշտ 100
 Արզրում տե՛ս Կարին
 Արզրումի սարեր 227
 Արթիկ 272, 329, 320
 Արծվաշեն, գյուղ Կարմիրի շրջ. 296
 Армения 266
 Արծվիկ, գյուղ Սասունում 285
 Արմըտու, գյուղ Ներքին Բասենում 300, 333
 Արմուտան 168
 Արտաշատ 297, 310, 346
 Արցախ 9, 10, 11, 39, 62, 118, 233, 239
 Արփաշայ 184, 232, 273
 Արևելյան Հայաստան 13, 41, 285, 300, 301, 303, 313, 318
 Արևելք 6
 Արևմտյան Հայաստան 16, 22, 38, 296, 310
 Արևշատ, գյուղ էջմիածնի շրջ. 320, 329, 331
- Բազմաբերդ, գյուղ թալինի շրջ. 285, 306
 Բաթում 209, 230, 330
 Բալթիկ ծով 239
 Բալկան 186
 Բաշ գեղ 133
 Բաղեշ 33, 76, 87, 95, 132, 157, 158, 283
 Բաղեշ վիլայեթ 155, 157

Բայազիտ 14, 15, 68, 274
 Բայբուրդ 39, 138, 139, 300
 Բայբուրդա լեռներ 138
 Բայինդուրա դուզ 229
 Իսսեն 104, 116, 170, 223, 328, 332
 Բաքու 23, 238, 268
 Բելլուֆ 39, 266, 267
 Բեռլին 21, 239, 257
 Բերդիվ-չայ, Զեյթունում 70, 274
 Բըլանուխ տե՛ս Բուլանըխ
 Բըլիշար 262
 Բյուրակ(ն) 86
 Բյուրական, գյուղ Աշտարակի շրջ. 321, 324, 356
 Բոստոն 11, 20, 266, 268, 304
 Բուդապեշտ 239
 Բունեսու Այրես 20, 266
 Բուլանըխ 34, 140, 282
 Բուլղարիա 13, 29
 Բուրիկ աղբյուր 131
 Բուղդերիկ սար 259
 Բուքրեշ 276

 Գաղատիա 124
 Գառնի 291
 Գեատուկ տե՛ս Գեդուկ
 Գեդուկ 215, 231
 Գելի տե՛ս Գելիեզուզան
 Գելիեզուզան, գյուղ Սասունում 26, 96, 158, 159, 282, 284
 Գեղազիր, գյուղ Կոտայքի շրջ. 339, 353
 Գեղաշեն, գյուղ Սասունում 33
 Գեղանիստ, գյուղ Արթիկի շրջ. 297
 Գեղարդ. սուրբ 63
 Գերման տե՛ս Գերմանիա
 Գերմանիա 193, 194, 203, 204, 205, 225, 244, 254
 Գերմանու ֆրոնտ 260
 Գըրգուռ, Գրգուռ 158
 Գյաղիկո 80
 Գյաեջուզան տե՛ս Գելիեզուզան
 Գյալեռաշ ձոր 34
 Գյումրի տե՛ս Լենինական
 Գոլի խոռ 39
 Գոմաց ձոր 133
 Գորիս 335, 337, 338, 340, 350, 351

Դավլորիկ տե՛ս Տավլորիկ
 Դադստան 12
 Դավա բոյին 213
 Դարբանդ սար 136, 137
 Դեր-Չոր 325
 Դերիկ (Դերիկի ս. Աստվածածնի վանք) 149, 150, 304
 Դիլիջան 192, 194, 198, 199, 201, 203, 230, 237, 305, 335, 340, 347
 Դյուզքանշ 229
 Դոն 53
 Դոնյա-վալի տե՛ս Ծոնյա-գյալի
 Դուբանդու 135
 Դսար (Ագուլիս) 59

 Ելենովկա 230
 Ելդըզ քյոշք, Ելտըզ 160, 161
 Եղերով 79
 Եղերտուղ, Եղերտուտ 86, 88
 Եղվարդ, Աշտարակի շրջ. (այժմ Նախրիի շրջ.) 321
 Եվրոպ տե՛ս Եվրոպա
 Եվրոպա 96, 99, 100, 116, 169, 174, 308
 Երազգավորս, գյուղ Ախուրյանի շրջ. 295, 309, 313, 335, 357
 Երասխ տե՛ս Արազ
 Երևան 9, 10, 11, 13, 21, 22, 23, 24, 29, 38, 40, 43, 44, 48, 49, 53, 62, 140, 179, 183, 198, 229, 231, 266, 267, 268, 271, 273, 276, 280, 284, 289, 291, 292, 293, 296, 297, 299, 301, 302, 304, 306, 308, 309, 311, 312, 313, 314, 315, 318, 320, 321, 323, 325, 326, 331, 336, 337, 339, 340, 342, 346, 349, 351, 353, 357, 359
 Երևանի բերդ 15
 Եփրատ 86, 116

 Զեյթուն 18, 19, 20, 24, 27, 32, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 83, 115, 134, 266, 267, 274, 275, 276, 277
 Զըռչի 219, 332
 Զմյուռնիա 267
 Զմրուխտե սար 172
 Զվին 213

Զույգադրույր, գյուղ Ղուկասյանի շրջ
 358
 Հլառ, գյուղ Կոտայքի շրջ 337, 345
 Էջմիածին 49, 62, 179, 267, 303, 309,
 317, 320, 321, 331, 332, 335, 338
 340, 356, 357
 Էրզրում տե՛ս Կարին

 Ըգուլաց տե՛ս Ագուլիս
 Ըստամպոլ տե՛ս Կոստանդնուպոլիս

 Թաղաքյանդ 272
 Թագագյուղ, Զանգիբասարի շրջ տե՛ս
 Այնթապ
 Թալին 346, 358
 Թաղ 78, 79, 81
 Թաղլար Մեծ, գյուղ ԼՂԽՄ Հաղրութի
 շրջ. 338
 Թաղբուր 131
 Թանգարան գյուղ 267
 Թավրիզ 10, 81
 Թարգմանչաց վանք 130
 Թեղուտ 156
 Թեոդոսիա 50
 Թիֆլիս 14, 20, 22, 23, 34, 133, 192,
 266, 267, 268, 276
 Թովուզ, գյուղ Շամշադինի շրջ. 304, 312
 Թոփառլու, այժմ Հացիկ գյուղ 323
 Թուրքական կայսրութիւն 41
 Թուրքիա 12, 96, 133, 212, 213, 304

 Ժնև 35, 268

 Իգդիր, Իկդիր 140, 332
 Իգդիրա սար 203, 215, 220, 330
 Իննակունք 88
 Իննակյան սար 102
 Իջևան 230
 Իրան, տե՛ս Պարսկաստան

 Լենինական 49, 209, 231, 295, 299,
 306, 312, 315, 325
 Լենինգրադ 16, 41
 Լոռի 262, 263, 264, 359
 Լուսակերտ, գյուղ Արթիկի շրջ 328,
 337, 352

Խաթունարխ, գյուղ Վաղարշապատի
 այժմ Էջմիածնի շրջ. 345
 Խանասոր 27, 28, 278
 Խաչ պատուխան 28
 Խաչ սար 104
 Խարբերդ 120
 Խլաթի գավառ 156
 Խաթունարխ, գյուղ Վաղարշապատի,
 Խարդան 93
 Խալթ 155, 157, 158
 Խնձորեսկ, գյուղ Գորիսի շրջ. 343
 Խնուս 1.8
 Խորասան 62

 Ի աղկաձոր 351, 354, 355
 Ծաղկավան, գյուղ Իջևանի շրջ 319
 Ծղալրբբիլա, գյուղ Ախալցխայի շրջ.
 300, 323, 324
 Ծովասար 93, 94

 Կազաչի պոստ (Լենինականում) 229
 Կաթնաղբուր, գյուղ Թալինի շրջ. 326
 Կաղզվան 139
 Կամո 267, 230, 231, 320, 321, 323,
 326, 336
 Կավկազ, Кавказ, տե՛ս Կովկաս
 Կարին, 15, 21, 63, 65, 67, 100, 116,
 271, 272, 285, 286
 Կարմիր 296, 303, 309, 320
 Կարմրաշեն, գյուղ Թալինի շրջ. 317
 Կարպատի լեռներ 45, 205
 Կարս 11, 12, 39, 40, 45, 65, 66, 131,
 138, 139, 141, 149, 150, 207, 209,
 272, 273, 298, 300, 305, 330
 Կարսի մարզ 12, 300
 Կաթավաքերդ, գյուղ Թալինի շրջ. 300
 Կեմա սար 80
 Կերշ 49, 50, 240, 241, 242, 243, 247,
 250, 341, 342, 343, 345, 346, 347,
 351, 353, 354, 355
 Կերշ քաղաք 243, 244, 344, 345, 346,
 347, 352
 Կերշա ծով 347, 353
 Կերշա սար 246, 259, 347, 348
 Կերշի ճակատ, ֆրոնտ 51, 242, 346,
 343, 349, 353
 Կերշի նեղուց 50
 Կեփին 92, 94

Կիլիկիա 73, 133, 134, 266, 270, 298
 Կիլիկյան Հայաստան 9
 Կողբ 225
 Կողբա սար 44, 180, 181, 182, 316
 Կոնդ 253
 Կոշ 331
 Կովկաս 34, 116, 140, 212, 213, 266
 Կովկասի լեռներ 239
 Կոտայք 339
 Կոտու ձոր 80, 81, 229
 Կոփ, գյուղ Բուրանքի գավառում 298
 Կրասնոդար 16
 Կոստանդնուպոլիս 9, 27, 79, 88, 89,
 96, 266, 267, 260
 Կրեմլ 238
 Կուրան 16
 Կուռնուպաշ գյուղ 303
 Կուրուբաշա դաշտ 148, 149
 Կուր գետ 116, 195
 Կուրթան, գյուղ Ստեփանավանի շրջ.
 330
 Հանրն 134
 Հայկ. ՍՍՀ 266, 267
 Հայոց աշխարհ տե՛ս Հայաստան
 Հայք տե՛ս Հայաստան
 Հառնջիկ, գյուղ Սպարկերտի գավառում
 285
 Հասան գալա, գալին, տե՛ս Հասան Ղալա
 Հասան խալա տե՛ս Հասան Ղալա
 Հասան Կալա տե՛ս Հասան Ղալա
 Հասան Ղալա 14, 15, 44, 45, 50, 209,
 210, 211, 212, 213, 214, 324, 325,
 326, 327, 328, 329, 330, 338, 344,
 345
 Հայաստան 5, 6, 16, 19, 21, 32, 35,
 39, 40, 47, 48, 49, 65, 69, 74, 77,
 81, 82, 99, 100, 104, 113, 117, 118,
 123, 130, 142, 155, 168, 169, 170,
 174, 175, 233, 245, 274, 277, 278,
 286, 306
 Հավթվան 81
 Հարավսլավիա 29
 Հարթիք 89
 Հեռավոր Ֆրեկեր 23
 Հզու 282
 Հին Բաշքյանդ տե՛ս Արժվաշեն

Հոբվերան, Հոփվերան 134, 135
 Հոբաբձի, գյուղ Ստեփանավանի շրջ.
 338
 Հոռոմ, գյուղ Արթիկի շրջ. 330
 Հուռին գլուհ (Ագուլիս) 60
 Զիրավ 141
 Ղազախ, քաղ. Ադր. ՍՍՀ 231
 Ղալա-բուլաղ 132
 Ղարաբաղ տե՛ս Արցախ
 Ղարաբուրուն 353
 Ղարա-Ղորղու 329
 Ղարս քիլիսա, գյուղ Ապարանի շրջ. 319,
 327
 Ղարս տե՛ս Կարս
 Ղարսա բերդ 66
 Ղարսալու 10
 Ղափան 306, 314, 315, 344
 Ղրիմի թերակղզի 50
 Ղուկասյան 359
 Մազդոկ տե՛ս Մոզդոկ
 Մազրա Մեծ, գյուղ Վարդենիսի շրջ. 301
 Մահմուդչուղ, գյուղ Շիրակում տե՛ս
 Պեմզաշեն
 Մամա-խաթուն 45, 209, 330.
 Մանթաշ, գյուղ Արթիկի շրջ. 310
 Մասաբաղ 91
 Մասիս 62, 106, 116, 194
 Մաստարա 346, 358
 Մարաթուն 83, 92
 Մարաթուն, Մարաթուք 83, 93, 94
 Մարձնիդ, գյուղ Մշո դաշտում 300
 Մարտունի, գյուղ Մասիսի շրջ. 284, 310.
 Մեղրաձոր, գյուղ Հրազդանի շրջ. 340,
 349
 Մեղրի 86
 Մըթրնկերտ 213, 324
 Մըմուրադ 153
 Մինչևան 344
 Մշո դաշտ 22, 24, 34, 96, 161, 162
 Մշո լեռինք, սարեր 115, 162
 Մոզդոկ 53, 239, 240, 241, 338
 Մոկս 79
 Մոսկով, Մոսկվա, 9, 17, 21, 23, 63,

64, 257, 264, 265, 266, 267, 268,
271
Մրդաւատ, գյուղ Հոկտեմբերյանի շրջ
298
Մուշ 18, 24, 33, 69, 86, 87, 88, 91,
93, 94, 95, 132, 140, 153, 154, 157,
158, 274, 280, 281, 299, 303, 313,
320
Մուշ սանճադ 161
Մուրադ գետ 227

Նամրութ, Նամրուտ տե՛՛ր Նեմրութ
Նամրութա սարեր տե՛՛ս Նեմրութ
Նեմրութ 157, 158, 159, 309
Ներքին Բասեն 44, 267
Ներքին Զեյվա, գյուղ էջմիածնի շրջ
354
Ներքին Խաթունարխ, գյուղ էջմիածնի
շրջ. 322
Ներքին Սասնաշեն, գյուղ Թալինի շրջ
337
Նրոպատ 141
Նոյեմբերյան 303, 309, 320, 329
Նոր-Բայազետ տե՛՛ս Կամս
Նոր Բայազետի շրջ. 327
Նոշեն (Նոր Շե՛՛ն) 138
Նոր Նախիջևան 41, 53, 208, 266, 267

Շահնազար, գյուղ Կալինինոյի շրջ. 353
Շամշադին 271
Շավարշան 115, 174
Շատախ 18, 27, 78, 79, 81, 169
Շատախու, Շատխու ուրեր 27, 77, 78,
79
Շինուհայր, գյուղ Գորիոի շրջ. 348
Շնող 299, 324
Շաղրի կամուրջ (Զեյթուն) 19
Շուշի 355, 358

Ողջաբերդ, գյուղ Կոտայքի շրջ. 347
Ոսկեթաս, գյուղ Թալինի շրջ. 319
Ոսկեհասկ, գյուղ Ախուրյանի շրջ. 299,
293, 299, 306, 312, 314, 315
Ոսկեվազ գյուղ 317

Չալթր, գյուղ Ռոստովի մարզի Մյաս-
նիկյանի շրջ. 317

372

Չախմախլու, գյուղ Ղազախի շրջ. 48,
230, 335
Չամուլու, այժմ Քասախ գյուղ Ապարա-
նի շրջ. 340
Չայլիլար գյուղ 171
Չարդախլու 239
Չոլախլու, գյուղ Ներքին Բասենում 332,
333
Չոա Կհատուկ 76, 278
Չուխ-Կյատուկ 22, 75, 278

Պարսկաստան 11, 22, 28, 63, 116,
139, 278, 279, 304, 305
Պեմզաշեն գյուղ 273, 331
Պեյրութ տե՛՛ս Բեյրութ
Պետերբուրգ 10, 23, 266, 267, 268
Պիլիշար 358
Պոլիս տե՛՛ս Կոստանդնուպոլիս
Պոսթըն, Պոսաղն, տե՛՛ն Բոստոն
Պուենոս-Այրես տե՛՛ս Բուենոս Այրես
Պուրեշ տե՛՛ս Բուրբոշ

Ջաշուռաս սար 209
Ջազախք 357
Ջարխեշ գյուղ (այժմ Կուլթիշե, Իշե-
վանի շրջ.) 230
Ջերմուկ, Ջիրմուկ (Զեյթունի) 70, 274

Ռնդամալ գյուղ 351, 354, 355
Ռոստով 244, 250, 348, 349, 350, 354,
355
Ռուբենի տուն տե՛՛ս Կիլիկիա
Ռուս տե՛՛ս Ռուսաստան
Ռուսաստան 6, 11, 12, 13, 15, 26, 69,
64, 86, 157, 134, 198
Ռուսրոստան տե՛՛ս Ռուսաստան
Ռրվանդուղ տե՛՛ն Ռևանդուղ
Ռևանդուղ 45, 175, 315
ՏՈՅ տե՛՛ս Պետերբուրգ

Սալա Մեծ, գյուղ Ռոստովի մարզ
Մյասնիկյանի շրջ 316
Սալամաթ գյուղ 135
Սալվի ձոր 157
Սախալին 23
Սամբեկի դերա (Ռոստովի մարզում)
53, 249, 355

Մասնա լեռներ, սարեր 90, 91, 97, 99,
104, 115, 151
Մասուն 18, 24, 25, 26, 33, 34, 69,
83, 85, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98,
108, 109, 116, 119, 128, 130, 133,
148, 151, 154, 162, 163, 164, 166,
169, 173, 174, 234, 268, 274, 280,
281, 282, 283, 284, 285, 289, 306,
307
Մասունաշեն, գյուղ Քալինի շրջ. 332
Սանտոս տե՛ս Սոնդուխ
Սառնաղբյուր, գյուղ Արթիկի շրջ. 313,
320, 333
Սաչքի-Դուրան 87, 162
Սաչկա գուրան տե՛ս Սաչքի-Դուրան
Սարակապ, գյուղ Անիի շրջ. 321
Սարամեջ, գյուղ Սպիտակի շրջ. 289,
283, 286, 292, 299, 305, 307, 309
Սարատակ, գյուղ Արթիկի շրջ. 320, 341
Սարբուլաղ, գյուղ Սուրմալու գավառում
139, 390
Սարդարաբադ 11, 62, 232
Սարիղամիշ 45, 172, 184, 227, 330
Սարուղամիշ տե՛ս Սարիղամիշ
Սերաստիա 105, 106, 311
Սելանիկ 186
Սեպ, գյուղ Մսկա գավառում 313
Սէթից սոր (Աքուլխ) 60
Северо-западный Кавказ 267
Սիբիրիա 146
Սիմ սար 130
Սիս 57, 59
Սիփան, Սիփանա սարեր 36, 38, 127,
123, 131, 294, 295, 298, 306, 307
Սոգյուժլու տե՛ս Սառնաղբյուր
Սուլակ, գյուղ Ախտայի, այժմ Հրազդանի
շրջ. 317, 356
Սոխորդ գյուղ 156, 157
Սոնդուխ (Զեյթուն) 70, 274
Ստամբուլ տե՛ս Կոստանդինապոլիս
Ստեփանավան 334
Սուլուխ գյուղ 153, 161, 162, 165, 310
Սովետական Հայաստան 306
Սովետական Միություն 50, 53
Սուրբ խաչ 134
Սուրբ Կարապետ, վանք 64, 96, 166,
Սուրբ Կարմրակ եկեղեցի 33

Սուրբ Մարտիա 94
Սուրբ Մըրըրե 94
Սուրխաթ 136
Սուրմալու 335
Սև ժող 49, 50, 203, 241, 338, 339,
340, 341, 342
Սև սար 158
Սև քար, գյուղ Իջևանի շրջ. 149, 150,
304
Սևան 237
Սևանդես 243
Սևաստոպոլ 49
Վաղարշապատ տե՛ս Էջմիածին
Վան 22, 27, 28, 69, 75, 76, 80, 81,
82, 110, 174, 274, 278, 279, 303,
305
Վանա ծով 67
Վառնա 11, 267
Վաշինգտոն 266
Վասպուրական 18, 24, 27, 28, 69, 148,
266, 274, 378, 279
Վարադա սար 27, 79, 80, 279
Վարդենիս 386, 338, 359
Վարշավու դուղ 45
Վենետիկ 0, 267
Վեդի 278, 289
Վերիշեն, գյուղ Ազր. ՄԾՀ Շահումյանի
շրջ. 354
Византия 267
Վիեննա 22, 266, 267
Տալվորիկ 26, 33, 64, 95, 176, 230,
281, 282
Տալվորիկ ձոր 154
Տաղոնք 86
Տաճկաստան տե՛ս Քուրքիա
Տաշղալա տե՛ս Քարաշեն
Տավրոս 86
Տարնո սահանք 115
Տարոն 20, 22, 24, 37, 88, 162, 263
Տիգրանակերտ 174
Տիգրիս 116
Տուպանտու գյուղ 134
Տոնյա-գյալի 28, 79, 80
Ցամաքասար, գյուղ Քալինի շրջ. 298

Յրոնք գյուղ 152, 305

Ուզունթալա տե՛ս Այգեհնովիտ

Ուզուզլու գյուղ 325

Ուսթրթաուն 39

Փամբակ 10

Փարիղ 20, 266

Փափշեն 132

Քաղցրաշեն, գյուղ Արտաշատի շրջ. 309

Քանաքեռ 141, 184

Քարահունջ, գյուղ Գորիսի շրջ. 344

Քարակ, տե՛ս Տալվորիկ

Քարաշեն, գյուղ Անիի շրջ. 353

Քարգլոխ սար 221

Իարճատ գյուղ 288

Քյավառ տե՛ս Կամո

Քյոփրու քյոյ, Քյոփրքյո 67, 212, 329

Քուռ, տե՛ս Կուր

Օլթի 45, 138, 141, 213

Օշական, գյուղ Աշտարակի շրջ. 345

Յձիքենք 172

Օսմանլու տե՛ս Թուրքիա

Օվնիա, տե՛ս Զեյթուն

Օրդակլու 248

Օրլու 23

Յրոֆրո քար, Յրոֆրոքար 89, 92, 162

Յոանգցտուն 98

ՆՈՏԱԳՐՎԱԾ ԵՐԳԵՐԻ ՆՄՈՒՇՆԵՐ

1. Ի ԶԵՆ

S
A

Cora

Մ զա տու - թյան այն վառ սե - թը թուկոյ

րո տայ իմ սրբաբուս
Իմ հնչ թե - կյայ տարր ա

հու - կը ինչ պա տե րազե է կան շուս

Ըստ «Ժողովրդային երգարանի»

2. ԽԱՆԱՍՈՐԻ ՔԱՅԼԵՐԳ

S
A

coro

Կրո- վն Կեթ տր- դերք Կրո վն Կեթ քազ

T
B.

քազ, Ան վն - հեր կակզ ևսժ՝ Թրշ - ևս - մու ւ -

ռազ Յակ - կա - լի է մեզ միշտ աչ - կով մա -

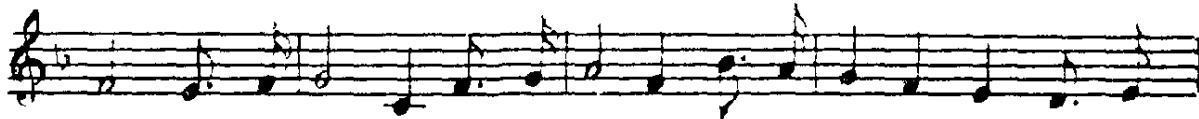
3. ՏԱԼՎՈՐԻԿՑԻ ԿՏՐԻՇ

Ռեպր. V ՏԱՄԱՏՅԱՆԻ

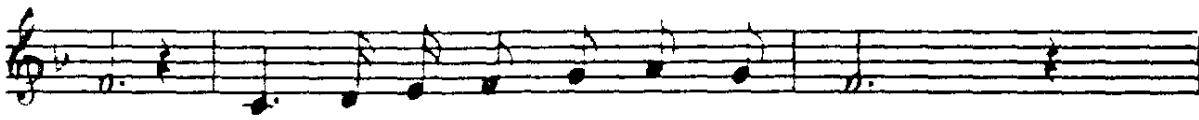
Բայելրգի տեսչություն

Տալ վո թի կի զա վակ եւ յորթաւորը զու պես շեւ թու յա

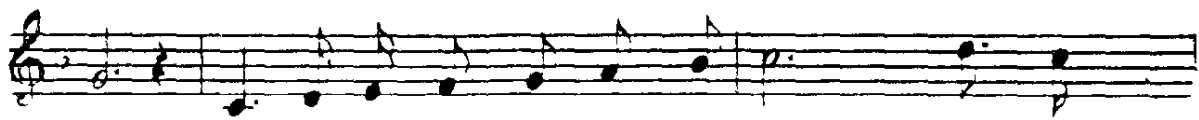
մարթ, ա - թի զա վակքա թի ու դի՛ հիկ քազհա յոյ եւ մի եւ

չորդ Տալ - վո թի կի զա վակ եւ քազ.

շեւ թու եարհիր վա տիկն ա - ռազ, քա թու լի բակե եւ ա զաւո

լաճ շեւ տն սնր ոչ ա - թոր, ոչ մաճ Հայ աղ

բոր - տիք, զան մոլ - բոր - տիք, տալ վո

թի - կի զա վակ եւ քազ, ա - զա տու - թաւն սի - թուկն

Բա մար, ե - կեթ դեպ ինչ, յա ռազ. յա - ռազ

4. ԵՐԲ ԱԼԵԿՈՑ ԾՈՎԻ ՎՐԱ

Խոսք՝ ԲԻ ԹԱԳԵՎՈՍՅԱՆԻ

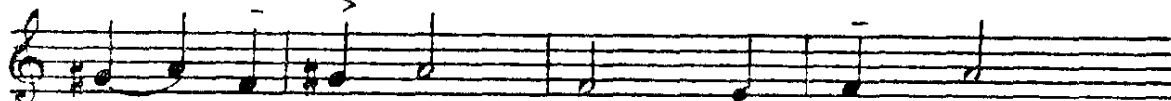
Հանդարտ

Երբ ա - լե - կոճ ծով-վի վնի - լալ իմ մա -

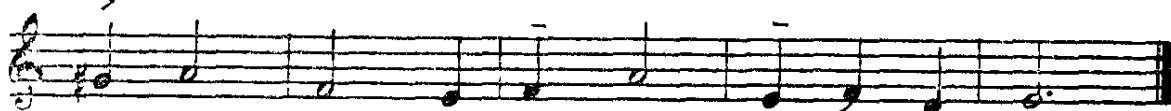
կոյ կր խոր - տակ վի, ես փրոր - փրալ դեպ

ա - լլայ մե - զր դեռ իմ հույ - սր

չեմ կրտ - թի, ես փրոր փրալ դեպ ալ - լայ

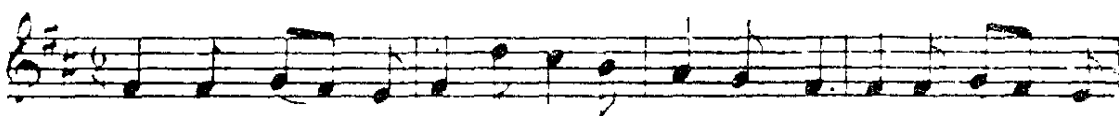

մե - զր դեռ իմ հույ - սր չեմ կրտ - թի

5. ԱՆԴՐԱՆԻԿԻՆ

Հրապուստի մեղի

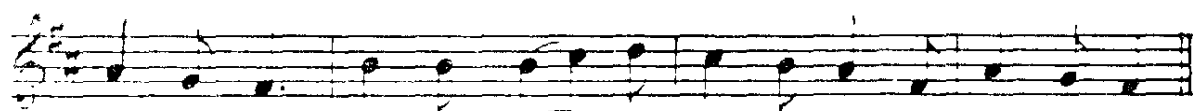
խոսք և զուգարժեք ԱՆՈՒՄԻ

Ին լեմ աք ճիվա մառնուտե յեռ ու ճայրքեղալ ճեւտ եւ

կը կիկեղե տիկե տեկ, եւ ա, ապր ա եւ երդ պե տի հիշ մը

լա յե դայ, հրա կա լն որեքքեղ ա աւա ունե Անդրա կիլի

հր, Հե - ռու մե - զա նից Թըշ - նա - մու ա - հր

Հա-ռազ իի - զա - խեկք իր ըև նա-հա - տակ ի - զուր թող

Հանց - նի մեզ նից մի գրե-դակ 1. դակ. 2.

Ըստ «Ժողովրդային երգարանի»

7. ԳՆԴԱԿ ՈՐՈՏԱՅ

Գնդակ որոտայ ետ յեմ բեր առ սին ,
 պա - շար վաճ եկը մեկը իմ սի բուն Սո սե
 Դե ե վր Ան դրա կկ, շուրհա սիր շգ ետ յյուն .
 Ան - բոր փա շին եւ սոհ վր ը սը եա յու յյան

Երգել և վերծանել է Թ. Պողոսյանը

8. ԱԼ ՈՒ ԱԼՎԱՆ ԵՍ ՀԱԳԵԼ

Ալ ու ալ վան ես առնել կարս միր

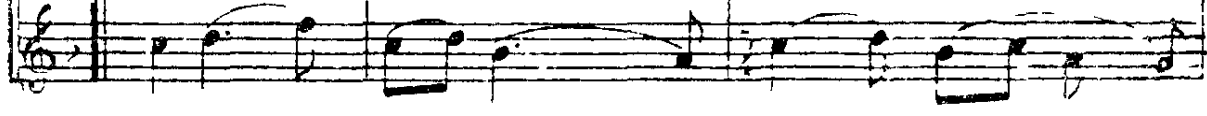
լա լա ես դառնել կարս միր լա լա ես դառնել

I var

ախարք զանքն դրք լան

II var

դու ես, դու մեզ գրու մեզ

Ըստ Կոմիտասի

9. ԶԵՅԹՈՒՆՑՈՑ ՔԱՅԼԵՐԳ

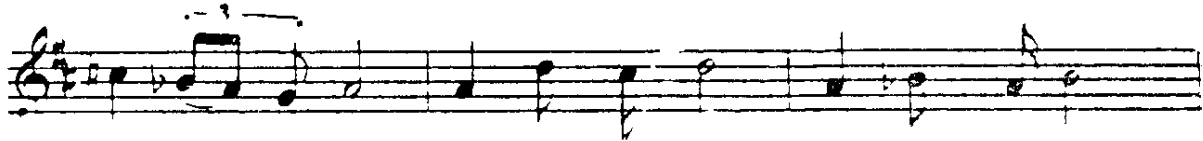
Խոսք Հ ՉԱՐԻՅԱՆԻ

Երաժշտի Տ ՉՈՒՆԱԶ ՅԱՆԻ

Քայլերգի տեսակով

Ա բնակն եւ լաւ պեղ թուեցի ներ, դեռ չի հեՅ հեճ հեճերչաւ հեճերսեճեր.

դի մեղք առաջ. ինչ չու՞, ինչ չու՞ գր լուի ծր ռեկք

բըռ եւ - վո - թին մեր վիպ պար պաճ ին - չու՞. ինչ չու՞.

գր լուի ծր ռեկք. բըռ - եւ վո թին մեր վիպ պար պաճ

10. ԱՌԱՔԵԼ, ՄՈՒՇԵՂ...

Ա - ռա - քել Մու - շեղ լիւր - նե յույ ի - զան .

Ա - ռա - քել Մու - շեղ լիւր - նե յույ ի - զան ,

Ա - վի - յակ զա - դայ , հո - զի զան , օ թե - վան յար -

չալ : Ա վի յակ զա - դայ , հո - զի - զան ,

օ - թե - վան յար - չալ , դե վար - կեք տը -

դեք , դե կըռ - վեք բազ - բազ ,

դե վար - կեք տը - դեք , դե կըռ - վեք բազ

բազ Տի - յոզ սուրբ կամ - բով , հո - զի զան ,

մեք եր - թանք ա - ռազ : Տի - յոզ սուրբ կամ -

բով , հո - զի զան , մեք եր - թանք ա - ռազ .

Երգել և վերծանել է Թ. Պողոսյանը

11. ՍԱՍՈՒՆ ԿՍՏԵՐ, ԱՆՏԵՐ ԿՈՒԼԱՐ

♩ = 72

Սա սուև կրս տեր,
ան տեր կու լար,

հավ քերև ալ մեզ

կը սր - գան, դու - ման փա - թեց

մեր աշ - խար - հր

երբ ի մա ցանք էս խա - բար:

Ըստ Ս. Մելիքյանի

12. ՄԱՅՐԻԿ, ԵՍ ԳԵՈՒՄ ԵՄ...

Allegro Quasiandante

Մայ յիկ ես գր - եմս ես _____

_____ դուև եկ պիտ ըս - ըսով _____ .

Դու իմ յս - ըր - պա - եկս _____ սյ ըղ-ըղ.

զա ըղ. Ա - վա՛ղ, դեհ,զա _____ ըղ. ♪

Ըստ Կոմիտասի

13. ՆՈՐ Ա ԲԱՑՎԵԼ ՍԱՐԻ ԼԱԼԵՆ...

Andantino. Quasi andante

Նոր ա բաց - վել աս - րի լա -

լեն Թող սեռ եի սա սր սրի բա լեն ես - եի,

եա - եի, եա եի, եա եի եա - եի, եա - եի գաև.

Թող սեռ եի սա սր սրի բա լեն Ող բուժ ե՛ւ _____, լա - լիս

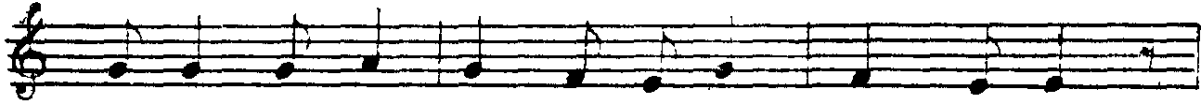
ե՛ւ _____, Չե՛ւ գր եա, եա - եի գաև.

Ըստ Կոմիտասի

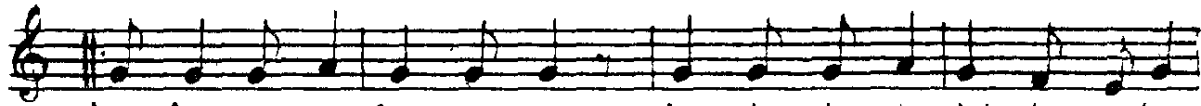
14. ԻՄ ՄԻՐԱԾԸ ՍԱԼԴԱԹ ԵՐ...

Ես սի րե ցի իմ սի րա ծը սալ-դարձ էր,

Հա վայ լու - սի. վակ - ցա - լի դուռ կայ - նած էր.

Կա նաչ արտը հայտա րա, Ես սի - րե ցի իմ սի րա ծը
Եղ բորստե սա նո դա ռա, “

սալ դարձ էր, Ես սի - րե ցի իմ սի րա - ծը սալ դարձ էր.

Հա վայ լու սի վակ ցա լի դուռ կայ նած էր

Ըստ Ա. Մելիքյանի

15. ՄԻ ԼԱ, ՄԱՅՐԻԿ...

♩ - 152

Կըս վի ճա կա -տուճուայ թիկ զան, վի լա վոր վի
 ցի, վի լա վոր լաՅ ժա մա նա - կը
 ու - բուն թա վիտ - ցի. մի լա մայ թիկ,
 մի լա թոյ թիկ, լայ լի նոդ ե - սև
 մի լա մայ թիկ, մի լա թոյ - թիկ, լայ լի - նոդ ե -
 սև, հո թիկ մո թիկ, թոյր եղ - պոյ թիկ
 լա - ծան - վոդ ե - սև

Երգել է Է. Սարգսյանը, վերծանել է Թ. Պողոսյանը

16. ՀԱՐՍԻ ՎԻՇՏԸ

Յի աւետի թամ կրտս - րիճն է՛,

կր թակ կրտ - վից սուն ըի վրս,

հուն - զապ յա - թիս ա թն - վր՛,

կր թակ կրտ վից լոր ա - ռսս՛

Երգել է Է. Սարգսյանը, վերծանել է Թ. Պողոսյանը

Բ Ա Վ Ս Ն Դ Ս Կ Ա Ի Ք Տ Ա Ի Ն

Ներածություն	5
Քննադրեր	55
Միջնադարյան ուղմի երգեր	57
I. Ռուս-պարսկական և ռուս-թուրքական պատերազմների շուրջ հյուսված երգեր	61
II. Ազգային-ազատագրական պայքարի երգեր	69
ա) Զեյթունի, Վան-Վասպուրականի, Մշո և Սառնո երգեր	69
բ) Հայդուկային երգեր	100
գ) Առանձին անհատների նվիրված երգեր	141
III. Զինվորի (սալդաթի) երգեր (նախասովետական շրջան)	176
IV. Սովետական շրջանի ուղմի և զինվորի երգեր	229
Համառոտագրություններ	266
Պանթազրուսթյուններ	269
Ցանկեր	360
Նստագրված երգերի նմուշներ	375

**ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՌԱԶՄԻ
ԵՎ ԶԻՆՎՈՐԻ ԵՐԳԵՐ**

**Աշխատասիրությանը
Ավարդ Սարուխանի Ղազխյանի**

**Հրատ. խմբագիր Փ. Հ. Մադանյան
Գեղ. խմբագիր Հ. Ն. Գործակալյան
Տեխ. խմբագիր Զ. Հ. Սարգսյան
Սրբագրիչ է. Ա. Սոխիկյան**

ИБ № 1179

Հանձնված է շարվածքի 2.11.1987 թ.: Ստորագրված է տպագրության 14.02.1989 թ.:
ՎՋ 01940: Զափը 60×90^{1/16}: Թուղթ № 2: Տառատեսակ «գրքի սովորական», բարձր
տպագրություն: Տպագր. 24,5 մամուլ: Հրատ.-հաշվարկ. 24,42 մամուլ: Տպաքանակ
30000: Հրատ. № 7295: Պատվեր № 1421: Գինը 2 ո. 75 կ.:

ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 375019, Երևան, Մարշալ Բաղրամյան պող. 24 գ.:

Издательство АН АрмССР, 375019, Ереван, пр Маршала Баграмяна, 24 г

ՀՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության տպարան, 378310, ք. էջմիածին

Типография Издательства АН АрмССР, 378310, г Эчмиадзин.

